

10323

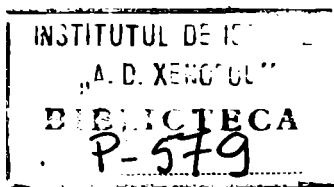
STUDIA ET ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

VII

EDITURA

HASEFER

**STUDIA ET ACTA
HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE
VII**

Coperta seriei: VALERIU GIODĂC

Redactor: SANDU SINGER

Tehnoredactare computerizată: MARILENA și
EUGEN IFTODE

© Editura Hasefer a F.C.E.R.
Bd. I.C. Brătianu nr. 35, ap. 9
București 70478 -- România
www.romanianjewish.com
Tel./Fax: 40.21.312.22.84
e-mail: hasefer@fx.ro

ISSN 1224-8789
ISBN 973-8056-76-4

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAȘI

FEDERAȚIA COMUNITĂȚILOR
EVREIEȘTI DIN ROMÂNIA

Institutul de Istorie
„A.D. Xenopol”

Institutul de
Arheologie

Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor
din România

5986

STUDIA ET ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

VII

Coordonatori: Dr. SILVIU SANIE
Dr. DUMITRU VITCU

EDITURA

HASEFER

București, 2002

Carte editată cu sprijinul Ministerului Informațiilor Publice

<i>Cuvântul coordonatorilor</i>	9
Alexandru ZUB, Z. Ornea. <i>In memoriam</i>	11
Silviu SANIE. <i>Îțic Șvart-Kara (1906-2001)</i>	17
* * * *	
Silviu SANIE. <i>Cultura iudaică la Iași (I)</i>	20
Odette BLUMENFELD. <i>Teatrul Evreiesc la Iași. De la începuturi până la 1939</i>	39
Ya'akov GELLER. <i>Apostazia în rândul evreilor români între secolele al XVII-lea și al XX-lea</i>	71
Ion LIHACIU. <i>Câteva considerații în legătură cu statutul limbii idiș în România (II). Despre „Gazeta Română-Evreiască”</i>	103
Mihai-Ștefan CEAUȘU. <i>Recunoașterea evreilor ca naționalitate în monarhia de Habsburg la începutul secolului XX. Deziderat și realitate politică</i>	111
Dumitru VITCU. <i>George Pamu și chestiunea evreiască în România la sfârșitul secolului al XIX-lea</i>	125
Maria Nicoleta TURLIUC, Cătălin TURLIUC. <i>Jewish Immigration in Romania in the late 19th Century. The psycho-social impact on the native Romanians</i>	154
Ya'akov GELLER. <i>The Malbim: Leadership and Challenge as Reflected in his Introduction to Vayikra and his Torah Commentary „Hatorah Vehamitzvah”</i>	176
Gheorghe ROMANESCU. <i>Țara de Foc și ultimul ei conchistador – Iuliu Popper</i>	183
Avram ROSEN. <i>Teme demografice și economice în preocupările doctorului Wilhelm Filderman</i>	206

Gottfried WAGNER, <i>Istoria Germaniei – Istoria unei familii: De la Richard Wagner la Adolf Hitler</i>	223
Cristian SANDACHE, <i>Unele considerații privind discursul antisemit în România interbelică</i>	233
Lya BENJAMIN, <i>Legislația antievreiască și politica regimului antonescian față de evrei</i>	238
Leon EȘANU, <i>Aspecte din desfășurarea pogromului de la Iași</i>	249
Silviu SANIE, <i>Trei cărți despre pogromul de la Iași</i>	261
Erhard Roy WIEHN, <i>The Shoah of Kiev Babi Yar</i>	267
Andrei CORBEA, <i>Paradigma bucovineană</i>	318
Markus BAUER, <i>Paradis, Purgatoriu, Iad. Exil german și Holocaust în România</i>	326
Dimitrie OLENICI, <i>Un protector al evreilor: ofițerul român I.D. Popescu</i>	353

ACTA

Șlomo LEIBOVICI-LAIȘ, „Caravana celor 18” – o încercare <i>sui-generis de „alia”</i>	377
Leon EȘANU, <i>Documente despre pogromul de la Iași</i>	384

MISCELLANEA

Dumitru HÎNCU, <i>Cum se poate distorsiona adevărul istoric</i>	395
Gheorghe TEODORESCU, <i>Vocații profesionale într-o lume a globalității: sociologul și umanistul Mihail Cernea</i>	403

RECENZII

Cornelia BODEA, <i>Valori de artă iudaică: Megillat Esther Iași 1673 (Alexandru ZUB)</i>	408
Avram Yehoshua HESHEL, <i>Igroth Ha-Ohev: igroth mismanhim, haskamoth</i> (Scrisorile autorului cărții „Ohev Israel”: scrisori, documente, acorduri), Jerusalem, 2000 (Lucian-Zeev HERȘCOVICI)	411

AUTORII (<i>Fișier biobibliografic</i>)	415
--	-----

CONTENTS

<i>Notice from the Coordinators</i>	9
Alexandru ZUB, Z. Ornea. <i>In memoriam</i>	11
Silviu SANIE, <i>Ițic Șvarț-Kara (1906-2001)</i>	17
* * * *	
Silviu SANIE, <i>Judaical Culture in Iași (I)</i>	20
Odette BLUMENFELD, <i>The Jewish Theater of Iași. Since the beginnings up to 1939</i>	39
Ya'akov GELLER, <i>Apostasy among the Romanian Jews between seventeenth and twentieth Centuries</i>	71
Ion LIHACIU, <i>Some considerations on the Idish language Status in Romania (II). About the „Romanian-Jewish Gazette“</i>	103
Mihai-Ștefan CEAUȘU, <i>Recognition of the Jews as a Nationality in the Habsbourg Monarchy at the beginning of the twentieth Century. The will and political reality</i>	111
Dumtru VITCU, <i>George Panu and the Jewish question in Romania at the end of the nineteenth Century</i>	125
Maria Nicoleta TURLIUC, Cătălin TURLIUC, <i>Jewish Immigration in Romania in the late 19th Century. The psycho-social impact on the native Romanians</i>	154
Ya'akov GELLER, <i>The Malhim: Leadership and Challenge as Reflected in his Introduction to Vayikra and his Torah Commentary „Hatorah Vehamitzvah“</i>	176
Gheorghe ROMANESCU, <i>Tierra del Fuego and his last Conquistadory Iuliu Popper</i>	183
Avram ROSEN, <i>Demographic and economic themes in doctor Wilhelm Filderman's works</i>	206

Gottfried WAGNER, <i>History of Germany – history of a Family: from Richard Wagner to Adolf Hitler</i>	223
Cristian SANDACHE, <i>Some accounts on the anti-Semitic discourse in Romania between the two World Wars</i>	233
Lya BENJAMIN, <i>Anti-Jewish legislation and the policy of Antonescu's Regime toward the Jews</i>	238
Leon EȘANU, <i>Some aspects of the pogrom committed in Iași</i>	249
Silviu SANIE, <i>Three books on the Iași pogrom</i>	261
Erhard Roy WIEHN, <i>The Shoah of Kiev Babi Yar</i>	267
Andrei CORBEA, <i>The Bukowinean paradigm</i>	
Markus BAUER, <i>Paradise, Purgatory, Hell: Germany exile and holocaust in Romania</i>	318
Dimitrie OLENICI, <i>A protector of the Jews: Romanian officer I.D. Popescu</i>	353

ACTA

Șlomo LEIBOVICI-LAIȘ, <i>„Caravan of the eighteen” – a sui-generis essay of „alia”</i>	377
Leon EȘANU, <i>Documents about Iași pogrom</i>	384

MISCELLANEA

Dumitru HÎNCU, <i>How can be distorted historical truth</i>	395
Gheorghe TEODORESCU, <i>Professional vocations in a World globalisation: the sociologist and humanist Mihail Cernea</i>	403

RECENZII

Cornelia BODEA, <i>Values of Judaic art: Megillat Esther Iași 1673 (Alexandru ZUB)</i>	408
Avram Yehoshua HESHEL, <i>Igroth Ha-Ohev: igroth mimanhim, haskamoth. Jerusalem, 2000 (Lucian-Zeev HERȘCOVICI)</i>	411

CONTRIBUTORS (<i>Biobibliographic card file</i>)	415
---	-----

CUVÂNTUL COORDONATORILOR

Al VII-lea volum al publicației noastre urma să cuprindă comunicările prezentate la Simpozioanele: *60 de ani de la Pogromul de la Iași (28-30 iunie 1941)* și *Ziua culturii iudaice la Iași* desfășurate în zilele de 21 iunie respectiv 2 septembrie 2001. Doar o parte dintre participanți au trimis textele comunicărilor susținute.

Revista își păstrează obișnuita diversitate tematică, proprie istoriei evreilor din România.

Am considerat interesante cele expuse de dl. Gottfried Wagner, membru al celebrei familii, urmași ai lui Richard Wagner, atașată antisemitismului, ca și marele compozitor, și apoi nazismului în perioada hitleristă. G. W. nu numai că nu a aderat la ciudata tradiție a familiei, dar a combătut xenofobia.

De asemeni, Prof. Erhard Roy Wiehn descrie desfășurarea celei mai mari tragedii a evreimii din sud-estul Europei – masacrul de la Babi Iar.

Volumul de față beneficiază de un important număr de noi autori (Marcus Bauer, Odette Blumenfeld, Ya`akov Geller, Dimitrie Olenici, Gheorghe Romanescu, Cristian Sandache, Gottfried Wagner), a căror colaborare o dorim statornică.

Volumul este consacrat memoriei celor două personalități ale culturii românești și iudaice din România care s-au alăturat strămoșilor în anul 2001: *Z. Ornea* și *I. Kara*.

Despre Z. Ornea s-a scris deja mult și se vor scrie, fără îndoială, studii, monografii, amintiri, exegeze menite a-i defini personalitatea. O bibliografie a operei și o disertație doctorală s-ar cuveni gândite de pe acum spre a-i sistematiza contribuțiile și a pune la îndemâna celor interesați reperele necesare unei aprofundări legitime. Dispariția lui timpurie și intempestivă a siderat comunitatea intelectuală, producând reacții ce vădeau o anume simpatie chiar și la confrății profesând opinii incompatibile cu cele emise de neobositul învățat. Mi-ar plăcea să pot zăbovi eu însumi asupra unor aspecte din opera sa, după ce, de-a lungul anilor, i-am urmărit pe cât posibil creșterea masivă și sistematică. Mă voi opri aici doar la câteva impresii personale, mai mult spre a fixa unele momente susceptibile să treacă, pe neștiute, în uitare. Cele mai multe mă privesc numai pe mine, cum se va vedea, însă altele comportă un sens mai larg și ar merita, tocmai de aceea, să fie cunoscute de marele public.

Să menționez mai întâi că trecerea lui Z. Ornea la cele eterne, la fel de dramatică pe cât de neașteptată, a produs ecouri ample și profunde, care nu s-au stins încă. Autorul atâtor cărți fundamentale pentru cultura română, directorul Editurii *Hasefer*, comentatorul săptămânal din *România literară* și *Dilema*, studiosul neobosit și încă plin de proiecte științifice nu putea ieși neobservat din scenă. Câteva articole, scrise anume pentru a-i suplini absența în timpul inevitabilei spitalizări, au apărut de altfel postum, prelungind oarecum iluzia unei prezențe cărturărești ajunsă demult exemplară. Z. Ornea se identificase de mulți ani cu ipostaza monografistului dedicat curentelor literare, politico-ideologice, mișcării ideilor în spațiul românesc, mișcare urmărită în cea mai amplă perspectivă, una de tip sociologic, destul de fecundă pentru a-i asigura un loc aparte în istoria culturii.

Opera lui Z. Ornea, produsă de-a lungul unei jumătăți de secol și definind un teritoriu vast, reclamă un spirit multidiscplinar. Autorul a avut o certă predilecție pentru istoria literaturii, însă cercetările întreprinse au ținut mereu seama de achizițiile existente în filozofie, artă, sociologie, istoria ideilor, ca și de schimbările ce survineau în realitatea din jur, schimbări adesea dramatice și de natură a submina discursul științific. Era nevoie de curaj, stăruință, abilitate spre a-l impune, fie și cu unele concesii făcute „cezarului”.

Z. Ornea avea asemenea calități, puse la lucru din plin de-a lungul anilor, căci în afară de munca științifică prestată pe cont propriu, el a lucrat în diverse edituri, iar statutul său de redactor îl puna în situația de a mijloci între autori și Direcția Presei. Dispunem acum de numeroase mărturii, dinăuntru ca și din afara sistemului, care ne îngăduie a estima cum se cuvine și în acest domeniu prestația excelentă a lui Z. Ornea. Pasiunea lui de cercetător al trecutului (cultural mai ales) se regăsea întregă și în restituțiile editoriale. A fost unul dintre marii artizani ai programului de „valorificare a moștenirii cultural-științifice”, program la care a luat parte deopotrivă ca autor și ca editor. În ambele ipostaze am avut prilejul să-l cunosc, să-i apreciez contribuțiile, să-l admir pentru atâtea însușiri de care dădea dovadă într-o epocă ostilă cărturăriei. Nu era deloc simplu să eviți capcanele politico-ideologice și totuși să-ți continui proiectele. Z. Ornea a izbutit, ca puțini dintre contemporanii lui, să rămână funciarmente onest și atunci când exigențe exterioare științei îl sileau să facă unele concesii. Este cazul monografiilor despre junimism, poporanism, sămănătorism ș.a., curente de gândire asupra cărora s-a aplecat comprehensiv și stăruitor, nuanțându-și discursul asupra lor de îndată ce era posibil.

În câteva teme importante s-a întâmplat ca preocupările subsemnatului să se interfereze cu cele în care contribuțiile lui Z. Ornea erau deja repere ineluctabile. Mă refer la generația pașoptistă, la junimism, la mișcarea sămănătoristă, la perioada interbelică ș.a. Era imposibil să nu-l întâlnească, pe traseul documentării sau al exegezei propriu-zise, oricine se ocupa de istoria culturii noastre moderne și contemporane. Istoria istoriei, domeniu în care căutam să mă specializez, beneficia din plin de contribuțiile sale. Așa se face că ocupându-mă insistent de viața și opera lui A. D. Xenopol a trebuit să mă folosesc de studiul monografic și de ediția scrierilor social-

filozofice pe care Z. Ornea le întocmește împreună cu N. Gogoneață. S-a întâmplat la fel și în cazul *Junimii*, pentru a nu aminti decât aceste „latifundii”, la care aveau să se adauge altele, până aproape de temele contemporaneității. Unele volume ale sale, cu caracter miscelaneu, au chiar secțiuni aparte de istoriografie: *Interpretări*, 1968; *Medalioane*, 1997; *Portrete*, 1999. Referințe judicioase la domeniul în cauză se află, diseminate, mai peste tot în scrierile sale.

Cât despre editorul Z. Ornea, ipostază nu mai puțin importantă sub unghi cultural, date fiind împrejurările nefaste în care i-a fost dat a-și desfășura o bună parte a activității sale, trebuie spus mai întâi că lupta pentru păstrarea valorilor autentice, apoi pentru recuperarea lor, după faza proletcultistă, s-a dus aproape continuu și în forme dintre cele mai diverse. Rezistența unor editori la distrugerea culturii naționale (Iordan Datcu, Niculae Gheran, Z. Ornea, Marcel Popa, Aurelia Rusu, Mihai Șora, dintre cei cu care am conlucrat, îmi vin acum în minte) nu trebuie subestimată, mai ales că ea avea loc în condiții foarte precare.

În această calitate, l-am întâlnit prima oară pe Z. Ornea la Editura de Stat pentru Literatură și Artă (ESPLA), înainte ca acel complex editorial să se desfacă în mai multe instituții de profil. Venisem acolo puțin înainte de 1970, ca să ofer un volum de scrisori și documente pârvaniene, strânse cu destulă osteneală din mai multe fonduri. Editura avea sediul într-un imobil de pe Bd. Ana Ipătescu, folosit și înainte de război (dacă nu mă înșel) într-un scop analog de Fundațiile Regale. După două decenii de regim „democrat-popular”, imobilul mai păstra elemente decorative de o certă noblețe și amintea de un alt timp al istoriei. Redacția la care venisem era situată la etaj, într-o încăpere suprapopulată, unde nu te puteai mișca decât strecurându-te printre birouri pline de manuscrise, cărți, dosare etc. Pe hol însă existau câteva mese la care se putea întreține un dialog, eventual, despre lucrările aflate pe rol. În cazul meu, redactor de carte fusese numită Aurelia Rusu, care a ținut să mă prezinte șefului său, nimeni altul decât Mihai Șora. N-a fost nevoie decât de puține cuvinte spre a găsi formula convenabilă. Atunci l-am cunoscut, în fugă, și pe Z. Ornea, al cărui birou se afla tocmai alături. Părea adus din spate, ascuns printre manuscrise, parcă identificându-se cu ele. Cum să-mi închipui că omul acela va presta nobila și dificila meserie de editor încă trei

decenii și mai bine, legându-și numele, inseparabil, de mai multe serii și colecții, a căror valoare pentru epocă anevoie ar putea fi exagerată?

Cum eu însumi am exercitat mult timp o muncă de bibliograf și de editor de texte (M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol, V. Pârvan etc.) aveam să-l reîntâlnesc din când în când pe Z. Ornea printre „lucrătorii” de la „Casa Scânteii”, cunoscutul edificiu de tip stalinist, unde fuseseră comasate cele mai multe edituri și redacții de reviste. Nu am scos direct cu el nici o carte, fiindcă după reorganizarea sistemului editorial am fost legat mai mult de Editura Enciclopedică (apoi Științifică și Enciclopedică), pe când Z. Ornea lucra la Editura pentru Literatură (apoi Minerva, al cărei director avea să fie, un timp, după disoluția regimului totalitar), ceea ce nu ne-a împiedicat să avem o relație cordială, iar întrucât mă privește să sper că voi avea totuși ocazia unei colaborări efective.

Ocazia s-a ivit abia în 1997, când conducea o nouă instituție de profil, Editura Fundației Culturale Române. Voind să scoată o versiune românească a sintezei lui A. D. Xenopol, *Le Théorie de l'histoire*, m-a invitat să elaborez studiul introductiv, ceea ce am și făcut, bucuros că mi se oferea un asemenea prilej după patru decenii de la studiul monografic întocmit de Z. Ornea și N. Gogoneață. Eram cu atât mai bucuros cu cât mi se părea că acest arc peste timp are și o semnificație simbolică, legând întreolaltă două momente ale restituției xenopoliene. *Teoria istoriei* apărea acum, în traducerea Olgăi Zaicik, la aproape opt decenii după ediția originală, care îi adusese autorului titlul de membru al Institutului Francez, iar culturii române un text fundamental. Evenimentele din Decembrie 1989 aflau această restituție în plină desfășurare, cu sinteza pragmatică *Istoria românilor* în curs de reeditare și două volume de *Scrieri filozofice* la Direcția Presei, acestea din urmă încă nefinalizate până azi. Atunci nu s-a putut obține avizul de tipărire, mai apoi nu s-au găsit resurse financiare. Pus în situația de a decide, Z. Ornea ar fi descoperit poate acele resurse, întrucât ținea ca opera xenopoliană să ajungă integral sub ochii contemporanilor săi.

Această solidaritate cu marile izbânzi ale culturii m-a impresionat mereu la Z. Ornea. Discret, stăruitor, eficient, știa să facă ceea ce trebuie, pe linia unei restituții cât mai depline, cu spirit critic și comprehensiune intelectuală. Mi-a fost dat să asist, puțin înainte de

abolirea dictaturii ceaușiste, la un moment emoționant, când un prieten comun, Mihai-Dinu Gheorghiu, înainte de a pleca cu totul în Franța, a venit să-și ia rămas bun de la Z. Ornea, în incinta Editurii Minerva, pe un culoar întunecat și „misterios”, în care siluetele noastre abia se puteau distinge, iar vocile reduse la șoaptă. Nu se putea bănuși cât de aproape era totuși sfârșitul unei epoci în care supraviețuirea onestă în știință și cultură fusese atât de anevoioasă. Anevoioasă, dar nu imposibilă.

Z. Ornea rămâne, pe această linie, un reper de seamă, după cum avea să fie și în anii tranziției postcomuniste. Ajuns director la *Minerva*, apoi la *Fundația Culturală Română* și în cele din urmă la *Hasefer*, el și-a putut valoriza însușirile de om al cărții și în plan managerial. Ca director la *Hasefer*, el n-a ezitat să asume editarea revistei *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* (*SAHIR*), îngrijită de Silviu Sanie și Dumitru Vitcu, sub egida Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” și a Institutului de Arheologie din Iași, publicație ajunsă, iată, la al VII-lea volum și grație comprehensiunii lui Z. Ornea.

Telegrama trimisă la moartea sa editurii pe care o condusesse fixează cumva această ultimă secvență de ego-istorie:

„Membrii Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» deplâng din inimă stingerea din viață a ilustrului cărturar Zigu Ornea. Este o mare, ireparabilă pierdere, nu numai pentru comunitatea evreiască, ci deopotrivă pentru cultura română și pentru lumea noastră aflată în plină criză a reconstrucției.

Lucrările regretatului Z. Ornea, numeroase și substanțiale, sunt mărturia unui spirit extrem de viu, atent la realitatea din jur, ca și la valorile trecutului. Ele se înșiruie demult în bibliotecile țării și au produs deja efecte binefăcătoare. Nu ne pot consola totuși decât în mică măsură, fiindcă opera neobositului cărturar era departe de a se fi încheiat.

*Suntem cu atât mai mult afectați de trecerea lui la cele eterne cu cât Institutul nostru coopera excelent la revista *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, publicație ce s-a bucurat de tot sprijinul Editurii Hasefer, al cărui director Z. Ornea a fost până în ultima clipă.*

Asociindu-și adâncă părere de rău la doliul pe care

Editura și comunitatea evreiască îl arborează acum, cercetătorii de la Institutul de Istorie «A. D. Xenopol» speră ca fapta creatoare a distinsului învățat să rodească mai departe.

Fie-i țărâna ușoară!

Alexandru Zub, director

Iași, 15 noiembrie 2001

Atitudinea fostului director al Editurii *Hasefer* trebuie să-i inspire pe cei care îi continuă, în acest domeniu, opera. Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” își va respecta oricum angajamentul, convins că prin revista *SAHIR* aduce o contribuție notabilă la problematica în cauză. Opera lui Z. Ornea, în ansamblu, e un stimulent pe această linie. Constructiv prin excelență, el ne va oferi mereu, îndeosebi prin scrierile sale, un exemplu de muncă și devotament cărturăresc. Câteva săptămâni după moartea eruditului, *România literară* i-a mai tipărit texte trimise înainte de a se interna în spital. Infatigabilul publicist voia parcă să nu i se simtă lipsa, nici să se bănuiască măcar împasul în care se afla.

Cazna cotidiană a marelui scormonitor de cărți, documente, publicații periodice etc. se poate bănui din acel moto caragialian pus pe o carte dedicată fiului său Liviu: „Un tată ar trebui să fie din cale afară denaturat ca să ureze vreunui dintre copiii săi cariera de publicist”. Acea carte, *Studii și cercetări*, a apărut în 1972, așadar cu trei decenii înainte de moartea autorului, interval ce nu l-a descurajat să continue totuși munca de „publicist”, după cum un atare consemn nu l-a făcut să se conformeze nici pe fiul marelui dramaturg.

Pasiunea publicistului se cuvine apreciată însă în strânsă conexiune cu marile proiecte ale cărturarului, atent la istoria ideilor, a curenților de gândire și sensibilitate, a marilor modele din sfera culturii, politicii, artei, proiecte cu atât mai valoroase cu cât ele s-au produs într-o epocă nepus de grea, una ale cărei resurse Z. Ornea a știut să le valorifice optim.

Întâlnirea cu asemenea opere nu poate fi, la rândul ei, decât benefică, stimulativă, creatoare.

Despărțirea fizică de domnul Kara marchează despărțirea de reprezentantul unei generații de elită care a avut printre ultimii plecați să se alăture strămoșilor din comunitatea ieșeană pe dr. S. Kaufman și prof. S. Friedental. O generație cu *heidâr*: pentru care idișul era într-adevăr limba maternă. O generație căreia viața le-a rezervat un drum plin de obstacole, de actori și martori ai unor mari catastrofe în obștea evreiască.

Ițic Șvartț s-a născut la 13 octombrie 1906 la Podu Iloaiei (jud. Iași) într-o familie numeroasă, în care vechile obiceiuri și credința erau respectate.

Familia Șvartț a dat trei personalități culturii evreiești – pe Simha, Iulian și Ițic – un sculptor, un scriitor-actor și unul care s-a manifestat în mai multe domenii.

I. Șvartț a absolvit cursurile Facultății de Franceză, dar a fost și profesor de limba idiș și această a doua calificare a practicat-o un timp mai îndelungat și i-a adus mari satisfacții.

Iată câteva realizări ale *idișistului*.

În anul 1948, a publicat o Gramatică a limbii idiș. În scurtul răstimp de afirmare și pe plan școlar a limbii lui Șalom Alechem, lucrarea sa a avut un rol deosebit.

Ca secretar literar la Teatrul Evreiesc de Stat din Iași (1949-1963) a tradus din diferite limbi în idiș, a fost autor la mai multe texte de spectacole de estradă, a militat pentru calitatea idișului rostit de actori. A iubit teatrul și poate-i singura zonă în care Iulian avea un ascendent – el era și actor.

Dar idișul este limba multor scrieri a d-lui Kara. Sigur că ar fi putut spune ca Mircea Eliade despre limba română „că-i limba-n care visa”. La Cernăuți a fost în apropierea unor poeți ca Ițic Manger (venit apoi la Iași) și Eliezer Steinberg, în miezul vieții

culturale al „Miciei Viene” interbelice. Publicistul I. Kara a făcut cunoscute fapte și evenimente în ziarele idiș din Vilna, Varșovia, New York etc. A coordonat unele volume ale publicației „Bucarester Șriftn”. Prozatorul a scris multe povestiri, unele cu tentă autobiografică. Le-a adunat apoi în volumele apărute în 1976 – *A moldaviș ingl* (Un băiat moldav) și în anul 1987 – *Iurn fon hofnung* (Anii speranței).

Cel care a bătut o lume până în teritoriile Extremului Orient sovietic unde Șvarț s-a metamorfozat în Kara, profesorul de franceză care vorbea și rusa și engleza a rămas „a moldaviș ingl” modest dar cu mari realizări. A fost premiat de idișștii israelieni și de FCER, care i-a conferit premiul „J. Pineles” pentru lucrările de istorie a evreilor din România.

Cel pornit dintr-un *ștell* era și un *folclorist* atent să consemneze proverbe, zicători, urările copiilor la sărbători ș.a. care simțea că dispar o dată cu lumea care le-a creat.

A fost un *istoric* prin vocație. La fel ca Jacob Psantir în veacul al XIX-lea, I. Kara a știut să salveze pentru istorie documente și momente din viața comunităților, a publicat și mărturii care unora li s-ar fi părut minore dar el le simțea semnificațiile. Și-a îmbunătățit continuu metoda, stilul, a îmbogățit aparatul critic al lucrărilor sale. A scris din domeniul vieții culturale și social-economice. Istoriografia îl consemnează ca autor al monografiilor despre comunitățile din *Bacău*, *Podu Iloaiei*, cea de a doua publicată și în nemțește de marele umanist de la Konstanz E.R. Wiehn și *Contribuții la istoria obștei evreiești din Iași*. Scrierile sale pot fi întâlnite în revistele muzeelor și a institutelor academice.

Împreună cu dr. Stela Cheptea a publicat *Inscripțiile medievale ebraice din Iași* (aprox. 300), lucrare premiată de Academia Română. Era un bibliofil și un erudit.

Credincios fără ostentație, cu o instrucție și educație religioasă dobândită în anii copilăriei și adolescenței (descrisă în cărțile sale), dl. Kara era între cei care frecventau cu regularitate șilul, un consilier de bază al Comunității evreiești ieșene. Îndruma discret acțiunile culturale, avea priceperea, răbdarea și înțelegerea necesară pentru a fi „malomăd” a-i pregăti pe cei care urmau să pună „tefilim”, să primească confirmarea maturității religioase: era conducător al Seder-ului de Pesah etc.

Știa să vorbească cu oameni de toate vârstele și de toate profesiunile, știa să fie o gazdă plăcută.

A fost un om cu o veșnică dorință de cunoaștere, rapid adaptabil la situații de tot felul și în locuri diferite – de la Podul Iloaiei, la Iași și Cernăuți, Bacău și Extremul Orient sovietic, la Berlin ca soldat, în profesii diferite, profesor, secretar literar, bibliotecar, activist comunitar peste toate scriitor și istoric. O viață plină care a acoperit aproape un secol.

I. Kara, colaborator de bază al revistei „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, a fost o personalitate complexă și importantă, devenită emblematică pentru comunitatea ieșeană.

Fie-i amintirea veșnică!

Reconstituirea istoriei culturii iudaice la Iași pentru o perioadă care depășește patru secole, relevarea evoluției componentelor culturii – *morală, religie, artă, gândire* etc. – pe care, de regulă, istoricul le consemnează după analizele social-economice și politice, dispune în puține cazuri de datele necesare.

Dificultatea alcătuirii unei sinteze satisfăcătoare asupra acestei teme este amplificat de faptul că nu există încă o istorie a evreilor în România și o completă istorie a obștii evreiești ieșene, ci – în ambele cazuri – doar segmente, contribuții, multe utile îndeosebi pentru înțelegerea evoluției statutului civic dar în mai mică măsură pentru istoria culturii.

În ultimele decenii poate fi totuși remarcată sporirea cantitativă și calitativă a lucrărilor despre istoria evreilor din România. De la volumele în care documentele sunt publicate în succesiunea lor cronologică la cele în care sunt grupate tematic, de la lucrările lui Carol Iancu la cele întocmite de Victor Neuman pentru Banat sau rabinul Moshe Carmilly-Weinberg și Ladislau Gyémánt pentru Transilvania la scrierile care au în vedere doar evenimente, personalități, istorie locală etc., datorate lui Jean Ancel, Ilya Benjamin, Hary Culler, Radu Ioanid, Andrei Oișteanu, Liviu Rotman, Leon Volovici, Zigu Ornea, Lucian Herșcovici, Ițic Șvarț-Kara ș.a., constatăm o impresionantă diversitate. Se adaugă contribuțiile prin volume de documente locale și fundamentate studii datorate acad. Gheorghe Platon, Ecaterina Negruți, Ioan Agrigoroaie, Ioan Caproșu, Dumitru Viteu, Dumitru Ivănescu, Mihai Șt. Ceaușu, Cătălin Turliuc ș.a.

Mulți din cei care au consacrat studierii iudaismului o mare parte din viața lor se feresc să-l încorseteze într-o definiție. Într-unul dintre dicționare iudaismul este definit drept „termen generic care se

* Conferință susținută de „Ziua culturii iudaice la Iași”, 2 septembrie 2001.

referă nu numai la religia lui Israel ci la toate mărturiile culturii și istoriei evreiești¹. Este considerat forța unificatoare care crează sentimente frățești între majoritatea evreilor lumii. Pentru generațiile mai vârstnice „idișkeit” avea înțelesul său clar. Cum definiția amintită conține importante părți de adevăr nu o vom comenta, vom releva însă *istorismul* – un grad de diferențiere în timp, o evoluție pe care Kronos își pune pecetea.

Fiecare pagină de istorie a evreilor din România nu poate fi scrisă decât în cadrul istoriei României, relevând apoi particularitățile – o istorie comună cu a populației majoritare dar și una paralelă datorată situației specifice a etniei evreiești, limitelor, a ritmului neobișnuit de lent în progresul dobândirii unor drepturi civice.

Vom cobori așadar în timp reamintind că cele relatate au în vedere Iașul de la târgul din secolul al XV-lea la capitala Moldovei, la orașul cu ambiția de a rămâne unul din cele mai importante centre culturale ale țării.

Șirul mărturiilor despre prezențe evreiești la Iași ar începe cu piatra de mormânt din anul 1467 menționată de Iacov Psantir. Se pare că piatra tombală n-a mai existat la începutul secolului al XIX-lea, căci cei care scriu despre istoria evreilor la Iași citează informația lui Iacov Psantir fără a ilustra sau comenta amintitul epitaf.

Informațiile despre obștea evreiască ieșeană în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea sunt ceva mai consistente. Prin mutarea capitalei de la Suceava la Iași în anul 1576, în timpul domniei lui Alexandru I.ăpușneanu, Iașul nu mai era doar un însemnat târg pe drumul comercial, ci devine centru meșteșugăresc, comercial și nu în cele din urmă politic și cultural.

Între știrile de la sfârșitul secolului al XVI-lea întâlnim și mențiunea faptului că în timpul răscoalei antiotomane sub Aron Vodă (1595) au fost 19 victime în rândurile populației evreiești². Informațiile din responsele rabinice nu notează, pentru acei ani, evenimente și nume de seamă.

Prima însemnată breșă în anonimul o putem situa doar la începutul secolului al XVII-lea.

În prefața la însemnata lucrare *Sefer metzarefle Hochma* a marelui rabin, filosof, cabalist, matematician și medic Șlomo Iosef din Candia (Delmedigo) care a trăit între anii 1591-1655³, ucenicul său

Șmuel Așkenazi relatează unele momente importante din viața lui Delmedigo. În drum spre curtea regelui polon Delmedigo a zăbovit o vreme la Iași, dificil de estimat durata acestei staționări, oricum în cursul anilor 1619 sau 1620. În capitala moldavă el a avut lungi și interesante discuții cu bătrânul rabin, doctor și cabalist Șlomo ibn Aroyo (sau Arvay). Numele exact al rabinului rămâne aproximativ, literele ebraice fără semne diacritice oferind mai multe posibilități de lectură. Rabinul avea 80 de ani, de 40 de ani studia Cabala și urma să plece la Ierusalim. Însemnările acestea au fost adeseori preluate și interpretate diferit. De relevat prezența aceluși erudit rabin care l-a impresionat și influențat pe Delmedigo.

Creșterea numerică a comunității la mijlocul secolului al XVII-lea se datorează îndeosebi imigrării unor evrei din spațiul polono-ucrainian după marile pogromuri inițiate de Bogdan Hmelnițki. De altfel, venirea la Iași a lui Țimuș, fiul lui Bogdan, pentru a se căsători cu fiica lui Vasile Lupu, Ruxandra, a fost însoțită de răpirile și maltratările unor evrei. Situații dificile pentru evrei au fost și în timpul luptelor dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan.

Prima jumătate a secolului al XVII-lea este marcată de o multilaterală dezvoltare a Iașului, un loc de seamă fiind ocupat de ctitoriile lui Vasile Lupu (Trei Ierarhi, Golia, Școala Vasiliană). Activitatea generală legislativă, administrativă, în câmpul culturii constatăm că a fost succedată și de o afirmare mai importantă a obștii evreiești. În anul 1667 a fost cumpărat terenul pe care se va înălța Sinagoga Mare din Târgul Cucului .

Începe în această vreme șirul rabinilor despre care informațiile noastre depășesc notele referitoare la nume și la anii în care au păstorit obștea ieșeană. **Petahia Lyda** cel care a venit la Iași din Lemberg, autor a lui *Iad Kol ho*, va ajunge apoi la Frankfurt am Main.

Dar un nume de referință, amintit adeseori, este cel al lui **Nathan Nathe Hanover** prezent la Iași între anii 1660-1671, autorul lui *Șuarei Zion* („Porțile Sionului”) și a altor lucrări. Acest rabin este amintit și în legătură cu proiectarea Sinagogii Mari din Târgul Cucului. Hanover a sfârșit ca victimă într-un pogrom în Polonia, țara sa natală.

Aspectul Sinagogii Mari (1672) era diferit de cel actual. Doar construirea sub nivelul de călcare (*Psalmi 130 – Din adâncuri te*

chem pe tine Doamne) era similar cu al multor sinagogi poloneze. Incendii, cutremure și refaceri, cam în fiecare secol, adăugiri cum este cupola și mai târziu (1926) aripa din stânga, loc de rugăciune rezervat femeilor – spațiu care adăpostește acum micul Muzeu al obștii evreiești ieșene – au adus sinagoga la aspectul dobândit în urmă cu trei sferturi de secol. De la sinagogile de lemn la cele cunoscute la sfârșitul secolului al XVII-lea a fost un drum lung de creștere a comunității, îmbunătățire a organizării, a afirmării ei în raport cu autoritățile și față de obștile din țară și din afara ei.

Cultura acelor secole a fost în primul rând una **religioasă**. Religia a fost permanent un liant al poporului evreu. Rabinii ocupau un loc central în viața obștii și funcțiile lor nu aveau în vedere doar activitățile de cult. Ei conduceau tribunalele rabinice care aplicau *Halacha* (legislația iudaică), reprezentau obștea în fața domnitorului. În jurul rabinului se adunau cei care prin învățătură cutezau să încerce exegeza unor pasaje biblice, comentarii ale Talmudului, cei care dobândeau cunoștințele pentru corecta înțelegere și aplicare a legislației – *daian, more horau* etc.⁴

La un alt nivel se aflau cei care învățau pentru a se putea prezenta la Bar Mitzva și a se număra apoi printre enoriași. Fără a considera că a fost vreodată exclus analfabetismul – numărul celor care urmau Talmud Tora a fost totdeauna însemnat iar sinagogile erau nu doar *Beit ha Mikdaș* (Casă de sfințenie), *Beit ha Kneset* (Casă de adunare), ci și *Beit ha Midraș* (Casă de învățătură).

Alături de sinagogi, cele existente sau despre care avem informații, temă asupra căreia vom reveni, cimitirele – monumentele funerare constituie surse de mare însemnătate. Distrugerea în anul 1943 a primului mare cimitir ieșean, cel din Ciurchi, cu monumente din secolele XVI-XIX, care a funcționat până în anul 1880 (23.000 morminte) a însemnat în afara unui act profanator, o uriașă pierdere și pentru istoria obștii evreiești ieșene. Au fost salvate doar un procent infim de epitafuri prin copierea încă în anii 1887-1889 de către Wilhelm Schwarzfeld, M. Braunstein-Mibașan, N. Beldiceanu, apoi de către rabinul istoric M.A. Halevy⁵ – câteva incluse și comentate în cartea sa asupra Comunităților de la Iași și București până în anul 1821. Activitatea laborioasă a lui Moses Duff care se apreciază că ar fi copiat 10.000 de epitafuri a rămas doar parțial fructificată, căci arhiva

Duff s-a pierdut. La regretatul I. Kara au ajuns doar 600 fișe, din care 300 inscripții au fost incluse în cartea despre cimitirul din Ciurchi apărută în anul 1994⁶. Desigur că publicarea doar a epitafurilor sărăcește valoarea documentară, mai ales posibilitatea de a cerceta monumentele ca realizare artistică și a cunoaște simbolismul funerar iudaic. Despre câteva dintre ele, salvate și ajunse în cimitirul Păcurari, vom publica curând comentariile care se impun.

În acest cadru rememorăm doar că ornamentarea lăcașelor de cult, a Torei, confecționarea obiectelor de cult cu marea lor diversitate, a monumentelor funerare, toate ofereau unor meșteșugari din diferite domenii, pietrari, zidari, pictori, sculptori în lemn și piatră, bronzieri, argintari, posibilități de lucru, adeseori de afirmare a talentelor, în cazurile în care artizanul devenea artist.

La aceștia se adaugă *sofrimii* cei care scriau sulurile Torei, *meghilot*, *mezuzot* și în acest caz admirăm talentul, conștiinciozitatea, pietatea, cunoștințele acestor scribi.

Desigur, procentul celor care activau în aceste domenii era mic dar de la rabin la *melamed*, la toate categoriile amintite sau nemenționate fiecare avea o influență în diferite ramuri ale culturii și asupra obștii și direcțiilor ei de evoluție.

În secolele de început, majoritatea evreilor ieșeni erau cuprinși în activități comerciale, meșteșugărești sau ocupații libere adiacente⁷.

Apariția instituției Hahambășiei în cel de al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea, o legiferare a unei situații cu rădăcini în secolele precedente, instituție reprezentativă a evreilor în Moldova, într-o vreme Hahambașa din Moldova avea puteri și asupra evreilor din Țara Românească, a marcat o etapă însemnată în situația generală a obștii⁸. Începând cu Bețalel din familia lui Rabi Naftali Cohen din 1719 până în 1834, în general, membri ai aceleiași familii rabinice au fost reînnoiți de către domnie în această funcție cu multiple drepturi și datorii care reprezentau obștea în raporturile ei cu domnia, cărcia îi vărsau birul „breslei jidovilor”. Este o temă care necesită o tratare separată pentru o corectă înțelegere. Hahambașia are tradiția milenară a exilarhilor. De altfel, în epitafuri găsim termeni cu veche rezonanță ca *aluf*, *Roș medina* etc. Sfârșitul acestei instituții, certurile pentru obținerea înaltului titlu au avut urmări nefaste asupra obștii evreilor⁹.

Într-o religie atât de împletită cu istoria, în care pentru sărbători ca *Pesach*, *Purim*, *Hanuka*, *Tișa be Av* cunoaștem perioadele în care s-au desfășurat evenimentele, în unele cazuri ani, luni, zile, rolul acestui „exilarh” moldav era deosebit. Menținerea cultului tradițional, opțiunea pentru unele curente religioase, respingerea altora, aplanarea unor conflicte din sânul obștii, nu puține, ajutarea celor care riscau să fie expulzați ca „vagabonzi”, a sărăcimii, foarte numeroase, lupta împotriva unor tendințe asimiliste chiar a convertirii la creștinism – pentru care de la mijlocul secolului al XVII-lea până târziu în secolul care abia s-a sfârșit – se acordau avantaje speciale. Lucrările unor apostatați erau de o mare perfidie, de un antisemitism de o virulență rar întâlnită dacă n-ar fi să amintim decât seria monahului – rabin botezat Neofit, publicate la Iași din 1803-1839 și reeditate în 1870 și se pare relativ recent¹⁰.

Situațiile a căror rezultată sunt condensate în dictonul latin *Primum vivere deinde philosophari* (Întâi să trăiești și apoi să filosofezi) vecin cu mai simpla zicătoare *Bli kemah ein Torā* (Fără făină nu-i (nici) învățătură) nu puteau fi eludate.

Evenimentele precum Pacea de la Kuciuk Kainargi (1774), desființarea monopolului economic otoman, răpirea Bucovinei (1775) cu însemnate urmări politice și economice, imigrarea din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea au avut drept consecință și unele schimbări esențiale în aspectul de ansamblu al obștii ieșene.

Ce ar fi de relevat? O creștere numerică substanțială a populației evreiești în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea – de la 400 familii la 30.460 suflete în 1859, ceea ce reprezenta 46% din populația Iașului pe atunci de 63.475 locuitori; efectul propagării hasidismului; păstorirea relativ scurtă dar memorabilă a rabinului **Avraham Iehoșua Heșel – Apter Ruf**; laicizarea treptată, apariția între fruntași, uncori și reprezentanți ai obștii a unor bancheri, a unor doctori, mari negustori, șefi de bresle meșteșugărești, dobândirea unor drepturi; saltul de la modestul *hekdeș* către spital, instituție recunoscută (1850) și sprijinită de stat care a dominat și viața comunitară până după primul război mondial, înmulțirea caselor de rugăciune (111 despre care avem unele date), al școlilor profesionale; tendințele fluctuante ale autorităților pe calea

emancipării – primele încercări de integrare cu ezitări și opoziții din ambele direcții etc.; apariția a ceea ce avea să se numească „problema evreiască” cu evoluția ei sinuoasă, cu rezolvări substanțiale amânate etc.

În această trecere în revistă rapidă pot fi menționate selectiv momentele și situațiile de la lipsa explicită de drepturi în prevederile Regulamentului Organic, la razele de speranță de la 1848, la venirea domniei lui Cuza Vodă sau Congresul de la Berlin din 1878 până la rezolvarea întârziată și parțial contestată de după primul război mondial.

Ele nu pot fi comentate nici cât ar impune nevoia de nuanțare, căci trebuie să revenim la câmpul culturii unde așteaptă să fie inventariate sau prezentate fie și sumar: *hasidismul*, *hascala* (educație, cultură) – iluminismul iudaic, școlile, mijloacele de propagare a culturii, Teatrul evreiesc, cele 125 ziare și reviste care au fost tipărite în timp la Iași, focarele de cultură, precum *Ohle Şem* și *Toynbee Hall*, personalități ca Iacob Niemirower – rabinul adânc integrat în viața culturală ieșeană ajuns prim-rabin al României întregite. Heyman Tiktin – lingvistul, membru de onoare al Academiei Române – cel care a avut lungi și interesante conversații cu Mihai Eminescu, a scris un dicționar german-român, acum reeditat, dar care a fost și președinte la „Cultura”, care coordona un sistem de școli evreiești care rezolva parțial interdicțiile sau limitele înscrierii evreilor în școlile de stat; Karpel Lippe, „medicul săracilor”, om de cultură ale cărui conferințe în sălile instituțiilor amintite erau mult apreciate, care scria nu doar despre medicină ci și „Symptome der antisemitischen Geisteskrankheit” (1887), mișcarea culturală „Licht” care nu poate fi separată de numele poetului Iacob Gropper, apreciat de Mihail Sadoveanu. Mișcarea „Licht” a promovat o poezie idiș modernă care avea să fie urcată spre înălțimi de Ițic Manger.

Limba de comunicare în cadrul obștii evreiești ieșene a fost timp de secole **idișul**. Această limbă, contestată cu acest statut de unii filologi, avea ca punct de plecare dialectul Mittelhochdeutsch la care s-au adăugat ebraica, arameica, elemente slave ș.a. de mare diversitate în funcție de zona de locuire și migrație a populației evreiești. Asimilarea în timp, transformările cuvintelor de origini diferite intrate în vocabular, morfologie, sintaxă au dat idișului o identitate proprie inconfundabilă.

Idișul era limba în care erau traduse cărțile sfinte (*Biblia* și *Talmud*-ul) și până în perioada care a precedat cel de al II-lea Război mondial la *hedarim* (Talmud-Tora) se preda îndeosebi în idiș. Pentru majoritatea familiilor, nu doar cele cu situații financiare modeste, idișul a fost limba maternă. În timp, idișul a pășit în școli, ziare, reviste, cărți, în cântece, la teatru, a fost rostit de la catedră și din amvon.

Exegezele și scrierile originale cu teme religioase ale unor vestiți rabini au fost redactate în ebraică și idiș.

Pentru secolul al XVII-lea, cum s-a menționat, sunt cunoscute câteva lucrări și autorii lor. Cea mai răspândită dintre cărțile de rugăciune tradusă în idiș era *Teina u reeina* [Pentateuchul] Tora și cele *Hameiș Meghilot* (Ktuvim: *Șir ha Șirim*, *Ruth*, *Kohelet Eika*, *Meghilat Ester*) sursă de cunoaștere pe diferite planuri – religie, limbă.

Alături de cărțile de rugăciune, de textele unor predici au circulat în traducere idiș părți din *Zohar*, lucrare ce conține comentarii filosofice asupra textelor Torei și disertații mistice, *Zohar*-ul – cartea splendorii – devenind cartea de bază a misticismului iudaic, a Kabalei. Dacă avem în vedere că prima publicare a cărții, în arameică, a avut loc în anul 1558 conectarea ieșeană la cultura religioasă a epocii este și mai clară. Kabala a avut o influență hotărâtoare asupra mișcării hasidice. Poveștile, relatările despre înțelepciunea *admorim*-ilor și minunile săvârșite de ei au constituit hrana pentru speranța multor generații. Dacă Israel ben Eliezer Bașemtov (Beșt) a murit în anul 1760 se știe că însemnările discipolilor săi au impresionat prin volum, diversitate și stil. Curțile hasidice s-au format în timp s-au perpetuat decenii, unele își continuă existența pe alte tărâmurii departe de zonele originare.

Aportul hasidismului la amplificarea folclorului idiș a fost considerabil și atât marii sintetizatori care au studiat acest curent religios cât și scriitorii de limbă idiș au utilizat larg această sursă.

Idișul era limba de comunicare în cadrul breslelor. În actul din 1862, șefii de breaslă din Iași semnează în idiș, semnături cu aceeași grafie putând fi găsite pe sute de documente din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în care apar evrei ca parte sau ca martori. Larga utilizare a acestei limbi este relatată și de unii călători străini la Iași. Idișul vorbit la Iași avea desigur pecetea influențelor din zona de migrare și cea a limbii locale.

Hasidismul. În estul Europei în secolele XVII-XVIII în urma pogromurilor din Polonia de o cruzime egalată doar în secolul XX, a falșilor Mesia (între ei cel mai celebru Șabatai Zwi), a sărăcirii, a adâncirii diferențelor în spațiul culturii era mare numărul evreilor ajunși în pragul disperării.

O zare de lumină a venit de la o mișcare mistică născută din Kabala care puna în prim plan, pietatea, exaltarea spirituală și bucuria dăruirii complete lui Dumnezeu în contrast cu formalismul religios rigid, cu intelectualismul rabinic. Nu exista loc unde să nu se afle divinitatea, care devine mai apropiată omului simplu, care i se adresează direct, pornind de la Psalmul 100, 2 *Yvdu et ha-Șem be-simha* („Slujiți Domnul cu bucurie”) sau bazați pe citate ca: *Ein ha-Șehina șora mi-toh ațvut* [„Divinitatea nu este prezentă în (atmosfera de) tristețe“], hasidismul a redat bucuria de a trăi – o revoluție în cadrul tradiției. Promotorul a fost Israel ben Eliezer Bașemtov (Stăpânul Bunului Nume) (1700-1760), iar zona de răspândire a cuprins Galiția, Rusia, Basarabia, Bucovina, Maramureșul, Rusia carpatică ș.a. un rol important l-au avut *admorimii* (titlul de Admor = Adoneinu – Moreinu – Rabeinu), *țadikimii*¹¹.

Umorul, cântecul îngânat – *Nigun* – Sărbători cu *zemirot* precum *Simhat Tora* și săptămânalele *Seuda Slišit* (a treia masă de Șabat), *dansul* – Rikud, portul special, extazul mistic toate au avut un rol deosebit, au generat legende despre minunile săvârșite: în timp s-au născut vestite curți rabinice. Iașul a fost câștigat de hasidism. Cel mai celebru din șirul marilor hasidimi a fost **Avram Ichoșua Heșel** – **Apter Ruf** (Oheiv Israel – Iubitor al Israelului). *Ios* ca anagramă era interpretată – „Sof (Ereț) Israel” – capăt de drum spre Israel. În „Biblioteca seminarului «Sinai»” care continuă cea mai bună revistă de iudaistică care a apărut la Iași *Sinai* editată de rabinul istoric Mayer Halevy, rabinul M. Gutman a publicat interesante documente asupra mișcării hasidice la Iași¹² și o scrisoare în legătură cu prima vizită a lui Baal Șem Tov în capitala Moldovei¹³. Hasidismul a supraviețuit – cum se știe.

Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea în Germania este cunoscută **Hascala** (educație, cultură), mișcare iluministă al cărei inițiator a fost Moses Mendelsohn. Au existat opozanți *mitnaghedin* ai hasidismului – *maskilimi*. Lupta era foarte dură. Emanciparea,

modernizarea venea în sprijinul celui de al doilea curent care a degenerat însă adeseori în asimilism.

Rabinii, religia, au avut și au misiunea de a ține o dreaptă cumpănă care să nu ducă la „moartea prin sărut”, la pierderea identității iudaice, la asimilare o dată cu dobândirea unor drepturi civice.

Din istoria atât de bogată a tipăriturilor și a presei la Iași, menționăm că în 1832 a fost aprobată o cerere de înființare a unei tipografii evreiești semnată de 68 de personalități și tipărirea în 1842 – 43 a 16 cărți de rugăciune: *Slihot* (Iertări), *Teilim* (Psalmi), *Șaare Țion* (Porțile Sionului) cartea lui Nathan Nate Hanover în traducere idiș. La tipografia lui Herș Goldner, în funcție din 1859, s-au tipărit numeroase alte volume. O lungă perioadă este dominată în acest domeniu de familia Șaraga – tipografi și anticari.

Din anul 1855 începe afirmarea presei evreiești, șirul lung de 125 ziare și reviste în limbile: ebraică, germană, română și idiș. Chiar și cei care nu prețuiau idișul și-au dat seama că pentru a fi înțeles de pături largi mesajul lor trebuie rostit în această limbă.

Contribuțiile din teritoriul gândirii științifice în ansamblu vor forma obiectul unei alte comunicări – nu pentru că s-ar depărta prea mult de titlu ci pentru că necesită mai mult decât o inventariere pe domenii.

Direcțiile de manifestare a culturii iudaice migrează în câmpul moralei cu ilustrarea ei practică la toate instituțiile de asistență de o mare diversitate care nu pot fi prezentate în acest cadru. De asemeni, rabinii, cunoscuți mai bine cei din ultimele două secole ale mileniului II, au scris multe lucrări interesante, nu doar response și indicații de aplicare a legislației iudaice care se impune a fi popularizate.

Teatrul. Spectacolele ocazionate îndeosebi de sărbătorirea Purimului *Piremșpil*, existența unor cântăreți ambulănți, trubaduri, de oameni care încercau să aducă buna dispoziție la petreceri *badhens* și muzicanți *Klezmers* au făcut posibilă alcătuirea unor trupe de teatru idiș profesionale. Cel care a pus bazele acestui teatru la Iași, la grădina *Pomul Verde*, în anul 1876 a fost Avram Goldfaden (1840-1908), care fusese chemat la Iași de Iosef Lateiner pentru fondarea unui ziar. Au fost diferite trupe cu existențe efemere și în secolul al XIX-lea se

cuvine a fi semnalată și trupa care-și desfășura spectacolele la Teatrul (grădina) Tivoli. Dintre personalitățile acelu sfârșit de secol se detașează Isidor Așkenazi.

Dar fiecare din marile perioade ale teatrului idiș: 1) înainte de primul război mondial; 2) între cele două războaie; 3) perioada postbelică își are repertoriul specific și personalitățile reprezentative din trupele locale și din actorii veniți la Iași.

În timp. au ajuns în fața publicului ieșean Clara Young, Maly Picon, artiști vestiți ai trupei din Vilna sau Moris Schwarz, Paul Baratow, Herș Grosbart ș.a. La ei se adaugă actorii locali sau cei din spații apropiate ca Sidy Thal, Dina Koenig, Sevilla Pastor, Jeni Șmilovici, Jeny Seltzer, frații Fridman. Unii dintre ei vor fi reîntâlniți și în perioada postbelică.

În anul 1946 se reînființează trupe de actori profesioniști idiș care vor forma în 1949 *Teatrul evreiesc de Stat* (în idiș apărea ca teatru muncitoresc al meseriașilor) în fruntea căruia a fost numit un talentat om de cultură Iso Schapira. Dirijor al orchestrei era Bernard (Berl) Segal, scenograf Ieșiva Kehos și apoi înzestratul pictor Isiu Schärf, iar secretar literar I. Kara.

Alături de Șloime Fridman, Șifre Goldenberg, Ruhele Heller-Schapira, Nușa Grup, Marcel Finchelescu, Leontin Leibiș, G. Bruckmayer se afirmă și mulți alți actori¹⁴. Teatrul evreiesc ieșean a prezentat atât repertoriul clasic al dramaturgiei idiș (*Dibuk*, *Tevie Lăptarul*, *Lozul cel Mare* etc.), cât și spectacole de estradă (*Pomul Verde*, *Scurt pe doi*, *Bravo mie*, *sunt ieșean*, *Punctul pe i* etc.) pe teme contemporane în care a excelat cuplul Nușa Grup-Marcel Finchelescu.

În cei aproape 15 ani de funcționare (1949-1963) teatrul ieșean, care a primit numele ctitorului său de la 1876 *Avram Goldfaden*, a contribuit substanțial la educația iudaică a evreimii ieșene și a celei din atâtea alte orașe, prin turneele efectuate.

Directorul teatrului, Iso Schapira, care era și principalul regizor, s-a remarcat și prin scrierile sale în limba idiș. Între scenariști, de amintit în primul rând Ludovic Brukstein. I. Kara (Ițic Șvarț) era traducător și autor sau coautorul al multor texte din repertoriul TES-ului ieșean. A tradus în idiș și piese pentru TES-ul bucureștean până în ultimii ani ai vieții.

Documentele referitoare la sistemul de **învățământ** în

cadrul obștii evreiești ieșene sunt numeroase o dată cu deceniul al cincilea din secolul al XIX-lea când autoritățile Moldovei se implică în educația populației evreiești cu intenția de a porni aceea ce va fi definit în anii următori „emancipare graduală”. Procesul s-a desfășurat neuniform în timp, cu momente dificile, cu ezitări și opoziții din ambele părți, cu excluderi temporare dar și cu perioade faste care au scos multe minți valoroase din perimetrul unui ghetou real sau autoimpus.

Dacă în anul 1840 funcționau 12 școli confesionale (*hedarim*) cu 653 elevi, în 1868 erau 150 lăcașuri de învățământ confesional cu 2918 elevi de care se ocupau 152 dascăli. Raportul amănunțit întocmit de inspectorul Mihail Vitlimescu¹⁵ constituie o oglindă fidelă în acest sens.

De la deciziile de înființare a unor școli pentru evrei din timpul lui Grigore Ghica Vodă (1851) se constată un curs ascendent: în 1852 școala fondată de Beniamin Schwarzfeld existentă până în 1857 la care s-a învățat ebraică, germană și română, școala de fete (1858), școlile primare în funcție din 1859, acțiunile coordonate de Mihail Kogălniceanu, participarea sa la inaugurarea Școlii din Târgu Cucului etc. În 1876 se înființează o școală în Podu Roșu. Școala de fete sprijinită de Reuniunea femeilor israelite fondată în 1872 a avut o lungă existență.

Oscilațiile autorităților între accesul și interdicția evreilor la școlile de stat au creat de asemeni mari probleme obștii. Astfel în anul 1893 au fost excluși elevii evrei din școlile de stat. Cu acel prilej s-a remarcat activitatea laborioasă a filologului H. Tiktin, președinte al societății „Cultura” care a reușit să adune fondurile necesare pentru funcționarea din 1894 a două școli în care au învățat 583 elevi. În 1899 se inaugurează Școala comercială și din 1906 – Steaua și ea cu ecou îndelungat în viața comunității. În anul 1910 învățau în școlile comunității 5 000 elevi.

După anii de după primul război mondial, cu elevi în multe școli și licee, au urmat anii 1940-1944 cu revenirea la situații critice, limită și în domeniul învățământului. Excluderea cadrelor didactice de la liceele de stat, a avocaților din barouri, a doctorilor, inginerilor, a multor intelectuali de valoare din instituțiile publice, a asigurat școlilor evreiești care au fost reînființate în spațiile comunitare în acei ani de prigoană, după marile pierderi de vieți omenești, un corp profesoral de excepție.

Presa. După ivirea posibilităților tehnico-materiale de tipărire și dobândirea acceptului de la guvernul Moldovei este semnalată și apariția unor ziare.

În timp, presa poate fi utilă și pentru estimarea gradului de răspândire, a locului deținut de limba idiș într-un anumit compartiment al societății evreiești ieșene.

Le menționăm în ordine cronologică pe cele în limba idiș sau bilingve (limba idiș și limba română): *Korot Haitim* (octombrie 1855), *Gazeta Româno-Evreiască* (martie 1859), *Naie idișe Țaitung* (1881), *Der rumenișer israelit* (iulie 1882), *Der Volksfreund* (1883), *Idișes Volksblat* (noiembrie 1886), *Der Idișe folksfreind* (ianuarie 1887), *Die Idișe post* (februarie 1895), *Folksblat* (1895-1896), *Der Wekker* (septembrie 1896), *Der idișe gaist* (mai 1898), *Die idișe țukunfi* (1899), *Hivas Sion* (1899), *Drumeții din Iași* (iunie 1900); *Thikwas Israel* (iunie 1903); *Hamwasser* (1903), *Die rihtige iudișe țukunfi* (1907), *Licht* (1914-1915), *Bibliotek der idișe wissensçaft* (1919-1922).

Fiecare din aceste publicații au avut o istorie proprie uneori cunoscută, o tematică specifică cu contribuții în câmpul religiei, culturii, al emancipării, de dezbateri a conflictelor interne din obștea evreiască ieșeană, a luptei pentru rezolvarea problemelor sociale, de menținere a identității naționale etc.

Dacă nu lipsesc sintezele asupra presei evreiești din România în care sunt menționate și publicațiile ieșene, analizele separate sistematice pentru fiecare dintre ziarele apărute sunt foarte rare sau își așteaptă exegeții¹⁶ – ele vor contribui și la iluminarea multor aspecte, încă obscure, din istoria evreimii ieșene.

În acest cadru este de relevat faptul că ele au putut exista, că idișul era o limbă bogată, capabilă să exprime marile probleme social-politice, să dea o formă aleasă, literară nu puținelor frământări. Există un public capabil să recepteze mesajele din aceste jurnale, un public cititor de limbă idiș. Fără aceste ziare, fără receptarea literaturii idiș din spațiul rusesc, austriac și polonez teatrul profesionist idiș, mișcarea literară *Licht* ar fi greu de imaginat.

În școlile inițiate de adepții Haskalei se învățau limbile ebraică și germană. O dată cu implicarea statului în instrucția populației evreiești, alături de amintitele limbi se făcea și limba română. În acest

cadru menționăm doar că multe personalități n-au opus cu obstinație ebraica – idișului. Asupra necesității de a nu pune cele două limbi în antiteză s-a pronunțat și savantul rabin I.I. Niemirower¹⁷.

La Iași au apărut și ziare în limba ebraică sau bilingve, ebraică și română: *Edut Haitim* (1865), *Timpul* (februarie 1872), *Iesrup* (1880), *Almanah evreiesc* (1885-1886); *Talpijois* (1898), *Kwitzer Efraim* (1914-1916), *Freiland* (1947) sau cele în limba română, cele mai multe și cu articole de cultură, atât în direcția educației iudaice cât și a emancipării, obiective care puteau fi conciliate: *Vocea apărătorului* (septembrie 1872), *Revista israelită* (1874-1875), *Ecoul tinerimei* (mai 1885), *Propășirea* (1892-1894, august 1899), *Lumina* (octombrie 1895), *Dorința* (1897), *Darabana* (iulie 1899), *Răsăritul* (1899-1901; 1922-1923), *Almanahul ziarului Răsăritul* (1899/1900), *Jos trădătorul* (1900), *Menora* (1903), *Or Zion* (1908-1909), *Buletinul Uniunii evreilor pământeni* (1912-1918), *Buletinul primei societăți „Fraterna israelită”* (1910-1914, 1916, 1922), *Voința* (1919), *Biblioteca „Știința Evreiască”* (1919-1937), *Macabi* (1920, 1928), *Emanciparea* (1922), *Keren-Hayesod* (1922), *Redeșteptarea* (1923), *Înainte* (1925), *Sinai* (1926-1928), *Izbânda* (1927), *Opinia sionistă* (1927-1935), *Presă politică-socială* (1928), *Curentul evreesc* (1929), *Cuvântul evreesc* (1929-1930), *Ideia revizionistă* (1930), *Gazeta comerțului* (1930-1932), *Cuvinte literare* (1930-1932), *Înfrățirea* (1931), *Săptămânalul* (1931), *Viata evreiască* (1928, 1931), *Hașomer Hațair* (1931-1932), *Gazeta evreiască* (1932), *Tribuna evreiască* (1932-1940, din anul 1937 cu două pagini în idiș), *Evreul* (1934-1937), *Tribuna evreimii* (1934), *Ichud* (1946).

Între semnatarii articolelor pot fi întâlnite numele lui M. Braunstein Mibașan (ebraist, istoric), K. Lippe și Wilhelm Schwarzfild care milita împotriva asimilismului, dr. I.I. Niemirower, Horia Carp, Enric Furtună, A. Axelrad.

O prezență îndelungată în presă precum și în calitate de traducător a avut A. Steuermań-Rodion, inadapabilul cu sfârșit tragic. Mai greu ar fi să menționăm pe cei plecați din Iași sau cu scurte stagii în revistele de cultură și presă sau pictorii. Vom aminti între cei mai cunoscuți pe Benjamin (Wechsler) Fundoianu, Eugen Relgis, I. Ludo, G. Spina, M.H. Maxy etc.

Literatura. Alături de literatura religioasă câteva cărți de

rugăciune în ebraică și idiș existau în aproape fiecare casă, de ziarele care de la jumătatea secolului al XIX-lea sunt tot mai numeroase și diverse în aceeași perioadă sunt semnalate și primele realizări literare mai importante. Circulau un număr însemnat de creații populare vehiculate de cântăreți ambulanti. Trubadurul cel mai vestit – poet, compozitor și interpret rămas în memoria unor generații – a fost **Benjamin Wolf Ehrenkranz** – Velvl Zbarjer (1826-1883), cel ajuns prima dată la Iași în anul 1847.

În scrierile sale, poezii în limbile ebraică și idiș, precum *Hazon Hamoed*, *Rav Haiășar* sau *Makal Chowlim*⁸, pot fi regăsite multe din problemele evreimii ieșene, de la cele religioase la cele sociale. Înrudirea psihologică va contribui și la evocările lui Velvl Zbarjer, peste decenii, întreprinse de Ițic Manger în mai multe scrieri.

În 1859 este semnalată apariția în limba idiș a unei comedii de moravuri, inspirată de viața negustorimii evreiești ieșene „*Mundriș*”. Titlul complet „*Mundriș oder karakter bilder der Iaser Kaufmanschaft in iare 1858*”, piesă în trei acte scrisă de **Ieșaiia Gutman**, pseudonimul lui Ieșaiia Meir Finkelstein. Piesa a circulat în manuscris și a fost publicată parțial în 1930 de dr. Max Weinreich.

În 1873 apare drama în versuri *Edidia ha-Iassi* de **N.S. Goldbaum**, tipografia ieșeană care a tipărit-o poartă de asemeni numele autorului. Constatăm alături de traduceri în ebraică a unor opere ale literaturii universale, precum *Don Quijote* de M. Cervantes tradusă de către **N. Frenkel**, scrieri originale în ebraică.

Se adaugă polemici ample și fundamentate precum cele două volume **Moses Waldberg** *Kah dorka șel Tora* (Acesta este drumul Torei) răspuns la cartea lui Mendl Pineles, *Dorka șel Tora* (Drumul Torei).

Beniamin Swarzfeld nu este doar cel care a înființat prima școală evreiască, om de acțiune și în câmpul finanțelor, ci și traducător în ebraică din Schiller, Goethe, Lessing în revista vieneză *Kohavei Itzhak* (Stelele lui Itzhak), luptător pentru emancipare, pentru egalitate ci și tatăl lui Elias, Wilhelm și Mozes Schwarzfeld, cărora cultura și îndeosebi filologia și istoria le datorează atât de mult.

Iașul a fost o citadelă a culturii și pentru populația evreiască. Sincronă cu marile curente ale iudaismului mondial – fără a putea da totdeauna măsura deplină a posibilităților personalităților a

căror afirmare era totuși marcată de limitele dezvoltării economice a patriei de adopțiune, de dobândire a drepturilor civice.

Fiecare gazetă, revistă, almanah își are eroii ei, istoria ei, contribuția într-un domeniu al vieții evreiești, la menținerea identității, la emancipare, la dobândirea unor drepturi, la apărarea unor cuceriri.

E posibil ca în epocă *Ohle Șem* și apoi, pentru multă vreme *Toynbee Hall* să fi fost privite ca o „Junime” a lumii evreiești, loc de întâlnire al intelectualilor, a celor dornici de cultură. În acest punct s-ar ivi și problema aprecierii sincronismului între marile realizări din cultura română și cele regăsite în lumea iudaică. Fără a nega permanente reflectări cred că trebuie subliniate limitele.

O înșiruire a personalităților care au însuflețit în timp activitatea atât de diversă și profundă de la *Toynbee Hall* ar fi puțin relevantă. Avem în vedere consacrarăa unui spațiu mai amplu în care alături de foarte importanții K. Lippe și I. I. Niemirower să apară și ceilalți conferențieri, să fie prezentate și însemnările lui B. Fundoianu, G. Spina, F. Brunea-Fox, ca și cele consemnate în ziarele vremii.

În preajma primului război mondial, o mișcare literară face ca idișul vorbit cotidian să fie ridicat pe noi trepte. Domeniile de activitate ale acestei mișcări care sunt indicate și de revista „Licht” care a apărut în 1914, revistă trimestrială literară, artistică și socială ce a avut ca promotori pe Iacob Gropper, S. Lazăr (Lascăr Șaraga), Moti Rabinovici, Efraim Waldman, Mates Fridman. Primii pot fi regăsiți în activitatea literară și socială încă trei, patru decenii. E. Waldman, pe atunci student, a căzut în lupte în primul război mondial.

Cu omiterea unor importante secvențe cronologice și realizări încheiem această primă parte a înfățișării culturii iudaice la Iași cu scurte mențiuni asupra celui mai important poet și a ultimilor scriitori de limba idiș la Iași.

Iașul, fără a fi orașul natal a lui **Ițic Manger**, și-l revendică în parte pentru că aici a găsit talentatul adolescent, venit cu familia de la Cernăuți (1914), ambianța, climatul care i-a determinat hotărârea de a-și exprima frământările în limba idiș, oameni de cultură evrei și români să-l îndrume și să-l asculte, publicații și cititori. Iașul, orașul și personajele sale trecute sau contemporane poetului l-au inspirat, sunt prezente în poeziile, poemele, baladele și însemnările poetului (*Ios, Goldfadeniade, Balada creditorului din Iași, a bătrânului boier și a*

frumoasei Mariusea, Velvl Zbarjer scrie scrisori de dragoste către frumoasa Malkale sau în *Nuente gestalten* ș.a. Iașul poate fi regăsit și în alte lucrări ale marelui poet scrise și în peregrinările sale la Cernăuți, București, Varșovia, Paris, Londra, New York sau Tel Aviv. A fost o prezență vie, activă care a lăsat amintiri durabile.

Dr. **Moïșe Held** a avut o apariție târzie în câmpul literaturii (debut la 77 de ani) dar s-a impus prin tematică și stil. Povestirile sale publicate în revista „Bucareșter Șriftn” și mai ales în cartea *Fin der Roiter brik in der velt arois* (Din Podul Roșu în lumea largă), București, 1980 au subiecte din viața evreilor ieșeni dintr-un cartier cu mulți locuitori de condiție modestă (meseriași, harabagii, mici negustori etc.) sau cu totul săraci.

Ultimii ieșeni cu volume publicate în limba idiș au fost I. Kara și Shlomo Friedental. I. Kara (Ițic Șvarț), cunoscut pentru activitățile sale de mare diversitate: traducător în și din limba idiș, publicist, secretar literar, bibliograf, folclorist, istoric etc., a avut și o activitate literară concretizată mai ales prin volumele *A moldaviș ingl* (Un băiat din Moldova – 1976) și *Iurn fon hofnung* (Anii speranței – 1980), scrieri cu o pronunțată tentă autobiografică. Povestirile scrise într-o limbă idiș bogată și colorată reconstituie aspecte din viața evreimii cu personaje și *stelläh*, care au intrat în istorie.

Shlomo Friedental, s-a afirmat prin povestirile cu aspecte din târgusorul natal Zgurița (jud. Soroca), publicate în „Bucareșter Șriftn” și volumul *Zeitn azoină* (Odinioară-București, 1991). Autorul constată că Zgurița care a fost înainte de război „a harakteristiș idiș ștetl” – după război – „dus batamtâ idișâ leibn iz inganțn upgevișt gevorn”. Povestirile sale cuprind și descrieri ale adaptării celor veniți din *ștetleh* în marile orașe ale Europei apusene și drama asimilării.

Dacă în înfățișarea unor prime rezultate ale investigației asupra culturii iudaice la Iași au fost relevate începăturile, câteva din marile contribuții în câmpul literaturii religioase, treptele diversificării, ale laicizării, clarificării unor direcții și opțiuni – secvențele următoare vor fi consacrate și unor instituții, personalități, climatului, unor aspecte ale relațiilor dintre cultură și societate.

¹ D.D. Runes, *Dicționar de iudaism*, București, 1997, p. 160.

² IMER, I, p. 64.

³ Cf. *Fontes ad res iudaicas spectantes. Epitaphs from the Ancient Jewish Cemetery of Prague* (în limba ebraică), Ed. O. Muneles, Jerusalem, 1988, nr. 220, pp. 331-333.

⁴ I. Kara, Stela Cheptea, *Inscripții ebraice*, Iași, 1994, nr. 69, 73, 138, 231, 248, 264, 276, 277 ș.a.

⁵ M.A. Halevy, *Comunitățile evreilor din Iași și București, I, Până la 1821*, București, 1931.

⁶ I. Kara, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. XV.

⁷ D. Ivănescu, *Populația evreiască a orașului Iași în perioada 1755-1860*, în SAHIR, I, 1996, p. 28 și urm.

⁸ H. Gherner, B. Wachtel, *Evreii ieșeni în documente și fapte*, Iași, 1939, p. 9-13; C. Iancu, *Evreii din România (1866-1919) de la excludere la emancipare*, București, 1996, pp. 41-42.

⁹ M.R. Ungureanu, *Sfârșitul unei Instituții -- Hahambășia*, I în SAHIR, II, 1997, p. 68 și urm., II în SAHIR, III, 1998, p. 94 și urm.

¹⁰ Neofitu Rabinu, *Misterele jidovilor descoperite prin fericitul Rabinu botezatu Neofitu*, Publicată pentru ănteia dată în Iassi 1803 și acum pentru a doua oară publicată de Iacovachi Stoianovici, Iasii, 1870, 244 p.

¹¹ Studia Judaica, III, Cluj-Napoca, 1994, p. 7-170; M. Idel, *Despre înălțarea sufletului în Hasidism*, în SAHIR, III, 1998, p. 37-54.

¹² M. Gutman, *Mișcarea hasidică la Iași*, în *Ideologia israelită*, vol. I, Iași, 1946, pp. 40-44.

¹³ *Ibidem*, pp. 44-46.

¹⁴ I. Bercovici, *O sută de ani de teatru evreiesc în România, 1876-1976*, București, 1982.

¹⁵ D. Vitcu, *Statistica școlilor israelite din Iași la 1867*, în SAHIR, III, 1998, p. 178; L. Rotman, *Școala israelito-română (1851-1914)*, București, 1999, p. 100.

¹⁶ S. Podoleanu, *Istoria presei evreiești din România*. I, 1857-1900, București, 1938; H. Kuller, în *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație* (coord. N. Cajal, H. Kuller), București, 1996, pp. 399-408. În această direcție sunt îndreptate și cercetările lectorului universitar Ioan Lihaciu.

¹⁷ I. Niemirower, *Ochire asupra istoriei Comunității israelite din Iași*, București, 1907, pp. 25-26.

¹⁸ B. Wolf Ehrenkranz, *Makal Chowlim, ciomagul lui Dumnezeu care lovește și desparte între drepti și greșiți* (traducere de L.-Z. Herșcovici), în SAHIR, II, pp. 171-173.

Diferența este un principiu care operează și atunci când se analizează dezvoltarea teatrului la evrei. Spre deosebire de multe culturi și civilizații vechi, importante, în special cele europene, unde teatrul a înflorit chiar din Antichitate, la evrei putem vorbi de încercări timide în domeniu, în limba ebraică, abia din secolul al XVII-lea. Enciclopediile teatrale menționează piese istorice ca *Întemeierea lumii* de Moshe Zacut sau moralități ca *Prizonierii speranței* de Joseph Pensa de la Vega. Secolul următor, zguduit profund de o mișcare spre emancipare, Haskalah, a promovat cu asiduitate studiul artelor, științelor, al limbilor și literaturilor străine, dar și renașterea literaturii ebraice. S-a constituit astfel un fundal cultural care a încurajat elaborarea de lucrări dramatice destinate, din păcate, nu reprezentării scenice, cum ar fi fost normal, ci lecturii, conținutul lor având un ecou doar la un public cu multă știință de carte. Dintre aceste creații, demne de semnalat, conform aceluiași enciclopedii, ar fi drama biblică *Povestea lui Samson* (1724) și piesele alegorice *Turnul puternic* (1727) și *Laudă celor drepiți* (1738), ambele scrise de poetul moralisto-mistic Moshe H. Luzzatto.

Această indiferență față de activitatea teatrală, acest dispreț pentru scenă, privită ca spațiu al idolatriei și actelor imorale, își au însă originile în timpuri străvechi, când, de exemplu, după distrugerea Templului, chiar muzica era considerată indecentă. Cantorii talentați de mai târziu au fost cei care s-au simțit datori să pună în valoare dramatismul vocii umane. Tot ei au fost cei care au stimulat dezvoltarea unor rudimente de spectacol legate de anumite momente festive ca nunțile și sărbătorile de Purim. Hrisoavele vorbesc despre dansatori mascați ca parte integrantă a distracției de la nunțile evreiești în Franța și Germania secolului al XI-lea. În secolele următoare, li se vor alătura recitatori de monoloage care, cu timpul, vor transforma

acest hobby într-o profesiune. Repertoriul lor, care le-a consolidat popularitatea în secolul al XVII-lea, cuprindea, pe lângă cântecele mirelui și miresei, ghicitori, parodii, cântecele comice și serioase. Cât privește Purimul, acesta a început să fie sărbătorit, în afara sinagogii, în mod diferit, de la țară la țară. Evreii italieni, de exemplu, s-au oprit asupra balului mascat ca un fel de imitație a carnavalului tipic italian. Mai târziu, nota glumeată și bufoneria, parte integrantă din spiritul sărbătorii, au stimulat o serie de parodii și improvizații pline de duh. Tot mai frecvent, amfitrionul unor astfel de manifestări era un învățacel de la ieșiva. El își puna cunoștințele în slujba parodierii unor pasaje biblice, predici, sau confesiuni ce i-au fost făcute de bolnavi pe patul de moarte. Mai mult, începând cu secolul al XV-lea, s-a împământenit chiar practica alegerii unui așa-zis rabin de Purim care trebuia să ia decizii și să dea sentințe în același spirit al glumei și parodiei. Pe de altă parte, pe o perioadă ce se extinde din secolul al XVI-lea până spre mijlocul secolului al XIX-lea, istoriile teatrului evreiesc fac referiri la o serie de versiuni dramatice ale cărții Esterei, unele dintre ele nu doar jucate, ci și publicate.

După această sumară trecere în revistă a surselor și potențialilor precursori ai teatrului evreiesc profesionist, se impune o primă concluzie: evreii, împrăștiati în diverse țări, din unele expulzați și apoi readmiși, migrând dintr-un loc în altul, nu și-au dezvoltat și consolidat o tradiție teatrală proprie care să îmbrățișeze binecunoscuta triadă dramaturg-actor-spectator, deci un teatru scris de evrei, despre evrei, jucat de evrei pentru evrei.

Dar, dacă nu au reușit să-și întemeieze propriul teatru național, în mod surprinzător, dacă nu chiar paradoxal, evreii au devenit personaje dramatice, cel mai adesea tipuri, în creații de prestigiu, începând cu întunecatul Ev Mediu. Cu alte cuvinte, adevărata lor valoare pentru numeroșii dramaturgi neevrei sălășluia în unanima lor recunoaștere ca fiind diferiți de ceilalți oameni, o caracteristică care, cel mai adesea, i-a îndreptat pe mulți dintre acești mari scriitori spre sublinierea idiosincraziilor, a aspectelor negative ale personalității acestor protagoniști.

Menținându-ne în sfera generalităților introductive, menționăm că pe lângă un șir lung de dramaturgi care și-au ales ca personaje principale, unele dând chiar și titlul lucrărilor respective,

eroi din *Vechiul Testament*, multe din aceste creații s-au oprit asupra evreului ca nemernic, răulăcător, propagator al unei cruzimi imaginate doar de o minte posedată de diavol. De altfel, într-un studiu fascinant dedicat mentalității medievale, Joshua Trachtenberg scria că „fiecare știa că diavolul și evreii lucrau împreună. Aceasta explică de ce era atât de ușor să-l condamni pe evreu a priori, chiar dacă nu avea nici un sens.”¹ Așadar, mitul evreului hain, nemernic, reflecta, în fapt, descoperirea unui „celălalt”, un fel de țap ispășitor care trebuia să fie pedepsit pentru ceea ce era simțit ca fiind josnic, infam, inuman. Conotațiile negative ale personajului se mențin și la sfârșitul secolului al XVIII-lea când un scriitor ca Richard Cumberland remarcă în piesa sugestiv intitulată *Evreul*: „Dacă dramaturgul tău vrea o țintă, un bufon, un pungaș, un ticălos de care să-și bată joc, cu siguranță îi va ieși în cale în persoana unui evreu pe care să-l ispitească și apoi să-l bată de-a lungul a cinci acte spre distracția tuturor bunilor creștini”².

Numeroasele tipuri care s-au impus – evreul cămătar, evreul rătăcitor, evreul care otrăvește fântânile, evreul cu cuțit, dornic să verse sânge de creștin, evreul pungaș, evreul vampir, evreul canibal, evreul care înșală, evreica frumoasă, evreica fatală, și lista acestor tipuri ar putea fi îmbogățită cu alte ipostaze – s-au perpetuat până în secolul al XIX-lea, când un scriitor de talia lui Alexandre Dumas-fiul consemna punctual ca pe un lucru dat – „suntem de acord că un evreu în teatru trebuie totdeauna să fie grotesc”³ –, o prescripție pe care el însuși n-a ignorat-o.

În 1886, zece ani de la ceea ce în mod unanim s-a considerat a fi fost prima reprezentare a unei piese în idiș pe o scenă, deci primul spectacol profesionist în limba idiș, eveniment consemnat de majoritatea istoricilor literari ca petrecându-se în august 1876 la Iași, la grădina Pomul Verde, Abraham Dreyfus, pregătindu-se pentru a ține o prelegere intitulată *Evreul în teatru* în fața Societății de studii evreiești, l-a întrebat pe Adolphe d’Ennery dacă scrisese vreo piesă cu evrei ca personaje. D’Ennery i-a răspuns, după cum consemnează Dreyfus în propria-i lucrare: „Nu, și motivul este unul foarte simplu. Cred că în teatru nu trebuie să te lupți cu opinia publică. Prima îndatorire este să faci plăcere publicului, adică să-i respecti gusturile și obiceiurile. Dacă aș fi urcat un evreu pe scenă, aș fi fost obligat să-l fac fie cămătar, fie escroc, fie trădător, oricum un tip nesuferit,

dezgustător. Aș fi considerat acest lucru dezagreabil căci eu însumi sunt de origine evreiască.”⁴ Această opinie a unui dramaturg evreu creând pentru un public neevreu s-a schimbat în secolul următor, când evreul a devenit un personaj complex în creații ale unor cunoscuți dramaturgi evrei care, însă, au scris pentru marele public în limba țării în care s-au născut: Arthur Miller, Arnold Wesker, Elmer Rice, Lillian Hellman, Clifford Odets etc.

Din noianul de piese care au avut pe evreu ca erou ne vom opri doar asupra *Neguțătorului din Veneția* a lui Shakespeare, aceasta pentru că, după cum se poate observa, ea ne-ar putea ajuta la conturarea unui anumit climat în lașul mijlocului de secol al XIX-lea.

Scrisă în 1566, într-o vreme când, într-un context mai larg, evreimea europeană arăta un interes sporit pentru misticism, mesianism, arte, polemici teologice, iar, pe de altă parte, națiunile în mijlocul cărora s-a stabilit o considerau o comunitate religioasă din care întemeietorii bisericii au apărut, evreii fiind astfel oarecum percepuți ambiguu, ca opuși ai creștinilor, dar și ca potențiali creștini, când, într-un context mai restrâns, cel al Angliei, practic nu se putea vorbi de evrei, căci aceștia fuseseră expulzați începând cu 1290 și vor fi oficial readmiși abia în 1655, piesa shakespeareiană aducea în prim-plan un personaj care nu putea fi considerat tipic societății engleze a aceluși sfârșit de veac, deși, probabil, de cămătari autohtoni sau de alte nații Anglia nu ducea lipsă. Aceasta, ca și sursele de inspirație, explică plasarea acțiunii în republica Veneției.

Textul, care a suscitat și suscită încă numeroase interpretări, gravitează în jurul a numeroase teme: cămătăria ca profesie, modul în care ea poate afecta caracterul individului și relațiile umane, alegerea partenerului în vederea căsătoriei, cazul Portiei, căsătoria mixtă, cazul Jessicai, omorul ritual, mai exact amenințarea cu o circumcizie voalată, importanța respectării unui contract în afaceri, rivalitatea/competiția, temă care în mod neașteptat și, fără precedent, îl arată pe evreu ca supunându-i-se în condiții de egalitate cu restul personajelor, răzbunarea care îl poate face pe om surd la orice fel de alte sentimente, convertirea/botezarea evreilor, banul privit ca o serioasă primejdie pentru integritatea sufletului uman.

Tot textul lasă impresia că Veneția ar constitui un model de coexistență ideală între cetățenii ei și străini, ceva în genul celei

menționate, ca aspect negativ însă, de Edward Dymock, care îi sfătuia pe englezi să-i supravegheze îndeaproape pe străini: „În Veneția, orice străin poate cumpăra și vinde, poate achiziționa pământuri și case și dispune de ele după propria-i voință și plăcere, tot așa de liber ca orice cetățean.”⁴⁵ Cu toate acestea, pe acest fundal al toleranței și egalității, sentința finală a judecătorului alias Portia sună oarecum ca o tulburătoare amenințare pentru Shylock:

Nu fi prea grabnic, [evreule]!
Că pravila mai vrea ceva cu tine:
În legile Veneției stă scris
Că de se dovedește că-un străin,
Cu uneltiri pe față, sau piezișe
A încercat s-omoare-un cetățean,
Cel împotriva cui a uneltit
Va lua o jumătate din avere-i,
Și jumătate-a doua, visteria;
Iar viața vinovatului atârnă
De singura-ndurare-a dogelui,
Chiar când judecătorii ar cere moartea.

Și tu la această răspântie te afli!
Căci se arată – limpede ca ziua
Că – și pe față și pe ocolite –
Ai uneltit, ai vrut să iei viața
Pârâtului; cu asta, te-ai lovit
De pravila pe care -ai auzit-o...
Pe brânci, deci, cere milă, dogelui!

(Traducere de Gala Galaction)

Așadar, în timp ce carta orașului garanta egalitatea în fața legilor, o trăsătură ce a atras pe străini la Veneția, ea menținea însă și o legislație care transforma această egalitate în ceva provizoriu, dacă nu chiar de domeniul ficțiunii. Scena judecății oferă deci o rezolvare fantezistă, invocând o lege care înlocuia, în mod efectiv, carta orașului. Cu alte cuvinte, cât de mult ar fi vrut societatea venețiană să-l pedepsească pe Shylock, n-o putea face doar pentru simplul motiv că

acesta era evreu. Dar, cel puțin în termenii piesei shakespeariene, ca îl poate condamna ca străin. Pentru a face această manevră delicată, Shakespeare sugerează o revizuire a ceea ce este diferit la Shylock: evreu, la începutul monologului, străin, trei versuri mai jos. Odată condamnat ca străin, el poate apoi fi pedepsit ca evreu, după cum o cere Antonio și dogele consimte: „Shylock trebuie ca îndată să se boteze”. În acest moment crucial al piesei, Shylock este mai mult evreul și străinul, mai puțin cămătarul care a încercat, este drept exagerând, să ceară, în temeiul egalității cu ceilalți, ceea ce i se cuvenea conform contractului. Prin aceasta, Shakespeare pare să aibă față de evrei o atitudine împărtășită de multe voci ale timpului: evreii sunt niște străini, uneori setoși de răzbunare, gata să ia cuțitul și să taie din carnea creștinilor. Mai mult, chiar și atunci când sunt naturalizați/asimilați, prin comportamentul lor, ca cel ilustrat de Shylock, continuă să fie o amenințare la viața economică și religioasă a națiunii. Soluția din final, botezul/convertirea a lăsat pe spectatorii de atunci, ca și pe cei de după aceea, cu o întrebare la care fiecare să-și găsească un răspuns: Este oare asimilarea forțată o cale de urmat în integrarea evreilor în societate? Vor fi acești convertiți niște creștini adevărați? Vor reține ei oare, volens nolens, anumite trăsături tipice rasei?

Am zăbovit mai mult asupra acestei piese și a problemelor pe care ea le ridică referitoare la relația evreului cu populația majoritară din țara în care trăiește pentru că, revenind la Iași și la teatrul românesc, rămâi surprins când descoperi că, deși moștenise o tradiție extrem de firavă, Matei Millo are ambiția și marele curaj de a prezenta cu trupa sa, în 1851, la patru ani de la debutul său ca actor profesionist, deci la începutul carierei, prima piesă shakespeariană montată vreodată într-o versiune în limba română. Aceasta a fost *Shylock sau zaraful din Veneția*⁶, spectacolul avându-l pe Millo însuși în rolul titular. Textul fusese tradus de serdarul Alecu Vasiliu, un tânăr cărturar cultivat, cunoscător al limbii franceze. În mod cert, această traducere, care s-a pierdut, s-a efectuat având la bază o traducere a piesei în limba franceză. De ce să fi ales Millo tocmai această piesă din repertoriul shakespearian și nu lucrări mult mai cunoscute, *Hamlet*, *Romeo și Julieta*, *Iulius Cezar*, texte deja traduse la acea vreme tot din limba franceză? Să fi fost el preocupat de situația minorităților? Să nu uităm că în anul 1848, anul revoluției, se juca propria-i lucrare *Baba*

Hârca, prima operetă națională în care, după cum remarcă N. Filimon, Millo are meritul de a fi zugrăvit viața țiganilor nomazi. „gâlcevitori, cu prejudețele, cu scripcile și daierele lor.” Să-și fi dat el seama că evreii reprezentau, cel puțin ca număr, o minoritate greu de neglijat în viața orașului? Țin să amintesc că potrivit datelor recensământului din 1845, menționate de prof. Gh. Platon în studiul *Populația evreiască din târgurile și orașele moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea*, în Iași „erau concentrate 6178 familii, cifră care reprezenta mai mult de o treime din întreaga populație a orașului.”⁸ Același studiu relevă și faptul că „evreii dețineau monopolul schimbului de monedă (zarafâcul) și al caselor de bancă.”⁹ Să fi recunoscut Millo printre aceștia un fel de Shylock al timpului său? Să fi detectat și el în acea perioadă de avânt național, într-o Moldovă postrevoluționară, situații în care evreii au fost tratați în mod abuziv? Să fi fost și el preocupat de modul în care acești evrei puteau fi emancipați, puteau deci obține drepturi egale cu populația majoritară? Cu alte cuvinte, să fi fost el un sprijinitor al articolului 27 din *Dorința partidei naționale în Moldova* ce se ocupa de „emanciparea graduală a israeliților moldoveni”: „Guvernul să se ocupe neadormit cu această chestiune importantă pentru țară: trebuie ca, prin măsuri umane și progresive, să se opereze cât mai în grabă fusia Israeliților și prefacerea lor într-o stare de cetățeni folositori statului.”¹⁰ Să fi considerat el oare textul shakespearian demn de luat în seamă pentru reverberațiile sale în propria-i societate? Așadar, să fi fost Millo conștient că orice montare a acestei piese aruncă o anumită lumină asupra culturii politice din țara respectivă la acel moment? Această montare este cu atât mai surprinzătoare cu cât, dacă aruncăm o privire critică asupra repertoriului Teatrului Național din Iași al perioadei, acesta cuprindea, cel mai adesea, în ceea ce privește creația originală, românească, după cum afirma chiar Alecsandri, „piese ușoare și potrivite cu puterile diletanților”¹¹, lucrări cu o orientare satirică ce corespundeau preferințelor unui public încă neformat. Erau creații în care bufoneria, caraghioslâcul, cântatul strident, bătădăria, gluma grosolană, burlescul constituiau doar o parte din ingredientele unei rețete de succes la public. Dar, la 1876, anul înființării la Iași a teatrului profesionist în limba idiș, teatrul românesc trecuse de etapa copilăriei, chiar și adolescenței, într-un cuvânt a începuturilor, putând cu siguranță oferi

un model de urmat. Cu alte cuvinte, el a constituit, fie și indirect, un stimulent pentru populația evreiască a orașului care, ca număr, după cum notează Liviu Rotman într-un studiu, se apropia, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de 39.000 de suflete¹², să treacă la crearea propriului său teatru.

Pe de altă parte, la Iași, ca în multe alte locuri unde ar fi putut tot atât de bine să se fi întâmplat minunea din toamna lui 1876, exista deja la acea dată o tradiție de cântec popular evreiesc, de dansuri, de scheciuri umoristice, cuplete și monoloage menținută vie de o profesie relativ nouă pe atunci, cea de cântăreț. Aceștia se produceau nu numai în ocazii festive, ci și pe o bază oarecum regulată, seară de seară, în cârciumile și grădinile de vară ale orașului frecventate, în mare parte, de oamenii de rând, în special de meseriașii care alcătuiau majoritatea populației evreiești. În amplul volum dedicat teatrului evreiesc din România la o sută de ani de la înființare, Israil Bercovici¹³ creionează incitante portrete de astfel de cântăreți, un fel de actori ambulănți care cutreierau orașele și târgurile Moldovei pentru a-și distra coreligionarii. La 1876, Goldfaden însuși își începea activitatea teatrală cu lucrări care nu au fost cu mult superioare producțiilor oferite de acești cântăreți. Spre deosebire de aceștia, el și-a conceput însă de la început materialul pentru a fi jucat pe o scenă. De aceea, de abia de la spectacolele organizate de dânsul putem vorbi despre teatrul evreiesc propriu-zis. Iată cum descrie Goldfaden înființarea teatrului evreiesc: „Pe vremea aceea, în diferite saloane, cântăreții distrau publicul ieșean cu melodii evreiești. Și deoarece acești cântăreți prezentau și multe creații de-ale mele, m-a împins curiozitatea să aflu ce se alege din cântecele mele în interpretarea altora. Aflându-mă odată într-un asemenea salon, mi-a venit ideea să leg unele din aceste cântece cu puțină proză și o mică intrigă și să le prezint ca pe o piesă de teatru... Gândurile mele au fost stăpânite de o singură dorință: să fiu în stare și să am posibilitatea să-mi realizez visul... Mi-am definitivat planul și în perioada sărbătorilor de toamnă am pus piatra fundamentală a teatrului evreiesc.”¹⁴ Putem deci conchide că Iașului nu-i poate fi negat locul ce-l ocupă în istoria teatrului evreiesc, după cum o recunoaște, în spiritul fair play-ului, Ițhac Grudberg Turkov într-o carte a cărui titlu, *Varșovia – leagăn al teatrului evreiesc* (1956), ar putea sugera contrariul: „Prin cele de mai sus nu dorim a răpi orașului

românesc lași paternitatea teatrului evreiesc. Acolo, în anul 1876, Goldfaden a ridicat primul cort al teatrului evreiesc și de acolo s-a răspândit în întreaga lume.”¹⁵

Repertoriul începuturilor a depins în întregime de gustul publicului, „spectatori neinstruiți, care n-aveau nici cea mai vagă idee despre scenă și cerințele ei”¹⁶, care priveau teatrul ca un mijloc de evadare din greutățile vieții cotidiene: „Noi nu venim la teatru să ne împuiăm capul cu lucruri triste. Avem și așa destule necazuri acasă, cu nevestele și cu copiii noștri. Noi venim la teatru să ne înveseliți. Dăm un ban și vrem să ne distrăm, vrem să râdem din inimă.”¹⁷ Urmare a acestui fapt, Goldfaden s-a putut axa doar pe două surse principale de inspirație pentru creația sa: realitatea socială a timpului său și comoara folclorului evreiesc. În privința tipurilor de spectacol, supunându-se gustului aceluiași rege, publicul, Goldfaden s-a îndreptat spre vodevil, un gen de divertisment constând dintr-un amalgam de scheciuri dramatice cu un pronunțat caracter satiric, cântece, dansuri, pantomimă, și operetă, gen în care muzicii și dansului, ce ocupă un loc predominant, i se adaugă numeroase episoade de dialog vorbit. Ambele tipuri au urmărit, după cum subliniază G. Abramski într-o broșură din 1877, „prezentarea veridică a evreului, atât în ce privește viața lui sufletească, cât și în manifestările lui, toate cusururile și calitățile fiindu-i convingător oglindite.”¹⁸ În consecință, în mai puțin de doi ani, 1876-1877, Goldfaden a scris și prezentat în România zeci, poate sute de cuplete și 22 de spectacole, înțelegând pe deplin mentalitatea acestui public care dorea „să cumpere cu bani puțini o distracție mare.”¹⁹

Primul spectacol de acest tip, un vodevil, cu care Goldfaden a pornit la crearea unui teatru permanent la Iași, cu care, în fapt, a pus bazele teatrului evreiesc profesionist, a fost *Legătura de lemne*. Trupa care l-a jucat pe scândurile grădinii de la Pământ Verde cuprindea trei membrii: Israel Grodner, Suher Goldstein și Goldfaden. Goldstein putea juca două roluri: de băiat și de fată; Grodner tot două: bărbat și femeie, iar Goldfaden era autor, director, sufleur și mașinist deoarece era nevoit să improvizeze decorul și să tragă cortina la început și sfârșit.²⁰

O mare surpriză a constituit-o muzica, cântecele introduse de Goldfaden în fiecare nouă creație a sa. Unii istorici ai teatrului

evreiesc din Iași, a se vedea Ițic Rubin²¹, susțin că un merit deosebit în această privință l-ar fi avut un tânăr din corul celebrului cantor din Bălți adus special de Goldfaden la Iași. Acest tânăr, Zelig Moguleșcu, a jucat un rol important nu doar în dezvoltarea teatrului evreiesc din Iași, ci și al celui din New York.

De altfel, însemnătatea muzicii pentru astfel de spectacole a fost subliniată și de M. Schwarzfild în reflecțiile intitulate *Ceva despre teatrul israelit* din 1885: „Teatrul israelit introducând cântecul și din fericire cu melodii ce merg drept la inima evreului; cu forme potrivite gustului său; cu cuprinsuri potrivite la diferite stări sufletești; ele au impresionat adânc pe numeroșii săi vizitatori tineri și fără de voie le cântă și ei când inima le este într-o dispoziție analogă cu aceea ce o afecta artistul pe scenă... Teatrul israelit a dat astfel evreilor un obiect scump de distracțiune; de întărire sufletească: *i-a dat cântecul ce i-a lipsit.*”²²

Chiar de la începuturile acestui teatru profesionist în limba idiș, evreii ieșeni par să nu se dezmință. Așa cum au înființat multe sinagogi, unele rezultând din simpla ceartă între enoriași, tot așa și actorii trupei de la Pomul Verde au fost imediat cuprinși de febra dezbinării, unii din ei plecând și formând o altă trupă care și-a amenajat o grădină mare în strada Banu sub numele de Teatrul Tivoli. Așadar, spre deosebire de Teatrul Național, cu sediu propriu și trupă stabilă, teatrul evreiesc a trăit, chiar de la începuturi, din activitatea unor trupe care fie se dezmembrau, fie fuzionau, fie plecau din oraș, așa cum a făcut-o în cele din urmă chiar Goldfaden. Dacă spațiile în care aceste spectacole s-au jucat au rămas, în linii mari, aceleași – Pomul Verde, mai târziu grădina Château-Fleure din curtea caselor Cristofor, sala Sidoli sau Pastia, pentru a menționa doar câteva –, trupele din țară sau străinătate se schimbau succedându-se, sau, dacă rămâneau mai mult timp se primeneau neîncetat, cele mai multe nu numai ca repertoriu, ci și ca ansamblu. Este o caracteristică care a dominat existența teatrului evreiesc la Iași până în 1948, anul înființării TES Iași, cu o trupă stabilă și cu două spații de joc – grădina Pomul Verde și sala din strada Gându.

Recitind pagini din istoria teatrului evreiesc din Iași ești copleșit, dacă nu chiar amețit, de noianul de date ce reflectă o mare mobilitate a actorilor individuali, unii deveniți, sub influență

americană, vedete, ale trupelor și chiar ale dramaturgilor, dar totodată ești tentat să încerci să descifrezi oarecari semnificații dincolo de explicația cea mai la îndemână: nevoia de bani și existența unui public numeros. Am fi tentați să privim acest du-te vino, pe acești actori cetățeni ai lumii ca pe o șansă oferită cu generozitate teatrului evreiesc de a se constitui într-un element de unire, un liant, cel puțin pe plan spiritual, al evreilor împrăștiați în cele patru vânturi. Acest teatru îl făcea pe evreul din Iași să se simtă, cel puțin din punct de vedere al experienței estetice, egalul celui din New York, Viena, Moscova sau Varșovia. Cu alte cuvinte, acești actori sans frontières au împlinit, avant la lettre, ideea de unire prin actul de cultură, în general, prin cel teatral, în particular, idee tot mai vehiculată în ultimii ani, cu deosebirea că ea se aplică la popoare diferite.

Revenind la datele oferite de istoria teatrului ieșean, ne vom opri la Teatrul Tivoli a cărei trupă a jucat în special adaptări ale unor piese franțuzești și germane datorate unor condeie minore ca cele ale profesorilor Lateiner și Horowitz. După cum remarca Moses Schwarzfeld, aceștia „imitează cum înțeleg ei, adică traduc punând nume și cuvinte evreiești, sau mai adăugând și câte vreo scenă secundară evreiască. În majoritatea cazurilor însă chiar subiectele acelor piese străine sunt contrare cu firea evreului.”²³ Pe sol american, Lateiner și Horowitz s-au specializat în genuri diferite și au scris pentru trupe rivale. Primul s-a îndreptat spre adaptarea unor drame din dramaturgia rusă și germană a secolului al XIX-lea, cu o tentă oarecum romantică, cel de-al doilea spre o redare bombastă, îndepărtată de adevărul istoric, a unor evenimente din istoria propriului popor. De altfel, el și-a subintitulat aceste creații opere istorice, căci, cum se știa prea bine, o lucrare cu muzică constituia o rețetă de succes sigur la public.

Spectacolele lor tindeau să fie lungi, de obicei până spre miezul nopții. Spectatorii cereau repetarea unor cântece, se amuzau de acest amestec de tragedie și vodevil, spectacol măreț și farsă, chiar de aducerea în prim plan a unor probleme personale (uneori un actor îi invita la propria-i nuntă, alții se confesa în privința neînțelegerilor cu soția etc.). De altfel, Lateiner și Horowitz puteau scrie și pune în scenă o piesă doar în câteva zile. Horowitz chiar obișnuia să se laude că poate să scrie un text dramatic într-o singură noapte, adică să

definească o situație centrală, să creioneze momentele cheie, lăsând la latitudinea actorilor să rezolve restul prin improvizații. O astfel de piesă, cu un succes imediat, a fost cea sugestiv intitulată *Inimă de evreică* (1902). Ea dovedește că dramaturgul, Lateiner, nu s-a putut adapta complet la noul mediu, că încă mai tânjea după țara de origine. El contrapune două familii, cea a unui hangiu evreu, Lemach, și cea a unei aristocrate române, Madame Popesco. Intriga extrem de complicată conduce la dezvăluirea unor secrete neașteptate. Protagonistul, un tânăr îndrăgostit de fiica lui Lemach, este fiul abandonat al lui Madame Popesco, un adevăr cu dibăcie ascuns de respectabila doamnă care ducea o viață falsă. Dar, când situația tânărului devine aproape imposibilă, „inima de evreică” a lui Madame Popesco o împinge să vorbească direct, fără ocolișuri. În final, ea urmărește, de la distanță, nunta celor doi tineri, dându-și mulțumită sufletul. Momentele comice sunt și ele prezente, fiind în special circumscrise eforturilor lui Lemach de a-și controla și domina cea de-a doua soție, o zgrițuroaică cu un comportament bărbătos. Deși fără valoare literară sau teatrală, această melodramă, ca multe altele din creația lui Lateiner, gravitând în jurul unor teme general valabile – soarta imigrantului evreu, dragostea de mamă, varianta evreiască, suferința, îndurarea și răbdarea –, a atins o coardă sensibilă în inima spectatorilor cu gusturi diferite, dar care veneau la teatru pentru a plânge și a râde în același timp. Cu toate acestea, calitatea lor îndoielnică a făcut ca nici una din piesele scrise de acești literatori prolifici să reziste timpului, deci să se mențină pe afișele teatrului evreiesc de o anumită ținută artistică.

Trupele care s-au înjghebat în România, multe din ele jucând în turneu și la Iași, n-au putut întreține o activitate teatrală permanentă. Până la urmă, cei mai renumiți actori, toți foști pionieri ai teatrului evreiesc, s-au întâlnit pe scenele din Statele Unite. Cap de listă în această privință este chiar Zelig Mogulescu, cel care, la proba cerută pentru angajare, a prezentat o scenă din comedia *Vlăduțu mamei*. Textul l-a impresionat pe Goldfaden într-atât încât s-a inspirat din ea pentru subiectul comediei sale *Șmendrik*. Acest detaliu, ca și faptul că una din cele mai cunoscute creații goldfadeniene, *Vrăjitoarea*, pare să fie influențată de *Baba Hârca* a lui Matei Millo, dovedește că teatrul în limba idiș nu s-a dezvoltat în izolare, rupt de evoluțiile din

teatrul național al țării în care a apărut și a început să se dezvolte. Despre Mogulescu, Moses Schwarzfeld scria în 1885: „În fruntea tuturor talentelor teatrului evreiesc e neîndoios Domnul Mogulescu. Autodidact în arta dramatică, el nu lipsește totuși a face progrese însemnate: o intuiție naturală îl împinge la adevărata înțelegere a artei, devine din ce în ce mai natural în mimică, în vorbă, în tot jocul. Văzându-l, mai ales în unele momente ale sale, crezi că omul acesta nu e artist, ci un *om*, ce s-a introdus din întâmplare pe scenă și vorbește, se ceartă, strigă, plânge, se roagă – pentru că la asta îl împinge nevoia momentului. E om pe scenă și nu actor: cu alte cuvinte: e *artist*.”²⁴

Ca mai toți actorii cu aere de vedetă, Mogulescu n-a putut sta mult timp ca simplu salariat, chiar dacă a fost vorba de o trupă de elită ca cea a lui Goldfaden. Ca urmare, îl găsim, în cronicile dramatice din anii 1884 și 1885, în postura de conducător/director al companiei Mogulescu-Finkel. Trupa avea „un repertoriu bine ales, bogat, cu costume noi și frumoase, cu o muzică plăcută și originală.”²⁵ Când poposesc la Iași în 1883, Mogulescu, în căutare de noi talente, îl descoperă pe Isidor Goldenberg, pe atunci în vârstă de 13 ani, și îl angajează în corul de copii al trupei cu care viitoarea stea a teatrului evreiesc cântă în operetele istorice create de Goldfaden. Când trupa pleacă din Iași, Goldenberg, despre care s-ar putea spune că avea teatrul în sânge, a adunat băieți și fete din oraș și a jucat cu ei repertoriul trupei plecate.

Mogulescu a luat și el drumul pribegiei spre America unde își câștigă imediat renumele de „primul comic al teatrului idiș”²⁶ din această țară. Îl găsim în trupa lui Jacob Adler, un actor care a făcut epocă în primele decenii ale secolului al XX-lea în teatrul newyorkez. Despre cei doi, Mogulescu și Adler, a scris Iacob Gordin, unul din primii dramaturgi evrei în adevăratul înțeles al cuvântului: „Imaginează-ți surpriza când la întâlnire au venit doi gentlemen cu pălării de mătase și batiste la butonieră care, pe deasupra, mai vorbeau și inteligent. În ochii lor am detectat chiar și o scânteie de talent. Și dacă actorii evrei sunt ca ceilalți actori, de ce nu ar fi și teatrul în idiș ca celelalte teatre. La prima mea vizită la teatrul idiș, tot ceea ce am văzut era rupt de viața evreiască, era vulgar, fals, imoral.”²⁷

Mogulescu revine în România ca „star american” în iunie 1906 jucând în fruntea unei trupe pe care și-o alcătuieste ad-hoc, cu

forțe locale. Repertoriul pe care l-a ales a cuprins: *Emigranții* și *Iekel perceptorul* de Șumer, autor prolific, dar minor, ridiculizat chiar și în acea vreme de voci autorizate ca cea a lui Șalom Alechem, *Norocul cel mare* de Kornblit și *Necunoscutul* de Iacob Gordin, această din urmă lucrare producând cea mai puternică impresie.

De altfel, încă înainte de 1906, Iacob Gordin a fost privit ca o apariție providențială pentru teatrul evreiesc în criză de condeie promițătoare. De aceea, mulți actori au încercat să-i reprezinte creația și la Iași înainte de începutul secolului al XX-lea. Se pare că au fost tentați de dorința acestuia de „a ține prelegeri” pe scenă, de crezul său artistic: „Drama nu este doar pentru amuzament, ci și pentru instruire. Cea mai mare instituție educațională din lume este teatrul. Teatrul este în contact cu marile idei, aduce oameni din cele mai diverse pătri sociale la același nivel intelectual. *Realismul* unei opere literare este analitic în creionarea personajelor și a tipurilor sociale. Puterea sintetică a unei opere de artă este investită în *idei*”.²⁸ Acest ideal constituie o explicație și pentru faptul că Gordin nu a fost interesat de structura dramatică a pieselor sale, ci, cum afirmă David Pinski, de „roluri”²⁹ pentru actori, de conturarea cât mai precisă a unui comportament caracteristic căruia actorul putea să-i dea viață cu vocea, trupul și gesturile sale. Cu alte cuvinte, sprijinindu-se pe elemente culturale tipice pentru perioada respectivă, aceste roluri erau destul de bine creionate pentru a da posibilitatea actorilor să-și înceapă propriul proces de creație. Actorii ieșeni s-au oprit asupra unei creații timpurii a acestui dramaturg considerat reformatorul teatrului evreiesc. Este vorba de *Un rege Lear evreu*, piesă ce s-a înscris în șirul încercărilor de a adapta texte clasice la viața evreiască.

Transpusă într-un nou mediu, acțiunea gravitează în jurul lui David Mașelăs, un bătrân bogat care face aceleași greșeli în privința fiicelor sale și cu aceleași rezultate dezastruoase ca și aristocratul său predecesor cu secole înainte. Cum era și firesc, această adaptare prin localizare a transferat acțiunea și cadrul piesei shakespeariene în Rusia țaristă, context cunoscut evreilor din Europa răsăriteană, dar și multor imigranți din America, și a insistat pe acele teme care, dintotdeauna, au fost apropiate de sufletul evreiesc: chinurile și suferințele părinților, necunoștința descendenților. Mai mult, acțiunea din tragedia shakespeariană este repovestită de Jaffe, un personaj ce funcționează

ca un fel de raisonneur în piesa lui Gordin, căci, prin această narațiune, el îl previne pe protagonist de faptul că se îndrepta spre o soartă similară. Prin această povestire, Gordin se pare că a urmărit să-i inițieze, în manieră indirectă, pe virtualii săi spectatori în tainele marii literaturi. Criticilor care l-au acuzat de împrumuturi după bunul plac din creația marelui Will, Gordin le-a dat un răspuns bazat pe logica bunului-simț: „dacă Shakespeare însuși nu s-a sfiit să împrumute subiecte, recunoscându-și uneori sursele, de ce ar trebui ca el să procedeze altfel, cu atât mai mult cu cât dramaturgul, la acea vreme, era mult mai puțin respectat decât vedetele care-i transpuneau scenariul pe scenă?”³⁰

În ciuda descoperirii unui nou dramaturg de talent în persoana lui Iacob Gordin, repertoriul goldfadenian a rămas, în toată această perioadă de sfârșit și început de nou secol, viu și proaspăt. O demonstrează cu prisosință Kalman Juvelier care, aflându-se, în 1895, cu o trupă în turneu la Iași, a auzit de premiera cu *Sacrificarea lui Isac* de Goldfaden, la București. Juvelier era foarte dornic s-o joace, dar îi lipseau textul și partiturile muzicale. Cum nu-i era în obișnuință să cumpere o piesă, norocul i-a surâs într-o formă ciudată, inedită. Un tânăr, pe nume Bernfeld, l-a abordat spunându-i că are piesa lui Goldfaden. Modul în care acesta o „poseda” era cu totul insolit. Avea multe notițe după *Sacrificarea lui Isac*, iar restul ținuse minte aproape cuvânt cu cuvânt. Apoi a cântat muzicianului A. Perlmutter melodiile, iar acesta le-a pus pe note. În câteva zile, Juvelier a putut prezenta *Sacrificarea lui Isac* la Iași, el însuși jucând rolul lui Abraham.³¹ Goldfaden a făcut o plângere către Teatrul Național, instituția care rezolva cazurile de „piraterie” intelectuală. Juvelier a refuzat să-și recunoască vina susținând că *Biblia* e a tuturor. Neînțelegerea dintre cei doi pare să se fi aplanat repede căci, din aceeași revistă, *Egalitatea*, aflăm că, la 15 iulie 1895, trupa lui Juvelier a jucat piesa în beneficiul lui A. Goldfaden.³²

Mai toți actorii mari părăsind Iașul, acesta a trebuit să se mulțumească cu turneele sporadice ale unor trupe sau vedete, ca cele ale lui Mordehai Segălescu, care venea, în fiecare an, cu o parte din trupa mare ce și-o formase la București, și cu febrila activitate a unor cunoscuți artiști de varietate: Moris Siegler cu soția lui, Șulim Simovici, Pepy Litman, dar, în special, celebrul Leopold Kanner. Ei au

jucat în diferite localuri, dar cele mai renumite spectacole au fost cele susținute în grădina Dacia din strada Ștefan cel Mare al cărei proprietar era Filip Schiller. Repertoriul lor s-a axat pe cuplete și scheciuri scrise de profesorul Hellman, dar și pe cunoscute cântece din folclorul idiș. Tot pe această scenă și-a câștigat o bună reputație și cupletistul Iscovici.

O oarecare revigorare a vieții teatrale evreiești s-a resimțit o dată cu venirea din străinătate a unei trupe conduse de actorul Ebel. Ea a dat multe reprezentații în sala Sidoli, succesul acestora fiind asigurat și de contribuțiile de substanță ale unui tânăr actor comic, Isidor Askenazi, originar din Panciu. Printre spectacolele prezentate s-a numărat și *Noapte de Paști*, o adaptare prin localizare a cunoscutei drame *Manasse* de Ronetti-Roman. Ebel îl juca pe bătrânul Zalman Cohn, echivalentul lui Manasse, cu atâta expresivitate încât Cârjă, interpretul lui Manasse pe scena Teatrului Național, venea cu regularitate să-l urmărească.

Isidor Askenazi rămâne și se stabilește la Iași. Treptat, acest comic, „numai nerv și talent, cu o extraordinară putere de muncă și extrem de întreprinzător”³³, a devenit indispensabil pentru menținerea vie a flăcării teatrului evreiesc la Iași. Având un conflict cu proprietarul grădinii Pomul Verde el trece la Château-Fleure, transformând această scenă într-o concurență serioasă pentru cea de la Pomul Verde. Împreună cu Adolf Segal, care se afirmase în trupa lui Segălescu, Askenazi reușește să aducă la Iași pe marele actor Moscovici. Evoluțiile remarcabile ale acestui interpret în *Căpitanul din piesa Tatăl* a lui August Strindberg sau în *David Mașelăs din Un rege Lear evreu* a lui Iacob Gordin s-au întipărit în mintea publicului ținut, seară de seară, cu răsuflarea tăiată. Tot grație eforturilor lui Askenazi, un fel de impresar modern avant la lettre, Clara Young, o fermecătoare vedetă americană, întreprinde primul ei turneu în România în 1915. El începe la Iași, cu opereta *Puppchen* de Gilbert M. Goldenberg, actrița fiind apreciată pentru „farmecul în dans, vioiciunea în joc, mlădierea în gesturi.”³⁴ Unii admiratori ieșeni, mai exaltați, și-au exprimat încântarea într-o manieră deosebită, care a uimit-o pe actriță: au deshămat caii și au tras ei trăsura, conducând-o tot drumul cu ovații până au ajuns la hotel.

Între timp, un actor mai în vârstă, Iacob Glickman – părinte

al unei întregi familii de artiști din care a făcut parte Beti Segal, Sara Ettingher, Marcu Glickman, acesta din urmă, născut la 19 aprilie 1883 chiar la Iași, devenind tatăl cunoscutei actrițe Seidy Glück – a început să dea reprezentații la Iași cu un repertoriu tradițional, goldfadenian.

Tot în aceeași perioadă, 1915-1917, Leopold Kanner, cunoscutul actor de varieteu, proaspăt întors din America, și-a înjghebat o trupă cu ajutorul lui Albert Segălescu, fiul lui Mordehai Segălescu, și a lui H. Berger, un comic talentat. Această echipă a dat numeroase reprezentații la Iași cu un repertoriu american, în special piese de Leon Kobrin și Zalman Libin, care au scris despre viața reală a emigranților evrei cu toate bucuriile și tragediile ei. Primul a avut un simț deosebit al melodramaticului, care l-a ajutat să creioneze personaje cu inimi sfărâmate, vieți ratate, pasiuni neîmplinite. Naturalismul unor scene din teatrul său îi apropie creația de cea a lui Șalom Aș. Libin susținea că muza sa „s-a născut într-un atelier, lângă mașina de cusut marca Singer” unde a „auzit-o pentru prima oară țipând tare de disperare.”³⁵ Din acest repertoriu, s-a remarcat îndeosebi spectacolul cu piesa *Pentru diamante* a lui Kobrin în care Leopold Kanner juca un personaj burlesc, Cuțik, un sărman evreu care, după o ceartă zdravănă cu soția, fuge și încearcă să se sinucidă aruncându-se în mare. Salvat de niște marinari, Cuțik le îmbrățișează profesiunea. Scenele în care, cuprins de febra datoriei, el încearcă să explice că „trebuie să fie totdeauna prezent pe vapor... altfel vaporul se scufundă” erau de un comic irezistibil. Acesta atingea însă apogeul în episodul în care Kanner, alias Cuțik, perora, jumătate în idiș, jumătate în engleză, că se simte jignit în propria-i demnitate ori de câte ori ceilalți i se adresează cu Țuțik și nu cu adevăratul său nume.³⁶ Această trupă dezmembrându-se, Iașul s-a bucurat din nou de vizita unor vedete din America.

Iacob Șmil Rosenstein și-a început cariera, băiețandru fiind, la Iași, la grădina Șulim Șaicheolăs. El a dat două reprezentații cu *Învățăcelul de la școala talmudică*, o parodie după *Hamlet* scrisă de Isac Zolotarevski, un alt exemplu de text clasic „adaptat” mediului evreiesc după cum o relevă și simpla strămutare a locului acțiunii dintr-un palat regal în casa unui celebru rabin.

După mari eforturi, Askenazi l-a adus la Iași pe renumitul actor american David Kessler, adept al expresivității baroce, al jocului

de o „remarcabilă sinceritate”, care, după cum subliniază Hutchins Hapgood³⁷, implica o dinamică emoțională excesivă, viața obișnuită din scenariul scris fiind evocată prin gesturi largi, oarecum exagerate. Era, în opinia lui Harold Clurman³⁸, un realism cu ceva în plus, „ceea ce îi conferea individualitate fiind chiar acel surplus plin de exuberanță, generozitate și dăruire.” Cu alte cuvinte, el a făcut parte din școala care a îmbrățișat stilul declamator, numărându-se printre acei actori care și-au folosit cu meșteșug vocea pentru a striga, plânge, vorbi în șoaptă sau blestema, într-un cuvânt, pentru a prezenta viața în dimensiuni mai puțin obișnuite. Era deci un stil care a tins spre grandios, pitoresc și scilpitor, potrivit pentru un actor viril, robust ca David Kessler.

Actor cu o forță fizică deosebită, dar și un suflet chinuit, Kessler a pus în scenă la Iași atât texte clasice – *Hamlet*, *Hoții*, *Hughenoții* – cât și câteva piese inspirate din viața reală. A făcut-o în stilul vedetelor americane, controlând pe de-a întregul montarea, ignorând cu bună știință implicațiile ideologice mai profunde ale textului, principala sa preocupare fiind cea de a-și domina și eclipsa colegii. O anecdotă circula la acea vreme în legătură cu cele întâmplate la unul din spectacolele cu *Hamlet*. Kessler, interpretul lui Hamlet, pentru a scăpa de Polonius, jucat de Askenazi, l-ar fi tras până la rampă, spunându-i, în timp ce arăta cu degetul spre cer: „Polonius, vezi norul acela?”. Askenazi, alias Polonius, i-ar fi replicat prompt: „Da, Sire, îl văd și îl simt... Numai eu știu ce-mi face de două săptămâni!” În pauză, Kessler l-a criticat pe Askenazi pentru nerespectarea textului unei opere clasice. Se spune că acesta din urmă i-ar fi răspuns: „Întocmai, domnule Kessler, vroiam ca și gluma mea să rămână clasică.”³⁹

Kessler a fost urmat de veterana scenei americane a sfârșitului de secol al XIX-lea și a începutului celui următor, Dinah Feinman, prima soție a lui Jacob Adler și mama Celiei Adler, o „stea” a teatrului profesionist de pe Broadway în anii '30. Senzuală, capabilă de a exprima sentimente puternice, primare, Dinah Feinman a fost considerată, asemenea altor actrițe ale generației sale, Bertha Kalish, Kenni Liptzen, „o emblemă a feminității.”⁴⁰ La Iași, ea a apărut în rolul titular din *Debra* de Solomon Herman Mosenthal, personaj interpretat și de Agatha Bârsescu pe scena new-yorkeză a teatrului condus de

Jacob Adler în perioada turneului ei american din 1911. Acest moment este consemnat și de marea actriță în volumul de memorii din 1933: „Partea interesantă la acea reprezentație era că eu, creștina, jucam pe Debora, evreica, pe când toți partenerii mei, adversari în piesă, care țineau rolurile creștine, erau evrei.”⁴¹

În preajma primului război mondial, printre actorii străini care s-au perindat prin Iași s-a numărat și un june comic, Jakobsohn, un adevărat „argint viu” pe scenă. El a adus un nou gen, comedia muzicală, îndeobște considerat ca cea mai originală contribuție americană la dezvoltarea teatrului. Prin ingredientele ei – subiecte simple, partituri muzicale de largă accesibilitate, pitorescul numerelor de balet –, prin tendința de integrare a unor elemente precum scheciuri, cântece, glume, dansuri, decoruri și costume sofisticate pentru a crea impresia unui întreg coerent, comedia muzicală a asigurat participarea emoțională spontană a publicului la aspectele de viață prezentate pe scenă, participare care n-a umbrit însă ideea de divertisment, de amuzament, asociată atât de frecvent genului.

În aceeași perioadă, Iașul a fost locul în care au debutat frații Friedman, Pincu, Solomon și Alter. Asociindu-se cu Adolf Segal, provenit din trupa lui Mordehai Segălescu, aceștia au pus bazele unei noi trupe autohtone. În timpul războiului, ea s-a remarcat prin spectacolul cu *Hoții*, cunoscuta piesă a lui Schiller. Adolf Segal interpreta pe cei doi protagoniști, traducerea în limba idiș făcând ca cei doi frați, Franz și Karl, să nu se întâlnească pe scenă, ceea ce vorbește de la sine despre „fidelitatea” acestei versiuni față de textul original.

Imediat după război, cupletistul Iscovici a fost primul actor cu un oarecare renume care a revenit în forță la Iași. Acesta a jucat în sala din strada Elena Doamna, dar și pe scena special amenajată în grădina de vară a cârciumarului Leibiș Polack de pe strada Apeduc. Pe lângă reprezentații de varieteu, trupa lui Iscovici, lărgită prin venirea treptată și a altor actori, a prezentat, cu mare succes la public, piesa *Idiotul* de Iacob Gordin.

Pe de altă parte, începând cu 1920, trupele străine și-au reluat și ele turneele la Iași. Un loc aparte între acestea l-a ocupat cea vieneză condusă de Moise (Moris) Siegler. Născut la Iași în 1879, corist fiind în adolescență la templul evreiesc, el a fost selecționat de Mogulescu pentru trupa sa. La Viena, își formează propria-i companie,

Judische Bühne, cu care a introdus în repertoriul teatrului evreiesc din această mare capitală europeană piesele lui Gordin, Şalom Aş şi Peretz Hirschbein. La Iaşi, trupa sa itinerantă s-a bucurat de o componenţă selectă: soţia sa, Roza Rosenstein, născută tot la Iaşi, în 1888, fiicele lor, Sevilla, Erna şi Rita, ginerele lui, Muni Pastor, soţul Sevillei. Între timp, un alt ansamblu din Viena, Kleinkunsthöhne, avându-l ca vedetă pe Dr. Paul Bartoff, a început să prezinte la Sala Sidoli, cu un succes răsunător, *Dumnezeul răzbunării* de Şalom Aş, un romantic – sentimental preocupat de prezentarea lumii interlope evreieşti din Europa şi America, dar şi de idilizarea trecutului, de supradimensionarea patosului martirajului, un scriitor interesat de celebrarea energiei şi vitalităţii vieţii evreieşti, plasându-se astfel în opoziţie faţă de predecesorii săi, ataşaţi de valori precum reflexivitatea, răbdarea, puterea de a îndura.

La un moment dat, în toiuł acestei redeşteptări a teatrului în limba idiş, Askenazi primeşte o scrisoare de la Iacob Kalich prin care acesta îl anunţă de intenţia sa de a veni la Iaşi împreună cu soţia sa, Maly Picon, pentru a da reprezentaţii cu trupa lui Askenazi de la grădina Pomul Verde. Genul în care Picon a excelat a fost opereta. Majoritatea cronicilor apărute atunci, dar şi cele de mai târziu, când a revenit în România, au vorbit despre ea în mod elogios ca despre un fenomen artistic: „Maly Picon, cântă, dansează, interpretează tipuri, râde şi comunică râsul, are ingenuitate, te înduioşează şi iarăşi te zbuciumă, cu o frenezie uimitoare. Jonglează fără nici un efort cu toate gamele expresiei”.⁴² La Iaşi, în 1923, ea a apărut în *Iancolă*, 33 de spectacole, *Țipke Faier*, operetă scrisă special pentru ea, 29 de reprezentaţii, *Fetița dulce*, 34 de reprezentaţii și revista *Copilul lumii*, 15 spectacole.⁴³ Maly Picon a creat un anumit tip, un adevărat stil, numeroase actrițe încercând să le imite. Cea mai apropiată în spirit de original a fost Dina König, care, în rolul titular din *Țipke Faier*, a ținut afișul o perioadă îndelungată la începuturile carierei, când a abordat genuri ca revista, opereta, melodrama.

Diferite trupe autohtone s-au perindat prin oraş în anii '20, una din ele, cea a lui Haim Meir Segălescu, absolvent de conservator, fiul lui Mordehai Segălescu, devenind oarecum permanentă. Pentru tânărul Haim Meir, doi medici din Iaşi, Avram Rosen şi Kornblum, au scris drama intitulată *Păcatele părinților*. Am fi nedrepti dacă nu am

adăuga la această sumară trecere în revistă a evenimentelor deceniului și succesele repurtate de Alfred Kanapoff, născut la Hârlău, un artist „total” căci își scria singur cupletele și comedioarele în care juca, reprezentațiile sale circumscriindu-se varietelui.

Dar, un apogeu în suita acestor manifestări teatrale ale deceniului l-a constituit turneul trupei lui Mișa Fișzohn care, revenit în România în 1919, a alcătuit o trupă bună din actori bucureșteni. Ei au jucat un repertoriu variat, piese din Anski, Șalom Aș, Hirschbein, Gogol, Gordin, dar și operete bulevardiere de Anchel Schor. La Iași, această trupă a prezentat, pentru prima oară în acest oraș, celebra piesă *Dibuk* de Anski, acest poem dramatic impregnat de misticism și de parfumul de legendă al folclorului evreiesc pe care Vahtangov îl concepea ca pe o partitură muzicală – melopee, psalmodie, litanie, brusc întreruptă de reîntoarceri la vocabularul cotidian. Succesul acestui text dramatic, cu o tematică de largă respirație – sărăcirea sufletului uman într-un univers steril și neospitalier –, cu un bogat conținut etic, moral și filozofic, dovedește din plin evoluția gustului evreilor ieșeni, o nouă mentalitate cu privire la rolul și funcția teatrului. Spectatorii par să fi fost fascinați de realismul și pătrunderea psihologică cu care autorul prezintă societatea hasidimilor din Polonia în jurul anilor 1880, societate care credea cu fervoare în misterele universului și în caracterul sacru al cuvântului dat, de talentul cu care acesta a știut să reliefeze o lume legată în mod vital de o forță de dincolo, Anski însuși subintitulându-și piesa „între două lumi”. Mișcat de reacția publicului, de evoluția sa din punct de vedere intelectual, Mișa Fișzohn a îndrăznit să abordeze repertoriul universal, aducând la lumina rampei, pentru prima oară la Iași, *Revizorul*, clasică comedie a lui Gogol. Mai târziu, în deceniul următor, Fișzohn a revenit la Iași cu ocazia turneelor din 1931 și 1933, an în care actorul, născut în România într-o familie de actori, după o remarcabilă carieră pe scene, precum cele din Moscova, New York, Londra, Varșovia, a dorit să-și sărbătorească cei 30 de ani de activitate în țara de baștină.

Celălalt apogeu, un adevărat miracol după unele voci, l-a constituit turneul Trupei din Vilna, cea parte care a rămas după ce o facțiune a plecat în America pentru a se alătura ansamblului condus de Maurice Schwartz. Adusă în România prin eforturile neobositului artist și animator teatral Isidor Goldenberg, trupa a activat în țara

noastră aproape patru ani. Adepta unui teatru de artă, ea a practicat un stil modernist, denumit de unii critici gotic evreiesc, ca urmare a tentei de grotesc și ireal. Din acest ansamblu, o revelație în viața teatrală de la noi în acea vreme, au făcut parte artiști ca Judith Lares, Miriam Orleska, Liuba Kadison, Iosif Bulov, Alexander Stein, Iosif Kamen, directorul trupei fiind M. Mazo.

La venirea în România, ansamblul avea un repertoriu de 10 piese din dramaturgia clasică și contemporană idiș, germană, rusă, franceză și alte 10 piese în studiu. Numai în primii doi ani de activitate în România, 1923-1925, trupa a prezentat 35 de piese.

La Iași, ansamblul a jucat piese de Anski, Molière, Șalom Aș, H. Leivick. Criticii de specialitate s-au întrecut în a-i aduce elogii vorbind despre: „unitatea, rafinată și atentă până la cel din urmă detaliu, a unui ansamblu ce pare creat dintr-o dată de aceeași intenție și fantezie”⁴⁴; „realizarea unor înscenări sugestive și pline de pitoresc pe o scenă mică și cu mijloacele cele mai reduse”⁴⁵; „identificarea cu personajele interpretate”⁴⁶; „strădania de a oferi un model de teatru realist stilizat... ceva din eforturile spre perfecționare ale teatrului rusesc și german.”⁴⁷

După doi ani, din motive administrative, trupa a trebuit să renunțe la denumirea ei și să devină un ansamblu bucureștean, sub numele de Dramă și Comedie, conducerea artistică fiind preluată de Iacob Șternberg. Trupa își propunea să devină mai receptivă la inovațiile regizorale din acea perioadă, mai deschisă experimentelor: „Nici compromis cu lipsa de gust – nici compromis cu prostul gust!” În fapt, Șternberg susținea, în consonanță cu evoluțiile regizorale din alte spații, o nouă concepție. „un teatru sintetic” menit „să caute ceea ce e tipic și etern.... să întroneze cele două elemente principale ale spiritului uman – comicul și tragicul pur –, să lase în urmă realismul... și să se înalțe spre viziunea pur abstractă.”⁴⁸ El și-a pus în practică aceste deziderate în montarea *Căsătoriei* lui Gogol, spectacol întâmpinat cu reacțiile cele mai contradictorii, de la respingere – „Fantezia regizoratului are intenția, furibundă și neurastenică, să uluiască omenirea, să demonstreze ceva nou, nevăzut, ca din basme. Drept rezultat s-a obținut o adevărată halima cu Gogol”⁴⁹ –, la elogii moderate, dar care subliniază importanța pe care o are o astfel de abordare avangardistă a fenomenului teatral în genere – „Dl. Șternberg și-a permis să impuie imperativ o sensibilitate sau o

concepție despre Gogol, dramatizând gluma și hazul, printr-un extract compus, de amărăciuni... Dl. Șternberg fixează un punct de vedere: panorama lui răstoarnă spațiul comun și construiește un spațiu nefrecventat... E o genză, nu-i o cromolitografie; e o zămislire, nu-i o reproducere sau un surogat de copii și reminiscențe. Gogol interesează poate – dar, în împrejurare, interesează Șternberg mai ales, prin problematica în care îl pune pe Gogol.”⁵⁰

Stagiunea 1926-1927 a demarat greu, trupa fiind afectată de moartea neașteptată a actriței Judith Lares și de plecarea în America pentru a juca în ansamblul lui Maurice Schwartz a celei mai populare vedete, Iosif Bulov, căruia Tudor Arghezi i-a făcut un portret de o mare plasticitate în cronică la spectacolul cu *Neofitul* de Alter Kacyzne: „Omul ăsta, cu o mie de variațiuni geniale consecutive, se succede în sineși cu o fertilitate în numeros și înfinit mai repede decât imaginațiunea. Teroarea înspăimântată și siluit docilă a bătrânului Moise, atunci când primește porunca tinerilor aristocrați beți, ca să danseze și atunci când el dansează, grotesc și tragic, este creată de domnul Bulov cu o mână de vrăjitor, egală cu mâna aceluia care împinge la capodoperă sau la nebunie.”⁵¹ Această stagiune, cu un alt repertoriu decât cel propus, a avut ca premieră *Hoții* de Bimko, *Gândul* de Andreev și *Omul, bestia și virtutea* de Pirandello.

După un nou turneu prin țară, incluzând și Iașul, în 1927, după patru ani de mari succese, dar și de declin financiar, Trupa din Vilna părăsește România, iar, după un scurt turneu prin câteva țări europene, se descompune definitiv pe la jumătatea aceluiași an. Ea a rămas o prezență în memoria celor care i-au văzut spectacolele, dar și în paginile tuturor lexicoanelor dedicate teatrului evreiesc sau universal, ca un exemplu de „ideal înalt de artă, slujit de o neobosită muncă și conștiință artistică.”⁵²

S-a spus că publicul ieșean aproape că a încetat să mai meargă la teatru după plecarea Trupeii din Vilna. Atunci, un actor îndrăzneț a avut o idee aparte, după principiul „dacă voi nu mă vreți eu vă vreau”, sugerând ca slujitorii Thaliei să meargă spre public astfel încât, în scurt timp, Iașul a fost împânzit de teatre evreiești de cartier: două în Podu-Roș, unul în strada Aron Vodă, unul în strada Rufeni. Reprezentațiile lor se axau pe repertoriul vechi, tradițional, sau comedii moderne, toate pe gustul unui public fără mari pretenții.

Între timp, la începutul celui de-al patrulea deceniu al secolului al XX-lea, România, inclusiv Iașul, a început să fie vizitată de actori de renume mondială, dată fiind criza pe care o traversa teatrul evreiesc din America, urmare firească a bulversărilor economico-sociale tipice acelei perioade. Se întorc Bulov, Herz Grossbart, Hayele Grober, Paul Baratoff, Maly Picon.

Iosif Bulov revine în forță, cu un repertoriu variat – *Periferie* de Fr. Langer, *Sabetai Zwi* de Șalom Aș și Julawski, *Chibițul* de Robinsohn, actorul fiind din nou lăudat pentru „uimitoarea mobilitate sufletească, vastitatea de nuanțe ale sensibilității, aparatul de observație și percepție vioi, cultura universală temeinică.”⁵³

Herz Grossbart a ales să susțină un recital (1931), vizionat deopotrivă de evrei și neevrei, care „nu au prididit să-i admire mobilitatea chipului, puterea de expresie, dicțiunea, finețea de analiză.”⁵⁴

Hayele Grober, membră a primului ansamblu de la Habima, educată la școala lui Vahtangov, a venit cu un spectacol (1935) pe care l-am putea defini ca echivalentul feminin al celui prezentat de Grossbart, călduros primit de critica de specialitate: „N-a fost nimeni în sală care să nu ghicească din scânteierea ochilor, din expresia lor, din mimica feței și din volubilitatea corpului, tot ceea ce ar fi trebuit să cuprindă un limbaj pe înțelesul tuturor. Asta se datorește faptului că arta ei constă tocmai într-o superbă transfigurare care exprimă mai mult decât un întreg vocabular familiar.”⁵⁵

Paul Baratoff s-a întors cu un repertoriu cuprinzând *Tatăl*, piesa lui August Strindberg, *Hinkermann* de Ernst Toller și *Cârpe* de Leivick. Marele tragedian și-a explicat modul în care a conceput rolul Căpitanului din textul lui Strindberg într-un interviu din decembrie 1935: „În timp ce Paul Wegener a rămas consecvent atmosferei strindbergiene sumbre, cu părțile-i misogine, s-a situat psihologicște sub influența filozofiei pesimiste a unui Otto Weininger – adică în cadrul aceluși «Geschlecht und Charakter», eu am căutat să scot eroul din coșmarul acestei atmosfere și să-l situez nu în «psihologia lui», ci în mediul în care a trăit. Astfel interpretarea mea este lipsită de acel simbolism de care suferă eroii strindbergieni. Dimpotrivă, îl joc pe planul unui realism în care se evidențiază până și aspecte de comedie din ambianța mic-burgheză a dramei. *Tatăl* meu e un copil mare și slab

căruia îi lipsește, în lupta pe care o ducе, un sistem nervos matur.”⁵⁶ Publicul ieșean i-a rezervat primirea pe care o făcea de obicei tuturor marilor actori. Ea este descrisă cu lux de amănunte de Ițic Manger: „Când «patrioții» au vrut să-l ridice ca să-l ducă până la trăsură, Baratoff le-a spus: «Apreciez entuziasmul poporului evreu, dar, dacă mă ridicați pe mine, poporul evreu va căpăta hernie» ... La început au rămas dezorientați, dar după o clipă s-a ivit soluția: doctorul a mers pe picioarele lui până la trăsură, dar trăsura au tras-o, totuși, «patrioții» până la hotel... O mică schimbare, dar tradiția a rămas tradiție.”⁵⁷

Aparițiile lui Maly Picon (1931) împreună cu Iacob Kalich și Aba Elștein ca dirijor atrag din nou un numeros public. Același lucru se poate spune și despre trupa condusă de Sidy Thal ce prezenta un repertoriu similar cu al lui Maly Picon, operele melodramatice ca: *Domnișoara fără carieră*, *Comedianta*, *Urke Nahalnik*, *Bețivana*, *Ultimul dans*, *O inimă sentimentală*. Ea va reveni, în plină glorie, o dată cu debutul ei în spectacolele remarcabile regizate de Iacob Șternberg.

În 1930, din dorința de a pune în practică avangardismul din arta regiei acelei vremi și în teatrul evreiesc, Iacob Șternberg pune bazele unei trupe pe care a intitulat-o Studioul teatrului evreiesc din București (BITS), un „teatru laborator” unde urma „să se experimenteze o nouă tehnică teatrală.”⁵⁸ Piesa cu care teatrul și-a deschis porțile a fost *Noaptea în târgul vechi* de I. L. Peretz, „părintele simbolismului în literatura evreiască”, cum l-a considerat Șternberg. Ca urmare, pornind de la caracterizarea proprie autorului – piesa este «visul unei nopți de friguri» –, regizorul s-a străduit să releve, pe scenă, „misterul omului-nălucă, tragedia șubredei realități evreiești în care totul respiră cu groaza inevitabilului, cu temerea dispariției.”⁵⁹ Rezultatul a fost un spectacol ce se voia o sinteză a tuturor artelor, aproape imposibil de descris căci, după cum remarcă Tudor Arghezi în cronica sa, „nimeni n-are să explice nisipul, vântul, muzica lui Beethoven și circulația norilor între orizonturi”. Șternberg a reușit să creeze „pe o scenă cât o farmacie” și „cu materiile celei mai clar exprimate sărăcii de gospodărie, un frig în spete de mare catacombă și o stalactizare sufletească de leat geologic plurimilenar.”⁶⁰

Următoarea premieră, o dramatizare a nuvelei *Croitorul fermecat* de Șalom Alechem, a fost un spectacol ce a continuat explorarea în adâncime a realismului fantastic à la Vahtangov.

Șternberg a transformat textul lui Șalom Alechem într-o „veselă-tristă, realist-simplă și dement-simbolistă comedie”⁶¹, prezentată într-o manieră generală tipică pentru teatrul idiș – un amestec de poezie, proză și cântec –, o versiune însă extrem de stilizată, spectatorul regăsind „în figurile halucinante și halucinate, ca de vis, evocarea întregii realități sociale sub o formă simbolică aducătoare aminte de *Cântărețul tristeții sale* și de *O noapte în târgul vechi*.”⁶²

În 1936, Șternberg profită de prezența în România a scriitorului Leib Maleh pentru a-i cere colaborarea la dramatizarea romanului *Umbră galbenă*. Subiectul de melodramă trece viața, realitatea umană „printr-un filtru amar și plin de drojdii. O prostituată, un poet îndrăgostit de ea, un deputat negru care o ia de nevastă și trece prin parlament o lege împotriva proxeneților, și apoi proxeneții, patroana bordelului, o lume stigmatizată ale cărei convulsii, josnice la început, capătă spre sfârșit un aer de mare fatalitate. Toți vin la urmă, ca niște spectre dureroase ale lumii, și ticăloșii și cei buni, și canaliile și idioții, să danseze unul lângă altul, să țopăie ca niște duhuri în ultima halucinație a unei femei cu câteva clipe înainte de moarte. *Umbră galbenă* e o interpretare a lumii stridentă, halucinantă și crudă. Și ea merită să fie ținută minte toată viața.”⁶³ Printre meritele incontestabile ale montării care au transformat-o într-un spectacol de referință în istoria teatrului evreiesc din România se numără: crearea unei anumite atmosfere, împletirea comicului cu lirismul, folosirea flashbackului, tehnică specifică cinematografului, apelul la o muzică stranie capabilă să reliefeze mai pregnant desfășurarea dramei, încredințarea rolului principal lui Sidy Thal, actrița care a creat una din cele mai patetice eroine din întreaga sa carieră, o partitură care, în fapt, a consacrat-o ca o mare actriță, apreciată de o voce autorizată ca cea a lui Victor Eftimiu pentru „simplitatea, naturalețea și poezia jocului care îți merg la inimă.”⁶⁴

Anul următor, în 1937, Șternberg a pus în scenă *Comoara*, una din cele mai simple lucrări din creația lui Șalom Alechem. Atitudinea regizorului față de acest text, de o simplitate proprie creațiilor de geniu, a fost asemănătoare cu cea a tuturor artiștilor novatori confrunțați cu texte din marea literatură dramatică universală: „Ceea ce mi-am permis să fac, colaborând cu acest uriaș al literaturii, n-a fost decât să adun scânteile rătăcite prin colțurile operei sale

grandioase și să le adun într-o vâlvătaie unică. Am tors, aș spune, mai departe firul fermecătoarei lui povestiri ... Completarea făcută de mine operei este un pios omagiu adus marelui poet.”⁶⁵

Toate aceste spectacole ce poartă semnătura regizorului Iacob Șternberg, adevărate evenimente teatrale la acea vreme, ocazii pentru vii dezbateri în presă, au fost prezentate și la Iași în cadrul turneelor întreprinse de trupă prin țară. Ieșenii le-au primit cu multă căldură, admirând modul în care Șternberg a știut să îmbrace motive evreiești, deci un conținut tipic, tradițional, într-o haină regizorală modernă, avangardist-europeană: maniera în care s-a pus în evidență expresivitatea corpului, în speță mâinile, ochii și umerii, dar și inepuizabila lui vitalitate: fanatismul în redarea densității unor sentimente puternice: stilizarea centrată pe grotesc și fantastic.

Anii din preajma celui de-al doilea război mondial s-au caracterizat și printr-o reînviere a interesului ieșenilor pentru revistă, gen ilustrat în acei ani de numeroase condeie locale. Am putea menționa în acest sens *Iașul râde* de Dr. Avram Rosen și B. Kanușanski, *Lozim up* de Segal Țalic și Șaier, tineri care au mai compus și alte lucrări similare. *Panorama* de jurnalistul Bergman și multe altele, toate succese care au descreștit frunțile evreilor înaintea mării furtuni ce se apropia.

Această sumară trecere în revistă a multiplelor evoluții din teatrul în limba idiș, ce i-au menținut vie flacăra în capitala Moldovei până aproape de izbucnirea celui de-al doilea război mondial, vine să confirme afirmația lui Ițhac Grudberg Turkov din cartea publicată în 1956: „Orașul Iași rămâne în istorie leagănul teatrului goldfadenian, teatru care s-a înrădăcinat adânc în viața evreilor de pretutindeni și ale cărui metamorfoze, evoluții, experimente și rătăcirii continuă să influențeze teatrul evreiesc până în zilele noastre.”⁶⁶

Merită de subliniat faptul că dramaturgia începuturilor, simplistă ca tematică și structură, atunci când a fost adusă pe scenă, a putut emoționa, chiar copleși auditorul, spulberând orice scrupule sau inhibiții de natură estetică. Inspirându-se din folclor, acești scriitori au creat fie drame sentimentale, având ca epicentru familia, fie comedii fruste, nesofisticate, fie versiuni simbolice ale legendelor tradiționale. Pe de altă parte, teme și situații, modalități de caracterizare a personajelor, chiar anumite tipuri, s-au transmis din generație în

generație asemenea unor haine care, puțin modificate, mai puteau încă fi purtate. A fost și a rămas, cu unele notabile excepții, Anski, Gordin, Șalom Aș și încă câțiva corifei, un teatru al energiei și emoției primare mai degrabă decât al rafinamentului și nuanțelor, ideal spre care a tins, pe sol românesc, Trupa din Vilna și Iacob Șternberg. Aceasta pentru că, după cum se exprima pictorul M. H. Maxy, teatrul în limba idiș la noi a fost „ca o casă, unde cuvântul, gândul și versul și-au găsit întruchiparea potrivită în raport cu idealul de cultură al populației noastre evreiești. O casă în care povestea suferințelor generațiilor, turnate în tiparele dramaturgiei evreiești, a făcut legătura între publicul nostru înțelegător, pătimaș de cele mai alese manifestări ale spiritului și slujitorii ei cei mai fideli și mai înaripați.”⁶⁷

NOTE

¹ Joshua Trachtenberg, *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Antisemitism*, New Haven: Yale University Press, 1943, p. 43.

² Richard Cumberland, The Jew, în Ellen Schiff, *From Stereotype to Metaphor: The Jew in Contemporary Drama*, Albany: State University of New York Press, 1982, p. 7.

³ Alexandre Dumas-fils, *Preface la La Femme de Claude*, în *Théâtre complet*, vol. V, p. 214.

⁴ Abraham Dreyfus, „Le Juif au théâtre”, *Actes et Conférences de la Société des Études Juives*, 52 (1889), p. 52.

⁵ Apud James Shapiro, *Shakespeare and the Jews*, New York: Columbia University Press, 1996, p. 183.

⁶ Aceste date se găsesc în Alexandru Duțu, *Shakespeare in Romania*, Bucharest: Meridiane Publishing House, 1964.

⁷ Apud Mihai Florea, *Matei Millo*, București, Editura Meridiane, 1966, p. 166.

⁸ Gheorghe Platon, „Populația evreiască din târgurile și orașele Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea”, în *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, III, Editura Hasefer, 1998, p. 161.

⁹ *Ibidem*, p. 163.

¹⁰ *Anul 1948 în Principatele române. Acte și documente*, vol. IV, București, 1903, p. 102.

¹¹ Apud Tiberiu Avramescu, Prefață la *Începuturile teatrului românesc*, Editura Tineretului, 1963, p. 14.

¹² Liviu Rotman, „Social and Economic Structures of the Jewish Population from Romania in the Last Part of the 19th Century”, în *Romanian Jewish Studies*, vol. I, 1997, p.15.

¹³ Israil Bercovici, *O sută de ani de teatru evreiesc în România*, Editura Kriterion, 1982.

¹⁴ *Ibidem*, p. 57.

¹⁵ Ițhac Grudberg Turkov, *Varșe dos vighеле fun idișn teater*, Editura Idiș Buh, Varșovia, 1956.

¹⁶ Avram Goldfaden, *Autobiografie*; apud Israil Bercovici, *op. cit.*, p. 52.

¹⁷ *Ibidem*, p. 70.

¹⁸ G. Abramski, *Bamat ishac o ghi hazion – Salon „Pomul Verde”*, 30 pagini, 1877, apud Israil Bercovici, *op. cit.*, p. 71.

¹⁹ Avram Goldfaden, „Goldfaden in Romanian Opera House“, în *New York Idișe Ilustrirte Țaitung*, 11 ianuarie, 1888; apud Israil Bercovici, *op. cit.*, p. 71.

²⁰ Apud Israil Bercovici, *op. cit.*, p. 63.

²¹ Ițic Rubin, *Teatrul evreiesc din Iași. Scurt istoric*. Iași, decembrie 1947, 30 p.

²² Moses Schwarzfeld, „Ceva despre teatrul Israelit“, *Fraternitatea*, 12 iulie 1885.

²³ Moses Schwarzfeld, „Teatrul Israelit“, *Calendar pentru Israeliți*, Bacău, 1, 1877, p. 96.

²⁴ Moses Schwartzfeld, „Ceva despre teatrul Israelit“, *Fraternitatea*, 12 iulie 1885.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Irving Howe, *World of Our Fathers. The Journey of the East European Jews to America and the Life They Found and Made*, New York: Simon and Schuster, 1976, p. 477.

²⁷ Apud Zalme Zilberzweig, ed., *Lexicon fun idiș teater*, 1931, col. 394.

²⁸ Apud Irving Howe, *op. cit.*, p. 469.

²⁹ David Pinski, „The Yiddish Theatre“, *Jewish Communal Register of New York, 1917-18*, 1918, p. 576.

³⁰ Apud Ronald Ronald Sanders, *The Downtown Jews*, 1969, p. 311.

³¹ Apud Israil Bercovici, *op. cit.*, p. 94.

³² *Ibidem*, p. 95.

³³ Ițic Rubin, *op. cit.*, p. 21.

³⁴ xxx „Oița rătăcită și Clara Young la Teatrul Eforie“, *Curierul Israelit*, 9 octombrie 1915.

³⁵ Apud Irving Howe, *op. cit.*, p. 424.

³⁶ Ițic Rubin, *op. cit.*, p. 23.

³⁷ Hutchins Hapgood, *The Spirit of the Ghetto*, New York, 1902, p. 137.

³⁸ Harold Clurman, *Interview*, martie 1972; apud Irying Howe, *op. cit.*, p. 472.

³⁹ Ițic Rubin, *op. cit.*, p. 25.

⁴⁰ Harold Clurman, „Ida Kaminska and the Jewish Theatre”, *Midstream*, January 1968, p. 55.

⁴¹ Agatha Bârsescu, *Memorii*, Editura Adevărul, 1933, p. 166.

⁴² A. Munte, „Spectacolele artistei Maly Picon la Teatrul Eforia”, *Dimineața*, 12 oct. 1931.

⁴³ Ițic Rubin, *op. cit.*, p. 30.

⁴⁴ D.T., „Zi și noapte cu Trupa din Vilna”, *Dimineața*, 8 iunie 1924.

⁴⁵ Barbu Lăzărescu, „Flăcăul de la țară cu Trupa din Vilna”, *Adevărul*, 20 iunie 1924.

⁴⁶ xxx „Viața artistică: premiera *Gelozie*”, *Adevărul*, 6 iulie 1923.

⁴⁷ Victor Eftimiu, „Trupa din Vilna”, *Lupta*, 22 ianuarie 1925.

⁴⁸ Rep. „Convorbire cu Iacob Șternberg despre *Căsătoria*”, *Rampa*, 8 noiembrie 1925.

⁴⁹ Iosif Nădejde, „*Căsătoria* la Teatrul Central”, *Adevărul literar și artistic*, 29 noiembrie 1925.

⁵⁰ Tudor Arghezi, „De la Gogol la Șternberg”, *Cuvântul liber*, 5 decembrie 1925.

⁵¹ Tudor Arghezi, „*Neofitul* la Teatrul Dramă și Comedie”, *Cuvântul liber*, 24 octombrie 1925.

⁵² Constantin Cristobald, „Trupa din Vilna”, *Clipa*, 18 septembrie 1927.

⁵³ A. Munte, „Note teatrale despre Iosif Bulov”, *Curierul Israelit*, 28 mai 1931.

⁵⁴ E. Marghita, „Simfonia de cuvinte a lui Herz Grossbart”, *Dimineața*, 23 octombrie 1931.

⁵⁵ Liviu Floda, „Hayele Grober”, *Cuvântul liber*, 16 martie 1935.

⁵⁶ A. Munte, „De vorbă cu P. Baratoff despre *Tatăl* la Sala Roxy”, *Dimineața*, 4 decembrie 1935.

⁵⁷ Ițic Manger. Introducere la *Jewish Theatre in Europe between the Two World Wars*, editat de Congress for Jewish Culture, New York, 1968, p. 9.

⁵⁸ Rep. „BITS. Iacob Șternberg“, *Dimineața*, 31 ianuarie 1930.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Tudor Arghezi, „Noaptea în târgul vechi“, *Adam*, 1 februarie 1930.

⁶¹ Șlomo Bickel, „Bukareșter Idișe Teater Studio“, *Literarișe Bleter*, Varșovia, 18 iulie 1930, apud Israil Bercovici, *op. cit.*, p. 157.

⁶² Dr. Ygrec, „Un teatru simbolist în capitală“, *Dimineața*, 27 aprilie 1930.

⁶³ Geo Bogza, „Umbra galbenă“, *Lumea românească*, 22 august 1937.

⁶⁴ Victor Eftimiu, „Abandonata, melodramă de N. Kalmanovici“, *Lumea românească*, 15 septembrie 1838.

⁶⁵ xxx „Premiera Comoara“, *Dimineața*, 11 iunie 1937.

⁶⁶ Ițhac Grudberg Turkov, *op. cit.*, p. 24.

⁶⁷ M.H. Maxy, „Cuvânt introductiv la deschiderea teatrului Barașeum“, 1 martie 1941, apud Israil Bercovici, *op. cit.*, p. 187.

APOSTAZIA ÎN RÂNDUL EVREILOR ROMÂNI ÎNTR-UN SECOL AL XVII-LEA ȘI AL XX-LEA*

Ya'akov GELLER

Introducere

Apostazia era ceva obișnuit în rândul evreilor din Europa Occidentală, Centrală și de Est, ca și în cazul celor din țările islamice. Secolul al XIX-lea s-a caracterizat printr-o uimitoare sporire a numărului convertirilor în Europa. Totuși, între secolele al XVII-lea și al XIX-lea, această tendință nu s-a manifestat cu prea multă forță în Moldova și Țara Românească, care s-au unit în 1859, și au devenit apoi Regat („Vechea Românie”) în 1866. În timp ce câțiva indivizi din Principatele Române s-au convertit într-adevăr la creștinism, acesta nu a fost totuși un fenomen colectiv și nici nu au existat creștinări silite¹. În ajunul celui de-al doilea război mondial însă, zeci, chiar sute de evrei cu studii universitare s-au convertit în masă, pentru a se pune la adăpost de munca forțată, pentru a evita deportarea în Transnistria ori în lagărele de concentrare din Polonia, confiscarea proprietăților, pierderea surselor de venit, taxele și impozitele ridicate, eliminarea din instituțiile educaționale și chiar execuțiile.

În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, existau puțini evrei în Țările Române și nu ne stă la dispoziție nici o informație precisă despre ei. Până în secolul al XIX-lea, populația evreiască din Principate a sporit după sosirea refugiaților din Polonia, Galiția, Rusia și Imperiul Austro-Ungar. Aceștia fugiseră din cauza numeroaselor edicte, precum serviciul militar obligatoriu și recrutarea forțată a copiilor pentru serviciul militar („Cantoniștii”), ca și datorită sărăciei, suferințelor sociale și politice și persecuției antisemite. În 1834, existau 60.000 de evrei în Moldova, dintre care jumătate locuiau în Iași. În 1845, populația evreiască din Moldova se compunea din

* Traducere din revista *Shvut* (8) 24, 1999, pp. 194-225.

70.000 de persoane (17.087 de familii), iar până în 1859 a crescut la 99.385 de persoane. În Țara Românească, însă, au trăit doar câteva mii de evrei, numărul lor crescând la ordinul zecilor de mii până la sfârșitul secolului al XIX-lea².

La începutul secolului al XX-lea, numărul total al evreilor din „Vechea Românie” era de 250.000. După primul război mondial, a crescut și mai mult, iar în anul 1920, existau 767.340 de evrei, ca urmare a revenirii la Patrie a celor trei regiuni – Basarabia (ce aparținuse Rusiei), Bucovina și Transilvania – luând astfel naștere România Mare³.

Un spectru larg de surse istorice evreiești și neevreiești din secolul al XVII-lea până în prezent arată că sute de evrei români s-au convertit la creștinism. Motivele convertirii includeau considerații economice, ca și dorința de a câștiga drepturi politice și civile și de a schimba statutul social. De obicei, alegeau această cale tinerii lipsiți de convingeri religioase bine înrădăcinate; unii dintre aceștia se născuseră aici, în timp ce alții veniseră fără familii din Polonia și Rusia. În plus, s-au mai convertit la creștinism unii evrei care lucraseră pentru comunitate și își pierduseră slujbele. Au făcut aceasta din motive pragmatice și deoarece căutau să evite pedepsele impuse pe de o parte de liderii comunității, și de guvern pe de altă parte⁴.

Pentru a înlătura complet orice legătură cu iudaismul, cei ce se converteau își luau nume românești precum Botez, Botezatu ori Creștinul⁵.

Prima secțiune a acestei lucrări se ocupă de politica și legislația care au încurajat fenomenul convertirii. A doua parte va analiza tendința de convertire la creștinism în rândurile evreilor români, în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial. În partea a treia a lucrării, vom prezenta cazuri celebre de convertire în cadrul comunității evreiești din România.

1. Politica și legislația care au încurajat convertirile și impactul lor până la perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial

Între secolele al XVII-lea și al XIX-lea, domniile Principatelor Române s-au arătat în favoarea convertirii evreilor la

creștinism. Îi încurajau pe renegați și le ofereau avantaje materiale, precum rente lunare, daruri, pământuri și moșii, ori le permiteau să închirieze prăvălii aflate în proprietatea bisericii. În același timp, s-au emis legi speciale spre beneficiul acestora, care le dădeau chiar dreptul de a deveni preoți.

Îndreptarea Legii (Pravila cea mare), publicată în 1652 în timpul lui Matei Basarab, domn al Munteniei între 1632 și 1654, conține următoarele două clauze încurajând convertirea evreilor la creștinism:

a) Dacă un evreu comite o crimă dar se trece la creștinism, judecătorul va renunța să-l acuze și să-i aplice pedepse. Acești convertiți vor fi achitați și scutiți de pedeapsă, rămânând apoi curați ca pruncii nou-născuți.

b) Creștinarea îi purifică pe toți evreii ce au apucat pe căi greșite, păcătoși și criminali, ba chiar le dă dreptul să se facă preoți.

Un document publicat recent, datând din 1646, conține confirmarea Domnului Țării Românești că a dăruit o moșie lui Tănase, un evreu care trecuse la creștinism și a botezat apoi el însuși evrei. Sub influența acestuia, s-au convertit încă doi evrei din Târgoviște și Craiova. În *Cartea românească de învățătură*, tipărită în 1646 din porunca lui Vasile Lupu, Domn al Moldovei (1634-1653), evreilor botezați li se garantau aceleași beneficii. Încurajarea convertirilor a urmat interdicției precedente impuse de Matei Basarab, care împiedicase căsătoriile între evrei și creștini, frecventarea lăcașurilor de cult, celebrarea sau participarea la sărbătorile aparținând religiei adverse și îmbăierea laolaltă a evreilor și creștinilor; de asemenea, acestora din urmă nu li se îngăduia să mănânce pască ori să se atingă de alte vinuri și mâncăruri evreiești, nici chiar unt, fiindcă era considerat întinat, și nici să se trateze la doctori evrei⁶.

Domnul Moldovei Grigore Ghica a scutit de taxe doi evrei pentru că se convertiseră la creștinism: Nicolai, în ianuarie 1736 și Botezatu, în martie 1741; în aprilie 1741, el l-a scutit și pe State Grecu, pentru că se căsătorise cu reneğata Zmaranda⁷. În plus, domnitori, prinți și voievozi din ambele principate, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, au luat în grijă pe apostatați, oferindu-le privilegiile, daruri, venituri lunare, precum și dreptul de a lua în folosință case și prăvălii care se aflau în proprietatea Bisericii. Renegaților li se permitea, de

asemenea, să devină boieri⁸. Potrivit Articolului 4 din *Regulamentul Organic*, doar creștinilor și apostatilor li se acordau drepturi civile și politice⁹. Dregătorii responsabili cu visteriile din ambele Principate au publicat pe 15 mai 1834 un cod de legi menit să încurajeze apostazia: „Evreii care se convertesc la creștinism vor fi scutiți de toate taxele și impozitele și li se va permite să ia în folosință prăvălii deținute de biserici”. Articolul 7 din *Regulamentul Organic* intrat în vigoare în 1866 garanta drepturi politice și civile doar creștinilor și apostatilor¹⁰.

Cum a tratat poporul român pe apostatî? Cum au fost ei integrați în societatea creștină? Românii făceau distincția între creștinii de la naștere și cei care se converteau la creștinism din motive pragmatice, manifestând o atitudine ambivalentă față de aceștia din urmă. Pe de o parte, convertiții erau bineveniți însă, pe de altă parte, ei erau suspectați, disprețuiți și insultați prin sintagma „jidani botezați”. Românii nu credeau că evreii se converteau cu adevărat și spuneau că „își schimbă ei părul, dar năravul ba”. Din punctul de vedere al românilor, apostatîi rămâneau niște *străini*. Într-adevăr, au fost găsite șaluri și cărți de rugăciune (*tefillin*), precum și sfinte scripturi evreiești în posesia a doi apostatî, Varlam și Petricaner, care locuiau la mănăstirile din regiunea Neamț, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Un alt apostat din aceeași regiune, Irmia, a făcut un pelerinaj la Ierusalim, unde s-a trecut din nou la Iudaism¹¹.

Câți evrei s-au convertit la creștinism? Lipsesc informații detaliate, însă avem acces la câteva surse, precum descrieri și dări de seamă ale călătorilor și misionarilor care vizitau Principatele: liste ținute de artizani, negustori și proprietari: ori monografiile ale orașelor ce conțineau nume ale apostatilor și date despre ei. Sociologul Arthur Ruppin estimează că în secolul al XIX-lea s-au convertit la creștinism circa 1.500 de evrei¹². Potrivit relatării istorice a lui Yosef Kaufman, care a publicat două volume consistente despre Comunitatea din Piatra și Târgu-Neamț, s-au convertit aproximativ 500 de evrei din județul Neamț. Unii dintre aceștia au locuit la mănăstiri și au zămislit mulți copii creștini¹³.

Doi misionari scoțieni, A. Bonar și R. Mecheyne, care au vizitat Principatele Române în 1836, au relatat că existau 200 de convertiți în București și 20 în Iași. Acești misionari au încercat la modul activ să creștineze evrei din toate comunitățile, promițând numeroase beneficii posibililor convertiți¹⁴.

În județul Neamț, renegata Anica Botezatu a fost numită mai-mare peste moașele din județ, iar doi frați apostatați, Vasile și Alecu, au fost desemnați sanitari șefi la spital. Cei doi fii ai lui Vasile au fost și ei ridicați în ranguri importante în județ: unul a fost numit locotenent domnesc în județul Neamț, iar celălalt, vice-primar în Piatra-Neamț. Lascăr Radu, fiul apostatului Leonte Radu, a ajuns în 1870 președinte al curții de judecată din județul Piatra-Neamț. Alt apostat, Alecu Pelcovici a fost numit comisar, ofițer al poliției de județ, iar Nicolai Giorgio, primar al municipalității Podu-Iloaiei¹⁵.

Între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea, evreii convertiți erau de obicei oameni obișnuiți. Spre deosebire de aceștia, cei convertiți în secolele următoare au fost oameni de cultură, printre care clerici, doctori, scriitori, istorici, lingviști și alții asemenea. Paragrafele care urmează relatează, pe scurt, despre astfel de evrei convertiți, despre motivele creștinării lor și despre atitudinile față de semenii lor evrei.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Mihai Vitlimescu (fost Neuman) a fost numit cenzor în Iași. Însărcinat cu examinarea tuturor cărților evreiești în orice limbă, el a interzis fără milă 51 de cărți, printre care tratatele talmudice *Avoda Zara*, *Sanhedrin*, *Nida*, *Shavuot*, *Zohar*, și chiar Biblii presupuse a fi necanonice, cu toate că fuseseră deja aprobate de cenzorul oficial rus. I-a combătut pe evrei și a publicat cărți misionare, incluzând un Abecedar Românesc (Iași, 1855), pe care l-a scris în așa fel încât evreii să poată învăța românește pe cont propriu. Citând din sfintele scripturi creștine, Vitlimescu pretindea că Iisus era Mesia, care venise deja. Mulți evrei s-au plâns autorităților în legătură cu el, solicitând să fie înlocuit. Spre ușurarea lor, Vitlimescu a fost în cele din urmă înlăturat din funcție în 1842, când a îndrăznit să interzică o carte tipărită de o editură românească; a fost acuzat de înșelăciune și de a se fi dat drept învățat¹⁶.

Noah Belfer, născut la Roman în 1760, era fiul lui Nahum, un negustor din Adjud. În 1752, Nahum s-a mutat la Roman, unde a servit ca *Raish Duchana*, ajutor de dascăl pentru copii. A fost dat afară din slujbă de către conducătorii comunității, nemulțumiți de prestația sa. Căutând să se răzbune pentru pierderea mijloacelor de trai, a decis să treacă la creștinism în 1798 și și-a schimbat numele în Neofit („proaspăt botezat” în limba greacă). A devenit călugăr la o mănăstire din județul Neamț. Ca misionar, a publicat un document defăimător la

Iași, în 1803, cu titlul *Înfruntarea jidovilor*, în care calomnia pe evrei, îi acuza de folosirea sângelui creștin pentru a coace pasca și incita în cele din urmă la pogrom. Cartea a apărut în zece ediții și a fost publicată la București, în 1877, sub numele de călugăr neofit, adică de rabin apostat. A mai fost publicată și de Mitropolitul Moldovei din Iași, Iacob Stamate. Distribuirea acesteia a fost oprită, atunci când doi lideri spirituali de vază din România, C. A. Rosetti și Ion Heliade Rădulescu, au protestat împotriva ediției din 1858.

O altă carte defăimătoare, *Praștia*, publicată în 1836 și 1858, a fost atribuită aceluiași autor sau altor călugări apostatați de la Mănăstirea Neamț. Și aceasta conținea afirmații calomnioase, ce pretindeau că evreii caută să conducă lumea și îi acuzau de pângărirea sângelui. Alexandru Dimitrie Ghica, domnul Țării Românești la acea vreme, a dat ordin ca toate cărțile să fie confiscate și arse, deoarece puneau în pericol publicul și creștinătatea. August Rohling citează pasaje din această publicație în celebra sa carte *Der Talmudjude (Evreii Talmudului)*, care a apărut în 1871¹⁷.

Rabinul Israel Pick, un rabin modern de origine austro-ungară, a fost numit de către comunitatea din București predicator la Marea Sinagogă din capitală și director al primei școli generale, unde a predat germană. Părinți ultra-ortodocși care se opuneau mișcării luminate *Haskalah*, au refuzat să-l lase pe rabin să le educe copiii, deoarece acesta nu purta barbă și era îmbrăcat ca un preot catolic. În consecință, el a fost dat afară din slujbă în 1853, la mai puțin de un an de când începuse să predea. Rămas fără mijloace de subzistență, a trecut la creștinism și a devenit preot evanghelist, s-a alăturat mișcării antisemite și a publicat acuzații împotriva iudaismului. Dr. Iulius Barasch, director al primei școli laice și capul susținătorilor Haskalei (*maskilim*) din București, se afla printre aceia care au protestat împotriva acestui comportament rușinos¹⁸.

Sunt cunoscuți câțiva doctori evrei care au trecut la creștinism pentru a obține cetățenie românească, condiție necesară pentru poziții cheie în medicină. Dr. Carol Davila (1824-1884), descendent al neamului hispanic Marranos, precum și doctorul apostat Iacob Felix, a cărui familie provenea din Boemia, au organizat serviciile medicale din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Dr. Davila a pus bazele Școlii de Medicină Chirurgicală

din Bucureștii acestei perioade. Simpatiza cu evreii și a promovat unii doctori evrei, printre care Dr. Julius Barasch. În aceiași perioadă, Dr. Iacob Domes s-a botezat creștin.

Un apostat pe nume Meir a fost numit doctor personal al lui Gheorghe Bibescu, prinț al Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea; un altul, Dr. Dray, a fost desemnat medic șef în orașul portuar Brăila, iar Dr. Alexandru Weinberg Vianu (1870-1940) a obținut aceeași poziție în orașul Giurgiu, la 1903. După creștinarea sa din 1892, a căpătat cetățenie românească și poziție de profesor de medicină, calitate în care i s-a permis să înființeze revista medicală *Spitalul*. Fiul său, profesorul Tudor Vianu (1897-1964), a fost filosof; el a continuat să predea și să publice la Universitatea din București, chiar și în timpul celui de-al doilea război mondial. Fiul lui Tudor, Ion Vianu, care trăiește în București, a publicat cărțile scrise de tatăl și bunicul său, alături de biografiile lor¹⁹. Dr. Mihai Ignătescu s-a creștinat în 1899, din credința în superioritatea religiei creștine și din admirație pentru mentorul său, un profesor creștin²⁰.

Spre deosebire de acești doctori apostatați, doctorul maskil Julius Barasch, născut în Brody (Galiția) în 1813 și decedat la București la 1863, nu a trecut la creștinism. A dezmințit zvonurile că ar vrea să se boteze și a publicat o declarație dată pe 16 noiembrie 1842 în ziarul evreiesc-german *Allgemeine Zeitung des Judentums* din 28 ianuarie 1843. Redactorul, istoricul Ludwig Filipison, a depus mărturie, la începutul anilor 1860, că declarația lui Barasch era autentică. La acea vreme, Barasch încerca să-și exercite influența asupra comunității evreiești din București, în scopul de a obține înființarea unei școli generale ca acelea deschise în 1851. Dr. Barasch a început să practice medicina la Călărași, în 1843; în 1850, s-a mutat la București, unde și-a făcut o clientelă și s-a implicat în activități menite să promoveze *Haskala* printre locuitorii evrei ai capitalei²¹.

În armata română, doctorii și farmaciștii evrei nu puteau fi mai mult decât locotenenți-colonei. Singurul evreu care a devenit, totuși, colonel a fost Mauriciu Brociner, erou al Războiului de Independență din 1877. După război i s-a propus o promovare la gradul de general. Când s-a prezentat la Ministrul de Război, acesta i-a spus: „Treci la creștinism! Nu e un ordin, ci doar o sugestie.“ I s-au dat 24 de ore pentru a lua o decizie. Între timp, Colonelul Brociner a fost

invitat la o discuție cu Regina Elisabeta, soția Regelui Carol I. Referindu-se la sugestia de a deveni creștin, ea i-a spus: „Dacă vă creștinați, îmi voi pierde tot respectul pentru Dumneavoastră.” Brociner a renunțat la ideea de a urca în rang, rămânând colonel și neconvertindu-se²².

Doi scriitori și doi istorici, printre cei mai mari și mai celebri în domeniul lor în România secolului al XIX-lea, au fost descendenți de apostatați. Au afișat o ostilitate extremă față de evrei, pe care au exprimat-o în operele lor. Vasile Alecsandri (1821-1891) a compus elegii populare și a scris *Lipitoarele satelor*, în care îi aseamănă pe evrei cu lipitorile. Într-o sesiune parlamentară din septembrie 1878, el a afirmat că evreii nu se pot integra în viața altor popoare, legile lor sunt doar verdicte rabinice, iar patria le este Talmudul. A afirmat, de asemenea, că puterea lor este nemăsurată; se bazează pe aur și pe Francmasoni, iar scopul lor e acela de a cuceri mica națiune română prin cantitățile lor imense de capital. Atunci când i s-a cerut să identifice pe noul Moise, conducător al Israelitilor contemporani, el a replicat: *Alianța Israelită Internațională din Paris*²³. Scriitorul Cezar Boliac (1813-1881), care a fost primar al Bucureștilor, era fiul unui evreu apostat și prieten al bogatului evreu Hillel Manoah. În ziarul său *Trompeta Carpaților*, a incitat masele împotriva iudaismului și a lui Adolf Cremieux, șef al Alianței Israelite Internaționale din Paris, care a vizitat Bucureștiul în 1866, pentru a cere guvernului drepturi egale pentru evreii din România. Creștinii ațâțați au vandalizat și au jefuit cartierul evreiesc. În plus, Boliac a atacat noul ziar evreiesc *Timpul*, înființat la Iași în 1872 și publicat în ebraică și română²⁴.

Istoricul Alexandru D. Xenopol (1847-1920), fiul unui apostat din familia Braunschweig, a propus să rezolve problema evreiască „convertindu-i la creștinism și asimilându-i în poporul român”²⁵. Renumitul istoric și lingvist Bogdan Petriceicu Hașdeu, care a pretins origine evreiască (bunica sa era evreică), a afirmat: „voi lupta întotdeauna împotriva evreilor”. Profesorul C. Demetrescu-Iași, rector al Universității din București, era și el descendent de apostatați²⁶.

Și totuși convertirea la creștinism nu a fost întotdeauna o garanție a unei poziții în învățământul universitar. Doi lingviști evrei de marcă, specialiști în lingvistica română și cea comparată, au trecut

la creștinism, sperând să obțină pe această cale un post la o universitate de stat și să fie promovați ca profesori. Cu toate acestea, visul lor nu s-a împlinit. Lazăr Șăineanu, născut la Ploiești (1859-1934), a fost discipol al lui Hașdeu. După terminarea studiilor în România, a primit un premiu prestigios, oferit de bancherul sefard Hillel Manoah și a plecat la Paris să-și continue studiile. Întors în țară, a publicat numeroase studii de lingvistică comparată și a alcătuit marele *Dicționar Universal al Limbei Române*, care a apărut în câteva ediții, ca și Larousse-ul francez. Șăineanu a editat și publicat o antologie de legende românești, *Basmele Române*, carte monumentală ce rămâne de neprețuit până astăzi. Sub influența lui Moses Gaster (cel mai de seamă cercetător al folclorului românesc, care a servit ca rabin al congregației evreilor portughezi din Londra, după ce a fost exilat din România), el a scris *Istoria filologiei române*.

După doisprezece ani în care a solicitat neîncetat autorităților cetățenie română, care i-ar fi netezit drumul către râvnita numire ca profesor de lingvistică, Șăineanu a trecut la creștinism. Acest act, totuși, nu i-a fost de folos. Ar trebui amintit faptul că, înainte de convertire, el a fost activ implicat în viața evreiască și a întreprins studii despre istoria evreimii românești sub numele său evreiesc, Eliezer Ben Moshe și Lazăr Schein. A fost cercetător de limbă idiș și a publicat cercetări în acest domeniu⁷.

Hariton Tiktin, născut în Germania (1850-1936), pe numele său ebraic Hyman Ben Gedalya, era descendentul unei vestite familii de rabini din Breslau. El a ajuns la Iași în 1868, a predat ebraică copiilor de familii înstărite și a fost director al școlilor iudaice *Cultura* din Iași. Cum era talentat și învăța repede, a predat el însuși limba română. În 1883, a publicat primul său studiu științific, *Gramatica română*, autorizată de către Academia Română ca manual de liceu și tipărită în numeroase ediții. Mai mult, a alcătuit cunoscutul *Dicționar Român-German*, de referință și astăzi în ambele limbi. Ca și colegul său Șăineanu, a sperat ca, prin munca sa de profesor de germană și latină în Iași, să obțină un post de profesor universitar. Pentru aceasta, a trecut la creștinism, dar în zadar. Dezamăgit, Tiktin a plecat la Berlin, unde a ținut prelegeri la Institutul pentru Studii Orientale. Pe când se afla acolo, a fost numit membru de onoare al Academiei Române, iar ca recunoștință pentru publicarea dicționarului, a primit un premiu

literar²⁸. Al treilea lingvist evreu, I.A. Candrea (pe numele său evreiesc Hecht), s-a integrat deplin în societatea românească și s-a ferit de orice contact cu evreii, deși nu s-a botezat în mod oficial²⁹.

Căsătoriile mixte au condus de obicei la convertire. Voievozii români din ambele principate le-au încurajat, din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea. Apostați pot fi numiți evreii căsătoriți cu femei creștine, ca și evreice măritate cu creștini din orașele și satele familiilor lor³⁰. O atestă documente oficiale găsite în trei cărți de izvoare și mărturii legate de evreimea română (publicate de către Federația Comunităților Evreiești din București între 1986 și 1990).

Scriitorul și criticul Constantin Dobrogeanu Gherea (1855-1920) s-a născut cu numele de Nahum Katz Solomonovitz și a fost crescut de o familie evreiască practicantă, într-un sat ucrainean. În 1875, temându-se de autoritățile rusești din cauza activităților sale socialiste, a fugit la București. S-a căsătorit cu o creștină, și-a crescut copiii în religia creștină și a renunțat la obiceiurile evreiești, trecând, se pare, el însuși la creștinism. A devenit savant al socialismului românesc și a fost cunoscut ca „părinte” al acestuia. A publicat de asemenea cărți de critică literară³¹.

În Ploiești, Mihai Constantinescu, proprietarul unei farmacii, a trecut la creștinism după ce s-a căsătorit cu o femeie creștină. Atât el, cât și fiul său Paul Constantinescu simpatizau cu evreii. Un alt convertit, Dr. Botez a fost un chirurg renumit, care s-a căsătorit, de asemenea, cu o femeie creștină. El și cu fiul său, Dr. Sergiu Botez, se aflau în relații prietenești cu evreii. Alți apostați din Iași au fost doi frați, Eugen și Alfons Ervan, precum și Diamand Apoteker, care s-au însurat toți cu femei creștine, menținând totuși relații prietenești cu evreii³².

Wolf Lupescu din Iași, tatăl frumoasei roșcate Magda Elena Lupescu, amanta regelui Carol al II-lea, s-a căsătorit cu o catolică și s-a convertit la creștinism în ajunul primului război mondial. Deși ea s-a născut creștină, antisemiții o numeau „regina evreilor” (Queen Esther). O acuzau de a fi reprezentantă a Internaționalei Evreiești, și o învinovăteau pentru toate catastrofele care se abăteau asupra poporului român. Considerau că regele Carol era și el dominat de Magda, care influența politica sa³³.

2. Convertiri înainte și după cel de-al doilea război mondial

Valul convertirilor a sporit din 1936, după ce au fost luate primele măsuri împotriva evreilor. În 1936, s-au înregistrat 520 de căsătorii mixte, stadiu critic ce conducea la apostazie. La începutul lui 1937, 200 de evrei din București au făcut cereri de convertire la creștinism, la biserici catolice și evangheliste. Una dintre acestea a fost înaintată de lingvistul Alexandru Graur. Acest eveniment șocant a stârnit opinia publică din comunitățile evreiești din lumea întreagă; Avva Ahimeir a replicat acestei convertiri în masă printr-o „scrisoare de apostazie” publicată în Palestina în același an.

Primul guvern antisemit condus de Goga și de Cuza, care a fost la putere timp de 40 de zile (30 decembrie 1937 - 10 februarie 1938), a reconsiderat cetățenia evreilor și a acordat drepturi doar convertiților care deveniseră creștini înainte de 1918. În consecință, un grup de câțiva învățați evrei a depus cereri de a se alătura Bisericii Evangheliste. Între 1936 și 1939, 676 de evrei români au trecut la creștinism: 257 în București, 187 în orașele din Vechea Românie, 129 în Bucovina și Transilvania, 34 în Basarabia și 69 de evrei care locuiau în străinătate³⁴. Din 1941 până în 1944, tendința către apostazie în rândul evreilor români a sporit puternic, deși convertirea la creștinism a fost interzisă de dictatorul Ion Antonescu, începând cu 18 martie 1941. În ciuda amenințării sale că apostazia vor fi deportați în Transnistria, zonă controlată de armata germană și de SS, numărul evreilor sefarzi și askenazi care s-au botezat creștini în Vechea Românie a crescut la 1.361, dintr-un total de 300.000 de evrei³⁵.

La Cernăuți, s-au convertit în 1940 circa 1.500 dintr-un total de 52.000 de evrei. Dr. Manfred Reifer, activist sionist și comunitar, a pretins că doar 850 de evrei se convertiseră la creștinism și i-a numit „Marrani contemporani”. Apostazia lor era o încercare de a evita expulzarea în Transnistria. Mai mult decât atât, își cumpăraseră certificatele de botez, pe care era înregistrată o dată anterioară, de la Yohanan Snap, un reprezentant al unui grup misionar american. A fost făcută o plângere la poliție, prin care Snap era acuzat de falsificarea documentelor, fapt în urma căruia a fost condamnat la trei ani de închisoare. O anchetă penală a fost, de asemenea, deschisă împotriva apostaziilor, care au fost acuzați de fals creștinism, mulți dintre ei fiind ulterior închiși. Printre cei care au ajuns în Israel ca imigranți

ilegali în timpul Holocaustului, s-au aflat și câțiva apostatați din Cernăuți, care au revenit la Iudaism³⁶.

La Chișinău, unde trăiau, în 1940, 42.000 de evrei, au rămas doar 99 după deportările în Transnistria; probabil că se botezaseră³⁷. În nordul Transilvaniei, preluată de administrația maghiară de la România în august 1940, a fost recenzat, în 1941, un total de 2.925 de convertiți. Potrivit profesorului Bela Vago, numărul real al acestora era de 3.432³⁸.

Actele de apostazie au atins culmea în 1942, cu toate că doar bisericile catolice i-au ajutat pe evrei în acest sens, pe când biserica ortodoxă nu. Preoți reformați din București au numărat zeci de evrei creștinați la începutul lui 1942 și au eliberat certificate de botez contra unei taxe. Pe 20 februarie 1942, ziarul antisemit *Universul* a publicat o declarație de protest împotriva înființării „fabricii reformate pentru evreii creștini”³⁹. Urmând o dispoziție a Vaticanului, preotul catolic-armean Der Horen a botezat 200 de evrei în martie-aprilie 1942 și le-a dat certificate de botez, în ciuda opoziției conducerii Bisericii Gregorian-Armene⁴⁰.

Chiar și Arhiepiscopul romano-catolic Cizar, cunoscut drept antisemit vehement, a ordonat preotului Alexandru Horvath, pe 23 mai 1942, să intensifice creștinările printre evreii unguri din România. I-a cerut, de asemenea, să numească încă un preot, pentru a face față cererilor numeroase de botez. Într-adevăr, pe 24 mai 1942, s-a ținut o slujbă pentru 60 de evrei care tocmai se convertiseră la București, unde au jurat credință noii religii⁴¹. Mai mult decât atât, pe 10 iulie 1942, preoți catolici din capitală au numit pe contabilul apostat Biro Pal în funcția de șef al serviciilor de propagandă creștine printre cei 140.000 de cetățeni evrei, cu scopul de a converti cât mai mulți dintre ei. În cercurile maghiare, s-a spus că Biro Pal a fost numit să facă propagandă și de către nunțul papal, Monseniorul Andrea Cassulo, fost Ambasador al Vaticanului la București și cunoscut prieten al șef-rabinului Alexandru Șafran, apărător al evreilor români⁴².

Pe 4 iunie 1942, Patriarhul Bisericii Ungaro-Române din București a cerut lui Ion Antonescu și adjunctului său Mihai Antonescu să nu-i considere pe cei ce se converteau la biserică ca drept membri ai comunităților evreiești și să-i scutească de plata taxelor către Centrala Evreilor⁴³. Capul Bisericii Evanghelice-Luterane din Arad, Gheorghe Argaz, a trimis o cerere lui Mihai Antonescu pe 28

august, rugându-l să șteargă 30 de convertiți la Biserica Evanghelist-Creștină de pe listele cu evrei ce urmau a fi deportați în lagărele de concentrare și ghetourile din Transnistria. Se știe că 12 dintre acei convertiți fuseseră deja deportați înainte ca cererea să fie adresată⁴⁴.

Liderii Comunității Naționale Maghiare au convins doi preoți maghiari, Alexandru și Gheorghe Horvath, să reducă procesul formalităților de convertire a unui grup de evrei unguri la catolicism, de teamă să nu fie deportați în Transnistria⁴⁵. La începutul anului 1943, înaltul preot maghiar Calvin Ernest Tokes a botezat 60 de evrei în Biserica Reformată Calvinistă și le-a dat certificate de convertiți. Pe 28 ianuarie 1943, *Universul* a publicat din nou un articol, în care era criticată biserica, pentru că se ocupa de „o fabrică pentru evrei calviniști în București”⁴⁶.

În ceea ce privește eforturile Bisericii Catolice de a converti evrei la creștinism, pe 18 aprilie 1942 guvernul român a trimis o scrisoare la Vatican, prin ambasadorul său General Pap, cerând Bisericii să înceteze acceptarea evreilor până la sfârșitul războiului. În scrisoare se afirma că „afluxul de evrei nou intrați în Biserica Catolică e prea mare și trezește suspiciuni”. Inspectorul Ministerului Cultelor și reprezentanți ai poliției au mers la sediul bucureștean al Bisericii Catolice și au cerut să consulte listele de convertiți, pentru a afla numele evreilor botezați, precum și pe cele ale preoților care îi creștinaseră. Nunțiul papal Monseniorul Andrea Cassulo a încercat să împiedice pe capii bisericii să predea listele de convertiți reprezentanților guvernului, însă a renunțat în urma unor presiuni puternice. Ulterior, guvernul român a forțat Biserica Catolică să se supună legii care interzicea botezarea evreilor⁴⁷. Reprezentanții a trei ministere, cel al justiției, al cultelor și al afacerilor interne, au decis pe 30 aprilie și pe 12 mai 1942 să împiedice continuarea convertirilor în rândul evreilor⁴⁸. Cu toate acestea, botezurile au persistat.

Cei mai mulți apostatați au fost salvați de la deportare, însă unii membrii ai familiilor lor, printre care și femei măritate cu bărbați arieni, au fost deportați în Transnistria; ei nu s-au întors niciodată. Câteva familii de apostatați trimise în ghetourile din Transnistria s-au întors datorită intervenției lui Cassulo, în urma autorizației lui Ion Antonescu din 8 iulie 1943⁴⁹. În plus, convertiților nu li se cerea să poarte steaua galbenă.

După ce nunțiul papal Cassulo a obținut aprobarea guvernului, copiii de apostazi li s-a permis să frecventeze școli catolice. Mai mult, el a înaintat un protest oficial Ministerului de Afaceri Externe al României, cu privire la Legea 711, promulgată pe 21 martie 1941 și publicată de Ion Antonescu, prin care se interzicea convertirea evreilor. Cassulo susținea că această lege contrazicea concordatul (acordul între papă și guvern în privința chestiunilor religioase, care garanta libertatea bisericii catolice). Cassulo a ordonat preoților catolici din România să țină miercurea slujbe săptămânale, în prezența apostaziilor, pentru evreii deportați în Transnistria. Renegații nu erau de obicei închiși în lagăre de concentrare de pe teritoriul țării, și nici nu erau trimiși în lagăre de muncă silnică. Când s-a propus, în septembrie 1942, planul de a deporta evreii din „Vechea Românie” și sudul Transilvaniei în lagărele de exterminare și în Belzec, Polonia, apostaziile au fost înlăturate de pe listele cu oameni propuși pentru deportare. Proprietățile lor nu au fost confiscate de „Oficiul Român”, iar ei au continuat să lucreze în profesiile lor. Primeau regulat cupoane pentru mâncare, ca și orice alt cetățean român. Nu erau obligați să plătească taxe sau contribuții speciale, ca evreii, și li se permitea să dețină aparate de radio și să asculte emisiuni de știri⁶⁰.

3. Selecție de cazuri celebre de apostazie

Vom prezenta în cele ce urmează cazuri celebre de apostazie petrecute înainte, în timpul și după cel de-al doilea război mondial.

Convertitul sefard, Napoleon Arieih

Comunitatea sefardă din București, care număra 5.000 de persoane, includea evrei și mai bine integrați în cultura română decât semenii lor askenazi ori cei căsătoriți cu femei creștine.

Ce anume l-a determinat pe Napoleon Arieih, șeful-adjunct al comunității sefarde din București, președinte al practicilor sale religioase și al departamentului sinagogi, să treacă la creștinism în ajunul celui de-al doilea război mondial? Era un om bogat, fiu al bancherului Benjamin Arieih, doctor în drept și avocat de succes. Napoleon Arieih a încercat să câștige controlul conducerii comunității

și instituțiilor sale atât de bine organizate. Pentru a-și atinge scopul, el a insultat pe Șef Rabinul Shabbetai Djaen, pe unii funcționari religioși de seamă ori pe îngrijitorii Sinagogilor Grande și Shalom Cico, ca și pe alți conducători locali. Arieh i-a numit „străini” proveniți din Bulgaria, neloiali față de stat, precum și „arestados și solvarigu”, adică prizonieri și sclavi. S-a arătat arogant și pus pe ceartă. A folosit presa pentru scopurile sale: în 1934, el a publicat *Gazeta Evreului Spaniol*, un jurnal pentru evreimea sefardă, care apărea în română și ladino, unde el ataca înființarea și instituțiile comunității evreiești și critica ziarul de opoziție *La Vida Sefaradita (Viața sefardă)*.

Ca urmare a unei cereri din partea membrilor comunității evreiești de a-l pedepsi pe Napoleon Arieh, pe care îl numeau „Shabbetai Zvi”, precum și a numeroase discuții în consiliul comunității, s-a hotărât ca acesta să fie înlăturat din comunitate. Decizia a fost luată pentru că Arieh stârnise disensiuni ce au adus prejudicii serioase imaginii comunității evreiești, cunoscută în trecut pentru coeziunea de care dăduse dovadă. În dorința de a se răzbuna pentru înlăturarea sa din comunitate, el a publicat articole defăimătoare împotriva evreilor, iudaismului și sionismului în presa română antisemită. Antisemiții au folosit aceste articole pentru propriile scopuri, iar la sfârșitul anilor 1930, atunci când a fost publicat verdictul împotriva lui, Napoleon Arieh a trecut la creștinism. A devenit un antisemit fervent și nu a mai practicat niciodată iudaismul⁵¹.

De ce a trecut la creștinism industriașul *Max Auschnitt*? Fondator al industriei grele românești, a construit fabrici de fier și oțel, precum și fabrici pentru vagoane de tren și linii ferate, și o fabrică de armament la Reșița. A fost prieten al regelui Carol II, care a domnit până în 1940, iar curtea regală îi era mereu deschisă. A fost un mare filantrop și a sprijinit cu generozitate instituții de cultură și de caritate din țară.

În 1935, la vârsta de 50 de ani, s-a îndrăgostit de o femeie creștină în vârstă de douăzeci de ani. Ca să se însoare cu ea, a trecut la creștinism. A sperat de asemenea ca botezul să îi asigure în continuare controlul asupra afacerilor, în ciuda opozițiilor legionarilor, care nu doreau ca evreii să stăpânească industria de armament greu. Nu a câștigat nimic, ba dimpotrivă: în timpul crizei, regele l-a abandonat

„leilor“ antisemiți. Auschnitt a fost arestat și închis în 1941. Într-un scurt proces a fost acuzat de trădare împotriva regatului, de cumpărare ilegală de valută și deturnare de fonduri din trezoreria statului. A fost eliberat ulterior, deoarece germanii aveau nevoie de cunoștințele lui din domeniul industriei oțelului⁵².

Baronul Francisc Neuman a fost un manufacturier înstărit, născut într-o familie de apostazi din Arad. A deținut majoritatea acțiunilor de la Industria Textilă Arad și a fost romano-catolic. A contribuit cu sume mari de bani la stat și a înzestrat armata română cu arme în valoare de 400 de milioane de lei. Astfel, a avut influență asupra guvernului și a menținut relații bune cu viceprim-ministrul Mihai Antonescu, ca și cu președintele Partidului Național Țărănesc, Iuliu Maniu, care mai avea încă influență pe lângă „conducătorul“ Ion Antonescu.

Deși era apostat, Neuman a participat activ la eforturile de a salva evreii români în timpul Holocaustului. Când s-a decis ca evreii din sudul Transilvaniei să fie deportați în lagărele de concentrare din Polonia la sfârșitul verii lui 1942, el a făcut o călătorie în capitală pe 20 august 1942. Împreună cu alții, a reușit să respingă decizia. Această informație este confirmată de mărturia lui Gustav Richter, consilier pe probleme iudaice la ambasada Germaniei în București. În plus, Neuman a reușit să salveze un transport de refugiați, care au fugit din Ungaria în România; erau mai mult de o sută de evrei în trenul respectiv și acesta nu s-a mai întors în Ungaria. Refugiații evrei au fost transferați în lagărul de concentrare de la Târgu-Jiu și toți au fost eliberați în două luni. În 1946, Baronul Neuman a fost arestat datorită relațiilor bune pe care le-a avut cu guvernul Antonescu. Șef-Rabinul Șafran a intervenit pentru el și a cerut ministrului de interne Teohari Georgescu să-l elibereze pe Neuman pentru ajutorul acordat evreilor în cel de-al doilea război mondial⁵³.

Doctorul Nandor Gingold, născut în 1905 în regiunea Ciuc, a devenit romano-catolic în decembrie 1941, după ce s-a căsătorit cu o femeie creștină în 1934. A susținut că s-a botezat din oportunism, deoarece a crezut că biserica îi va oferi refugiu și îl va feri de edictele antievreiești. A mai avut convingerea că soluția la problema evreilor va fi asimilarea lor în societatea românească.

Deși a luat distanță față de poporul evreu, a fost numit totuși, pe 8 februarie 1942, secretar al „Centrului Iudaic”, care avea autoritate asupra celor 400.000 de evrei din România. Acesta a fost, se pare, rezultatul legăturilor sale cu un ofițer german, care îi era apropiat lui Gustav Richter și reprezentantului lui Eichmann în România. La sfârșitul anului 1942, Gingold a fost numit președinte al aceleiași instituții, înlocuindu-l pe S. Streitman, creștinat înainte de război și revenit la iudaism după aceea. Gingold a crezut că, în această calitate, va fi în măsură să îi ajute pe evrei. A deținut această funcție timp de 26 de luni; a demisionat în aprilie 1944, când a cerut să fie recunoscut oficial și legal ca romano-catolic. Deși etichetat drept trădător, potrivit unor documente recent descoperite, el a acordat asistență socială câtorva mii de evrei și i-a scutit de muncă forțată. În plus, 2.000 de orfani și 6.000 de deportați (din zona Dorohoiului) au fost eliberați din Transnistria și s-au întors acasă grație lui⁵⁴.

Michael Itzik Vider -- un student Yeshivah care s-a convertit la Creștinism

Ce anume l-a determinat pe studentul yeshivah Michael Itzik Vider să se convertească în 1938? Motivul principal a fost eliminarea sa din marea școală hasidică a rabinului Menahem Mendel Hager, fiul liderului hasidic din Vișeu, Israel Hager. Această școală evreiască era situată în Vișeu de Sus și număra mai mult de 300 de elevi⁵⁵. Vider, fiul unui văduv sărman din satul maramureșean Criva, era un elev foarte isteț, un tânăr minunat ce știa numeroase limbi și avea o memorie fenomenală. Cunoștea foarte bine Tora și a devenit rabin. Cu toate acestea, avea un orgoliu nemăsurat și se considera un geniu. La școală punea întrebări dificile și provocatoare, încerca să exploreze chestiuni supranaturale, își agasa și își contrazicea profesorii și colegii, inspirându-le reacții adverse. Chiar și la vremea aceea, se comporta ciudat. S-a căsătorit cu fiica rabinului Moshe Meir Weidman, *dayan* (judecător într-o curte religioasă) în Moisei. Femeia nu era nici frumoasă, nici inteligentă, însă Vider s-a însurat cu ea totuși, în speranța că socrul său avea să-l ajute să devină *dayan* ori rabin. La scurtă vreme după căsătorie, Vider s-a despărțit de soție. (Unii susțin că ar fi făcut-o pentru că avea înclinații homosexuale.) Oricare vor fi fost motivele sale, cert este că s-a mutat la școala evreiască orădeană a

liderului hasidic din Vișeu, primind în sfârșit un *get* (aprobare a divorțului) după amânări considerabile.

Drept rezultat al comportamentului său neobișnuit, Vider a fost eliminat atât de la școală, cât și de la tribunalul rabinic. Disperat, a fugit la Viena, unde a primit un post de profesor de ebraică și iudaism la Seminarul Teologic Creștin. Și-a făcut din Cardinalul Vienei un prieten apropiat, împreună cu care se adâncea în discuții teologice despre esența religiei. După toate crizele prin care trecuse, și-a găsit pacea interioară în creștinism și s-a identificat cu „acel om” (Iisus), care, asemenea lui, a fost ostracizat de preoții evrei.

În 1938, după doi ani de ședere în Viena și după „Anschluss”, Vider a revenit la București. A locuit la reședința Patriarhului Român Ortodox. Aici a întreprins cercetări despre religii și s-a împrietenit cu preoți și episcopi creștini care l-au tratat foarte bine. În plus, a fost impresionat de splendoarea ceremoniilor creștine, de grandoarea bisericii, de fastul preoțimii, de tămâie și clopote. Toate acestea l-au motivat să se convertească la creștinism; s-a ținut în public o ceremonie de botez impunătoare. Generalul Iliescu servind de naș.

Un an sau doi mai târziu, Vider a fost hirotonisit preot; s-a așezat la casa sa și a câștigat respect, dar sufletul său tulburat nu s-a liniștit niciodată. A denunțat un preot cu care locuia, stârnind certuri cu acesta. A fost judecat și trimis în Transilvania, pentru a oficia într-o comunitate locală restrânsă, însă oamenii de acolo l-au respins, pentru că era un convertit. S-a întors la București, unde a înființat un ziar, *Sub umbra crucei* și a publicat o carte, *Adevărata credință*. Vider a atins limita cea mai de jos a lipsei de decență când a început să aducă acuzații false poporului evreu și să citeze surse talmudice, pentru a legitima poziția antisemiților. A publicat, de asemenea, articole incendiare în ziare antisemite precum *Porunca Vremii* ori *Sfarmă Piatră*, atacând obiceiul evreiesc al uciderii rituale, denunțând cercul liderului din Vișeu, ca și Hasidismul în general și acuzând pe evrei de felurite fapte calomniatoare.

După cel de-al doilea război mondial, Vider a părăsit biserica, a redevenit un practicant fervent al iudaismului, și-a lăsat barbă și perciuni, a început să poarte caftan negru și să studieze uciderea rituală, fiind acceptat de comunitatea evreiască din București. Însă chiar după reîntoarcerea sa la iudaism, obișnuia să dispară pentru

scurte perioade de timp și să petreacă o vreme la mănăstirile din zona Sucevei. A fost trimis de instituția rabinică să taie animale în mici comunități ca Tulcea ori Turnu-Severin, însă membrii acestor comunități refuzau să mănânce carnea animalelor jertfite de el. În final, a fost lăsat fără mijloace de subzistență și a cerșit ajutor. În august 1956, doi dintre marii rabini din București, rabinul din Sculeni, Eliezer Zusia Portugal, și *Av Beit Din*-ul rabin Zvi Gutman au publicat următoarea scrisoare de recomandare împreună cu rabinul-șef al României, dr. David Rosen:

„Dorim să aducem în atenția fraților noștri evrei din întreaga lume, care păstrează valorile iubirii și carității, că îl considerăm pe purtătorul acestei scrisori, rabinul Michael Yizhak Vider, a fi un evreu care s-a căit pentru totdeauna, a făcut penitență și s-a frământat după lege. Este, de aceea, datoria noastră să împlinim porunca «[Dacă fratele tău, aflat la strâmtoare, se vinde ție], să-l sprijinești... ca să trăiască împreună cu tine» (*Leviticul* 25:35). *Trebuie să-l acceptăm, să-l susținem și să-i dăm ajutor.* Mai presus de toate, trebuie să-l ajutăm să găsească o meserie, precum un post de profesor, căci este înzestrat cu multe calități. Trebuie să ne îngrijim ca el să își poată câștiga existența. În acest fel vom împlini cuvintele înțelepților: «Acelora care au milă pentru semenii lor li se va arăta milă din ceruri» (*Talmud, Shabbat* 151: b). Fiți binecuvântați cu multe daruri...”⁴⁶

Zece ani mai târziu, în 1966, Vider a emigrat în Israel la vârsta de 65 de ani. Inițial, a mers la B'nei B'rak. Purtând veșmânt hasidic, s-a dus la conducătorul din Vișeu, rabinul Haim Meir Hager, fiindcă studiase la școala fratelui său. Rabinul l-a primit cu multă căldură pe Vider, i-a dat hrană și un loc unde să stea. Totuși, hasizii din Vișeu, care îi cunoșteau trecutul, au refuzat să aibă de-a face cu el și l-au îndepărtat din casa rabinului. În final, Vider a fost trimis în Tiberias, unde a dus o viață de ascet și a vizitat mormântul rabinului Meir Ba'al Ha-Ness, precum și mormintele Tannaim-ilor și ale altor preoți. A vizitat de asemenea locul de înmormântare a rabinului Shimon Bar-Yohai la Meron și a ajuns la Moshav-ul Kerem ben Zimra aproape de Safed, la recomandarea lui Zvi Brice, *shoket*-ul local, care îl întâlnise pe Vider într-o yeshivah din afara țării. Vider i-a spus rabinului de acolo, Meir Yehuda Gaetz (care va deveni mai târziu rabinul Zidului de Vest), tot ceea ce i se

întâmplase, accentuând durerea și regretele sale. Văzîndu-l atît de singur, de nefericit, de sfârîmat și sfîșiat, rabinului i s-a făcut milă de el, i-a dat o casă în moshav și l-a înscris în *hevrutah*-ul de studii talmudice.

Într-o dimineață, Vider s-a dus la rabinul Gaetz și l-a rugat să-i finanțeze o călătorie la Roma pentru a putea vorbi cu Papa ca să îl convertească la iudaism. Gaetz a fost uluit și a realizat că Vider era un bărbat ce se lăsa pradă fanteziilor și iluziilor, revenind acum la comportamentul său anterior. Totuși, Vider a insistat și pînă la urmă, rabinul s-a supus cererii sale. Când a revenit, însă, Gaetz a aruncat o privire peste pașaportul acestuia și a văzut că el fusese de fapt la Istanbul, în loc să meargă la Roma. Când Gaetz i-a cerut lămuriri despre schimbarea destinației sale, Vider a replicat că îl vizitase pe Patriarh, capul Bisericii Ortodoxe, în încercarea de a-l face să treacă la iudaism. S-a aflat că Vider se convertise din nou la creștinism, în Istanbul, avînd credința că Dumnezeu îl trădase. A adăugat că preoții din Turcia îi dictaseră lui Vider o scrisoare de pocăință, punîndu-l să o semeze și să o legalizeze. După acest episod, Vider s-a întors în Israel și a practicat din nou iudaismul.

Acum că era pe deplin conștient de personalitatea labilă a lui Vider, rabinul Gaetz s-a hotărât să-l înlătore din sat. A aranjat o locuință pentru acesta în Tiberia de Sus. Între timp, a izbucnit războiul de șase zile și rabinul Gaetz s-a mutat la Ierusalim, devenind rabinul Zidului de Vest. Astfel a luat sfârșit relația sa cu Vider, care a murit singur în 1968, după doi ani de ședere în Israel. A fost îngropat în Tiberias, în ritualul evreiesc. În ultimul an de viață, Vider a trăit ca un ascet. A ținut post, s-a rugat, a înălțat „rugăciuni de noapte”, și a studiat Kabbalah lângă mormîntul rabinului Meir Ba`al Ha-Ness din Tiberias.

Pentru a reveni la întrebarea noastră – de ce s-a convertit Vider la creștinism? – există cîteva explicații posibile. Poate că avea o personalitate scindată; era, în orice caz, un individ enigmatic. Se pare că Vider a crezut că religia creștină era superioară datorită profețiilor lui Iisus. O altă explicație ar putea fi faptul că era un cinic și un nihilist, care respingea multe dintre vederile marilor înțelepți ai Torei. A treia posibilitate ar fi legată de statutul economic și social al lui Vider. Era fiul unui sărman văduv de la sat, a fost expulzat dintr-o yeshivah, a divorțat și a fost abandonat de prieteni. A umblat din loc în loc, fără a fi acceptat, și totuși a sperat să își îmbunătățească statutul social.

Comunitatea evreiască din București îl considera „diferit” și îl compara cu ereticul Elisha Ben Abuyah. Vider a fost numit „apostatul din Maramureș” sau „dușmanul Israelului din Maramureș”. „Mihai Botezatul” ori „Mihai Ițic Apostatul”.

Apostatul Richard Wurmbrandt, adversarul iudaismului și al evreilor

Richard Wurmbrandt provenea dintr-o respectabilă familie tradițională evreiască din București. Trei dintre frații săi erau sioniști ce au emigrat împreună în Palestina. Unul din ei, Mordechai, a fost ziaristul care edita săptămânalul sionist *Renașterea noastră*, ce trata probleme legate de iudaism și de „pastila” săptămânii din Tora. Frații săi se rușinau de el și nu voiau să-i pomenească numele.

Richard Wurmbrandt, persoană energică și impetuoasă, cu un remarcabil talent retoric, a trecut la creștinism la vârsta de 27 de ani, înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial, din cauza unor probleme de conștiință, dar și pentru că era convins de superioritatea religiei creștine. A fost promovat la poziția de preot anglican în București și a devenit misionar, desfășurându-și activitatea mai ales în comunități evreiești. Mai mult, a atacat evreii și iudaismul de pe multe planuri, printre care primul congres al reprezentanților religiilor în România, ținut la București în 1944, după război. Ca răspuns la atacurile sale repetate, Șef-Rabinul Șafran a părăsit sala de conferințe împreună cu alți 15 rabini din delegația sa. Serviciile de securitate au început să-l aibă în vedere pe Wurmbrandt, care însă a continuat să apară în public, deși actele sale contraveneau vederilor regimului comunist. În cele din urmă, a fost arestat, judecat și condamnat la 14 ani de închisoare, sub acuza de pretins spionaj pentru Occident. În sfârșit, Biserica Anglicană i-a obținut eliberarea, după ce a plătit o mare sumă de bani. S-a mutat în Norvegia, unde și-a publicat memoriile *Cu Dumnezeu în subteran*. Ulterior a emigrat în SUA. În 1993 a vizitat Bucureștiul și a apărut la TV, pentru a câștiga suflete de partea creștinismului⁵⁷.

Nicu Steinhardt, cel care a negat Holocaustul în România

Nicu Steinhardt s-a născut în 1912, într-un oraș de lângă București, într-o familie de *maskilim*. Tatăl său era inginer; familia trăia în mediu creștin și a fost marcată de simbolurile creștinismului. A

studiat Științe Umane și Filosofie la București și și-a dat doctoratul în Drept Internațional. Era un absolvent inteligent care s-a adâncit în lumea filosofiei și s-a interesat de religie. În 1939 a editat ziarul *Fundația Regală*.

Ce anume l-a motivat să se boteze? După al doilea război mondial, a refuzat să se alăture regimului comunist. A căutat refugiul în numeroase biserici, citind cărți religioase creștine. Steinhardt aparținea unui grup care se opunea noului regim comunist. Ca urmare a refuzului său de a depune mărturie la procesul din 1959 împotriva unui coleg de școală creștin, a fost arestat de Securitate sub acuza de a fi tulburat „noua orânduire socialistă”. A fost judecat și condamnat la 13 ani de închisoare cu muncă silnică. Datorită antipatiei sale față de comunism, Steinhardt s-a apropiat de Biserica Ortodoxă după sentință. În 1960, s-a creștinat în închisoarea Jilava. Mulți deținuți erau antisemiți, preoți și legionari, care persecutaseră pe evrei în timpul Holocaustului și erau adversari ai regimului comunist.

Ceremonia de botez a fost un eveniment important, drept naș avându-l pe Emanuel Vidrașu, șeful administrației în cabinetul Mareșalului Ion Antonescu. Steinhardt și-a găsit liniștea în religia creștină, după îndelungi suferințe și căutări, devenind un apostat resentimentar. Atunci când tovarășii săi antisemiți și fasciști îi cereau iertare pentru comportamentul abuziv împotriva evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial, el obișnuia să răspundă: „Eu ar trebui să-mi cer iertare pentru că am fost evreu până acum”. Steinhardt s-a alăturat de asemenea celor care au negat Holocaustul în România; în cartea sa *Jurnalul fericirii*, a scris: „Românii nu au executat ordinele de a ucide pe toți evreii români. Ion Antonescu s-a opus ferm crimei. E vremea uitării, iertării și reconcilierii. Amintirile ce se concentrează doar asupra răului otrăvesc sufletul – și trebuie să ținem minte că nici o ființă umană nu e fără de păcat”. Mai mult decât atât, Steinhardt l-a apărut pe Antonescu și le-a reproșat evreilor: „Noi evreii nu avem monopolul asupra bunăvoinței și onestității și ne amintim prea mult de rău. Lumea nu e împărțită matematic în buni și răi.” În 1980, la vârsta de 68 de ani, Steinhardt s-a călugărit. A murit la București în 1989, la 77 de ani⁵⁸.

Alt misionar activ în România în anii '90 a fost *Alfred Hărlouanu*, care a publicat o carte de istorie plină de minciuni și de

neconcordanțe, ca și de propagandă creștină. *Istoria universală a poporului evreu*, ce ataca iudaismul⁵⁷.

În sfârșit, mai există povestea bătrânului convertit *Meir Sinderman*, care a trăit în Israel. Bolnav, s-a întors în țară, unde s-a botezat și a primit suport financiar din partea lui Corneliu Vadim Tudor⁶⁰, directorul revistei antisemite *România Mare*, care e și numele partidului său naționalist. Ca urmare a ajutorului primit de la „Comitetul pentru ajutor creștin”, a scris o scrisoare pentru revistă în care ataca poporul evreu și statul Israel și elogia pe Vadim Tudor. A pretins că acesta nu a fost niciodată antisemit și că Federația Comunităților Evreiești din București a complotat împotriva lui. Acest apostat fervent a acuzat Israelul de a fi una dintre cele mai crude națiuni din lume, un loc în care grupurile etnice luptă unul cu altul, iar sefarzii îiucid pe askenazi. A pretins că, de la întemeierea sa în 1948, Israel nu a dorit niciodată pacea și că Statul primește ajutoare financiare impresionante prin reparațiile primite de la germani, ca și prin suportul acordat de SUA, unde majoritatea bancherilor sunt evrei. A mai susținut că Israel a ocupat teritoriile arabe și că masacrează în continuu pe arabi, iar evreii vor da socoteală în fața lui Dumnezeu pentru păcatele lor. În ultimii ani, această publicație creștină antisemită, susținută și de țări și organizații musulmane extremiste, a devenit un mediu favorabil răspândirii de calomnii sângeroase.

*
* *
*

Convertirile din Țările Române între secolele al XVII-lea și al XIX-lea au fost în general individuale, sporadice și limitate. Cei mai mulți evrei s-au botezat pentru a-și îmbunătăți situația economică, pentru a se integra în societatea creștină și pentru a obține poziții administrative. Nu au existat aproape deloc convertiri forțate. În timp ce unii dintre botezați nu s-au separat complet de populația evreiască, alții au devenit misionari, au atacat cu agresivitate iudaismul și le-au făcut rău evreilor.

Înainte și în timpul celui de-al doilea război mondial, indivizi ca și grupuri de zeci și chiar sute de învățați, ale căror legături cu iudaismul nu erau solide, au trecut la creștinism. Se temeau de îngrozitoarele edicte și voiau să scape de deportarea în lagărele de

concentrare și ghetourile din Transnistria, ori de lagărele de exterminare din Polonia. Cei mai mulți s-au întors la comunitățile evreiești după război. În acest sens, ei pot fi considerați acei Marranos ai generației noastre.

După cel de-al doilea război mondial, între 1940 și 1960, au existat evrei care s-au botezat din motive de conștiință și în afara unei credințe sincere în noua lor religie. Ei au devenit antisemiți neînduplecați. Au atacat iudaismul, iar unul dintre ei a negat chiar masacrul evreilor și Holocaustul evreimii românești.

Nu cunoaștem numărul exact al convertițiilor între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea. Potrivit estimărilor lui Arthur Ruppin, numărul convertițiilor din secolul al XIX-lea a fost de 1.500. De la începutul Holocaustului și până la sfârșitul războiului, s-au botezat doar câteva mii. O analiză a numărului apostatilor din Ungaria indică aproape 20.000 de evrei unguri botezați între 1867 și 1917. În recensământul populației maghiare din 1941, s-au numărat 45.000 de apostati. Potrivit altor estimări, totuși, numărul acestora a ajuns până la 61.546, iar cifrele cele mai ridicate se situează în jurul sutei de mii⁶¹. În România însă unde totalul populației evreiești era de 800.000 în 1940, existau doar 3.000, ori cel mult 5.000 de botezați. Ei nu au slăbit comunitatea. De fapt, semenii evrei îi disprețuiau și se rușinau de ei. În plus, cei mai mulți apostati nu au făcut rău altor membri ai comunității.

Biserica ortodoxă a încurajat convertirea evreilor între secolele al XVII-lea și al XIX-lea, ca și în secolul al XX-lea, până la începutul celui de-al doilea război mondial. În timpul războiului, totuși, Biserica Ortodoxă s-a împotrivit ferm convertirilor. Dimpotrivă, Bisericile Catolică, Reformată și Evanghelică și-au deschis porțile evreilor botezați, având consimțământul Vaticanului. Au grăbit procesul convertirii, au încurajat pe evrei să se boteze pentru a-și salva viețile și chiar au intervenit pentru ei pe lângă conducere.

După război, aproape toți cei creștinați au revenit la iudaism, iar unii au emigrat chiar în Israel. De aceea, actele acestea ar trebui iertate și considerate în spiritul zicalei: „Un evreu, chiar dacă se leapădă de credință, rămâne tot evreu.”

Traducere de ALINA VAMANU și IULIAN VAMANU

NOTE

¹ Până în prezent se cunosc două cazuri de convertire forțată în București, unul care s-a petrecut în 1770, iar celălalt în 1806. În 1770, o gloată de creștini întărâtați a tăbărât asupra micii comunități evreiești a orașului și i-a silit pe evrei să se convertească. O femeie evreică și cei patru copii ai săi au căutat refugiu în casa unui nobil, după cum au făcut și alții spre a-și salva viața. Cu toate acestea, atacatorii au prins-o înainte ca ea și copiii săi să reușească să se ascundă și i-au obligat să treacă la creștinism. Femeia s-a supus, refuzând să-și lase cei patru copii să renunțe la religia lor. „Mai bine să moară decât să-și lepede credința”, a spus ea, iar cei copiii au fost uciși. La ceremonia de botez, femeia a refuzat creștinarea strigând „Ascultă, o, Israel!”. Ucigașii i-au despicat pântecul și a murit călcată în copitele cailor. Vezi M. Schwarzfeld, *Sefer ha-zikaron, hashkafá al divrei yemei ha-yehudim be-romania me-shanim kadmoniot ad shnat 1850* (Memorii, observații asupra cronicilor evreimii române din cele mai vechi timpuri până în 1850) (Cracovia, 1890), p. 54; *Pinkas kehilot romania* (Documente ale comunității române), vol. 1, p. 29. Despre epidemia convertirilor în Europa secolului al XIX-lea, vezi M. Filipsohn, *Divrei yemei Yisrael be-dorot ha-ahronim* (Istoria poporului evreu în generațiile recente), vol. 2 (Tel Aviv, 1959), pp. 89-92.

² E. Feldman, *Ba'alei melaha yehudim be-moldavia* (Artizani evrei din Moldova) (Ierusalim, 1982), pp. 23-28; S. Dubnov, *Divrei Am Olam* (Cronici ale poporului nemuritor), vol. 9 (Tel Aviv, 1962), p. 255. Numele „Cantoniști” era folosit în Rusia pentru a desemna copiii evrei ce fuseseră luați de către țar de la casele părinților în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

³ Y. Geller, *Zmihata ve-shkiata shel kehila, ha-yehudim ha-ashkenazim ve-ha-sefaradim be-romania* (Creșterea și decăderea

unei comunități: ashkenazii și sefarzii în România) (Tel Aviv, 1985), pp. 20-21.

⁴ L. Zuckermann, *Situația comunității din București (1831-1875)* (București, 1898), p. 6; J. Kaufman, *Cronica Comunităților Israelite din Județul Neamțu*, vol. 2 (n. p., 1929), p. 111; I. Șapira, „Istoricul comunității din Ploești”, *Analele Societății Istorice Iuliu Barasch* (București, 1889), vol. 3, pp. 154-155.

⁵ Kaufman, *Cronica*, vol. 2, pp. 111-113; L. Kuperstein, *Goral yehudei romania* (Soarta evreimii românești) (Tel Aviv, 1944), p. 17.

⁶ Schwarzfeld, *Sefer ha-zikaron*, p.52; V. Eskenasy (ed.), *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România* (de aici înainte: *Izvoare și mărturii*), (București, 1986) vol. I, pp. 97-98; 103; *Ibidem*, vol. II, p. 214; E. Schwarzfeld, „Evreii în legislația lui Matei Basarab al Munteniei 1640-1652”, *Anuar pentru Israeliți* (1895-1896) (București, 1895), pp. 93-97; Kaufman, *Cronica*, vol. 2, p. 114.

⁷ *Izvoare și mărturii*, vol. II (1), pp. 74, 99-101; L. L. Rosenbaum, *Documente și note privitoare la istoria evreilor* (București, 1948), p. 58.

⁸ *Izvoare și mărturii*, vol. II (2), pp. 135-136, 390-391, 426.

⁹ *Pinkas kehilot romania*, vol. 1, p. 50; J. Ancel, *Documente privitoare la soarta evreimii românești în timpul Holocaustului*, vol. 10, p. 70.

¹⁰ Ancel, *Documente*, vol. 10, p. 71; N. Balaban, *Observații asupra stării noastre economice și chestia evrească* (București, 1909), p. 29.

¹¹ Kaufman, *Cronica*, vol. 2, p. 112; I. Șapira, „Istoricul comunității din Ploești”, p. 156.

¹² A. Ruppin, *Ha-soziologia shel ha-yehudim* (Sociologia evreilor) (Tel Aviv, 1932) vol. 2, p. 67.

¹³ Kaufman, *Cronica*, vol. 2, p. 112.

¹⁴ A. Bonar și R. Mecheyne, *Istoria unei misiuni de cercetare a evreilor de către Biserica Scoțiană în 1839* (Philadelphia, 1845), pp. 394, 396, 406. Autorii menționează că doar un singur apostat din București s-a convertit la creștinism din pură credință în superioritatea acestei religii.

¹⁵ Kaufman, *Cronica*, vol. 2, pp. 111, 113-114; I. Kara,

Obșteea evreiască din Podul Iloaiei (București, 1990), p. 20.

¹⁶ I. Kara. „Ha-dfus ha-ivri be-romania ad shnat 5660” (Presa evreiască în România până la 1900). *Kiryat Sefer* (Ierusalim, 1970), vol. 45, pp. 288, 292.

¹⁷ Arhivele sioniste religioase. Universitatea Bar Ilan (de aici înainte A.S.R.). dosarul nr. 533; vezi citate din *Praștia* în I. M. Bujoreanu, *Evrei în România* (București, 1885), pp. 24-34; *Înfruntarea jidovilor, de călugărul neofit, Rabin Botezat* (București, 1887); *Pinkas kehilot romania*, vol. 1, pp. 29, 142; Kaufman, *Cronica*, vol. 2, pp. 113, 301; *Toladot*, nr. 1 (1972), pp. 47-48; *Hamaggid*, 23 decembrie 1857; *Ibidem*, 5 octombrie 1858; *Ibidem*, 13 octombrie 1858; *Revista cultului mozaic* 479, 13 martie 1981.

¹⁸ Vezi protocolul comunității bucureștene privind decizia de a-l împușca pe predicatorul Israel Pick: M. A. Halevy, „Toldot ha-rabanut be-bukarest” (Istoria rabinatului din București), *Kibbutzei Ephraim*, vol. 10 (1931), nr. 7-8, pp. 112-113; W. Tambour, *Presa idiș în România* (București, 1977), p. 34. Dr. Barasch și-a exprimat opoziția față de actele inițiate de Israel Pick în revista de limbă germană „Offenes sendschreiben an Herrn Israel Pick”. *Arhiva bucureșteană* [manuscris], Institutul de manuscrise, Universitatea Ebraică din Ierusalim, 4/606, p. 39; Zuckermann, *Situația comunității din București*, p. 11. Paul de Aleppo, care, între 1653 și 1659, a călătorit în Țara Românească împreună cu Patriarhul Macarie din Antiohia, a oficiat o ceremonie de botez pentru un evreu din Târgoviște; acesta fusese un înțelept (haham) (sefard, se pare) al comunității evreiești din Craiova și se numea Anastasia. Vezi Schwarzfeld, *Sefer ha-zikaron*, p. 1. Vezi, de asemenea, *Izvoare și mărturii*, vol. I, pp. 107-109.

¹⁹ *Raport general asupra igienei publice, anul 1887* (București, 1888), p. 166; *Realitatea evreească*, 16-30 aprilie 1995; 16 iulie-15 august 1996; noiembrie 1996; *Revista cultului mozaic*, ianuarie 1995; *Ultima oră*, 28 iulie 1995; A. B. Jaffe, *Be-shdot zarim, sofrim yehudim be-romania* (Pe meleaguri străine. Scriitori evrei în România) (Tel Aviv, 1996), pp. 287-290; *Ha-ahva*, nr. 2, pp. 12-13.

²⁰ *Realitatea evreească*, 16 iulie-15 august 1996.

²¹ Y. Marton, „Hakhashato shel yulius barash” (Dezmințirea lui Julius Barasch), *Toladot*, vol. 12-13 (1976), p. 13.

²² M. Mircu, „Evreii generali în armată”, *Viața noastră*, 7 februarie 1992.

²³ M. Schweig, „Originea evrească a unor români”, *Anuar de studii iudaice*, vol. 5, 1933, pp. 91-92; M. A. Canini, *La verita sulla questione degl'israeliti in Rumenia* (Roma, 1879), p. 31; *Revista mea*, nr. 1561, 29 martie 1993; Z. C. Arnon, *Mered ha-zoadim – yehudei romania be-meah ha-19 u-be-reishit ha-meah ha-20* (Revolta din martie: evreimea română în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea) (Ierusalim, 1995), pp. 91, 111-112; *Ha-Ahva*, nr. 2, 1987, p. 11.

²⁴ Canini, *La verita*, p. 10; *Pinkas kehilot romania*, vol. 1, p. 154.

²⁵ Schweig, „Originea evrească”, p. 92; *Ha-Ahva*, vol. 2, p. 11.

²⁶ Schweig, „Originea evrească”, pp. 92-93; Canini, *La verita*, p. 31; *Ha-Ahva*, vol. 2, p. 11.

²⁷ Schweig, „Originea evrească”, p. 93; *Shevet romania*, vol. 4-5 (1979), pp. 21-23; S. Bikel, *Yahadut romania* (Evreimea română) (Tel Aviv, 1978), pp. 96, 315-316, 360. Șăineanu și-a publicat studiile despre evrei în următoarele periodice: *Analele istorice Iuliu Barasch*, *Anuar pentru israeliți*, *Apărătorul*, *Fraternitatea*, *Revista cultului mozaic* (1 septembrie 1968; 15 octombrie 1989; 15 mai 1984; 1 iulie 1989).

²⁸ Jaffe, *Be-sdot zarim*, pp. 137-148; M. Mibashan, „Hahinuk ha-ivri be-romania” (Educația evreiască în România), *Kitvei Mibashan* (Tel Aviv, 1933) vol. 3, p. 327; *Revista cultului mozaic*, 15 octombrie 1980; 15 iunie 1986; 1 octombrie 1994; *Realitatea evrească*, 10 (810), august 1995; *Gazeta evrească*, 26 iunie 1942; *Revista mea*, 1543, 23 noiembrie 1992; I. Marcus, *Tot șapte momente* (Haifa, 1983), p. 66; *Minimum*, nr. 99, 9 iunie 1995.

²⁹ *Toladot*, nr. 3-4 (6), 1973, p. 47.

³⁰ *Ha-magid ha-hadash*, 15 mai 1893; *Izvoare și mărturii*, vol. II (1), pp. 113-114; *Ibidem*, vol. 2, pp. 295-296.

³¹ Bikel, *Yahadut romania*, pp. 96, 285-284; 390; Schweig, „Originea evrească”, p. 92. În decembrie 1940, primăria Bucureștilor a dat dispoziție ca osemintele tuturor celor convertiți la creștinism să fie mutate din cimitirul creștin, inclusiv cele ale lui Gherea. M. Carp,

Cartea neagră, 1, 1946, p. 167; Z. Ornea, *Viața lui C. Dobrogeanu Gherea* (București, 1982); *Pinkas kehilot*, vol. 1, p. 63.

³² A se vedea următoarele mărturii: (1) Lili Sternberg (Schwarz), născută la Ploiești în 1924, care i-a cunoscut pe toți acești convertiți și a fost în relații bune cu toți evreii din oraș (mărturie dată la Haifa, octombrie 1997); (2) Avraham Hakhamo (șeful comunității evreilor din Iași în perioada Holocaustului), născut la Iași în 1905 (mărturie dată la Tel Aviv, pe 4 august 1988).

³³ Kuperstein, *Goral yehudei romania*, pp. 64-65, 78. A se vedea memoriile Magdei Lupescu, *Revista mea*, 26 ianuarie 1990; 19 aprilie 1990. Numărul din 1 noiembrie 1941 al ziarului violent antisemit *Porunca vremii* o acuza pe Lupescu de a fi ordonat executarea lui Corneliu Zelea Codreanu. A se vedea Ancel, *Documente*, vol. 3, p. 325; *Ultima oră*, 1 septembrie 1995; 7 iunie 1996; *Toladot*, nr. 12-13, 1976, pp. 34-37.

³⁴ M. Kutik, *Gola bema'avaka* (O diasporă în luptă) (Tel Aviv, 1944), pp. 41, 78, 131-132; A. Ahimeir, *Igeret ha-shmad* (Scrisoare de apostazie) (Tel Aviv, 1937); *Minimum*, 3 octombrie 1989; mărturia lui Jean Cohen, avocat și activist sionist, asistent al lui A. L. Zisu, lider în conducerea sionistă din România în timpul Holocaustului (dată la Tel Aviv, 8 ianuarie 1988). Periodicul sionist *Renașterea noastră*, apărut la București, publica liste de evrei apostatați. A se vedea, de exemplu, *Renașterea noastră*, 2 decembrie 1939; Ancel, *Documente*, vol. 10, p. 71.

³⁵ O listă cu numele convertiților la creștinism se poate găsi în Arhivele Yad Vashem din Ierusalim (Colecția românească 11, dosarul 8) și va fi dată spre publicare la începutul secolului al XXI-lea. În legătură cu ordinul lui Ion Antonescu de a deporta creștinii convertiți în Transnistria, a se vedea A.S.R., dosarul 18; Ancel, *Documente*, vol. 10, p. 703.

³⁶ M. Reifer, *Masa ha-mavet* (Călătorie spre moarte) (Tel Aviv, 1946), p. 66; *The Encyclopedia of the Holocaust* (Enciclopedia Holocaustului), vol. 4, pp. 1050-1051; *Pinkas kehilot romania*, vol. 2, p. 507; D. Sha'ari, *Gerush kafrisin, 1946-1949* (Exilul cipriot, 1946-1949) (Ierusalim, 1981), p. 20.

³⁷ În *Ghetto kishinev, ha-pogrom ha-sofi* ([Ghetoul din Chișinău, ultimul pogrom] [Ierusalim, 1976], pp. 63-64), David Doron

relatează că, în timpul primelor zile de ocupație românească din vara anului 1941, s-au creștinat câteva familii; și-au pus cruci pe piept, reușind astfel să se salveze. *Pinkas kehilot romania*, vol. 2, p. 411.

³⁸ Z. Rotiz, „Be-shulei ha-nitunim ha-statistiim al hamarot ha-dat be-kerev yehudei hungaria be-shanim 1940-1941” (Dincolo de datele statistice despre convertirea printre evreii unguri în 1940-1941), *Dapim le-heker t'kufat Ha-Shoah*, Colecția 1 (1979), p. 227; *Pinkas ha-kehilot romania*, vol. 2, p. 11.

³⁹ Ancel, *Documente*, vol. 4, p. 60.

⁴⁰ A.S.R., dosarul 283. Același certificat se găsește în Ancel, *Documente*, vol. 10, pp. 679-681; a se vedea și *Ibidem*, p. 679, pentru o fotografie a certificatului de botez eliberat de Parohia Armeano-Catolică lui Arnold Salzberg (născut în 1908 la Siret, județul Rădăuți), pe 24 ianuarie 1942.

⁴¹ A.S.R., dosarul 283; a se vedea și Ancel, *Documente*, vol. 10, pp. 685-686.

⁴² *Ibidem*, a se vedea și *Ibidem*, p. 687.

⁴³ A.S.R., dosarul 421; Ancel, *Documente*, vol. 4, p. 9; mărturia lui Avraham Hakhamo (vezi nota 32); *Gazeta evreească*, 23 octombrie 1942. Fiul lui S. Streitman, care a fost numit director al centrului în 1942, s-a născut creștin. Vezi, de asemenea, Ancel, *Documente*, vol. 3, p. 560.

⁴⁴ A.S.R., dosarul 283; D. Litani, *Transnistria* (Tel Aviv, 1981), p. 51.

⁴⁵ *Ibidem*, Ancel, *Documente*, vol. 10, p. 694.

⁴⁶ *Ibidem*, vol. 4, p. 441.

⁴⁷ T. Lavi, „P'ilut ha-vatikan le-tovat yehudei romania” (Activitățile Vaticanului în numele evreimii românești), Colecția Yad Vashem, vol. 5 (1973), pp. 344-345. Despre Cassulo, a se vedea A. Safran, *El mul ha-se'arah* (Rezistând furtunii) (Ierusalim, 1991), p. 408, index de nume; Ancel, *Documente*, vol. 10, pp. 695-701.

⁴⁸ A.S.R., dosarul 283.

⁴⁹ Ancel, *Documente*, vol. 10, pp. 357, 701, 703; T. Lavi, *Yahadut romania be-ma'avaka al hazalata* (Evreimea românească în cel de-al doilea război mondial, lupta pentru supraviețuire) (Ierusalim, 1965), p. 47; vezi și nota 44; A.S.R., dosarele 119 și 711.

⁵⁰ T. Lavi, *Yahadut romania be-ma'avaka*, p. 32; idem,

„P'ilut ha-vatikan", pp. 341, 345; Ancel, *Documente*, vol. 3, pp. 105, 120; *Ibidem*, vol. 4, p. 489; *Ibidem*, vol. 10, pp. 357, 688-693; Y. Geller, „Ha-telai ha-zaḥov be-romania" (Steaua galbenă în România), *Yalkut moreshet*, vol. 62 (1997), pp. 53-66.

⁵¹ Geller, *Zmihata ve-shkiata shel kehila*, pp. 259-260; idem, *Yehudim sefardim be-romania* (Evreii sefarzi din Romania) (Tel Aviv, 1983), pp. 33-34; Kutik, *Gola bema'avaka*, p. 133.

⁵² *Ibidem*, pp. 41, 78, 132-133; Ancel, *Documente*, vol. 3, p. 325; *Minimum*, 31 octombrie 1989;

⁵³ A. Safran, *El mul ha-se'arah*, pp. 177, 277-278; J. Ancel, „Tokhnit le-gerush zehudim romanim ve-sikulan be-r'ee ha-teudot (yuli-ogust 1942)" (Planuri de a salva pe evreii români și eșecul acestor planuri așa cum se reflectă acestea în documente (iulie-august 1942)), Colecția Yad Vashem, vol. 16, pp. 302, 305, 308; idem, *Documente*, vol. 8, p. 605; *Ibidem*, vol. 10, pp. 353-354; S. Avni (ed.), *Negohot be-hashekha, perakim be-toldot ha-shoa ve-ha-gevura shel zahadut romania* (Lumină în întuneric: capitole din istoria Holocaustului și eroismul printre evreii din Romania) (Tel Aviv, 1964), p. 78; mărturia prof. M. Z. Kadary, născut în 124 (fost rector al Universității Bar Ilan), care a scăpat din Ungaria în Romania și a fost salvat ca urmare a intervenției baronului Neuman; mărturia dr. Paul Greenberg, născut în Arad în 1924 și actualmente locuind în Ierusalim (15 august 1992); *Martiriul Evreilor din România, 1940-1944* (București, 1991), p. 208.

⁵⁴ A.S.R., dosarul 42, pp. 305-306; Șafran, *El mul ha-se'arah*, p. 63; Z. Gellar, „Merkaz ha-zehudim be-romania, samkhatav ve-pe'ulotav" (Centrul evreiesc în Romania, puterile și activitatea sa), *Yalkut moreshet*, vol. 56, 1994, pp. 69-70; *Renașterea noastră*, 5 mai 1945; 12 mai 1945.

⁵⁵ Despre yeshivah, a se vedea *Pinkas kehilot romania*, vol. 2, p. 137.

⁵⁶ Bazat pe mărturia orală a autorului și cercetătorului S. Avni. Avni a auzit de Vider de la preotul Ionescu, care a petrecut un timp în închisoare împreună cu Vider; S. Avni, „Michael Itzik Vider, Der Maderner «Ahe»", *Ilustratie Walt Wach*, nr. 9 (663), 28 februarie 1968; o scrisoare (1992) pe care o dețin, scrisă de rabinul Gaetz (născut în Tunis în 1924) dă mărturie despre experiențele lui Vider la Kerem Ben Zimra și în Tiberias,

precum și trecutul său ca apostat: trei scrisori (1991, 192, 1995) scrise de Avni, pe care le dețin; mărturie scrisă și orală (o scrisoare din 1991, aflată în posesia mea), a lui Ephraim Gutman, fiul rabinului Zvi Gutman, *Av Bet Din*-ul din București, care l-a cunoscut bine pe Vider; mărturie orală (1991) a rabinului Moshe Amar, care l-a cunoscut pe Vider la Kerem Ben Zimra și în Tiberias; mărturie orală (27 decembrie 1994) a rabinului Mordechai Burstein din Ierusalim, fiul rabinului Dov Burstein, *Av Bet Din* în Haifa și Tel Aviv, care l-a cunoscut bine pe Vider în București; D. Shen, „Aher met be-tveria” („Celălalt” a murit în Tiberia), *Ma'ariv*, supliment săptămânal, din 28 ianuarie 1968. Autorul acestui articol l-a cunoscut pe Vider la Yeshivah-ul din Vișeu în Oradea Mare; mărturie orală (15 august 1990) de către fostul M. K., R. Shlomo Yosef Gross al lui B'nei B'rak, care l-a cunoscut pe Vider din Yeshivah-ul din România. Cu privire la satul Moisei, a se vedea *Pinkas kehilot romania*, vol. 2, p. 171.

⁵⁷ *Revista cultului mozaic*, nr. 757, 1993; A. Șafran, *El mul ha-se'arah*, p. 151; mărturia scrisă a rabinului Ephraim Gutman (născut în 1928), care l-a cunoscut pe Wurmbrandt și l-a auzit vorbind.

⁵⁸ Mărturia scrisă a rabinului Gutman: Steinhardt l-a vizitat la casa părintelui său, *Av Bet Din*-ul din București, a corespondat cu bătrânul Gutman, și și-a justificat convertirea la Creștinism, declarând că a ajuns să se convingă de superioritatea acestuia. *Realitatea evrească*, nr. 43-44 (843-844), 16 ianuarie 1997; 15 februarie 1997; N. Steinhardt, *Jurnalul Fericirii* (Cluj- Napoca, 1995).

⁵⁹ *Viața Noastră*, 4 iunie 1993.

⁶⁰ *Ultima Oră*, 3 noiembrie 1995. Vadim a fost „poetul de curte” al regimului dictatorului Ceaușescu. A scris poezii în care l-a atacat pe șef-rabinul Moses Rosen, precum și comunitățile evreiești din România și din întreaga lume. Astăzi el continuă să atace lumea evreiască la fel ca înainte, folosindu-se de Biserică, de creștinism și de evrei apostatați pentru a condamna pe evrei.

⁶¹ În Budapesta, unde se află cea mai mare comunitate din Ungaria, s-au botezat 6.575 de evrei între 1940 și 1943. Totuși, o adevărată „epidemie” de convertiri a izbucnit în vara lui 1944. La acea vreme, s-a spus că evreii botezați până la 11 iulie 1944 vor fi scutiți de viitoare deportări și opresiuni. A se vedea R. L. Braham și N. Katzburg, *Toldot ha-shoa be-hungaria* (Istoria Holocaustului în Ungaria) (Ierusalim, 1992), p. 310.

CÂTEVA CONSIDERAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU STATUTUL LIMBII IDIȘ ÎN ROMÂNIA (II). DESPRE „GAZETA ROMÂNĂ-EVREIASCĂ“

Ion LIHACIU

Printre domeniile care ne oferă date interesante în legătură cu folosirea idișului în decursul timpului ca limbă de comunicare a evreilor din România sunt și acelea care, aparținând vieții sociale, au, implicit, o influență considerabilă asupra unui număr important de vorbitori. Este vorba, prin excelență, de sistemul educațional, alături de acesta având un rol major și literatura, teatrul și, nu în ultimul rând, presa.

Primul periodic al evreilor din România a fost „Korot Haitim” („Cronica timpului”), ziar apărut în anul 1855 la Iași, tipărit în exclusivitate în limba idiș, „ziar ce populariză printre evreii moldoveni ideea emancipării”¹. Doi ani mai târziu, la inițiativa dr. Iuliu Barasch, a luat ființă la București ziarul bilingv (tipărit în română și franceză) „Israelitul Român” („L'Israélite Roumain”) al cărui prim număr a apărut pe 22 martie 1857 (la acest ziar a lucrat și publicistul francez Armand Lévi). „Israelitul Român” și-a încetat apariția după doi ani, în decursul cărora au apărut 24 de numere. Doi ani mai târziu, la 12 martie 1859, apare în Iași, la inițiativa lui Marcu Feldman, primul număr al unei gazete ce purta titlul „Gazeta Română-Evreiască”, aceasta fiind prima gazetă bilingvă, tipărită în română și idiș, a evreilor din România. La nici o lună de la apariția la Iași vede lumina tiparului o altă gazetă scrisă în română și idiș, și anume foaia editată de Naftali C. Popper purtând titlul „Timpul” („Die Zeit”)². Atât în gazeta lui Feldman cât și în cea a lui Popper partea de idiș a textului era tipărită cu caractere ebraice, pe când partea în românește a *Gazetei* era tipărită cu caractere chirilice, iar cea din „Timpul” cu caractere ale alfabetului de tranziție. „Timpul” își încetează apariția după numai 6 numere, lăsând un loc gol pe piața presei evreiești pentru câțiva ani.³

Printre gazetele bilingve ce au urmat enumerăm „L'echo Danubien” (redactat de Sigismund Carmelin, Galați, primul număr la 1 septembrie 1865, scris în română și franceză), „Viitorul” (redactat de

Antoine Lévy, București, primul număr la 5 noiembrie 1866, scris în română și franceză), „L'espérance” (redactat de Antoine Lévy, București, primul număr la 31 decembrie 1866, scris în română și franceză), „Israelitul român” (redactat de Armand Lévy, București, primul număr la 26 iulie 1868), „Rumänische Post” (fondat de Benjamin F. Peixotto și redactat de Adolf Stern și Leopold Stern, București, primul număr la 16 aprilie 1871, ziar scris în germană, începând cu numărul din 12 decembrie 1872 ziarul apărând în română și germană), și „Timpul” (redactor M. Hurwitz, Iași, primul număr la 4 februarie 1872, publicat în română și idiș).

După cum se poate vedea din prezentarea făcută mai sus a periodicelor bilingve apărute în România până în 1873, singurele apariții în limbile română și idiș sunt cele două ziare apărute la Iași sub redacția lui M. Feldman, respectiv M. Hurwitz și cel apărut la București sub conducerea lui N.C. Popper. În continuare încercăm o analiză succintă a celor 11 numere apărute din „Gazeta Română-Evreiască”, urmând ca un studiu dintr-un număr ulterior al „SAHIR” să fie dedicat periodicului bilingv redactat de Hurwitz în 1872 la Iași.

Primul număr al gazetei cu titlul „Gazeta Română-Evreiască” a văzut lumina tiparului la Iași în ziua de joi, 12 martie 1859, și este considerată „prima [s.n.] publicație periodică de interes evreiesc apărută în limba țării”.⁴ Gazeta se întindea pe 8 pagini și era publicată pe două coloane în paralel în limbile română (cu caractere chirilice) și idiș (cu caractere ebraice). Ziarul apărea în fiecare luni și joi a săptămânii fiind tipărit la tipografia „Goldner”, proprietatea lui H. Goldner din Iași. După cum se poate citi pe frontispiciul primei pagini din primul număr, inițiatorii acesteia îi acordau șanse mari de supraviețuire pe o perioadă mai îndelungată de timp, dat fiind faptul că aici anunțau că prețul abonamentului pe trei luni costă 21 de lei, iar un abonament pe un an la „Gazetă” costă 80 de lei. Pentru început, s-a ocupat de administrarea ziarului Marcu Silberman, iar sediul administrației se afla pe Ulița Sf. Vineri. Începând cu numărul 6 din 30 martie 1859, treburile administrative ale ziarului au fost preluate pentru foarte scurt timp de I. Rotenberg, iar sediul administrației s-a mutat pe Ulița Cizmăriei, pentru ca începând cu numărul nouă din 28 aprilie 1859 să se ocupe de administrarea ziarului însuși Marcu Feldman, acesta scăzând totodată și prețul abonamentului la 16 lei pe trei luni, respectiv la 60 de lei pe un an.

„Redactorul responsabil” al bisăptămânalului apărut la Iași a fost de-a lungul întregii apariții a ziarului Marcu Feldman. Feldman era un gazetar cu experiență, acesta lucrând înainte la ziarul de limbă română ce apărea începând cu 3 iulie 1850 la Iași, „Zimbrul”⁵, unde în acea perioadă redactor-șef era D. Gusti, iar secretar de redacție V.A. Urechia. Marcu Feldman poate fi considerat pionerul jurnalismului evreiesc în Moldova, în afară de „Gazeta Română-Evreiască”, el editând ulterior și jurnalul evreiesc de limbă română „Vocea Apărătorului”⁶, precum și mai multe broșuri și cărți cu privire la viața evreilor din Moldova. Amintim aici: *Capii comunității evreiești din capitala Iași*, Iași, 1859; *Bibliografie sau Descripțiune biblică* (culeasă și tradusă de H. Feldman și editată de Marcu Feldman, Iași, 1860; traducerea în limba română și editarea cărții lui Iuliu Barasch, *Emanciparea Israelită în România*, Iași, 1861 și *Apărarea comercianților căzuți din Jassy*, Iași, 1865.

Printre cei care s-au preocupat de ziarul cu text dublu (în română și idiș) din România, s-au numărat S. Podoleanu în *Istoria presei evreiești din România*⁷. Elias Schwarzfild în studiul său istoric cu privire la „Școlile publice israelite”, publicat în „Egalitatea”⁸ (unde este scoasă în evidență lupta împotriva epitropilor pe care a dus-o Feldman și „Gazeta” sa pentru modernizarea școlilor publice), precum și Barbu Lăzăreanu cu studiul său dedicat primului număr al „Gazetei”: „O veche publicațiune periodică” din „Adam”, nr. 16 din 1. Februarie 1930⁹.

Fondarea „Gazetei” a fost precedată de amplul și virulentul articol publicat în anul 1855 de Marcu Feldman în „Zimbrul”, articol în care este dezbătută problema educației de care beneficiau copiii evreilor din Moldova¹⁰. În acest articol Marcu Feldman încerca să-i sensibilizeze pe coreligionarii săi în ceea ce privește o îmbunătățire a nivelului școlii publice prin deschiderea de școli moderne pentru care s-a primit autorizație și pentru care se cheltuiau nu mai puțin de 5.360 de galbeni anual.¹¹ Acuzațiile îi vizau pe fruntașii comunității care angajau profesori particulari pentru proprii copii, dar nu se preocupau de îmbunătățirea și modernizarea școlilor publice spre folosul tinerilor din întreaga comunitate. Într-un număr ulterior al „Zimbrului”, Feldman își continuă atacul împotriva epitropilor care nu se ocupă de educația săracilor din tânăra generație, invocând tradiționalismul, dar

își trimit propriile odrasle la studii în străinătate.¹² Această confruntare între modernistul Feldman¹³ și alți tineri pe de o parte și epitropii tradiționaliști pe de altă parte a continuat și în anii următori. O foarte bună descriere a acestui conflict ne oferă Elias Schwarzfild în studiul istoric cu privire la „Școlile publice israelite” publicat în „Egalitatea”.¹⁴

Editarea unui organ de presă propriu atât în idiș cu text paralel în română pare să fi fost socotită cea mai bună armă de luptă împotriva epitropilor tradiționaliști. Așa ia ființă ceea ce este considerat primul periodic în limba română din capitala Moldovei, care având textul paralel în idiș ar constitui, după „Korot Haitim”, a doua încercare de editare a unui ziar în limba idiș în România.

Joi, 21 martie 1859, vede lumina tiparului primul număr (din totalul de 11 apărute de-a lungul celor două luni de viață) al ziarului ce purta titlul „Gazeta Română-Evreiască”, iar subtitlul „*literar, comercial și industrial*”. De menționat este faptul că alegerea subtitlului-caracterizare de pe frontispiciul ziarului nu este deloc întâmplătoare, deoarece obținerea aprobării pentru editarea unui ziar „*politic*” ar fi fost mult mai costisitoare, dat fiind faptul că „Legea presei” din acea vreme stipula că, „pentru fiecare jurnal politic, jurnalistul este obligat a depune în casa Statului o cauțiune de 5.000 de lei” (§29). În consecință, s-a „cerut de la Onoratul Minister al Trebilor de Afară învoirea pentru publicarea unui jurnal literar, comercial și industrial”¹⁵ care putea fi exceptat de la plata acestei cauțiuni. Cu toate că gazeta lui Marcu Feldman a cerut aprobarea unui ziar ce urma să se ocupe doar de problemele „literare, comerciale și industriale” ale evreilor, unele articolele din paginile ziarului pot fi catalogate drept articole politice. Din punctul de vedere al rubricilor, gazeta conținea rubrica „curierul comercial” („*der Handel*”, „*Handels Bleter*” sau „*Komerz*”) unde au apărut știri cu privire la „motivele scăderii sau suirii veniturilor burselor din Europa, scăderea sau suirea prețurilor grânelor și a altor produse, precum și împrumuturile de bani guvernamentali” așa cum și-a și propus în manifestul programatic¹⁶; la rubrica „Știrile străine” („*Fremde Nahrihten*”) apăreau în special știri din principalele centre Constantinopol, Paris, Viena, Torino, Roma, Sankt Petersburg sau Londra, știri ce erau preluate în general după marile ziare: „*Die Ost-Deutsche Post*”, „*Gazeta de Senat*”, „*L'indépendance Belge*”, „*Journal de Debats*” ș.a..

În ceea ce privește articolele „literare”, în manifestul programatic cititorul este înștiințat că acestea „vor cuprinde mai cu seamă descrierea sistemului de educațiune a copiilor coreligionari și descrierea neorânduieiilor domnitoare [în rândul] coreligionarilor (din Iași)”.¹⁷ După cum am încercat să arătăm și mai sus acesta este și principalul motiv pentru (re)publicarea de către Marcu Feldman a „Gazetei”, subiectul fiind abordat în circa 75 la sută din spațiul tipografic al periodicului.

O singură rubrică a gazetei apărea scrisă doar în limba idiș, aceasta fiind rubrica ce făcea cunoscut cititorului ultimele știri oficiale și purtând titlul „Buletin Ofizial”.

În manifestul programatic al primului număr al proaspătului organ de presă Marcu Feldman enumeră motivele care l-au determinat să fondeze această gazetă. În primul rând, aflăm o informație care se pare că a scăpat cercetătorilor care s-au ocupat de studiul începuturilor presei evreiești, și anume că, în realitate „Gazeta Română-Evreiască” este o continuare „a jurnalului publicat anul trecut în dialectul moldo-român și evreu vorbitoriu”¹⁸, fapt ce demonstrează existența la Iași a unei gazete bilingve (în română și idiș) încă în anul 1858. Această publicație „și-a încetat apariția din cauza [...] unor coreligionari”¹⁹, care se pare că au depus o plângere împotriva ziarului din care rezulta că acesta – adică implicit redactorul responsabil Marcu Feldman – nu a depus cauțiunea de cinci mii de lei prevăzută pentru un ziar politic, cauțiune prevăzută de „Legea presei” ce era atunci în vigoare.

Divergențelor cu eforii tradiționaliști le este dedicat aproape jumătate din conținutul manifestului programatic, precum și majoritatea articolelor rubricii „literare” în decursul celor unsprezece numere care au văzut lumina tiparului.²⁰ Nu ne propunem în articolul de față să intrăm în detaliile disputei dintre cele două tabere (precum organizarea alegerilor de efori, conflictul între rabin și o parte dintre tinerimea cu vederea moderniste sau disputele dintre bresle), însă, dorim să accentuăm încă o dată asupra faptului că este vorba despre o publicație în limba idiș. O limbă pe care jurnalistul Feldman o considera ca fiind limba de comunicare în societatea evreiască de la jumătatea secolului al XIX-lea în Moldova.

¹ Vezi S. Podoleanu, *Istoria presei evreiești din România I. (1857-1900)*, București, 1938.

² Pentru cele două gazete apărute la București vezi capitolul „Gazete Bilingve” din cartea lui Harry Kuller *Presa Evreiască Bucureșteană (1857-1994)*, în special pp. 15-17.

³ În același an 1858 apare la București un ziar cu titlul „Et Ledaber” („Țiimpul de vorbit”) redactat de Arie Silberstein și care apărea în întregime în limba idiș; vezi nota de subsol a lui S. Podoleanu, din S. Podoleanu, *op. cit.* p. 58 și M.A. Halevy în „Adam”, nr. 112-113 (1938).

⁴ S. Podoleanu, *op. cit.* p. 37.

⁵ „Zimbrul” era o gazetă, politică și literară, ce a apărut cu întreruperi în 1850-1852, 1855, 1856, 1858, 1878-1879, 1883-1884 la Iași, în decursul anilor de întrerupere fuzionând uneori cu alte jurnale; vezi nota: 17.

⁶ Săptămânal politic, comercial și literar apărut la Iași, în perioada 24 septembrie 1872-18 septembrie 1873 al cărui proprietar era M. Feldman.

⁷ Lucrare apărută la editura „BIBLIOGRAFIA” din București în 1938.

⁸ Din 30 decembrie 1911, pp. 394-395.

⁹ Conform notei 3 de la p. 40 a lui S. Podoleanu (*op. cit.*), „primul număr al „Gazetei” a devenit obiect de muzeu” fiind reprodus în *Buletinul bibliotecii muzeului și arhivei istorice a Templului Coral din București*, nr. 1 din Ianuarie 1936 la pagina 20. O reproducere a primei pagini din primul număr al „Gazetei”, din colecția ce se află la Biblioteca Centrala Universitară din Iași se găsește în anexa articolului nostru.

¹⁰ „Cum se cresc astăzi Israelii în Moldova” în,

„Zimbrul“, numărul 185 din 2 septembrie 1855 pp. 738-740.

¹¹ *Ibidem*, p. 739.

¹² „Zimbrul“, nr. 217 din 2 octombrie 1855.

¹³ Feldman era un „evreu pamântean“ și a fost, conform S.

Podoleanu, *op. cit.*, p. 14 „unul din primii evrei din Moldova care și-a românizat numele“, transformându-l în Câmpeanu.

¹⁴ În numărul din 30 decembrie al „Egalității“ și continuând în numărul 1 (6 ianuarie) și 2 din 1912 (13 ianuarie).

¹⁵ „Gazeta Română-Evreiască“, nr. 1 din 12 martie 1859, p. 1.

¹⁶ *Idem*, p. 3.

¹⁷ *Idem*, pp. 2-3.

¹⁸ „Gazeta Română-Evreiască“, nr. 1 din 12 martie 1859, p. 1.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Numărul șapte al revistei nu a apărut, iar ultimul număr a apărut în număr dublu (10-11), după aceea „Gazeta“ încetându-și apariția fără a-și anunța cititorii în nici un fel.

RECUNOAȘTEREA EVREILOR CA NAȚIONALITATE ÎN MONARHIA DE HABSBUG LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX. DEZIDERAT ȘI REALITATE POLITICĂ

Mihai-Ștefan CEAUȘU

La începutul secolului XX, atât pentru evreii din Bucovina, cât și pentru cei din restul Monarhiei de Habsburg, se punea problema recunoașterii lor ca națiune în cadrul imperiului și nu numai ca o religie distinctă. În această perioadă, în Europa centrală și de răsărit, problema evreiască cunoaște o mutație semnificativă, ce avea în vedere trecerea de la lupta pentru drepturile omului (în care conta individul și convingerile sale religioase), la cea pentru drepturile colective ale evreilor, ca națiune¹. În imperiu, acest proces politic corespunde unei faze în care procesul de autoidentificare etnică și de dobândire a conștiinței naționale, depășind nivelul elitei, va cuprinde pături tot mai largi din rândul evreilor. Pe fondul ideii de respingere a asimilării și a integrării, are loc încercarea lor de a se desprinde din masa „germanilor” sau, mai corect, a germanofonilor, în care fuseseră incluși de factorii politici de conducere ai monarhiei, în urma unui lung proces de asimilare lingvistică și culturală a lor în civilizația germană. Totodată, această schimbare de atitudine poate fi văzută și ca efect atât al antisemitismului manifest la scară europeană, cât, mai ales, al dezvoltării în rândul germanilor din Monarhia de Habsburg, la sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor, a curentului politic creștin-social care avea în programul său și puternice tente antisemite, ceea ce a dus, ca reacție, la nașterea mișcării sioniste².

Aceste noi idei din lumea iudaică au făcut ca în Bucovina, la fel ca în restul provinciilor monarhiei, să apară și să se dezvolte în rândul populației evreiești, pornind de la nivelul elitei sale, mișcarea politică sionistă și cea națională. Fiecare căuta să combată, cu idei și metode proprii, asimilaționismul, care era puternic înrădăcinat în rândul evreilor bucovineni³ și să propună propriile proiecții de rezolvare a problemei evreiești. Dacă „sioniștii” aveau în vedere o soluție externă, cu un stat evreiesc creat, fie în Palestina, fie în alte

părți ale lumii, care să reunească pe toți evreii din diasporă. „naționali” erau adepții unei soluții politice interne ce avea în vedere recunoașterea evreilor ca *națiune distinctă*, în cadrul Monarhiei de Habsburgic. Ultima direcție de acțiune politică este cea pe care o avem în vedere în studiul de față.

Așa cum arătam și cu alt prilej⁴, la începutul secolului XX o dată cu pătrunderea ideilor sioniste și cu spargerea unității consensuale dintre germani și evrei, se produce afirmarea atât în rândul elitei politice evreiești, cât și pe scena politică provincială, a evreilor „naționali” bucovineni, în frunte cu avocatul dr. Beno Straucher⁵. Ales în anul 1897 de districtul electoral al orașului capitală Cernăuți, ca deputat independent de orientare democrată, în Camera Deputaților din Viena, în locul primarului Kochanowski⁶, Straucher, care punea întreaga sa activitate politică sub lozincă „apărării intereselor omului mărunt”, a militat chiar de la începutul activității sale parlamentare, împreună cu deputatul vienez Kronawetter, pentru apărarea intereselor evreilor din imperiu, dar și din Bucovina, mai ales după ce va fi ales, în septembrie 1900, de același district electoral, ca deputat și în Dieta provincială⁷.

La schimbarea veacurilor, pe măsura pătrunderii, tot mai accentuate, a ideilor sionismului în Bucovina, în rândul elitei politice evreiești se produce o sciziune consensuală⁸. Între cele două grupări politice evreiești s-a dezvoltat o luptă pătimașă pentru putere ce va domina lumea iudaică bucovineană până la finalul Monarhiei de Habsburg. Cu prilejul alegerilor din anul 1901 pentru Consiliul Imperial din Viena, disputa dintre „sioniștii” conduși de dr. Mayer Ebner și „naționali” lui Straucher a atins momente atât de tensionate, încât a fost nevoie de intervenția, de la Viena, a lui Theodor Herzl, pentru a aplana disputele și a împăca părțile⁹. Aceasta a dus la realegerea lui Straucher ca deputat în Parlamentul din Viena.

Neadoptând ideea sionismului, gruparea politică condusă de Beno Straucher a militat în plan politic, mai ales, pentru recunoașterea de către autoritățile centrale habsburgice a evreilor din imperiu, ca o naționalitate distinctă și nu numai ca o confesiune religioasă. În această idee, deputatul Beno Straucher, împreună cu Jakob Kohn, Richard Rappaport, Jakob Krauss, Paul Weisengrün, Hermann Kadisch ș.a. au fondat în anul 1902 Partidul Popular

Evreiesc din Bucovina. Straucher a fost ales președinte al noului partid. Partidul Popular Evreiesc se pronunța, pe lângă împlinirea dezideratelor naționale evreiești, pentru liberalism politic, autonomie culturală și reforme sociale¹⁰.

Prin alegerea sa, în anul 1903, ca președinte al comunității evreiești din Cernăuți, Straucher și-a asigurat o bază socială puternică, ceea ce îi va permite să joace, timp de câteva decenii, un rol politic determinant în cadrul burgheziei evreiești bucovinene. Ca „tribun popular“ al evreimii și reprezentant al intereselor „omului de rând“, Straucher s-a pronunțat atât în Dieta bucovineană, cât și în Parlamentul din Viena, împotriva oricărei forme de antisemitism. În același timp a militat, în cele două foruri parlamentare, pentru apărarea intereselor conaționalilor săi din România și Rusia¹¹.

Ocazia care a părut a fi prielnică pentru transpunerea în practica politică a principalului deziderat pentru care milita gruparea politică a evreilor „naționali“, recunoașterea evreilor ca una din naționalitățile componente ale Cisleithaniei, a constituit-o momentul reformării sistemului electoral din Monarhia de Habsburg, din anii 1905-1907. Cum relatam și altădată, după 1861 a fost instituit sistemul parlamentar la nivel provincial, precum și la nivelul întregului imperiu, ce avea la bază principiul reprezentării intereselor diferitelor clase sociale, pe baze censitare¹². Dezvoltarea economico-socială și evoluția vieții politice și a societății, în ansamblul său, au făcut ca factorii politici din Austro-Ungaria, mai ales din partea austriacă a monarhiei, să caute mereu modalități noi de largire a bazei electorale, menite să cuprindă categorii sociale cât mai largi. Tendința de includere, treptată, a maselor în procesul electoral, a dus mai întâi, în deceniul opt al secolului XIX, la scăderea censului. În 1896, guvernul Badeni a reușit să treacă prin Parlament o nouă lege electorală care introducea un *colegiu electoral general* (*allgemeinen Wählerklasse*), fapt ce a permis unor noi categorii sociale, precum muncitorii, dar și reprezentanților partidelor de stânga, precum social-democrații, să pătrundă în număr important în Camera Deputaților din *Reichsrat*-ul din Viena¹³. Aceasta a reprezentat, într-o anumită formă, treapta intermediară care a premers momentul introducerii votului universal.

În primii ani ai secolului XX, dorința reprezentării corespunzătoare a partidelor de masă în Parlament și anumite evoluții

interne (precum criza politică ungară, din anii 1903-1905) sau externe (dintre care cea mai importantă a fost revoluția eșuată din Rusia din 1905, ce a avut ca rezultat crearea unei reprezentanțe a „poporului” în Duma rusească), au influențat profund viața politică a monarhiei, provocând o puternică dezbateră politică pe tema reformării sistemului electoral, prin introducerea dreptului de vot universal. Pe lângă cercurile guvernamentale, însăși Curtea din Viena era interesată de această chestiune, nutrind speranța că o dată cu creșterea reprezentării în camerele legislative provinciale și în Parlamentul central a partidelor de masă confesionale și socialiste, se va obține și o diminuare a conflictelor naționale, prin reducerea ponderii partidelor burgheze sau conservatoare naționaliste¹⁴. În acest context, guvernul condus de Gautsch a anunțat intenția sa, în ședința Reichsrat-ului din 28 noiembrie 1905, prezentând apoi forului legislativ vienez, în februarie 1906, proiectul noii legi electorale. Acesta prevedea introducerea dreptului de vot universal, resimțită ca o nevoie pentru Austria, considerându-se că „ numai forma dreptului de vot universal corespunde organizării și nevoilor statului modern” (nur die Form des allgemeinen gleichen Wahlrechtes der Gliederung und der Bedürfnissen des modernen Staates entspricht)¹⁵.

Proiectul prevedea creșterea numărului mandatelor de deputați în Camera Deputaților, pentru toate provinciile imperiale, precum și reîmpărțirea acestora, după criterii naționale. Prin aceasta se dorea să se realizeze o mai corectă reprezentare a tuturor naționalităților ce alcătuiau ansamblul populației fiecărei provincii. La împărțirea mandatelor între diferitele naționalități ale unei provincii, urma a fi luat în calcul nu numai numărul locuitorilor de aceeași etnie, „ci și evoluția culturală și poziția istorică a acestora” (sonder auch auf die kulturelle Entwicklung und deren historischen Stellung)¹⁶. Aceasta a dus la declanșarea unei puternice dispute politice între naționalități. Fiecare reclama un număr cât mai mare de mandate, fie pe baza contribuției fiscale mai mari plătite (cazul germanilor și al italienilor), fie al numărului locuitorilor votanți (cazul slavilor)¹⁷.

Pentru Bucovina, cu o populație de 722.504 locuitori, din care 297.799 ruteni, 229.018 români, 159.486 germani și 29.857 poloni, proiectul noii legi electorale prevedea, ca prin împărțirea celor 11 mandate de deputați, 3 să revină germanilor, 4 rutenilor și 4

românilor. Menținerea numărului de deputați la același nivel cu cel anterior a determinat o puternică agitație politică în provincie. Numeroase telegrame trimise pe adresa președintelui Consiliului de Miniștri, dr. Gautsch, cuprinzând rezoluțiile diferitor adunări populare ținute în orașele reședință de district, cereau creșterea numărului de mandate pentru Bucovina. Românii s-au dovedit destul de activi în această direcție: respingând diminuarea numărului deputaților români de la 6 la 4, aceștia solicitau păstrarea sau mărirea numărului inițial, în conformitate cu poziția deținută de aceștia în cadrul provinciei¹⁸. La rândul lor, evreii au solicitat și ei păstrarea celor două mandate de deputat deținute în acel moment, dacă nu era posibilă mărirea numărului de mandate¹⁹.

În acest context se înscrie și memorandumul deputatului evreu bucovinean, Beno Straucher, adresat guvernului Gautsch, în ianuarie 1906. Apreciind, în numele evreimii, drept „epocală” declarația privitoare la propunerea guvernului, de introducere a dreptului de vot universal, egal, direct și secret pentru alegerea Camerei Deputaților din Consiliul Imperial din Viena, acesta se pronunța pentru protejarea intereselor minorităților naționale, mai ales ale evreilor, prin viitoarea lege electorală. În numele evreimii din Bucovina și a sutelor de mii de evrei din Monarhia de Habsburg, Straucher exprima principalul deziderat politic al acestora, cel de recunoaștere a lor ca una din naționalitățile imperiului, pentru a se ajunge în acest mod la emanciparea lor politică și la o mai bună reprezentare a acestora în Parlament: „Este timpul, ca să se rupă în aceste momente de importanță decisivă și pline de fatalitate cu ficțiunea, că evreii nu ar fi un popor, că nu ar avea nici un interes deosebit de reprezentare... sute de mii de evrei austrieci văd numai în recunoașterea naționalității evreiești și în obținerea unei echitabile reprezentări a acestora în Parlament protecția lor adevărată” (*Es ist Zeit, dass in diesen schicksals- und entscheidungsvollen Momente mit der Fiction gebrochen werde, als wären die Juden kein Volk, als hätten sie keine besonderen Interessen zu vertreten... hunderttausende österreichischer Juden erblicken nur in der Anerkennung der jüdischen Nationalität und in der Erlangung einer gerechten Vertretung derselben im Parlamente diesen wirksamen Schutz*)²⁰.

Unele tendințele antisemite ce se manifestau în monarhie

și care păreau să amenințe însăși ideea de emancipare, impuneau – în viziunea autorului – chestiunea reprezentării în Parlament ca pe o necesitate vitală pentru evrei, menită a le acorda egalitatea în drepturi politice, cu celelalte naționalități: „Evreii au nevoie imperioasă de o astfel de reprezentare, pentru a transpune în viață egalitatea lor în drepturi, cu tot complexul de probleme legate de aceasta. Ei au nevoie de această reprezentare, nu numai ca să apere interesele culturii evreiești, ci și să protejeze eficient drepturile lor politice și interesele lor economice, în atât de multe feluri și atât de des amenințate .. (Die Juden bedürfen dringend einer solchen Vertretung, um ihre Gleichberechtigung mit dem ganzen Complex der daran sich knüpfenden Fragen ins Leben umzusetzen. Sie bedürfen dieser Vertretung, nicht nur um die jüdische Kultur-Interessen wahrzunehmen, sondern auch ihre so vielfach und so oft gefährdeten politischen Rechte und wirtschaftlichen Interessen wirksam zu schützen)²¹. În această idee era invocat și art. 19 al Constituției care stipula egalitatea în drepturi a tuturor naționalităților recunoscute din imperiu. Totodată, în conformitate prevederile constituționale, se cerea recunoașterea limbii și a scrierii naționale: „noi ne întemeiem în această privință pe dreptul garantat nouă prin legea fundamentală a statului, de respectare a limbii și scrierii naționalității noastre, care ne-a fost asigurat și prin Constituția din decembrie” (wir berufen uns dabei auf das uns durch das Staatsgrundgesetz gewährleistete Recht, der Wahrung unserer Nationalität-Sprache und Schrift, welche auch uns durch die December-Verfassung zugesichert worden sind)²².

Deputatul bucovinean considera că recunoașterea, prin noua lege electorală, a evreilor ca națiune și crearea unor curii electorale a acestora, pe baza unui cadastru electoral evreiesc ce urma a fi instituit, ar fi reprezentat momentul emancipării lor politice și ar fi putut fi un mare pas înainte: „ora în care Excelența Voastră va acorda și evreilor același drept și bunăvoință, aceeași echitate, va fi pentru evreii acestui imperiu, cea mai fericită de la pășirea pe acest pământ, ea va fi pentru poporul evreu o nouă epocă, eliberarea acestui nefericit popor va fi împlinită cu adevărat, o nouă vârstă de aur va începe pentru ei... oprea de eliberare a evreilor să fie încoronată pe cel mai înalt domeniu, cel al dreptului politic electoral!” (die Stunde, in der Euere Excellenz auch den Juden das gleiche Recht und Wohlwollen, die

gleiche Gerechtigkeit zu wenden werden, wird für die Juden dieses Reiches die glücklichste seit dem Betreten dieses Bodens sein, sie wird für die jüdische Volk ein neue Epoche sein, die Befreiung dieses unglücklichen Volkes wird endlich zur Wahrheit werden, ein neues goldenes Zeitalter wird für sie heranbrechen... Befreiungswerk der Juden in auf dem vornehmsten Gebiete, dem des politischen Wahlrechtes, zu krönen!)"²³

În susținerea revendicărilor din memorandumul său, Beno Straucher aduce numeroase argumente de ordin demografic, economic, fiscal și cultural, menite să reliefeze importanța, locul și rolul evreilor în imperiu. Datele sale se referă, în special, la partea austriacă a dublei monarhii, în speță la Cisleithania, din care făcea parte și Bucovina, ale cărei provincii erau reprezentate în Camera Deputaților a Consiliului Imperial din Viena și pentru care urma să fie dată noua lege electorală. Sub aspect demografic, autorul memorandumului reliefa faptul că recensământul populației Cisleithaniei din 1900 consemnase la o populație totală de 26.150.708 locuitori, existența a 1.224.899 evrei, reprezentând 4,68 % din ansamblul populației. Cea mai mare parte a lor erau grupați în Galiția și Bucovina. Astfel în Galiția, la o populație totală de 7.315.939 locuitori, cei 811.371 evrei recenzați reprezentau un procent de 11,09 %, în timp ce în Bucovina, la o populație de 730.195 locuitori, evreii în număr de 96.150 persoane, reprezentau un procent de 13,16 % din totalul populației provinciei; într-o proporție mult mai redusă, evreii erau prezenți și în celelalte provincii. În Boemia, fuseseră recenzați 92.745 evrei dintr-un total de 6.318.697 locuitori, în Austria de Jos, 157.278 evrei din totalul de 3.100.493 locuitori etc²⁴.

La nivelul Cisleithaniei, sub raport profesional, evreii dețineau 3% din comerț și industrie și 1% din agricultură și silvicultură. În posesia populației evreiești erau 1/5 din toate societățile comerciale și 1/20 din toate întreprinderile industriale, ocupând aproximativ 1/14 din profesiunile liberale și serviciile publice. Cea mai mare masă a evreilor era grupată în domeniul comerțului, aceștia deținând poziții proeminente, mai ales în provinciile răsăritene ale monarhiei, în special în Galiția și Bucovina, unde ajungeau să aibă o pondere de 60,8%, respectiv 80%, în cadrul profesiunilor din domeniul comerțului, industriei și meseriilor. Profesiunile practicate făceau ca

majoritatea evreilor din imperiu să fie grupați în orașe. Impozitele plătite de acest important segment din populația urbană contribuiau în mod semnificativ la alcătuirea veniturilor atât de necesare statului²⁵.

Sub aspect cultural, deputatul evreu bucovinean scotea în evidență gradul mare de alfabetizare a populației evreiești, faptul că aproape fiecare evreu cunoștea, pe lângă ebraică, una sau mai multe din limbile uzitate în provinciile imperiului, atât în forma orală, cât și în scris. Urmarea de către numeroși tineri a cursurilor școlilor secundare, a diverselor instituții de învățământ superior pedagogic sau tehnic, precum și a universităților din monarhie, a creat o importantă pătură de intelectuali evrei. „care se declară a fi dispusă, la fel ca alte popoare, să ia parte la opera legislativă” (die sie gleich den anderen Völkern befähigen, an Gesetzgebunswerken theilzunehmen)²⁶.

Toți acești factori l-au determinat pe Straucher să ceară o creștere semnificativă a numărului de mandate de deputați pentru evrei, față de cele ocupate de aceștia la acea dată. Aceasta, cu atât mai mult cu cât, în unele provincii, precum Boemia sau Moravia, evreii nu dețineau nici un mandat de deputat în Parlament, în pofida rolului proeminent jucat de aceștia în comerț și circulația monetară. Astfel, după propunerea sa, Galiția ar fi urmat să trimită în Parlament 21 de deputați evrei, față de cei 14 de până atunci, Bucovina cel puțin 3, față de cei doi existenți la acea dată, orașul Viena minimum 5, Boemia și Moravia câte 2 deputați fiecare, iar pentru restul provinciilor cel puțin câte un mandat.

În opinia autorului, reprezentarea corectă a evreilor în Parlamentul din Viena putea fi făcută numai prin crearea curiilor electorale evreiești, constituite pe baza cadastrului electoral național iudaic și prin introducerea reprezentării proporționale. Există temerea că o dată cu introducerea votului universal masculin, dacă nu se instituiau curiile naționale electorale pentru evrei și aceștia ar fost incluși în continuare în districtele electorale existente, ar fi fost posibil ca aceștia să rămână fără o reprezentare parlamentară, corespunzătoare cu interesele lor naționale și economice. Acest lucru se datora și faptului că evreii erau împrăștiați pe tot cuprinsul imperiului și că ei constituiau o minoritate, în raport cu celelalte naționalități existente în fiecare provincie în parte, atât în mediul urban (cu excepția câtorva orașe și târguri din Galiția și Bucovina unde dețineau majoritatea), cât,

mai ales, în cel rural, ceea ce ar fi făcut dificilă impunerea candidaților proprii la alegeri. „Votul universal, a cărui introducere evreii o salută, ar deveni în aceste împrejurări pentru ei cea mai mare fatalitate, acesta ar pune la pământ, în aceste împrejurări, viața lor națională, politică și economică, fără speranța de reanimare a acesteia, evreii ar deveni în realitate simpli iloti” (Das allgemeine Wahlrecht, dessen Einführung die Juden begrüßen, würde unter diesen Umständen für sie zum grössten Verhängnisse werden; es würde unter diesen Umständen ihr nationales, politisches und wirtschaftliches Leben darniederlegen ohne jede Hoffnung auf Wiederbelebung desselben, die Juden würden in der Wirklichkeit einfach Heloten)²⁷.

Evoluțiile politice de la Viena și, mai ales, lupta dintre naționalitățile reprezentate în Consiliul Imperial din Viena, în jurul proiectului legii electorale, au dus la căderea guvernului Gautsch, în mai 1906, și, în cele din urmă, la numirea unui nou cabinet sub conducerea lui Max von Beck care a reușit până la sfârșitul anului să treacă legea prin Parlament²⁸. Schimbările politice și, mai ales, lipsa de receptivitate a cercurilor conducătoare vieneze au făcut ca nici memorandumul lui Straucher și nici rezoluțiile adunărilor populare evreiești din Bucovina să nu aibă efectul scontat, astfel încât dezideratul *recunoașterii evreilor ca naționalitate* distinctă în cadrul imperiului și instituirea curiilor electorale naționale evreiești, cu prilejul adoptării noii legi electorale, nu a putut fi transpus în practica politică. Autoritățile centrale austriece s-au opus mereu ideii de separare, pe criterii naționale, a evreilor de germani și au refuzat constant să-i recunoască ca o națiune aparte²⁹. Aceeași poziție a fost valabilă și în cazul autorităților provinciale. Astfel, în raportul înaintat, la 1 ianuarie 1906, de guvernatorul Bucovinei Ministerului de Interne din Viena, în privința viitoarei împărțiri a numărului de mandate parlamentare ce reveneau acestei provincii, se specifica că în orașele Rădăuți, Siret și Suceava, unde germanii și evreii aveau majoritatea, mandatul de deputat al acestui district electoral să fie socotit ca unul al germanilor³⁰. Ca urmare, noua lege electorală pentru Cisleitania, sancționată de împăratul Franz Iosef la 26 ianuarie 1907, nu prevedea existența unor curii electorale naționale pentru evrei, aceștia nefiind recunoscuți ca o națiune a imperiului. În privința împărțirii celor 14 mandate de deputat ce reveneau Bucovinei ca provincie, legea

prevedea că 5 reveneau românilor, 5 rutenilor sau ucrainenilor și 4 germanilor³¹. Ca urmare, în campania de alegeri pentru Reichsrat, din 1907, Beno Straucher va candida pentru unul din mandatele ce reveneau germanilor³², fiind ales în cele din urmă de districtul I al orașului capitală, Cernăuți, ca deputat în Parlamentul din Viena. În timpul campaniei electorale, disputele politice dintre „naționali” și „sioniști” s-au reaprins cu intensitate.

După momentul 1906 au existat și alte încercări ale evreilor bucovineni de a impune recunoașterea lor ca națiune de către autoritățile din Monarhia de Habsburg, așa cum au fost Conferința internațională de lingvistică de la Cernăuți, din anul 1908 sau procesul intentat de Max Diamant în 1909, statului austriac, ce au avut drept țel impunerea limbii idiș ca limbă oficială³³ etc.

La rândul său, Straucher și partidul său au militat în continuare pentru recunoașterea identității naționale evreiești. Cu ocazia dezbaterilor politico-parlamentare din anii 1909-1910, prilejuite de schimbarea legii electorale pentru Dieta Bucovinei, pe baza dreptului de vot universal, soldate cu faimoasa „înțelegere dintre naționalități”, în privința reprezentării parlamentare proporționale la nivel provincial, acesta a reușit să obțină consimțământul deputaților români, ruteni, germani și poloni, de a însera între articolele proiectului de lege, prevederea privind instituirea unei curii electorale naționale evreiești la nivelul întregii provincii Bucovina, în care urmau a fi aleși doar evreii³⁴.

Acest punct din propunerea legislativă făcută de Camera legislativă provincială bucovineană a fost însă respins de autoritățile imperiale din Viena, pe motiv că tratarea populației evreiești ca o națiune distinctă nu era conformă cu prevederile legilor austriece în vigoare. Ca urmare, în prevederile noii Legi electorale pentru ducatul Bucovinei, sancționate de împăratul Franz Iosef, în anul 1910, era prevăzut, în mod expres, faptul că evreii urmau să aleagă și să fie aleși împreună cu germanii, în cadrul aceleiași curii electorale³⁵. Refuzurile acestea repetate de recunoaștere a evreilor ca națiune au intensificat tensiunile dintre aceștia și statul austriac, determinându-i pe unii chiar să se declare de naționalitate română sau ucraineană³⁶, iar pe altă parte au ascuțit la maximum lupta politică dintre „naționali” și „sioniști”³⁷.

Concluzionând, putem aprecia că eforturile făcute în plan politic de Partidul Național Evreiesc, în frunte cu Beno Straucher, cu ocazia dezbaterilor pe marginea introducerii votului universal în Cisleithania, de a obține transpunerea în practica politică a dezideratului recunoașterii evreilor ca una din naționalitățile imperiului și nu numai ca o confesiune, nu au condus la soluționarea acestei doleanțe de autoritățile austriece. Acesta a rămas dezideratul neîmplinit al populației evreiești bucovinene până la sfârșitul Monarhiei de Habsburg, care își va găsi rezolvarea doar în noul cadru legislativ al României Mari.

NOTE

¹ Josy Eisenberg, *O istorie a evreilor*, Humanitas, București, 1993, pp. 297-298.

² Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 533.

³ Despre cât de puternic înrădăcinat era curentul asimilaționist în rândul evreilor bucovineni la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, vezi mărturia unor contemporani, precum Dimitrie Dan, *Die Juden in der Bukowina*, în: „Zeitschrift für Österreichische Volkskunde“, 7/1901, pp. 169-179 și Raimund Fridrich Kaindl, *Die Juden in der Bukowina*, în: „Globus“, tom 80, Braunschweig, 1901, nr. 9-10, pp. 133-137, 157-161.

⁴ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Reprezentarea evreimii în Dieta Bucovinei (1861-1918)*, în: SAHIR, V, București, 2000, pp. 205-206.

⁵ Beno Straucher, născut în Rohozna, lângă Sadagura, la 11.8.1854, decedat 1936 în Cernăuți, a făcut studiile gimnaziale la Cernăuți, iar cele universitare la Cernăuți și Viena. Doctor în științe juridice. Avocat. Din 1887 membru în Consiliul orașului Cernăuți, apoi președinte al comunității israelite. Ales din 1897 deputat al Consiliului Imperial din Viena, iar din 1900 și în Dieta Bucovinei, activează în cele două organisme politice până la prăbușirea monarhiei. Președinte al Partidului Național Evreiesc. Din 1919 a fost ales în mai multe rânduri în Camera Deputaților din București.

⁶ Anton Freiherr von Kochanowski, a ocupat timp îndelungat (1871-1885), mandatul de deputat al orașului Cernăuți în Camera Deputaților a Consiliului Imperial din Viena, fiind în același timp și primar al orașului.

⁷ Adolf Gaisbauer, *Zionismus und Jüdischer Nationalismus in Zisleithanien (1882-1918)*, disertație susținută la Universitatea din Viena, Wien, 1981, p. 324.

⁸ Emanuel Turczynski, *Die Bukowina*, în vol.: *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien Bukowina Moldau*, editat de Isabel Röskau-Rydel, Siedler Verlag, 1999, p.269.

⁹ Adolf Gaisbauer, *op. cit.*, p. 325.

¹⁰ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 205.

¹¹ David Sha`ari, *Die jüdische Gemeinde von Cernowitz*, în: Harald Heppner (ed.), *Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt*, Böhlaus Verlag, Köln-Wiemar-Wien, 2000, pp. 118-119.

¹² Mihai-Ștefan Ceaușu, *Der Landtag der Bukowina*, în: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie, 1848-1918, vol. VII/2: Verfassung und Parlamentarismus. Die Regionalen Repräsentativkörperschaften*, Wien, 2000, p. 2175 și urm.

¹³ Wilhelm Brauneder, *Die Entstehung des Parlamentarismus 1861/1867 und seine Weiterentwicklung*, în: Herbert Schambeck (ed.), *Österreichs Parlamentarismus. Werden und System*, Dunker & Humblot, Berlin, 1986, pp. 116-117.

¹⁴ Erich Zöllner, *op. cit.*, p. 536.

¹⁵ Allgemeine Verwaltungs Archiv Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, 34/2, K. 2236, 1906, 1-1200.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Erich Zöllner, *op. cit.*

¹⁸ Allgemeine Verwaltungs Archiv Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, 34/2, K. 2236, 1906, 1-1200.

¹⁹ Vezi în acest sens telegrama trimisă de Birnbaum, din Cernăuți, în numele proletariatului evreiesc, la închiderea adunării populare ce a avut loc în orașul capitală a Bucovinei, la 20 ianuarie 1906.

²⁰ Allgemeine Verwaltungs Archiv Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, 34/2, K. 2236, 1906, 1-1200.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Helmut Rumpler, *Parlament und Regierung Cisleithaniens*

1867 bis 1914, în: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, vol. VII/1, *Verfassung und Parlamentarismus*, ed. de Helmut Rumpler și Peter Urbanitsch, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2000, pp. 879-881.

²⁹ Gerald Stourzh, *Galten die Juden als Nationalität Altösterreichs ? Ein Beitrag zur Geschichte des cisleithanischen Nationalitätenrechts*, în: Idem (ed.), *Wege zur Grundrechtsdemokratie. Studien zur Begriffs- und Institutionsgeschichte des liberalen Verfassungsstaates*, Wien-Köln, 1989, p. 259 și urm.

³⁰ Allgemeine Verwaltungs Archiv Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, 34/2, K. 2236, 1906, 1-1200.

³¹ Helmut Rumpler, *op. cit.*, p. 880.

³² Allgemeine Verwaltungs Archiv Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, 34/2, K. 2240, 1907, 1-1500.

³³ Ion Lihaciu, *Unele aspecte din procesul intentat de Max Diamant pentru recunoașterea oficială de către administrația Imperiului Habsburgic a idișului*, în: SAHIR, tom. V, București, 2000, p. 185 și urm.

³⁴ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 207.

³⁵ Gerald Stourzh, *Der nationale Ausgleich in der Bukowina 1909/1910*, în vol.: *Die Bukowina: Vergangenheit und Gegenwart*, editat de Ilona Slawinski și Joseph P. Strelka, Bern-Berlin-Frankfurt a. M.-New York-Paris-Wien, 1995, p. 46 și urm.

³⁶ I. E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 101.

³⁷ Leon Arie Schmelzer, *Geschichte des Zionismus in der Bukowina*, în: Hugo Gold (ed.), *Geschichte der Juden in der Bukowina*, vol. I, Tel Aviv, 1958, p. 97.

GEORGE PANU ȘI CHESTIUNEA EVREIASCĂ ÎN ROMÂNIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Dumitru VITCU

Cunoscut îndeobște ca memorialistul, dar și ca dezertorul „Junimii” în ipostazele temporale corespunzătoare profilului cultural, respectiv celui politic, al faimoasei societăți ieșene de la sfârșitul secolului al XIX-lea, impetuosul gazetar, istoric și critic literar, juristul, șeful de partid și parlamentarul George Panu a „beneficiat” de un început de posteritate ostil, grație portretelor voit distorsionate transmise chiar de foștii săi mentori, emuli sau colegi de cenaclu, semnificând – oarecum diferențiat – acte de răzbunătoare execuție morală din partea celor care i-au fost contemporani¹. I s-a imputat relativ de timpuriu și cu parțial temeii, dar și cu vădită exagerare a tonului, gimnastica politică de care s-a dovedit capabil sau cameleonismul și capacitatea de adaptare din mers la rigorile unei vieți publice dinamice, mereu schimbătoare, aflată în căutarea formulelor optime de expresie, racordate cerințelor dar și disponibilităților timpului istoric.

Ceea ce nu au observat ori nu au voit să observe criticii sau detractorii săi a fost faptul că instabilitatea (mobilismul) plasamentului politic, evidentă mai cu seamă în partea a doua a vieții, nu a avut și o corespondență ideologică în cazul aceluiași personaj. Așa cum demonstrase inițial Eugen Lovinescu², care combătuse argumentat pretensele deficiențe caracterologice ale lui Panu, și cum avea să remarce mai târziu Zigu Ornea, reluând dosarul din aceeași perspectivă³, în spatele acelor oscilații politice – aparent spectaculoase, dar care, privite mai atent, nu erau în epocă numai ale lui, fiind lesne detectabile chiar în cazul unora dintre contestatari – se poate vorbi, neîndoielnic, de o consecvență de atitudine și de convingeri cel puțin comparabilă cu a iluștrilor săi contemporani. Reexaminarea, fie și sumară, a tuturor elementelor concurente în cristalizarea și afirmarea carierei politice a lui George Panu, elemente din rândul cărora nu poate

lipsi un reper pe nedrept ignorat (sau chiar evitat cu bună știință în istoriografia românească a ultimei jumătăți de veac) numit „chestiunea evreiască”⁴. poate constitui încă un argument în favoarea amintitei statornicii a convingerilor și în ilustrarea unui traiect ideologic rectiliniu urmat de fondatorul Partidului Democrat-Radical și al temutului ziar „Lupta”.

George Panu s-a născut la Iași, cu numai două săptămâni înaintea izbucnirii mișcării revoluționare de la 1848 în Moldova, în familia maiorului Vasile Panu, coborâtoare la rându-i din familia răzășească Brânză din ținutul Vasluiului. Și-a început instrucția primară la școala de la Trei Sfetitele (1856), urmată de cursurile secundare ale Academiei Mihăilene (din 1860) și de cele superioare ale Universității ieșene, ca student (din 1867) al Facultății de Litere. Încă elev fiind, Panu a fost atras de „prelecțiunile populare” inițiate în vechea capitală moldavă de viitorul ctitor al „Junimii”, Titu Maiorescu, dar matricea personalității sale a reținut, într-o doză sporită, influențele exercitate de grupul profesoral constituit în jurul altui intelectual ardelean moldovenizat, Simion Bărnuțiu. De altfel, sub înrâurirea ideologică a acestuia, Panu s-a și înscris în formațiunea politică întemeiată pe principiile bărnățiene, Frațiunea liberă și independentă, condusă de profesorul N. Ionescu, fără a se îndepărta însă de Junimea, a cărei aroganță culturală chiar dacă i-a displicut⁵ nu l-a împiedicat ca (la îndemnul prietenilor Al. Lambrior și A. D. Xenopol) să i se înregimenteze în aprilie 1872⁶. Manifestând interes pentru studiul istoriei naționale încă înainte de a face acest pas, într-o vreme când A. D. Xenopol aborda doar problematica istoriei culturii și a civilizațiilor, evitând polemica, junimiștii au încercat să-l opună pe combatantul incisiv, care se arăta a fi G. Panu, istoriografiei de școală romantică. Numai că, după câteva studii prezentate și publicate în coloanele „Convorbirilor literare” marcând „întâia manifestare serioasă a «Junimii» pe tărâmul istoriei naționale”⁷, ca și după violenta polemică în care se angajase cu intelectuali de talia lui B.P. Hasdeu sau Gr. Tocilescu, vocații apreciate elogios de P. P. Carp, care îl declara „cel mai înzestrat și mai apt să poarte armele «Junimii» în lupta cu vechea școală istoriografică”⁸, Panu realiza că drumul pe care apucase era mai anevoios decât își închipuise. În plus, plecat în 1875 cu bursă de studii la Paris spre a aprofunda studiile istorice, deplasare asigurată de Titu

Maiorescu în calitatea-i de ministru al Instrucțiunii Publice, tânărul bursier al statului român a devenit și mai exigent, nu doar cu alții, ci și cu sine. Comunicând, într-o corespondență adresată lui Iacob Negruzzi la 2 ianuarie 1876, unele extravagante, erori sau platitudini întâlnite chiar în coloanele „Convorbirilor”, el nota: „Această sufizanță pe care am avut-o și eu și care m-au făcut să scriu pagini ce astăzi nu aș mai scrie este tot ce poate fi mai metafizic și mai contrar cu orice spirit serios de cercetare”⁹.

Sporul de exigență vădit și în direcția nouă pe care a dat-o studiilor sale – prin îndepărtarea de istoriografie în favoarea dreptului, pe care l-a urmat la Bruxelles, obținând și titlul de doctor în domeniu¹⁰ – a avut, se pare, o dublă motivație: pe de o parte, atmosfera generală găsită în capitala Franței, unde era încă vie amintirea Comunei din Paris și unde ideile Internaționalei a l-a aflaseră un bun teren de propagare în rândul tineretului și, pe de altă parte, legăturile statornicite de G. Panu cu C. A. Rosetti și cu fiii acestuia, Mircea și Vintilă, cunoscuți ca socialiști de marcă, relații evaluate ulterior în colaborare politică. „Din vreo 500 de studenți ce se zice că sunt în Paris – nota colegul său de studii, Al. Lambrior, într-o scrisoare destinată lui Titu Maiorescu, în mai 1875 – cei mai mulți sunt din școala «politică a» lui Rosetti, care pare a se fi strămutat aice mai mult pentru acest scop, [...] sunt pe față partizani ai republicanismului pentru țara noastră”. În opinia expeditorului, exista primejdia ca studioșii români la Paris, „după îndemnul lui Rosetti, să se întoarcă în țară gambetiști și chiar comuniști”¹¹.

Metamorfoza gândirii lui Panu a fost observată, doi ani mai târziu, de un alt student român sosit la Paris, N. Xenopol, fratele istoricului, care, remarcându-i îndepărtarea tot mai evidentă nu numai față de obiectivul inițial al studiilor sale, în favoarea celor sociologice, ci și de principiile culturale ale societății ieșene, îi scria lui Iacob Negruzzi¹² că mai vârstnicul său coleg de studii „a devenit un pesimist înfricoșat, întrucât se atinge de oameni, idei și scrieri ale «Junimii»”. Plasat de semnatar undeva între idealismul cultural al societății ieșene și realismul pozitivistilor, cu observația expresă că devenise deja „prea radical în ideile lui”¹³, Panu revenea în țară în 1879, după dobândirea titlului de doctor în drept al Universității din Bruxelles, pe care o frecventase în ultimii doi ani de studii în străinătate.

Firese, în poșida speranțelor mărturisite de binefăcător – e drept, nu mult după plecarea tânărului bursier la Paris¹⁴ – și a invitației directe ce i-a fost făcută, după revenirea în țară, de către Petre P. Carp¹⁵, dar în perfectă consonanță cu avertismentele primite despre el pe parcurs, George Panu nu numai că s-a înstrăinat foarte mult de «Junimea» „prin ideile și felul studiilor” din străinătate, dar a și început să colaboreze politic cu filiala liberală ieșeană în încercarea constituirii aici a unei grupări filo-rosettiste. De altfel, cum s-a și observat¹⁶, integrarea sa în Junimea literară nu a semnat niciodată și o înregimentare politică. Poate doar o iluzie. Prin 1881, când Panu continua să frecventeze cenaclul, opțiunea sa politică devenise deja notorie. T. Maiorescu, înșelat în așteptări, îl numea cu aparent justificată ironie „actualul liberal”¹⁷.

Totuși, ruptura politică cu junimiștii nu a fost nici completă, nici definitivă, cum se înfățișa aceasta în penultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Elemente ale ideologiei politice junimiste stăruiau în gândirea sa – cum însuși a mărturisit¹⁸ – și i-au înrăurit conduita, prilejuind și explicitând astfel oscilațiile sale „partinice” între liberali și conservatori.

Cu predispoziții deja anunțate și cu impulsul primit chiar din partea șefului liberalilor, cu prilejul unei vizite a acestuia prin Moldova, Panu își părăsea obligațiile didactice (reluat după întoarcerea în țară) spre a intra – potrivit mărturisirilor făcute bunului său prieten de tinerețe, Calistrat Hogaș – în „marea luptă a vieții”¹⁹. Având și atul titlului științific dobândit la Bruxelles, el a fost numit, mai întâi, în funcția de prim-procuror al tribunalului din Iași, funcție pe care a deținut-o din aprilie 1880 până în iunie anul următor²⁰, și care a prilejuit aceluiași mentor al „Junimii” o nouă „amabilitate” la adresa tânărului magistrat, numit „ocrotitor al socialiștilor”²¹, pentru presupusa tergiversare a trimiterii în judecată a manifestațiilor socialiști de la Iași din primăvara anului 1881.

În încercarea de a coagula unitatea grupărilor liberale din Moldova, Panu a pus umărul la apariția ziarului guvernamental „Liberalul” din Iași (26 noiembrie 1880), beneficiind de sprijinul și recomandările lui Vasile Conta, pe atunci ministrul instrucțiunii și cultelor în cabinetul I.C. Brătianu, dar trezind și reacțiile nefavorabile, motivate diferențiat, ale conservatorilor, socialiștilor și fracționiștilor

ieșeni²². Ultimii sesizau de fapt incompatibilitatea evidentă a statutului său, oficial și oficios totodată, de magistrat și, respectiv, de ziarist liberal, aflat la conducerea ziarului, calitate ce-i anula necesara imparțialitate în săvârșirea actului de justiție.

Îndeajuns de sugestiv în privința disponibilităților și opțiunilor politice ale lui Panu, evaluate până atunci pe un traiect cvasirectiliniu, ziarul a constituit în primii ani ai existenței sale un instrument de propagandă guvernamentală liberală (prin susținerea acțiunilor cabinetului I. C. Brătianu și critica opoziției), pentru ca, din 1883, să exprime ideologia grupării dizidente rosettiste, căreia fostul șef de cabinet al ministrului de interne (numit în 1881) i s-a integrat și în ipostaza de deputat de Iași, ales pe listele acesteia. Propulsarea sa, la vârsta de 35 de ani, în parlamentul destinat a revizui constituția l-a îndemnat pe M. Kogălniceanu să afirme că „Panu este unul din rarii oameni politici tineri care au intrat complet pregătiți în viața politică”²³.

Numai că „mariajul” său politic cu rosettiștii s-a desfășurat curând, o dată cu demisia comună din Cameră, în iunie 1884, ca reacție încă solidară la manevrele guvernamentale în urma cărora parlamentul a adoptat legea electorală bazată pe pluralitatea colegiilor. Spiritul său energic și independent, fără a se abate de la trunchiul ideologic liberal, dar nemaifăcând casă bună cu linia politică „lipsită de fermitate” a lui C. A. Rosetti, l-a determinat pe G. Panu să scoată la Iași, în aceeași vară, începând cu ziua de 19 iulie 1884, ziarul subtitrat *liberal-opoziționist* „Lupta”²⁴, care avea să fie ulterior organul de presă al propriului partid radical.

Cum în alegerile parlamentare desfășurate în noiembrie 1884 nu a mai obținut necesarul de voturi spre a redeveni deputat, el a folosit până în primăvara lui 1888 „Lupta” ca arma cea mai redutabilă și temută împotriva guvernului și a acțiunilor guvernamentale, oferind totodată argumente temeinice celor care îl suspectau ori îl acuzau fățiș pentru legăturile sale cu grupările socialiste²⁵. „Cine nu aprobă pe socialiști – scria în «Lupta» din 11 ianuarie 1885 – n-are decât să-i combată [...]. A striga însă că socialismul e o grozăvenie, fără a spune altceva decât banalități copilărești, nu înseamnă a combate socialismul. Orice idee se combate prin alta, nu prin ocări și strigături”²⁶.

Atât în perioada ieșeană a apariției, cât și după transferul redacției la București, în 1886, ziarul a dus o susținută, uneori chiar violentă, campanie antiguvernamentală și antibrătienistă, contribuind substanțial în cadrul Opoziției Unite (în care mai intraseră conservatorii lui Lascăr Catargiu, „independenții” lui Dim. Brătianu și liberalii „sinceri” ai lui G. Vernescu), la căderea cabinetului I. C. Brătianu după 12 ani de guvernare²⁷.

În paralel și concomitent, aceeași gazetă și directorul ei au declanșat o virulentă campanie anticarlistă și antidinastică, evoluată de la împotrivirea constituirii prin lege a domeniilor coroanei, până la atribuirea calificativului de trădător al intereselor naționale românești regelui Carol, în cuprinsul cunoscutului articol-pamflet *Omul periculos*²⁸ publicat în numărul din 1 aprilie 1887 al ziarului. Gestul, precum se știe, i-a atras lui Panu un proces de presă în cadrul căruia, deși a fost apărat de mari personalități ale vremii (N. Fleva, N. Blarenberg, Ion Lahovary), inculpatul a fost condamnat la doi ani de închisoare și plata unei amenzi, sentință rămasă definitivă și după apel. În acele împrejurări, ignorând consiliile unora dintre apropiații săi și dând curs propriilor îndemnuri, taxate ulterior ca slăbiciune, inabilitate sau chiar lașitate²⁹, Panu a părăsit țara refugiindu-se la Paris, de unde a revenit în februarie 1888, cu imunitatea asigurată prin mandatul de deputat obținut în alegerile parlamentare din ianuarie același an.

Apărător activ al cauzei țăranilor răsculați în acea primăvară, situat pe o platformă întrucâtva comună cu cea a socialiștilor reprezentați de I. Nădejde și V. Morțun, deputatul radical s-a arătat preocupat îndeosebi de constituirea unei grupări politice proprii, care să-și impună identitatea programatică și organizatorică în viața publică românească. Pornind la drum cu amicii politici ieșeni constituiți în nucleu radical, Panu a dat publicității, prin mijlocirea aceleiași gazete din 9-10 septembrie 1888, *Programul democrat-radical*, act ce semnifică momentul fondării partidului său politic³⁰. Ulterior, împreună cu Vintilă Rosetti și alți prieteni comuni, a ambiționat să dea „o organizare serioasă în toată țara a grupului democratic”³¹, izbutind ca, prin completarea și popularizarea principiilor programatice, să-și apropie simpatia ori adeziunea multor intelectuali (între ei și savantul Petru Poni, B.P. Hasdeu, I.L. Caragiale), dar și adversitatea „vechilor partide”, din care însuși provenea sau către care foarte curând se va îndrepta.

Prestația parlamentară în cursul celui de al doilea mandat de deputat i-a asigurat necesara credibilitate în rândul electoratului și, o dată cu aceasta, reînnoirea statutului său în alegerile din februarie 1892, în ipostaza și mai onorantă de senator. Din acel an însă, o dată cu părăsirea directoratului de la „Lupta” și, în pofida menținerii atitudinii critice față de cabinetul prezidat de Lascăr Catargiu, Panu și partidul său au intrat în derapaj politic către direcția conservatoare, semnificând la primă vedere o spectaculoasă abjurare a convingerilor exprimate până atunci. Faptul a fost explicat prin neputința conștientizată a unei prezențe active și eficiente în viața publică în lipsa unui partid cu pondere reală pe eșichierul politic românesc, acolo unde regele căuta (și găsea) îndeobște, pentru responsabilități guvernamentale, doar două formațiuni constituite: liberalii și conservatorii³². Către cei dintâi nu se putea îndrepta pentru că erau considerați prea compromiși după îndelungatul vizirat al lui I.C. Brătianu și pentru că însuși contribuise substanțial, în opoziția unită, la îndepărtarea lor de la guvernare. Cum nici conservatorii nu s-au grăbit să-l „aspire” din pricina opoziției motivate a grupului junimist, înțelegerea a devenit posibilă abia după pierderea guvernării acestora, în 1895.

Între timp, Panu și-a publicat lucrarea *Portrete și tipuri parlamentare*, în paginile căreia, depășind resentimentele sau interesele personale, recunoștea valoarea sau capacitatea de om politic a lui P.P. Carp, spiritul organizatoric în domeniul instrucției publice și talentul oratoric neîntrecute ale lui Titu Maiorescu, umorul liberalului C. Bobeică, antidinasticismul și demnitatea lui C. Ressel, dar și rugina comportamentală a liderului conservator Lascăr Catargiu³³.

Privită și comentată diferențiat în epocă, fuziunea radicalilor cu conservatorii, săvârșită formal abia în primăvara anului 1897³⁴, a început cu stângul pentru Panu. În alegerile parlamentare din toamna lui 1895 el și-a pierdut mandatul de senator, iar de la 30 noiembrie același an, temuta gazetă „Lupta” al cărei proprietar era, își înceta apariția. Refacerea căsniciei cu foarte tânăra Maria Klein, după divorțul de Ecaterina Caranfil, și petrecerea timpului cu familia și prietenii (B.Șt. Delavrancea, I.L. Caragiale, V. Morțun, dr. C. Istrati, Al. Bădărău, I. Bacalbașa etc.) în locuința sa de la Durău îi vor fi restabilit moralul și îl vor fi reobișnuit pe energicul om politic cu noul cadru de exprimare, reductibil la presă (conservatoare) și la întrunirile publice.

Abia din martie 1898 el se va reîntoarce în Parlament, ca senator de Galați ales pe lista Partidului conservator, în al cărui comitet director a și fost cooptat. Cu poziția politică re consolidată, grație sprijinului primit din partea lui N. Filipescu și colaborării sale în redacția ziarului condus de acesta, „Epoca”, Panu a izbutit să de joace fuziunea junimiștilor cu conservatorii³⁵, sugerată de rege, asigurându-și astfel adversitatea (chiar ura) statornică a celor dintâi. În schimb, speranța dobândirii unui portofoliu ministerial, când căderea cabinetului liberal condus de D. A. Sturdza devenise iminentă³⁶, se va stinge o dată cu încetarea neașteptată din viață, în chiar ziua nominalizării premierului preferat de rege, Lascăr Catargiu, în a cărui echipă fusese inclus pe listă. Soluția circumstanțial impusă de rege, cu George Gr. Cantacuzino (Nababul), urmată de alta cu P.P. Carp, în fruntea guvernului, nu numai că i-a zădărnicit definitiv iluzia portofoliului ministerial, dar i-a și periclitat statutul în cadrul partidului conservator intrat, la hțtarul dintre secole, într-o acută dispută intestină³⁷. La căderea guvernului P. P. Carp, act politic la care și Panu cooperase, partidul s-a spart în expresia acestuia astfel: „o parte continentul Cantacuzino, alta – peninsula Carp. Din rupturile cele mari, s-a rupt o bucățică de pământ, proprie să cuprindă pe dânsa un singur om; împrejurările m-au aruncat pe mine acolo, *eu sunt un Robinson politic (subl. ns. – D.V.)*”³⁸.

Declarându-se un izolat politic, din 1901 el a întors spatele conservatorilor, manifestând în schimb bunăvoință față de liberali, care aveau să-l recupereze definitiv – mai întâi ca independent – prin sprijinirea candidaturii sale pentru un nou mandat parlamentar. Dezamăgirile acumulate pe parcurs i-au diminuat însă entuziasmul de odinioară și, obosit să mai peregrineze, apoi afectat de apariția unei maladii incurabile, a rămas până la sfârșitul vieții (1910) în zona politică dovedită cea mai compatibilă cu spiritul său democratic. A rămas nu doar un simplu spectator sau chiar un învins al vieții politice, cum însuși se considera în 1907, ci un atent și activ comentator al acesteia, poate mai puțin de la tribuna parlamentului și mai mult prin paginile revistei „Săptămâna”, pe care începuse a o edita în 1901 și unde avea să-și publice – până în 1906 – *amintirile* sale despre „Junimea”.

Privită retrospectiv, în toată complexitatea și în toate formele de expresie la distanță de un secol, conduita politică,

suprapusă celei morale, a lui G. Panu infirmă, așadar, judecata aspră de care a avut parte în rândul unora dintre contemporanii săi, întâmplător adversari politici, care nu l-au iertat nici după moarte³⁹. Târziu, dar meritat, s-a observat și demonstrat că „gimnastica” politică practică de memorialistul „Junimii”, îndeosebi după 1893, nu i-a cuprins și principiile esențialmente democratice pe care le-a afirmat și slujit indiferent de culoarea flămării pe care temporar a fluturat-o. Versalitatea-i aparentă, mult și pătinitor exagerată, a dezvăluit, la un examen obiectiv⁴⁰, un caracter ferm și rectitudine în convingeri, niciodată abjurată de la nucleul lor esențial. Un argument în plus în această direcție îl constituie, precum am mai spus, atitudinea sa consecvent exprimată într-o chestiune politică sensibilă, cu suficient potențial inflamator, la sfârșitul sec. al XIX-lea, deopotrivă, în interior și în afară, care a fost chestiunea evreiască.

Va fi avut sau nu intervenții pe această temă și înainte de 1884, rămâne încă de văzut. E posibil ca „Liberalul” ieșean pe care l-a păstorit în primii ani de apariție să-i fi găzduit opiniile în materie, însoțite de ciclul de schițe intitulat *Din viața poporului evreu* și semnate cu pseudonimul Magnus (probabil Moses Gaster)⁴¹, opinii ce nu par să fi fost modificate ulterior după mariajul și apoi divorțul său politic de rosetiști.

Din 1884, prin mijlocirea noului său ziar, „Lupta”, G. Panu a intrat într-o susținută polemică cu officiosul partidului de guvernământ „Voința națională”, declanșată mai ales după acuza vânturată împotriva-i, prin cea mai însemnată foaie liberală, că ar fi „încasat bani pentru a apăra chestia evreilor”. Gestul murdar al adversarilor săi, cumulat cu reacția firească de autoapărare, l-a determinat să-și adune, în 1886, toate articolele și intervențiile cuprinse până atunci în „Lupta” și să le republice sub formă de broșură, spre a oferi cititorilor imaginea cât mai nuanțată a propriei consecvențe. „Am avut totdeauna curajul să spun ce gândesc, prin urmare am spus și în chestia evreiască gândurile mele” – mărturisea el în prefața broșurii: „Nu am nimic de șters (din ceea ce publicase în ziar – *n.n.s.*), dar desigur, mult de adăugat. Sunt adânc convins că linia ce am adoptat-o, noi românii, față cu evreii, pe lângă că e neumană și antiliberală, apoi nu este nici nimerită din punct de vedere politic. A lua întreaga masă evreiască și a o condamna în bloc, a crede că în

fiecare evreu este un pericol național, a judeca cu pasiunea iar nu cu mintea rece această linie politică” semnifica, în viziunea sa, o gravă eroare, contraproductivă pentru țară⁴².

După acest enunț principal, Panu își motivează conduita și își reafirmă opiniile prin mijlocirea textelor reproduse din „Lupta”, într-o ordine aparent aleatorie și într-un stil specific gazetăresc, mai puțin elaborat decât în studiul special consacrat aceleiași teme și publicat șapte ani mai târziu⁴³.

Comentând, mai întâi, maniera în care Camerele de revizuire a Constituției au dezbătut și adoptat în 1879 modificarea celebrului articol 7 – în conformitate cu dispozițiile înscrise în tratatul de la Berlin (art. 44) – și, îndeosebi, maniera în care guvernării au înțeles să o traducă în fapt, el observa: „Noi am introdus art. 7 (modificat – *n.ns.* – D.V.) în Constituție ca să nu mai avem în țară și în străinătate, în ceea ce ne privește, o chestie evreiască. Dacă vom continua precum am început de vreo trei ani, desigur că în curând o vom aduce-o din nou pe tapet. Cu un articol platonice pus de formă, într-un moment de nevoie, nu se rezolvă o chestie veșnic vie și foarte complicată”⁴⁴. Scăderea dramatică – până la cota zero, în cursul ultimei sesiuni parlamentare la care făcea referință (1884-1885) – a numărului evreilor împământeniți, semnificând triumful punctului de vedere exprimat mai întâi de principele Carol⁴⁵, apoi și de ministrul de externe V. Boerescu⁴⁶, avea în interpretarea sa o singură explicație: tratamentul discriminatoriu și anticonstituțional aplicat evreilor, comparativ cu ceilalți străini.

Discriminarea s-a vădit, în opinia sa, și în cazul naturalizărilor deja operate de autorități, proces anevoios în care câștig de cauză avusese „înalta finanță izraelită” și evreii care făcuseră „mai mult vuiet (în străinătate – *n.ns.*)”, în detrimentul tinerimii merituoase și devotate țării. „Sunt un număr respectabil de tineri născuți și crescuți în țară, cunoscând și vorbind perfect limba noastră, neavând nici o legătură cu străinătatea, nefiind în corespondență nici cu alianța izraelită, nici cu altă confrerie. Acești tineri – insista Panu – trecuți prin școalele noastre, bacalaureați, oameni în societate sau studenți la diferite facultăți nu se destină nici comerțului, nici nu sunt bogați încât să fie în pericol comerțul nostru, moșiile noastre. Pe lângă aceștia, sunt o sumă de alți evrei inofensivi, muncitori, trăind modest, fiind în țară

din moșii și strămoșii lor. Mai este alt număr de bărbați culți, medici sau cu alte profesii, care au dat dovezi că pot a se lipsi de acest pământ și de interesele țării. Sunt, de asemenea, dintre comercianți, oameni care au drept de a aspira la cetățenie⁴⁷. Or, prin înlăturarea sistematică a acestora de la dobândirea unui statut potențial (formal recunoscut) și prin accesarea la cetățenia română doar a evreilor bogați, în speță a bancherilor, nu numai că nu putea fi soluționată – în interpretarea sa – o chestiune politică, dar era agravată și o alta economică, prin consecințele concurențiale declanșate implicit, utilizate apoi de aceiași politicieni ca argumente pentru sistarea naturalizărilor.

Precizându-și punctul de vedere, rămas neschimbat încă de pe vremea efectuării studiilor la Paris și când „în țară începuse a se agita chestia evreilor”. Panu apela – spre confirmarea poziției exprimate atunci – la memoria foștilor studenți prezenți la întrunirile societății (C.C. Arion, D. Ionescu, Spiru Haret, Mironescu, Disescu, Tătăranu, N. Xenopol ș.a.), acolo unde se pronunțase pentru o largă împământenire. Acum adăuga: „Ceea ce credeam în chestia evreilor cu șapte sau opt ani în urmă cred și acum. Nu mi-am schimbat o iotă din convingerile mele⁴⁸. Consecvența în materie, chiar dacă nuanțată, o întâlnim și la M. Kogălniceanu⁴⁹, și la P.P. Carp⁵⁰.

Ceea ce va fi focalizat în mod special atenția gazetarului pe chestiunea evreiască a fost, neîndoielnic, votarea de către Parlament și apoi promulgarea, în martie 1884, a legii comerțului ambulant, urmată de circulara guvernamentală din 2 mai același an cuprinzând instrucțiunile de aplicare. Concepută ca măsură protecționistă în favoarea micilor negustori indigeni și prohibitivă pentru străini, legea a fost aplicată abuziv, conducând la sărăcirea numeroaselor familii de evrei care-și asiguraseră subsistența până atunci din practicarea acestui tip de negoț. Deloc încrezător în oportunitatea și eficiența soluției guvernamentale, Panu scria în numărul din 7/19 august 1884 al „Luptei”: „Trebuie să mărturisesc că legea comerțului ambulant se aplică în mod abuziv. Sub pretext că fac comerț ambulant sunt arestați adesea sârmani nevinovați, sunt sechestrați în comisariate până la întocmirea dosarului lor, ca și când ar fi vorba de o crimă flagrantă; sunt duși apoi cu escortă înaintea judecătorului, acesta îi condamnă pe loc și tot pe loc li se prefăce amenda în închisoare, fără a se informa mai întâi dacă au vreo avere; în fine, ei sunt imediat încarcerati⁵¹.

Protecționismul invocat ori, în termeni politici, patriotismul afirmat o dată cu această lege constituia, în aceeași opinie, o iluzie deșartă: „Dacă cineva crede că cu asemenea mijloace își îndeplinește datoria de bun patriot, cred că își face o tristă idee despre patriotism”. Pentru că, motiva el, „patriotismul unei nații nu trebuie să fie compus din inechitate, din persecuție, din ostilitate față cu oricine nu este din același sânge; el trebuie să fie din stofă mai superioară (sic!), în el cată să intre spiritul de conservățiune, fără a se exclude spiritul de echitate față cu străinul”⁵².

Comentând apoi efectele legii, Panu observa că acestea erau contrare celor urmărite de legiuitor, pentru că, prin aplicarea ei, a fost „suprimat comerțului stabil un concurent serios, comerțul ambulant. Or, comerțul evreiesc periculos (pentru negustorii români – *n.ns.*) nu era cel ambulant, ci este cel stabil, dacă este vorba de pericol. Câți români au profitat de această lege? Câți evrei bogați au pierdut? Nici unul.”⁵³ În schimb, sărăcia care cuprinse familiile micilor negustori afectați de pierderea unicului mijloc de subzistență a generat, pe de o parte, apelurile disperate la ajutor adresate organizațiilor caritabile din țară și străinătate, urmate de listele de subscripție și, pe de alta, intensificarea curentului migrator spre Europa Occidentală și America⁵⁴.

Luând atitudine fermă și condamnând – pe temeiul toleranței românești des invocată în epocă – gesturile vădit ostile elementului evreiesc promovate de unele publicații, ori actele de intoleranță semnalate fie la Liceul din Botoșani⁵⁵, fie la fabrica de hârtie din Bacău⁵⁶, Panu s-a arătat la fel de hotărât adversar al imixtiunilor externe vizând soluționarea „chestiunii evreiești” în România. Convins de necesitatea eliminării discriminărilor persistente în societatea românească, zonă politică în care (firesc) avea mulți adversari, el era în aceeași măsură conștient că în procesul modernizării și al consolidării structurilor instituționale, care însoțeau și defineau „accesul societății românești spre democrație”⁵⁷, orice intruziune sau presiune externă era neavenită. „Orice presiune externă – scria el, referindu-se la o recentă luare de poziție a cabinetului britanic, prin vocea lordului Salisbury – ne va găsi pe toți uniți, gata a rezista la orice cereri, a respinge orice amestec, neprimind introducerea celei mai mici reforme și aceasta pentru un singur cuvânt: fiindcă

cererile, propunerile, reformele ne sunt indicate din afară. Ori de câte ori evreii de aici sau din Londra se vor adresa nu la noi, ci la străini, este de datoria și de demnitatea noastră de a răspunde printr-un *non-possumus* categoric. Și aceasta independent de faptul dacă reclamațiile sau plângerile lor sunt drepte sau nu. Drepte sau nedrepte, întemeiate sau nu, ele sunt neacceptabile pentru noi îndată ce ele trec prin cabinete străine [...]. Aderarea la dânsle ar fi știrbirea neatârării noastre. îngiosărea demnității noastre⁵⁸. La numai câțiva ani de la proclamarea și, apoi, recunoașterea independenței de stat a României, asemenea poziție era de înțeles și, cu nuanțe ne semnificative, era comună întregului eșichier politic, indiferent de gruparea, curentul, cercul sau partidul reprezentate.

Un nou prilej de gâlceavă politică și de firească (am spune) implicare a gazetarului G. Panu în efortul coagulării și extinderii unei stări de spirit antiguvernamentale s-a produs în anul 1885, atunci când cabinetul I.C. Brătianu a decretat expulzarea a zece evrei „născuți și crescuți în țară, ziariști de profesie”⁵⁹, care îndrăzniseră a critica prin presă poziția executivului în chestiunea evreiască. Măsura guvernamentală se întemeia pe multdiscutata și controversata „lege asupra străinilor”, adoptată de parlamentul României în împrejurările politice cunoscute din 1881, când unul dintre adversarii proiectului, N. Ionescu, îl aprecia drept un act de circumstanță și „o pată pentru societatea modernă română”⁶⁰.

Spre deosebire de acțiunile similare anterioare, intens mediatizate în exterior⁶¹, de astă dată expulzații făceau parte din elita intelectuală evreiască, cuprinzând câteva nume binecunoscute, în frunte cu filologul Mozes Gaster, urmat de juristul E. Schwartzfeld, redactorul-șef al ziarului evreiesc de limbă română „Fraternitatea” și de jurnaliștii: J. Schein, de la „Bukarester Freie Presse”, M. Aziel, redactorul-șef al cotidianului „Hajoetz”, B. Brociner și I. Bettelheim, de la „Bukarester Tageblatt”, M. Rosenfeld și I.H. Fior, de la „Vocea dreptății” din Botoșani.

Despre cel dintâi, care fusese și decorat cu ordinul „Bene Merenti” pentru lucrările sale de limba și literatura română, Panu scria cu amărăciune: „Toată lumea erudită cunoaște cercetările sale asupra limbii, istoriei și literaturii noastre vechi. Acest tânăr era unul dintre rarii oameni care se ocupa la noi cu trecutul poporului nostru. Nu mai

departe «decât» acum aproape trei ani a ținut la Ateneu o conferință interesantă asupra apocrifelor în literatura veche. El scria regulat în «Revista de arheologie» a d-lui Tocilescu, are o scriere importantă intitulată «Nomenclatura topică a județului Vâlcea»⁶². La rândul-i, Schwartzfeld își mărturisea atașamentul față de cauza apărată dar și față de țară, protestând împotriva măsurii arbitrare a guvernului în cuprinsul ultimului articol publicat în ziarul pe care-l condusesse până atunci: „Eu, evreu român, născut în țară, la Iași, crescut în școlile țării, neavând altă protecție, sunt expulzat. Și, în pofida acestui lucru, același guvern m-a considerat ca unul din supușii săi atunci când, în 1879, am plecat să-mi termin studiile în străinătate. Este drept că n-am plăcut guvernului liberal și că nu-i plac pentru că am atacat acțiunea sa rușinoasă și barbară împotriva evreilor; împotriva acestor evrei pe care îi consideră *vogelfei*. Protestez în fața țării pe care am iubit-o și pe care o iubesc și acum ca un fiu credincios, contra acestui act arbitrar [...]. Voi pleca fiind silit, dar nu voi dezarma. Coreligionarii îmi sunt scumpi, patria mi-e scumpă și nu-i voi uita. Nu spun deci cititorilor și coreligionarilor adio, nu spun patriei adio, le spun: la revedere!»⁶³.

Comentând actul arbitrar al guvernului și pretextul care i-a stat la bază, directorul „Luptei” formula următorul postulat preliminar: „Oricare ar fi părerile unora din noi asupra chestiunii evreiești și asupra evreilor, să căutăm față de acest act a face abstracție de simpatiile sau antipatiile noastre și să judecăm actul în sine, să-l apreciem din punct de vedere al intenției guvernului, al brutalității acestei măsuri. Să ne deprindem a judeca drept și a înfiera un act brutal, chiar când pare a măguli înclinațiile noastre ascunse”. Din această perspectivă, el nu avea nici un dubiu că prin „noua listă de prosciere” nu era lovit doar un segment social incriminat printr-o lege „infamă”, abuziv interpretată, ci însăși libertatea de a gândi și a scrie. „Guvernul – afirma Panu concludiv – a voit să zdrobească singura armă care o avem în țară, presa. Toți expulzații sunt ziariști; ei apărau o cauză care le era scumpă, cauza evreilor; ei își făceau datoria susținând pe conaționali lor, după cum ne facem noi datoria susținând pe românii din toate unghiurile»⁶⁴. Dincolo de libertățile invocate (gândirea și expresia) ca elemente definitorii și inseparabile oricărei democrații, înțelese ca atare de mulți dintre contemporanii săi, Panu se detașa de aceștia printr-o particulară comprehensiune a dreptului de

conservare a identității etnice într-o perioadă de evidentă ascensiune a naționalismelor.

Asemenea însușire i-a fost însă fals interpretată de adversari, care nu s-au sfiit ca, prin mijlocirea câtorva „jurnalase de provincie“, dar și a gazetelor centrale „România liberă“ și „Voința națională“, să-l acuze pe directorul „Luptei“ că ar fi luat bani de la evrei pentru a le apăra cauza⁶⁵. Ultimul dintre ziarele citate, oficios guvernamental, în numărul său din 1 decembrie 1885, stigmatizând și pe alți oameni politici pentru corupție (precum M. Kogălniceanu, P. Grădișteanu, Ion Docan, Alex. Lahovary și G. Mârzescu), scria despre gazeta ieșeană că ar fi aparținut în realitate tipografului Goldner, iar despre directorul ei, câteva cuvinte lapidare, suficient de veninoase însă: „Guță Panu, salariat de mai mulți evrei pentru a le susține interesele într-un fel de pamflet dezgustător de cinism și de violență“⁶⁶.

Vădit iritat, pe de o parte, de calomniile proferate împotriva-i și, pe de alta, de pretinsul patriotism în numele căruia era pus la stâlpul infamiei, Panu se întreba retoric: „Dar ce înțelege el (autorul articolului din „Voința națională“ – *n.ns.*) prin patriotism? A avea niște prejudeții ridicule, a gândi ca o babă de mahala, a nu ști să studiezi o chestie cu sânge rece, a avea panice de om incult care nu vede mai departe decât vârful nasului, a răcni în toate zilele banalității împotriva evreilor, a simți animozități de ființă barbară și necultă, a-ți închipui ca un fanatic că împământenirea unui singur evreu este un pericol național, aceasta oare înseamnă *a fi patriot*? A avea un articol 7 în Constituție, a-l eluda sistematic, a nu voi să distingi – când e vorba de evreu – între omul folositor țării și cel care nu e, aceasta înseamnă *patriotism*? A profita de antisemitismul din Europa pentru a eluda un articol pozitiv, a acumula în sânul unei populații de 300.000 de suflete nemulțumiri, pentru ca la cel dintâi vânt favorabil chestia evreiască să se pună iarăși, de străini, pe tapet, ca apoi să ni se impună din afară o nouă soluțiune, aceasta înseamnă *patriotic și politic lucru*?“⁶⁷ Desigur, răspunsul subînțeles era încorporat fiecărei interogații, iar în final, Panu, adresându-se preopinenților, mărturisea: „pentru toate ființele inculte și de rea-credință, voi păstra un singur sentiment – disprețul meu“⁶⁸.

Cu aceste cuvinte, se încheia de fapt o secvență distinctă a efortului depus de gazetarul, de omul politic (parlamentarul), ca și de

cetățeanul G. Panu în direcția deslușirii câtorva dintre numeroasele aspecte circumscrise „problemei evreiești” în România la sfârșitul secolului al XIX-lea, problemă care diviza clasa politică după criterii ce nu respectau cu rigurozitate apartenența la un partid sau altul. Credința intimă, întemeiată pe cunoaștere, instrucție, înțelegere și toleranță, s-a dovedit în cazul multor politicieni (între care s-a numărat și G. Panu) mai presus decât dogmele sau ideologiile partizane, separând circumstanțial – și pe acest teren – colegi, ori apropiind adversari.

Următoarea etapă, definitivă pentru maniera de abordare și de pătrundere în esența chestiunii evreiești a lui G. Panu, se plasează la începutul deceniului ultim al aceluiași veac, având și de astă dată un impuls extern drept punct de plecare. În 1891, țarul Rusiei, Alexandru al III-lea, a reluat seria măsurilor discriminatorii, începută cu un deceniu în urmă, împotriva populației evreiești din cuprinsul vastului său imperiu, provocând, firesc, revigorarea curentului migrator în rândul acestei etnii și, o dată cu acesta, îngrijorarea statelor vecine situate pe direcția curentului. Cum România se înfățișa în ochii multor pribegi, nu doar ca un culoar de tranzit, fie spre Apusul Europei, fie spre Palestina, dar și ca potențial loc de refugiu, datorită coeficientului însemnat de etnici evrei trăitori mai ales în Moldova, îngrijorarea cercurilor politice din țară a cunoscut forme particulare de expresie.

Cel mai preocupat de securizarea graniței răsăritene a României împotriva iminentei „invazii” evreiești s-a dovedit atunci a fi deputatul Nicolae Ceaur Aslan (din gruparea democraților naționali), care a și interpelat guvernul pe această temă, în ședința Camerei din 4 iunie 1891, formulând și textul unei moțiuni admisă în unanimitate de forul legislativ. Pretinzând că „guvernul nu este îndeajuns înarmat față cu uelțirile culpabile și cu tendințele manifeste grație cărora marea masă a elementelor evreiești amenință pe zi ce trece a deveni în România un element de zdruncin periculos pentru dezvoltarea economică, socială și națională”⁶⁹, Camera își însușea punctul de vedere și propunerea formulată de N. Ceaur Aslan privitoare la înființarea unei comisii speciale de șapte deputați, care să elaboreze, pe durata vacanței parlamentare, o suită de proiecte de legi menite a preîntâmpina consecințele potențiale generate de situația înfățișată.

Alături de elaborarea unor proiecte nominalizate vizând completarea și înăsprirea controlului aplicării vechii legislații în

materie (precum legea comunală, verificarea pașapoartelor, revizuirea penalităților, instituirea monopolului asupra băuturilor spirtoase, înființarea bazarurilor, interdicția pentru evreii străini de a lua moșii în arendă ș.a.), în atribuția acelei comisii intra și „sarcina de a face constatările legale și de a culege toate datele de natură a lumina parlamentul și țara asupra stării reale a lucrurilor în ceea ce privește felul de trai, agismentele și numărul evreilor din România. Sub acest raport, puterile sale sunt nelimitate, precum nelimitată este și competența ei de a completa seria măsurilor de mai sus prin propunerea și de alte măsuri ce patriotismul și înțelepciunea membrilor ei ar crede comandate pentru apărarea intereselor naționale române”⁷⁰.

Cum până la 1 iulie deputații nu au izbutit să-i desemneze pe cei șapte reprezentanți în comisie din pricina numeroaselor oferte, alegerea lor a fost reportată pentru sesiunea din toamnă a Camerei, pentru ca ulterior, respectivul punct să dispară de pe ordinea de zi a corpului legislativ. Amânarea și apoi anularea punerii în practică a moțiunii s-a datorat, între altele, și atitudinii tranșant potrivnice acesteia exprimată de G. Panu în numărul din 16 iunie 1891 al „Luptei”. Sesizând faptul că, prin „mijloacele extraordinare” ce-i erau puse la dispoziție, acea comisie se substituia puterii executive, el scria: „S-ar părea, citind moțiunea, că o vastă conspirație, o tenebroasă dramă este urzită de evrei și că autoritatea legală, neputincioasă față cu enormitatea mișcării, este nevoită să cedeze locul unor tribunale marțiale, cu puteri discreționare, pentru a reprima energic și repede complotul gata a izbucni deodată pe întreaga suprafață a României. Este pur și simplu ridicol și odios [...]. Guvernul trebuie să ia măsuri severe a împiedica stabilirea la noi a evreilor alungați din Rusia. Toată lumea e de acord [...]. Dar ce are a face chestia expulzării din Rusia și măsurile de luat de noi, pentru a ne prezerva de acea invazie, cu o comisiune cu puteri discreționare de a călca casele oamenilor, de a sechestra registre și corespondențe, de a face constatări legale asupra traiului, relațiilor de familie, asupra modului de a gândi și de a se purta a populației evreiești de la noi?”⁷¹ Panu nu s-a oprit aici.

În dorința clarificării aspectelor controversate ale unei problematici generatoare, prea adesea, de dezbateri sterile și/sau pătimășe, el a reluat, în paginile „Luptei” din același an, preocupările publicistice mai vechi focalizate pe teme actualizate ale chestiunii

evreiești în România, pentru ca, doi ani mai târziu, editorii ziarului său să-i adune contribuțiile în cuprinsul unui studiu publicat, atât ca broșură separată cu titlul deja amintit, cât și împreună cu un altul consacrat *sufragiului universal*⁷².

Partea introductivă a studiului schițează statutul evreilor în Rusia pentru a scoate astfel în evidență cauzele imediate ale fenomenului imigraționist constatat la granița răsăriteană a României. Precumpănitoare între acestea a fost, în opinia sa, nu sentimentul religios sau vreun considerent de natură social-economică, ci grija conservării „stării politice actuale” periclitată prin prezența evreilor în rândul agenților nihilști⁷³. Panu mai observa că prigoana țaristă din ultimii ani nu era îndreptată împotriva întregii populații evreiești, aproximată la patru milioane de suflete⁷⁴, ci numai împotriva evreilor străini de curând sosiți și care nu îndeplineau „condițiile unui indigenat sui generis”. Majoritari în segmentul etnic reprezentat erau evreii indigeni, cărora autoritățile țariste le fixaseră din vreme ca loc de domiciliu doar târgurile și orașele (mai puțin Moscova, Petersburg și Kiev) din cuprinsul a 22 de gubernii, satele fiindu-le cu desăvârșire interzise. Excepțiile de la regulă priveau doar pe etnicii evrei care dispuneau de grade academice rusești (medici, ingineri, ofițeri etc.). Prin urmare, România era amenințată de invazia sărăcimii migratoare a evreilor expulzați din Rusia și nu de masa covârșitoare a celor stabiliți deja în marele *ghetto* al guberniilor rezervate.

În fața unui asemenea pericol pe care îl considera potențial pentru „echilibrul social și economic” din societatea românească, Panu subscria asupra necesității unor „măsuri severe la frontiere, care să împiedice imigrarea evreilor, dar invoca și „datoria umană” a autorităților (după modelul celor din Austria și Germania) de a facilita acelorași năpăstuiți tranzitul spre alte zări⁷⁵. Dezaproba, în context, antisemitismul de specie rusească [...] „fanatic și violent”, pe care N. Ceaur Aslan, prin măsurile preconizate, încercase a-l introduce în Parlament, deosebindu-l de acel practicat cu mai multă discreție de guvernul liberal, în ultimii ani, calificat „un fel de antisemitism rușinos”, promovând măsurile restrictive dar evitând debaterile și declarațiile publice ostile etnicilor evrei. Definindu-și atitudinea, el mai adăuga: „Nimeni nu este contra măsurilor care ar întări vigoarea naționalității noastre, nimeni nu voiește ca rasa noastră să degeneze

și să înceteze de a fi stăpână pe pământul ei. Dar de aici, până a ajunge la ideile d-lui Aslan și la aprecierile acestuia, este un pas enorm. Cu fanatism nu se face nimic”⁷⁶. În plus, el dezavua sursele teoretice (Luther, Kant, Fichte, Napoleon) pe care se sprijineau predispozițiile antisemite ale foștilor „fracționiști” ieșeni în frunte cu Aslan, respingând prejudecățile persistente încă în varii spații culturale, chiar dacă erau ilustrate prin nume celebre.

Abordând apoi una dintre dimensiunile esențiale ale chestiunii evreiești, și anume asimilarea etnicilor evrei în cadrul societății românești, prin raportare la un orizont mai larg, Panu respingea teoria fatalistă vehiculată de aceiași adversari, potrivit căreia fenomenul era cu neputință a se produce aici din pricina credinței, a tradițiilor și moravurilor lor rezumate în caracterul „veșnic refractar la orice schimbare”. Trecutul evreilor, istoria lor de secole, pusese într-adevăr – și în opinia sa – pecetea asupra rasei și a individului: „o viață de lungă apăsare și de prigonire, o viață de inferioritate politică și socială pe care națiunile moderne au făcut-o evreilor, a lăsat urmele ei la aceștia. Lipsiți de cele mai elementare drepturi sociale, îndepărtați de la cea mai mare parte din ocupațiile productive, confinați în *ghetto* și condamnați a trăi între ei și departe de contactul cu creștinii, cu națiunile în mijlocul cărora trăiau, evreii, în cursul mai multor veacuri, au căpătat acel caracter închis în sine, egoist, defient și strângător, au stabilit între ei acel spirit de solidaritate și de reciprocitate care li se reproșează astăzi ca o crimă”. Culpabilizând în măsură cel puțin egală societățile și popoarele în mijlocul cărora aceștia au trăit cu statutul rezervat de *paria*, el își mărturisea convingerea că defectele atribuite rasei urmau să dispară „cu încetul, la suflarea liberă și nouă a timpului [...] cu traiul din ce în ce mai amestecat, cu nivelarea moravurilor și cu comunitatea culturii și a vieții”⁷⁷. Nu prin legislație prohibitivă, nu lipsindu-i de drepturi comune, nu prin izolare putea fi realizată, după părerea sa, asimilarea evreilor.

Teoria neasimilării era combătută cu exemplificări din alte spații geopolitice (Franța, Germania, Belgia ș.a.) acolo unde „comunitatea intereselor generale, solidaritatea morală, economică și politică între locuitorii aceleiași țări, o cultură și educație comună în trăsături generale” se dovediseră condiții „suficiente pentru a face buni cetățeni din toți locuitorii țării, independent de origine, de religie, de

tradiție și de traiul mai mult sau mai puțin deosebit din forul casnic⁷⁸. Aici însă Panu, cu sau fără voie, făcea abstracție de condițiile specifice ale evoluției societății românești și de statutul diferit al populației evreiești comparativ cu situația din occidentul european, condiții și statut admirabil puse în lumină și comentate, peste mai bine de jumătate de veac, de James Parkes într-o lucrare asupra căreia am stăruit cu un alt prilej⁷⁹. Dar Panu avea dreptate când afirma că religia, considerat „element eminent conservator, la umbra căreia se adăpostesc tradițiile, credințele, eresurile și chiar moravurile”⁸⁰, nu constituia principala piedică în calea asimilării, cum susțineau mulți dintre preopinienții săi.

Despre soluția avansată de adversari prin punctele înscrise în moțiunea lui N. Ceur Aslan, el o aprecia ca fiind de inspirație rusească și vădit antievreiască. Interdicția, bunăoară, doar pentru evrei de a lua moșii în arendă, câtă vreme arendașii greci sau bulgari din sudul țării (cu nimic mai milostivi) provocaseră ultima răscoală țărănească, îi întăreau convingerea că nu rațiuni economice, nici interesul pentru protejarea elementului autohton preocupau pe inițiatori, ci prejudecățile și sentimentele lor antisemite. Ceea ce i se părea scandalos era gestul Camerei, care adoptase în unanimitate acel proiect de moțiune de natură să agraveze, nicidecum să soluționeze, o anormalitate: „Există o chestie evreiască, să avem curajul de a o spune – afirma el. Chestia evreilor la noi în țară este ca o bubă de mult coaptă, pe care nu căutăm a o sparge de frica chirurgului, ci o zgândărim din ce în ce, iritând și agravând mai tare starea bolnavului”⁸¹.

Spre deosebire de Austria (în speță Viena), unde s-ar fi născut antisemitismul tinzând „până mai deunăzi a lua un caracter popular”, sau de Franța și îndeosebi de Paris, unde antisemitismul ar fi fost „fructul unei subțiri pături superioare” îndreptat împotriva marelui finanț evreiești, dar fără șansa de a se extinde pentru că-i lipsea elementul popular inflamant, în România sfârșitului de secol XIX chestiunea evreiască și sentimentele antisemite erau generate, în interpretarea sa, de numărul mare al israeliților (majoritari săraci), de teama ca acesta să nu sporească prin noi invazii, ca și de îngrijorarea ca nu cumva „această rasă activă și întreprinzătoare să sece izvoarele de producțiune pe unde este așezată și să nu altereze pătura cea numeroasă rurală”. Drept consecință, spre deosebire de occident, „la

noi se caută a se lovi nu în individul evreu, ci în masa evreiască⁸². ceea ce aprecia ca injust și păgubitor.

Pentru soluționarea chestiunii evreiești, Panu considera de datoria factorilor decizionali, legislativi și executivi, a face mai întâi distincția imperativ necesară între evreii indigeni – născuți și trăitori din moși-strămoși în țară – și cei străini, intrați de curând, dar având exact același statut cu cei dintâi. Asemenea diferențiere, în planul drepturilor civile, operantă chiar și în Rusia, ar fi fost „dreaptă și umană”, facilitând indigenatul pentru aproximativ 100.000 de evrei (din cei 300.000 existenți) și, o dată cu acesta, ameliorarea raporturilor sociale ca o condiție sine qua non a voitei asimilări. Tratatamentul, diferențiat aplicat indigenilor față de străini, – doar ultimii urmând a suporta consecințele legislației prohibitive – ar fi trebuit corelat apoi cu o suită de măsuri „cu caracter general economic și social, care să ridice starea inferioară a țaranului nostru, care să stabilească raporturi mai echitabile între muncitor și capitalist, între clasele sărace și cele bogate, și aceasta fără deosebire de român sau de evreu⁸³”; altfel spus, cheia soluției consta în abordarea globală a chestiunilor economico-sociale și nu în măsurile discriminatorii adoptate împotriva unui segment etnic.

Din punct de vedere strict politic, emanciparea interesa, după el, un număr relativ restrâns de evrei și anume pătura cultă alcătuită din tineretul studios și profesiunile libere (avocați, medici, artiști, profesori), reductibilă la 5.000-6.000 de persoane, supuse însă în continuare privațiunilor și tratamentului discriminatoriu, în raport cu celelalte etnii minoritare (greci, bulgari, unguri), în procesul anevoios al împământărilor. Atitudinea vădit ostilă a Camerelor legislative în fața cererilor de obținere a indigenatului formulate de evrei, ilustrată prin soluționarea unui singur caz în decurs de trei ani⁸⁴, avea, în opinia sa, o singură explicație plauzibilă: „faptul că evreii au acaparat, în mare parte, comerțul, că ei dețin deosebitele meserii și se dedau cu activitate la diversele ramuri de comerț, de mică industrie, de întreprinderi cu caracter lucrativ și aceasta în concurența și în dauna comerțului și industriei române. Aici stă chestia, aici este nodul gordian. Dovadă că, afară de politicieni, încolo populația română, care se dedă la alte ocupații decât acele obișnuite evreilor, nu hrănește în contra lor ură și dușmănie⁸⁵”.

Esența problemei era. așadar, de natură economică, fapt observat și explicat în reluare de G. Panu, care evidențiază concurența – întreținută de circumstanțe favorabile mai ales în Moldova – făcută de meșterii și negustorii evrei burgheziei române. Slăbiciunea acestora și implicarea ei doar în „activități secundare” nu era de dată recentă și nu se datora evreilor. Despre comerț, el afirma îndreptățit că, de-a lungul timpului, a fost „în cea mai mare parte în mâna străinilor (armeni, greci, poloni)”, iar industria, „slabă și cam primitivă”, încât prezența evreilor ca înlocuitori ai celor dintrai în aceste ramuri economice a constituit o consecință firească a „lipsei aproape totale de activitate națională” resimțită cu acuitate în Moldova.

Soluția preconizată consta, după el, în abordarea de către politicieni a cauzelor profunde economico-sociale, nicidecum a efectelor de suprafață ale fenomenului: „chiar dacă s-ar lua cele mai restrictive dispoziții contra evreilor, chiar dacă aceștia ar fi alungați în mase, mizeria și depopulația va continua a lovi satele și orașele Moldovei și ale țării întregi câtă vreme reformele economice necesare nu se vor îndeplini”⁸⁶. Doar printr-o învigorare a spiritului public și prin îndreptarea acestuia către activitățile productive, prin stimularea afinităților comerciale și încurajarea veleităților industriale, după modelul societăților occidentale, vedea Panu asigurarea acelei necesare contraponderi economice naționale și, o dată cu aceasta, și soluționarea mult discutatei chestiuni evreiești; ultima însă, după prealabila distincție ce trebuia operată de legislativ între evreii străini, neasimilabili, și cei autohtoni, ale căror însușiri native, precum: priceperea, îndrăzneala, seriozitatea și sporita adaptabilitate la mediu, îi recomandau ca viitori buni cetățeni români⁸⁷.

În finalul studiului său, G. Panu reiterează misiunea socială a jurnalistului, cu trimitere expresă la a sa „Luptă” și la ale sale convingeri înscrise în programul politic al democraților-radicali. „Tot ce am scris, tot ce gândesc – sublinia el – este în perfect acord cu întregul sistem de credințe democratico-radical. Pentru noi, nu există un popor sau o sectă rea și condamnată, ci numai clase sociale rele și împilătoare [...]. Nu ura de rasă, de religie, de sânge, ci ura de nedreptate, de împilare, de exploatare, sunt bazele propagandei și ale programului nostru”⁸⁸. Corelată cu alt punct de rezistență al aceluși program, care era susținerea sufragiului universal, „emanciparea

politică a evreilor treptată și cu sânge rece făcută” constituia, în propria-i opinie, un obiectiv cu atât mai democratic și mai necesar cu cât își trăgea seva din chiar programul revoluției pașoptiste (Proclamația de la Islaz).

Studiul se încheie cu reproducerea intervenției din 6 mai 1893 a senatorului G. Panu, în cadrul dezbaterilor generale pe marginea proiectului de lege a învățământului primar, proiect ce i-a prilejuit reafirmarea conduitei politice și a convingerilor sale, în aceeași delicată chestiune evreiască. Pledând împotriva caracterului restrictiv al legii, care înseria în cuprinsul unui paragraf special supunerea străinilor la plata unei taxe pentru instrucția publică, oratorul relua tema necesarei distincții și a tratamentului diferențiat ce trebuia aplicat etnicilor evrei. Admițând principial că adevărații străini, veniți de aiurea, aflați în tranzit sau temporar în țară, neplătitori de impozite și fără orice altă contribuție socială, puteau constitui excepția de la regulă. Panu se întreba retoric: „Dar când este vorba de oameni care, fiind de o altă religie și limbă, sunt însă născuți, crescuți aici, n-au altă patrie, n-au o naționalitate, au chiar mai multe generații în țară care nu stau vremelnicește aici, care plătesc toate impozitele [...] este drept, este uman ca pe aceștia să-i considerăm ca pe toți străinii și să-i supunem, pe lângă celelalte impozite și la plata unei taxe pentru instrucțiunea publică?”

Calificați apoi ca „specie unică de străini”, evreii – spunea el – „sunt străini de limbă și de religie, dar nu sunt străini de țară, aș putea zice că nu sunt străini nici de naționalitate, fiindcă nu au una deosebită”. Prin urmare, lipsiți fiind de drepturi politice, datorită împrejurărilor vitrege, nu se cuvenea să fie lipsiți și de „cele mai elementare drepturi civile”⁸⁹. În plus, mai observa el, acea taxă ar fi afectat marea masă a evreimii sărace, nicidecum pe cei bogați, cum ar fi fost, poate, mai firesc. Dintr-o altă perspectivă, națională, Panu califica cu ironie proiectul drept o „inovație în materie de patriotism”. Pentru că, motiva el, peste tot „popoarele care au în sânul lor o populație străină, pentru ca să o poată armoniza cu fondul masei, o silesc ca să frecventeze școlile naționale, închizând școlile ei proprii [...]. Noi facem altfel, noi oprim pe străinii de la noi să învețe limba noastră, îndepărtându-i de la cultura și învățarea limbii române”⁹⁰. Exemplele alese erau concludente: măsurile adoptate de germani în

Alsacia și Lorena, ale rușilor în Polonia și Basarabia sau ale maghiarilor față de românii din Ungaria.

Concluzia sa pe marginea proiectului era fără echivoc: restricția impusă evreilor prin acea nouă lege semnifica „o pedeapsă teribilă, pedeapsa ignoranței, necunoscută chiar de către codicele penale”. Iar îndemnul său adresat preopinenților și întemeiat pe convingeri neconjuncturale era la fel de răspicat rostit: „Nu supuneți dar la o asemenea pedeapsă pe o parte a populației țării”⁹¹.

După 1893, derapajul politic în care a fost antrenat împreună cu partidul său, cumulat cu conștientizarea neputinței sau neșansei de a accede într-o funcție publică decizională, cu încetarea apariției „Luptei” și, în final, cu preocupările circumscrise noii sale publicații „Săptămâna”, l-au sustras, se pare, pe G. Panu militantismului onest și activ pe care l-a probat până atunci în procesul ameliorării parțiale (dacă nu și a soluționării) chestiunii evreiești din România. Cu siguranță însă, convingerile sale, rostite sau scrise pe această temă și ilustrate prin rândurile de mai sus, întăresc aserțiunea formulată cândva de Zigu Ornea⁹², potrivit căreia G. Panu rămâne în istoria spiritului public românesc, dincolo de oscilațiile oportune (și de înțeles, am adăuga noi), una dintre personalitățile de frunte ale radicalismului burghez de stânga.

¹ Vezi, îndeosebi: Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, București, 1925; Iacob Negruzzi, *Amintiri din „Junimea”*, București, [1923].

² Eugen Lovinescu, *Titu Maiorescu și contemporanii lui*, vol. II, București, 1944, pp. 104-105.

³ Zigu Ornea, *Gh. Panu – Memorialistul Junimii*, în vol. *Studii și cercetări*, București, 1972, p. 257.

⁴ Considerată, probabil, subsidiară în raport cu celelalte „chestiuni politice” în care G. Panu s-a implicat cu impetuozitate de-a lungul anilor, chestiunea evreiască a rămas colaterală istoricilor, criticilor sau biografilor săi ocazionali. În plus, pentru istoriografia românească a ultimei jumătăți de secol, aceeași chestiune evreiască – indiferent de perspectivă ori de manieră de abordare – a devenit subiect tabu, motiv pentru care autorii studiilor consacrate istoriei vieții politice românești, în general, sau personalității lui G. Panu, în special, au evitat-o cu bună știință (vezi, îndeosebi, Corneliu Mateescu, *G. Panu și radicalismul românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, 1987; Traian Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888-1899)*, București, 1967; P. Cîncea, *Viața politică în România în primul deceniu al independenței de stat*, București, 1974; idem, *Din istoricul radicalismului liberal burghez: activitatea parlamentară a lui Gh. Panu*, în „Studii”, XX, nr. 1, 1967, pp. 81-98; Zigu Ornea, *op. cit.*, pp. 256-279. Singura mențiune, mai curând aluzivă, se găsește în valorosul *Dicționar al literaturii române de la origini până la 1900* (Ed. Academiei, București, 1979, p. 659) și aparține unui istoric literar: „În Parlament, <Panu> s-a distins prin ardoarea cu care susține votul universal, prin înțelegerea arătată deputaților socialiști (cu care încheiase chiar și o alianță, temporară însă) și prin *campaniile de condamnare vehementă a deputaților antisemiți (subl. ns. – D.V.)*”.

⁵ George Panu, *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, ediție de Z. Ornea, vol. I, București, 1971, pp. 55-56.

⁶ Eugen Lovinescu, *op. cit.*, vol. II, p. 23.

⁷ Al. Zub, *Junimea. Implicații istoriografice (1864-1885)*, Iași, 1976, p. 238.

⁸ Eugen Lovinescu, *P. P. Carp critic literar și literat*, București (1941), p. 10; G. Panu, *op. cit.*, I, p. 175.

⁹ I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, vol. I, București, 1931, p. 175; Al. Zub, *op. cit.*, p. 239.

¹⁰ Corneliu Mateescu, *op. cit.*, p. 39.

¹¹ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IX, 1940, pp. 233-234.

¹² *Ibidem*, p. 52.

¹³ *Ibidem*, p. 53.

¹⁴ T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. I, București, f.a., pp. 262-263.

¹⁵ George Panu, *op. cit.*, I, p. 177.

¹⁶ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 259.

¹⁷ T. Maiorescu, *op. cit.*, II, p. 11.

¹⁸ George Panu, *op. cit.*, I, pp. 287-288.

¹⁹ Calistrat Hogaș, *Gheorghe Panu. Amintiri răzlețe*, în „Viața românească”, octombrie 1910, pp. 267-268.

²⁰ C. D. Anghel, *Gh. Panu, semănătorul de idei*, extras din revista „Libertatea”, București, 1933, p. 7.

²¹ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană...*, p. 393; Z. Ornea, *op. cit.*, p. 260.

²² Corneliu Mateescu, *op. cit.*, pp. 45-47.

²³ Dimitrie Hoge, *George Panu la Durău. Câteva note și amintiri*, Piatra Neamț, 1931, p. 7.

²⁴ *Vezi Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, pp. 522-523.

²⁵ I. C. Atanasiu, *Pagini din istoria contemporană a României, 1881-1916*, vol. I, *Mișcarea socialistă, 1881-1900*, București, 1932, p. 180.

²⁶ Apud Corneliu Mateescu, *op. cit.*, p. 63.

²⁷ P. Cîncea, *op. cit.*, pp. 190-210.

²⁸ Reprodus de Corneliu Mateescu, în *op. cit.*, pp. 215.

²⁹ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. II (1885-

1900), București, 1928, p. 257; Idem, *George Panu*, în „Universul literar”, București, 16 decembrie 1928.

³⁰ Cornelîu Mateescu, *op. cit.*, pp. 82-84.

³¹ *Ibidem*, p. 87.

³² Z. Ornea, *op. cit.*, p. 261.

³³ G. Panu, *Portrete și tipuri parlamentare*, București, 1893, pp. 26, 28, 87-89.

³⁴ Corneliu Mateescu, *op. cit.*, p. 148.

³⁵ Titu Maiorescu, *op. cit.*, pp. 392-393; C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. II, București, 1937, p. 209.

³⁶ C. Bacalbașa, prieten apropiat, consemna faptul că șeful radicalilor era „foarte dornic ca să ajungă ministru. Când și-a distrus partidul ca să intre în Partidul conservator, n-a făcut-o decât pentru ca să poată avea un portofoliu la apropiata venire la putere a conservatorilor. Lascăr Catargiu, cât și Alex. Lahovaru, tot la fel generalul Lahovary și Take Ionescu îi făgăduiseră categoric cum că va fi ministru” (*op. cit.*, vol. II, p. 260).

³⁷ Mircea Iosa, Traian Lungu, *Viața politică în România, 1899-1910*, București, 1977, p. 35 și urm.

³⁸ Apud Corneliu Mateescu, *op. cit.*, p. 163.

³⁹ Comentându-i versalitatea politică „destul de caracteristică pentru vremea în care trăim”, Titu Maiorescu nota despre G. Panu: „lipsa de caracter l-a purtat prin toate partidele și l-a făcut să slujească rând pe rând cauzele cele mai contradictorii, cu același aparat de argumentare logică, *omnia pro pecunia*” (*op. cit.*, p. 393, 395).

⁴⁰ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 265.

⁴¹ *Dicționarul literaturii române...*, p. 507.

⁴² George Panu, *Chestiunea izraelită*, Iași, 1886, p. II.

⁴³ Idem, *Chestia evreilor*, București, 1893.

⁴⁴ Idem, *Chestiunea izraelită*, p. 5.

⁴⁵ *Vezi Treizeci de ani de domnie ai regelui Carol I. Cuvântări și acte*, vol. I, București, pp. 541-544.

⁴⁶ Apud Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, București, 1996, pp. 189-190.

⁴⁷ G. Panu, *op. cit.*, p. 15, 34.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 29.

⁴⁹ Dumitru Vițcu, *Emanciparea evreilor români în gândirea și practica politică kogălniceniană*, în SAHIR, II, 1997, p. 146.

⁵⁰ Cătălin Turliuc, „Chestiunea evreiască” în viziunea lui P. P. Carp. I. Anii de început, în SAHIR, IV, 1999, pp. 99-108.

⁵¹ G. Panu, *op. cit.*, p. 6; Dnami (D), *Monstruoziții în aplicarea legii asupra comerțului ambulant*, București, 1884.

⁵² G. Panu, *op. cit.*, p. 6.

⁵³ *Ibidem*, pp. 14-15.

⁵⁴ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 228; Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relațiile româno-americe timpurii*, în SAHIR, I, București, 1996.

⁵⁵ G. Panu, *op. cit.*, pp. 7-8.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 10-12.

⁵⁷ Gh. Platon, *Pentru o metodologie a analizei „problemei evreiești” în secolul al XIX-lea*, în SAHIR, II, 1997, p. 35.

⁵⁸ G. Panu, *op. cit.*, pp. 13, 31-32.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 17.

⁶⁰ Cf. Paraschiva Cîncea, *op. cit.*, p. 137.

⁶¹ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 230.

⁶² G. Panu, *op. cit.*, p. 19.

⁶³ „Fraternitatea”, 16 octombrie 1885, p. 77.

⁶⁴ G. Panu, *op. cit.*, p. 18.

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 24-25.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 27.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 36.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 39.

⁶⁹ Idem, *Chestia evreilor*, p. 6.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 7-8.

⁷¹ *Ibidem*, pp. 9-10.

⁷² Idem, *Chestiuni politice*, București, 1893.

⁷³ Idem, *Chestia evreilor*, p. 13.

⁷⁴ Cifra este exagerată dacă se are în vedere faptul că în 1879 în întreaga Europă trăiau circa 5 mil. de evrei. În Rusia, la acea dată, se aflau peste jumătate din total, respectiv 2.621.000 evrei, și e greu de presupus că într-un deceniu, în condițiile intensificării prigoanei împotriva-le, numărul lor să fi sporit cu peste un milion (vezi Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relațiile româno-americe timpurii*, în SAHIR, I, 1996, p. 207, n. 1).

⁷⁵ G. Panu, *op. cit.*, pp. 16-18.

⁷⁶ *Ibidem*, pp. 20-21.

⁷⁷ *Ibidem*, pp. 31-33.

⁷⁸ *Ibidem*, pp. 37-38.

⁷⁹ James Parkes, *The Emergence of the Jewish Problem (1878-1939)*, Oxford University Press, 1946, p. 97.

⁸⁰ G. Panu, *op. cit.*, p. 41.

⁸¹ *Ibidem*, p. 49.

⁸² *Ibidem*, pp. 50-53.

⁸³ *Ibidem*, p. 59.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 62.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 66.

⁸⁶ *Ibidem*, pp. 73-82.

⁸⁷ *Ibidem*, pp. 83-93.

⁸⁸ *Ibidem*, pp. 94-95.

⁸⁹ *Ibidem*, pp. 98-99.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 101.

⁹¹ *Ibidem*, p. 102.

⁹² Z. Ornea, *op. cit.*, p. 265.

JEWISH IMMIGRATION IN ROMANIA IN THE LATE 19TH CENTURY. THE PSYCHOSOCIAL IMPACT ON THE NATIVES ROMANIANS

Maria Nicoleta TURLIUC, Cătălin TURLIUC

1. The Romanian context in the second half of the 19th century. From a historic point of view, the second half of the 19th century is an exclusively *dynamic age of change*. In the Principalities, the historic initiative is taken by the logic of capitalist modernization, which entailed the manifestation and consolidation of certain fundamental institutions – the bourgeois laic state, the free market and the civil society. In the terms of the philosophy of culture, one could say that, over a brief period of time, the institutions of the country had to cover the distance from the Byzantine hieratic organicist horizon to the Carolingian individualistic contractual constraints. It was a few centuries` distance. Yet, the gap was bridged due to the activity of the generation of 1848.

The fore-mentioned gap is doubled, according to H.R. Patapievici (1994, p. 13), by a significant one, namely the discrepancy between the age of the emerging institutions and the historic age of the majority of the Romanian population. At the time, 90% of the Romanians were peasants. At the end of the 19th century, Romanian villagers lived in an age that Lucian Blaga, the poet, named somewhat metaphorically – „prehistoric“, and which Mircea Eliade defined – from an ethnological and religious point of view – as „neolithic“. Economically speaking, the autistically family-centered household needed to be by free-market exchange-based economy. From a political standpoint, a population of atemporal peasants needed to be metamorphosed into a historic nation of citizens. In other words, the village was to be turned into a state. In psychological terms, the Romanian collective mentality, predominantly rural and patriarchic, had to be transformed into a typically bourgeois mentality, in agreement with the new germinating relationships. Within this context, the soul of the Romanian people underwent an accelerated process of

molding and conversion. Naturally, this metamorphosis involved an enormous, painful cultural adjustment, for the soul had to be created to „match the intended image.”

The revolution that broke out all over Europe in 1848 seized the Romanians, too. It was for the first time that a major event in the life of the West had immediately manifested itself in the Romanian space, which proves that Western ideologies had already conquered local elite. The main merit of the Revolution of 1848 was that it clearly formulated a liberal project of political, economical and social modernization for the Romanians in the Principalities (Wallachia and Moldova) and in the Austrian Empire (in Transylvania). Even though the revolution did not succeed in implementing this project, it was to be almost entirely achieved once the modern national Romanian state was created by the union of the Romanian Principalities in 1859 and during the following decades.

In the middle of the 19th century there also appeared the first signs of important demographic changes in the Romanian Principalities and, later on, in Romania. The theory of demographic transition maintains that the beginnings of demographic transition processes in every country are probabilistically connected with the level of their social-economical development, with the beginning of their modernization. Thus, the first stage of demographic transition started round 1850-1870, when the rate of demographic growth oscillated round zero (up to 1878), according to C. Muresan (1999, p. 70). After 1878, a systematic increase of the rate of demographic growth can be observed up to 1885. The second stage starts around the year 1885, when a plateau period is recorded, during which the rate is maintained at its maximum levels (between 10 and 15 per thousand), and which will last to 1930. This period will be followed by a dramatic fall (Muresan, 1999, p. 70). Demographic transformations were also influenced by migration. The most numerous immigrants in Romania were the Jews. Their number increased by 132,424 between 1859 and 1899. The tendencies of demographic evolutions and the modifications of demographic structure influenced the whole process of transformation of modern Romanian society and controlled the social-economical and political development.

All these deep social, political, economic, demographic

changes determined the status of allogenes in the Romanian society. They also raised new problems and created new foundations for the relationships between the majority and ethnic or national minorities.

Unfavorable representations of foreigners outside or inside the country, who appeared to be threatening or hindering the attainment of national ideals developed mainly after the crystallization and expansion of the nationalist doctrine. The promotion of negative stereotypes concerning foreigners in general and allogenes in particular within small or young – and therefore vulnerable – nations can be accounted for by the activation of certain mechanisms meant to defend national, collective identity, permanently perceived as being threatened. Conversely, in the case of greater nations, prevalently negative images derive from a feeling of superiority. The Romanian nation, in the making at that time, would fall into the former category. Under the circumstances, over the period under analysis, there is no record of any collective negative impulses against the allogenes. „The psychology of the Romanian people did not give room to nurturing hatred; the vast majority of the Romanian population, coming from a traditional rural horizon, was characterized by profound tolerance towards the others” (I. Peltz, f. a., p. 15). Their social representations of allogenes were relatively simple and they included fewer negative clichés than the representations generated at higher cultural levels, and implicitly, by the elite as the representative of national consciousness. This does not necessarily mean, however, that the former was mainly positive.

On the other hand, it has been found that, during the interaction of two groups (or persons), the domination of one group (person) is established. The more influential of the two is met with an ambivalent feeling that depends on whether the influence is aimed at the majority or the minority. The influential majority generates in the minority public admiration associated with private hostility or reserve, whereas an influential minority is generally faced with public hostility and irritation associated with secret admiration or envy (S. Moscovici, 1998, pp. 120-121). Among the resident foreigners that had great influence over the majority and had an important part in the Romanian economic and social life, the Greeks and the Jews were perceived by politicians, at a certain moment, as a major problem. The „Greek

problem", which had been quite acute during the 18th century, will be replaced by the „Jewish problem“ by the middle of the 19th century (L. Volovici, 1991, p. 5).

The Jewish threat, both economic and cultural, was mainly perceived by the Romanian intelligentsia and middle-class, which aspired to higher social positions. The number of intellectuals who took their stand on the issue of the Jewish problem is not significant. Nevertheless, it does acquire greater value if we take into account the fact that the Romanian elite was the creator and the carrier of national consciousness.

We have decided to study the situation of the Jewish minority, the way they entered Romanian society and the way they were regarded by the majority, as they were the most numerous allogenes in the Romanian Principalities and in Romania after 1859, and also because of the problems they raised.

2. The demographic situation of Jewish allogenes during the second half of the 19th century. It seems reasonable to say that it takes a certain (minimum) number of members for a minority to develop and sustain a social life of its own and to create a specific network of social relations with the majority and with other minority groups. The Jewish allogenes definitely passed this threshold in the middle of the 19th century.

As a general remark, we need to say that the statistics dating from the last century contain numerous discrepancies, approximations and exaggerations. Statistics referring to the number of Jews are not very reliable, especially because of the fact that recent immigrants would avoid census, for fear they might be expelled.

In 1859-1860, the efforts of Dionisie Pop Martian and Ion Ionescu de la Brad gave shape to modern statistics. Thus, the census of 1859-1860 records the presence of 134,168 Jews, which represented 3.5% of the total population of the country, while in 1899 the percentage of Jews rose to 4.5%, which meant 266,652 people (L. Colescu, 1944). In order to give a clear picture of the possible inaccuracy of such statistics, we will quote a better-known study of G. Berger (1900), which stated the presence of 490,000 Jews in Romania in 1900. This figure is justified by an increase by 55% of the number

of Jews since 1880. This rise was due to massive emigration from the neighboring countries, especially from Poland and Russia, where the conditions imposed on the Jews were more unfavorable by far as compared with their situation in Romania. However, the rise in the number of Jews was also due to their birthrate, higher than that of native Romanians.

Jews became thus the most numerous and the most important minority in the 19th century Romania, representing almost 5% of the total population (L. Colescu, 1944). Their number went as high as 45 per thousand, which placed Romania on the second place in the world, after Austria-Hungary. At the beginning of the 20th century, under the circumstances of economic depression, the Jews in Eastern Europe – including Romania – will immigrate to other countries, especially to the United States of America.

Insofar as their distribution over the territory is concerned, we have to emphasize the fact that the area of maximum concentration of Jews was in Northern Romania, in Moldova. Here, the Jews represented – in the late 19th century – approximately 10.6% of the population of this region (L. Colescu, 1944, p. 24). In Moldova, the Jews crowded in the North, near the borders they had crossed to enter the country. Thus, in Iasi County, the Jews reached 24.3% of the population, in Botosani – 17.1%, in Dorohoi – 11.8%, in Neamt – 11.2%, and in Suceava – 7.7%. In the South of Romania, especially in Oltenia, the number of Jews is completely insignificant.

The Jews mainly settled in urban areas and played an important part in the urbanization of Moldova (20% as compared with 18% in the rest of the country – E. Negruți, 1981, p. 253). The ethnic composition of the towns in Northern Moldova was strongly influenced by the presence of allogenous Jews, and the situation of Iasi is emblematic for this phenomenon. In Iași – former capital of Moldova – the Jews came to represent over 50% of the entire population of the city. Due to their massive concentration in towns and boroughs – such as Herța, Mihăileni, Darabani, Ștefanești etc. – we may safely assert that such localities appeared as or became *stethls*, exclusively Jewish centers, where the process of integration became practically impossible (L. Colescu, 1944, p. 17).

From the North of the country, the Jews spread – through

a process of internal migration -- to the larger urban centers in the South, especially in București, Ploiești, Craiova, as well as in the ports along the Danube, such as Galați, Brăila, Turnu-Severin.

Finally, notice should be made of the fact that, despite the formal interdiction for aliens to acquire land or to settle in the countryside, by 1900 some 20% of the Jews lived in villages where they made a living as tradesmen, money-lenders or publicans.

3. The evolution of the relationships between the Romanian majority and the Jewish allogenes. History is the sum of human efforts towards the gratification of their needs. The nature of inter-group relationships, the course of the evolution of majority-minority interactions and even the characteristics that make the minority become visible among the rest are dictated by social and historical values, as well as by the level of social-economical and political development of the host society. Kinloch (1979, p. 73) underlined the idea that the types and characteristics of minority groups that are present within the majority nation represent an „index of societal development.“ In this respect, Josy Eisenberg (1993, p. 273) noted: „the Jews in Western Europe were converted to the European culture, and the rapidity of this mutation is an expression of the weak influence their own traditional culture wielded [...] a culture that could not rival the glamorous European civilization of the 19th century.“ Referring to the Jews in the East, the same author considered that, in their case, one could not speak about a cultural revolution since they did not live in the midst of dominant cultures, as rich and tempting as the Western culture.

At the same time, the Jews all over Eastern Europe – the majority of whom were Orthodox, Hasidic, more primitive and more fanatic in their respect for tradition – lived in contained communities (such as the *stetls*) and were difficult to integrate. Any change at the level of the minority status was made possible by progress towards integration. Notwithstanding, the important infiltration of Jews in the spheres of economic and cultural life demonstrates varying degree of integration. In fact, total assimilation did not occur in the West either, and the most credible proof of this statement is the present process of „de-assimilation“ taking place in Western countries (J. Eisenberg, 1993).

From a diachronic perspective, we can adopt J. W. Berry's view (1994, apud J. A. Perez and F. Dassi, 1996, p. 73), and distinguish several stages in the evolution of majority-minority relationships:

a. **Assimilation** appears in the case of groups that do not militate actively for the preservation of their identity in favor of the majority or dominant group identity, the latter becoming thus the only cultural model. As a rule, the majority shows a low degree of tolerance to diversity.

b. **Integration** is possible when the minority attempts to preserve its own cultural identity, but, at the same time, it makes efforts to integrate itself into the majority that shows a high level of tolerance to diversity.

c. **Discrimination** occurs when, within a social context characterized by low tolerance to diversity, there are members of a minority who militate actively for the preservation of their identity. In such cases, the relationship majority-minority is a conflict one.

d. **Anomie** consists in ostracism of a minority that abandons its own identity and makes no efforts towards integration into a majority that tolerates diversity.

In this perspective, one can notice, on the one hand, an evolution from normative contexts centered on social uniformity to contexts characterized by high tolerance of diversity, and on the other hand, a tendency for minorities to safeguard their identity. The Jews within the Romanian area proved to be remarkably active in this direction, and therefore, their relationships with the Romanians followed the trend of integration rather than discrimination.

The immigrant-host model suggested by J. Richardson and J. Lambert (1985, pp. 28-29) is a synthesis of the chief moments and features of the dynamic relationships between hosts and immigrants, which lead to the social insertion of the latter (situations a. and b. in J.W. Berry's model). They are to be found to a great extent in the relationships created by the Romanian majority with the Jewish immigrants.

The fore-mentioned model includes the following aspects, which we tried to identify in the case under investigation:

a. *The immigrants who infiltrate the host society are first portrayed as being the bearers of a different, ..inappropriate" cultural*

tradition. At the beginning, the Jews were labeled as „heathen“, „non-Christian“, „fanatic in their religion“ – conceived as inferior to the Orthodox Church religion – lacking in morals, and wanting in terms of values and beliefs typical of the Romanian majority. That would be a brief definition of the social status attributed to Jews. According to the Romanian popular mentality, the idea of nation is defined not only by consanguinity and territorial community, but also by a number of moral qualities and religious identity. The Christian religion becomes a moral support for Romanians to such an extent that, in the Romanian language, „Christian“ became a synonym of „Romanian“, and „heathen“ a synonym of „alien“. This synonymy functioned without fail in the case of Jews.

Being completely different from the rest of the society, the Jews tend to be regarded with little sympathy. Generally speaking, the other concentrates in his personality everything that is different, incomprehensible, unacceptable, contemptible. Although their qualities, merits and contributions were known, they were seldom openly acknowledged. It was as if society had accepted and rejected them at the same time.

b. *The hosts are, at first, hesitant, confuse and uncertain in front of the immigrants, but as they receive more information about the customs and traditions of the new-comers, they display an ambiguous behavior, reacting either in a hostile way, or in a tolerant, hospitable manner.* From a diachronic point of view, the relationships of the majority with the Jewish minority were fluctuating. A positive attitude prevailed at times – such as the reign of Mihail Sturdza (1830-1848), when large numbers of Jews settled in Moldova where they found an atmosphere that was favorable to their activity. At other moments, the negative attitude was predominant, which resulted in a tense relationship, as it happened in 1866-1870. At that time, immediately after the Constitution was adopted, especially Article 7 (which forbade non-Christian aliens, including the Jews, to acquire Romanian citizenship), the Warrant Powers wielded great pressure in order to obtain the guaranty of civil rights for the Jews, rights they had only recently granted themselves. A relatively small number of Jews had Romanian citizenship; a few others were foreign citizens enjoying the protection of powerful states, while the great majority was *foreign*

citizens with no protection. This status equaled – in terms of public rights, that of collective marginality. The latter was defined as a subordinated social position in which a minority group is placed when domination finds its expression in the denial of political rights, the limitation of access to social positions available only to the favored majority (V. Karady, 1987, p. 70). The Jews had no access to a political career, they had no right to acquire real estate, to live in the countryside, to practice certain professions etc. as a matter of fact, we must say that the great majority of Romanians were also denied many of these rights by the political elite on account of their poverty.

Nevertheless, the Jews were allowed to develop their own network of communitary institutions, covering a wide range of areas – from religious institutions to educational or social assistance ones.

Towards the end of the 19th century there were a few moments of tension in the relationships of the Romanian majority with the Jewish immigrants. Conflicting interests became extreme as the Romanian bourgeoisie, and implicitly the Romanian state, saw their initiative blocked by the powerful Jewish capital (C. Turliuc, 1996, p. 127).

c. The host is present in this model as stable and characterized by high consensus of values. There is no fundamental conflict of interest capable of dividing the majority group. The immigrant-host model describes an orderly, consensual image of a society having a homogeneous culture. In our case, the consensus was ensured by the crystallization of the Romanian culture and society around the Orthodox Church vein, around its specific moral values and Romanian folk traditions.

d. Cultural consensus of the values of the host society is only temporarily disturbed by immigrants who create a state of relative unbalance and disorder that will be later on regulated by means of mutual adjustment. The immigrants gradually learn to adapt themselves to the values and expectations of the hosts, while the latter gradually accept the immigrants as natural members of the society. In spite of the lack of balance caused by repeated penetration of Jews in our country, a lack of balance which was amplified by the dynamics of a changing society, the relationships of the Romanian population with the Jews were, most often, collaborative – based on occupational

complementary – or competitive – such as the ones between the Romanian and the Jewish bourgeoisie. These relationships never came to generate extreme discriminatory action.

The painter C.D. Rosenthal best illustrates the fact that the Jews adapted themselves to the Romanian context. I. Peltz (f. a., pp. 21-22) wrote about him that „he joined his life to the great Romanian revolutionary movement of 1848 [...] he came near the open heart of the simple people and he was, naturally, well-received [...]. With the same unrestrained love and deep reverence did he approach the higher spheres of Romanian society and was again received with brotherly affection.” Professor Gh. Oprescu (1924, p. 17) also wrote, „For a long time, I felt uncertain as to the category in which we should include him in the present study. However, I strongly believe he rightfully belongs with the Romanian painters at the beginning of the century, rather than with the foreigners adapted to the Romanian trend. More than the others, even more than a Popp de Szatmary, Rosenthal felt Romanian.“

In their turn, the hosts accepted the Jews as natural members of their society. One of the first steps in this direction was the modification of the controversial article 7 in the Constitution. This change had in view the possibility for non-Christian foreigners to acquire Romanian citizenship on the basis of individual application addressed to the Parliament, and upon meeting certain requirements. In this way, after 1879, a number of about 1,000 Jews were naturalized and thus obtained new rights. Other Jews were granted Romanian citizenship automatically, namely the ones who had fought in the War of Independence (1877-1878) and those who lived in Dobrogea at the moment of its union with Romania in 1878 (N. Turliuc, 1997, p. 175).

e. The adjustment process can be divided into sequences, within which the social distance between hosts and immigrants is progressively diminished. The acquisition by Jews of certain economic, social and political rights entitles us to support the idea of a mutual approach of the two groups, an idea also substantiated by some (rare) mixed marriages. Yet, the social distance stands relatively great over the whole period between 1850 and 1900. We believe that the process of adjustment cannot follow a perfectly straight line, as the social distance between a majority and a minority may vary according to the evolution of inter-group relationships. Nevertheless, within the

wider diachronic perspective, one may assume that interpersonal and inter-group contacts will determine a better mutual assessment, which may result in diminishing the distance.

f. *The way to mass assimilation is not without difficulty, it differs according to social context particularities and it may cover several generations.* The concept of assimilation is used by Richardson and Lambert in the sense given to it by M. Yinger (1981, p. 85). He describes **assimilation** as *a process of reducing borders between groups, which entails the following sub-processes:*

– **amalgamation**, which has a chiefly biological component
– mixed marriages;

– **identification**, which recalls psychological components
– the development of a feeling of loyalty and devotion to the host society;

– **acculturation**, which presupposes greater cultural similarities and emergence of common values;

– **integration**, which represents the structural aspect of assimilation, aiming at the immigrants' access to a series of existing statuses in the hierarchic structure of the host society.

So far as this aspect is concerned, we cannot overlook the fact that the phrase „mass assimilation“ – and the very term of „assimilation“, even with the meaning conferred to it by Yinger – somehow narrows down the applicability of this model to the case of ethnic groups that do not militate actively to safeguard their identity, and that display a rather low degree of tolerance of diversity.

That is why, we consider that this last moment could be rephrased more adequately as follows: *the way to adequate insertion of a minority ethnic group is neither fast nor simple, as it varies according to both the degree of tolerance of the majority to those who are different, and the degree to which the minority value their own identity. This insertion can sometimes take the form of integration (under the circumstances of the preservation of minority ethnic identity) or that of assimilation (as a consequence of identification of immigrants with their attractive hosts).* In our case, insertion was achieved towards the integration of the Jews into the Romanian society, which is well proved by the positions they occupied in various areas of social-economical and cultural life. Thus, minority Jews were

a dynamic element often interposed between land owners and peasants, and forming a bourgeoisie, a middle-class which was alien, strong, little acculturated, competing with the emerging Romanian bourgeoisie. It is easy to demonstrate that the Jews held an economic position that was completely disproportionate with their number, on the one hand, and with the economic weight of the Romanians on the other. For example, the ratio between Jewish craftsmen, artisans and manufacture owners and their Romanian counterparts is about 4.4 times higher than their proportion within the total population of Romania (A. Rosen, 1993, p. 237). In the trade, the presence of the Jewish element is quite remarkable. In 1860, in Iasi, 3,160 of the tradesmen were Jews, 665 were foreign subjects (many of them also Jews) and 524 Romanians (C. Turliuc, 1996, p. 126). Many Jews were also involved in financial business, they were moneylenders or bankers. Therefore, the main area of Romanian export – the cereal export – was controlled, to a great extent, by Jewish banks (L. Rotman, 1990, p. 27). Insofar as agriculture was concerned, the Jews represented an important proportion of tenants. The bitter discontent of Romanian peasants with their tenants was basically caused by the fact that most tenants were Greek or Bulgarian in Muntenia, and Jewish in Moldova (V. Liveanu, 1967, p. 70).

A remarkable Jewish presence can also be recorded in the liberal professions. We could mention here the names of Moses Gaster and Lazăr Șăineanu – philologists and folklorists – C. Dobrogeanu-Gherea (Solomon Katz) and Henric Stănielău – in the field of social philosophy and criticism – D. D. Rosenthal, I. Iser, N. Vermont – in figurative arts. An important chapter in Jewish life was journalism, which constantly promoted either a Zionist or, conversely, an assimilationist ideology.

We should add to the above-mentioned aspects the fact that Jewish allogenenes had access to most Romanian institutions – in education and mass media, in cultural and religious institutions (for those who were converted to the Orthodox Church religion).

4. The image of Jews in modern Romanian culture. We considered that the process of elaboration of cultural works is based on the collective mentality typical of a community at a certain time. The

mental structures and attitudes in a society regarding a certain „object“ of understanding are delineated as we follow the way in which the cultural discourse of an age was organized, the way in which the thoughts, feelings and behavior of those who cherish the same norms and values are built.

If the social status refers to appreciation and recognition of the minority group by other groups, first of all by the majority group, that means that the understanding of its structure and function calls for a study of the Romanian image of the Jewish allogenes. This particular status was an ambivalent one, which was probably due to the fact that, although the Jews contributed to modernization, and they favored the advent of new capitalist relationships, even though they created a new middle-class, which was vital for the Romanian society etc., Moldova – the area that presented the highest concentration of Jews – was, paradoxically, the least developed region in the country. This „paradox“ was implicitly reflected in the structure of the ethnic hetero-image under scrutiny.

Fully aware of the fact that an exhaustive research of an age should cover the whole range of cultural expression (written, oral, figurative, material etc.), we take upon us the analysis of several cultural products. We need, however, to define our enterprise in a more strict way.

Along the 18th and the 19th centuries, the written expression becomes prevalent in certain areas. That is why we shall try to decipher the Jewish image limiting our research to images objectified in the *products of high culture*, in its *written form*. As far as the taxonomy of the written works is concerned, we shall confine our study to literature, philosophy and culture. From among the numerous possibilities of analysis of ethnic images, we have selected their separate observation, according to certain reference frameworks.

We have considered a number of 20 works, belonging to 10 authors that we could divide as follows: 10% literary works, 35% history studies, and 55% various samples of journalism, philosophy and social theory.

In order to achieve our goal, we have adopted an eclectic approach. A first method we have used is the *ethno-psychological inquiry* – including primary and secondary analysis –, that offers the

opportunity of confining our research to cultural samples. We believe that we can rely on the *temporal representative character of the answers* we „received“ at the level of the age analyzed, since the authors were active participants in the process of modeling the national ideal and the Romanian national identity. We deemed it safe to rely on the *authors' importance*, considering their value in the Romanian culture and their acknowledged role in the cultural emancipation of the Romanian majority. The *motivational typology of the authors* was also regarded as undeniable, as we can safely assume they were deeply interested in understanding the Jewish allogenes. Finally, the *importance of the works* investigated, both in terms of their value and their content, was again considered to be obvious, since they all passed the test of time and contain precise reference to the aspects in which we are interested. We use here the notion of „sample“, but in a wider sense, as the authors do not form a homogeneous group, and the images derived from their works have various degrees of realism. Nonetheless, the truth can only be reflected in a statistical way, furthermore, all images or portraits consist of the same type of information.

A second method we have used is that of *contents analysis*, in which the Jewish ethnic-types have been reported in a list of recording units (nouns, attributes and expressions in the original phrasing to be found in the texts), encoded as numbers according to numeral determination. We then proceeded to computing the frequency of numeral units and their percentage in the whole. In our research, we have recorded 93.87% of the answers regarding 35 features. The remaining 6.13% was not taken into consideration on account of the fact that they did not rise above 1%.

Starting from the cultural answers of the selected authors, we have classified the particularities of the Jewish population into ethnic-individual, physical and ethnic-social characteristics, including some aspects pertaining to their cultural situation, language, social life, etc.

The ethnic-individual features are the ones obtained from the individual portraits that the investigated authors realized regarding the persons they met inside the Jewish ethnic group, with whom they had interpersonal contacts. The ethnic-social features are the ones recorded in the collective descriptions or portrayals of the Jews,

including the ones using the generic singular, such as „The Jew has a moral that functions only among his own kind.“ These features can be, in their turn, classified into positive and negative stereotypes such as:

Table 1. The structure of the ethnic-psychosocial profile of the Jewish allogenes

THE ETHNO-INDIVIDUAL FEATURE		THE ETHNO-SOCIAL FEATURE		THE ETHNO-PHYSICAL FEATURE	
+(8)	-(4)	+(1)	-(8)	+(0)	-(1)
the willingness to learn	shrewdness	Solidarity	immorality		inferior race
Spirit of economy	dishonest		parasitism		
Ambitious Religious	hostility manipulating		unpatriotic inassimilable		
Hardworking			non-Christian		
Inclination to philosophy			pretentious		
Hospitality			national selfishness		
Respect for time			intolerant		
26.48%	13.94%	8.83%	41.82%	-	2.79%

Although the number of ethnic-individual psychological characteristics (12) is higher than the one of ethnic-social features (9), there is significant reversal of value in percentage (computed in terms of the frequency of each particular trait). Thus, we can see that the ethnic-psychosocial portrait of Jews includes 40.42% ethnic-individual features, 50.66% ethnic characteristics proper and only 2.79% physical particularities. The low ratio of physical characteristics in the general image suggests the fact that, from a purely physical point of view, the allogenuous Jews do not differ much from the majority Romanian community. They become visible chiefly due to cultural characteristics, having to do with traditional costume, haircut, religious norms that require that the head should be permanently covered, or with prosody (accent, rhythm, intonation).

On the whole, the number of positive qualities (9) is lower than that of negative features (13), that is 35.31% positive stereotypes as compared with 58.56% negative ones. As we have already mentioned, the remaining 6.13% has been discarded because of the limited distribution of the features involved.

The prevalently negative image of the Jews in the selection

of authors and works belonging to the Romanian culture at the end of the 19th century confirms our initial theoretical hypothesis according to which a majority will become more watchful in front of an active, influential minority, and will display public hostility or irritation, although it may secretly admire or even envy that minority. The greater the differences between the in-group and the out-group, the higher the chances that the out-group image should undergo a process of negative stereotyping and evaluation. Such a situation also increases the possibility that the out-group should attract collective frustrations and idiosyncrasies, anything embarrassing or inconvenient in us.

As a result of social categorization, the subjective tendency to homogenize the out-group plays an important part in the creation of stereotypes. Such a tendency leads individuals to assume the existence of a greater degree of similarity among the members of the out-group, while over-estimating the differentiation within the in-group. Why does this happen? The generalized, imaginary, abstract individual of the marginal minority group easily becomes the target of negative sanction, ranging from antipathy to contempt, from formal acceptance to hatred. The arsenal of negative sanctions is essentially aimed at the image and the name of the out-group („jidani“, for example, has a strong detrimental quality), without necessarily applying to all the members of the group.

If we are to discuss the first two positive ethnic-individual traits – the willingness to learn and ambition – we ought to state here the fact that, at the beginning of the last century, the level of education of the Jews was very low. Gradually, they amassed cultural capital, sometimes at the price of genuine sacrifice, thus achieving a real intellectual super-investment in the hope of compensating for the unfavorable social status.

The spirit of economy. The Jews' parsimony originates in their respect for property, which, along with the high value awarded to cultural and intellectual capital, will become important qualities in agreement with the traditional values of both Jewish and modern Western societies.

The only positive ethnic-social characteristic attributed to alien Jews is their solidarity. Many authors mentioned their highly developed community spirit. N. Iorga (1903, p. 191) wrote, „the

alien group feel like one and they work together to progress, they all help one another in order to win." Even if it was not always comfortable for the Romanian group to admit it, such a characteristic could not possibly be overlooked in the portrayal of Jews.

Among the ethnic-social negative features, immorality has a higher frequency. It is actually born from the incompatibility of cultural codes, of moral values. That is why the Jews are often described as having no morals, as „their speech is godless," according to V. Alecsandri (1863). Obviously, the deficient moral is the Christian Orthodox one. They do have laws and morals, but only within their own groups (M. Eminescu, 1879). Their alleged immorality and parasitism are directly connected with their professional choices, which included traditionally discredited professions, blameful from a Christian point of view. In what concerns their lack of patriotism, B. P. Hasdeu (1993, p. 188) noted ironically,

„I know the Jews love money above all --
They'd sell their country if the price were right,
And if the price is right, no wrong at all."

If the religious spirit is a psychological characteristic of the Jews, their being non-Christian is, to Romanians, an unforgivable sin. N. Iorga (1903, p. 13) considered that one cannot write Jews without referring to their religion, the body of the prayer being „the unconscious ebbing of the very soul of the Jew." The typical prayer for the forgiveness of various sins points to the fact that, in the Mosaic religion, the Jew is allowed neither pain nor suffering. In fact, the Talmud makes provisions for sanctions adjusted to the degree of fatigue of the trespasser.

The Jews are considered to be heathen, fanatic in their religion, regarded as inferior to the Orthodox one. B. P. Hasdeu (1865, p. 15) showed that the religious atmosphere of the Talmud is vain and intolerant to other religions, but kind and forgiving to the chosen people.

Insofar as physical traits are concerned, the „inferior race" displays attributes such as repulsiveness, a hooked nose („like the bill of a bird of prey", M. Eminescu), eyes sparkling with cunning, the short hair and the sideburns. Consanguinity, typical of the Jewish

community, frequently led to the birth of plus or minus-variation. The few marriages that existed during the last century between members of the Jewish community and native Romanians were encouraged by neither group and were received with reserve.

This structure of the image allows us to generalize and to assert that the members of the majority group are ready to admit and accept the qualities of the concrete individuals of the minority group, with whom they interact, but they definitely deny the same qualities to the out-group. Socially, the image confirms a marginal status, that of a non-Christian alien, which holds strongly negative connotations. This social construct promoted to the rank of social convention is not immutable despite its great resistance to change.

The characteristics of the ethnic-psychosocial profile of the Jews are distinctly structured at the level of modal personalities, too, such as the common Jew or the Jewish elite. Their analysis appears to be useful as it permits the necessary specifications and discriminations.

The ethnic-psychological modal personality of the common Jews contains more negative features and, consequently, fewer positive ones as compared with that of the elite. This is due to their professions (tradesmen, money-lenders, tenants), the precarious social-cultural conditions in which they lived, the fact that they lived in closed, compact communities, almost impossible to assimilate. They are considered to be immoral, parasitic, worthless, unreliable, dishonest, unpatriotic, intolerant, fanatic, ignorant, manipulative, inassimilable, lazy, characterized by national selfishness, inferiority of race, but also by solidarity, ambition and spirit of economy.

The Jewish elite had entered not only the economic life, but also the cultural one, and they were to be steadily accepted in social life, too. Some of them were willing to be integrated into and to become part of the Romanian society, which happened by the end of the 19th Century. The community spirit of the elite is not in the least lower, although it may accept integration. Nevertheless, the members of the Jewish intelligentsia praise and encourage each other. Yet, they are regarded as fundamentally dishonest and contemptuous. The Jewish elite is frequently characterized by the willingness to increase their cultural and symbolic capital, their intellectual power, their

tendency to philosophy, their regard for time, hospitality, diligence, business ability, their parsimony, but also dishonesty and pretentious character.

To conclude, we could say that only three of the eight positive features and thirteen of the negative ones could be found in the modal personality of the common Jew. At the level of the modal personality of the Jewish elite, all the eight positive characteristics are present, accompanied by only seven or eight of the negative ones. We may therefore say that, in the latter case, we already have evidence of a tendency to balance differently evaluated stereotypes and even of a slight prevalence of positive stereotypes.

These results point to the idea that when the frequency of interpersonal contacts increases – at the level of the elite, in this case – when the members of the majority group and those of the minority group work together towards the attainment of super-ordinate goals, the social distance is diminished and the impact of negative stereotype concerning the minority declines accordingly.

5. Conclusions. The massive immigration of Jews to Romanian territories generally coincided with the process of modernization that determined deep transformations in the Romanian society. The Jewish minority – the most numerous and important in the late 19th Century Romania – participated actively in the process, as well as in the progress of industrialization, in the development of financial capital and in urbanization.

The relationships between the Jewish minority and the Romanian majority were, despite some fluctuations, chiefly collaborative and competitive rather than conflicting. The acknowledgement of their social importance was forced by their monopoly over an economic position in obvious contrast with their number, which was meant to counteract the stigmatizing status of non-Christian aliens. On the other hand, the insistence and the active militancy of the Jews generated, to a great extent, a boomerang effect, reflected by their mainly negative stereotype image. Several circumstances can be held responsible for maintaining a relatively great social distance and emphasizing negative stereotypes with reference to the general social representation of the Jews. Some of

these circumstances are cultural, social and religious differences, the choice of traditionally disgraceful professions, the deficient solidarity between the minority and the majority, as well as the surfacing of conflicting interests between the Romanian and the Jewish bourgeoisie, between the Romanian society and the Jewish immigrants, who constituted, almost exclusively, a little acculturated middle-class. The study of social images is necessary insofar as it can account for manifest behavior.

BIBLIOGRAPHY

- Alecsandri, V., 1863, *Lipitorile satului*. Dramă în trei acte și două tablouri. Iași.
- Colescu Leonida, 1944, *Analiza rezultatelor recenământului general al populației din 1899*, Institutul Central de statistică, București.
- Eisenberg, J., 1993, *O istorie a evreilor*, Humanitas, București.
- Eminescu, M., 1989, *Opere*, vol. X. Publicistică 1877-1883, București.
- Hasdeu, B.P., 1865, *Trei ovrei: jupanul Shylok, domnul Gobsek al lui Balzac și jupanul Moise a lui Alecsandri*, București.
- Iorga, N., 1903, *Cuvinte Adevărate*, Institutul Minerva, București.
- Karady, V., 1987, „Juifs et lutheriens dans la système scolaire hongrois”, în *Actes de la Recherche en Science Sociale*, 69, septembre.
- Kinloch, G.C., 1979, *The Sociology of Minority Group Relation*, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Liveanu, V., 1967, „Relațiile din Vechea Românie”, în *Relații agrare în mișcările țărănești în România 1902-1921*, București.
- Moscovici, S. (coord), 1998, *Psihologia socială a relațiilor cu celălalt*, Polirom, Iași.
- Mureșan, C., 1999, *Evoluția demografică a României. Tendințe vechi, schimbări recente. Perspective (1870-2030)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
- Negruți, E., 1981, „Situația demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea”, în *Revista de istorie*, tom 34, nr. 2.
- Oprescu, Gh., 1924, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București.

- Patapievici, H.R., 1994. „Anatomia unei catastrofe“, în revista 22, nr. 4.
- Peltz, I., f.a., *Mărturii privitoare la evreii din țările Românești*, București.
- Perez, J.A. Dasi F., 1996, „Reprezentările sociale ale grupurilor minoritare“, în A. Neculau (coord), *Psihologie socială. Aspecte contemporane*, Polirom, Iași.
- Richardson, J., Lambert J., 1985, *The Sociology of Race*, Causeway Books, Ormskirk.
- Rosen, A. 1993, „The Contribution of the Jews to the Industrial Development and Modernisation of Romania 1900-1938“, în *SHVUT*, nr. 16, Tel Aviv University.
- Rotman, L. 1990. „The Social and Economic Structure of the Jewish population of Romania in the last Part of the 19th Century“, în *Review of Jewish Studies*, nr. 1.
- Turliuc, C., 1996. „Elite economice românești în a doua jumătate a secolului XIX. Cazul industriașilor evrei“, în *Xenopoliana*, IV, nr. 1-4.
- Turliuc, N., 1997, „Contribuții psihosociale la studiul minorității“, în *Xenopoliana*, V, 1-4.
- Volovici, L., 1991, *Nationalist Ideology and antisemitism. The case of Romanian Intellectuals in the 1930s*, Pergamon Press, Oxford.
- Yinger, M., 1981, „Toward a Theory of Assimilation and Dissimilation“, în *Ethnic and Racial Studies*, vol. 4, nr. 3.

THE MALBIM: LEADERSHIP AND CHALLENGE AS REFLECTED IN HIS INTRODUCTION TO VAYIKRA AND HIS TORAH COMMENTARY „HATORAH VEHAMITZVAH“

Ya'akov GELLER

One hundred thirty two years have passed since the Malbim (Rabbi Meir Leibush ben Yechiel Michel)¹ was driven from Bucharest on the eve of Shabbat Zachor – Parashat Vayikra in the year 1864, where he had served as Chief Rabbi of Romania (the principalities of Walachia and Moldova).

The Malbim had come to Bucharest from Kempen in Prussia in the summer of 1858 after having served there as Chief Rabbi for eighteen years (1840-1858). Previously he had been the head of the Rabbinical Court in Vorshna in the province of Poznan (Posen) from 1837 till 1840. How is it that he came to serve in a third community? He saw his new position as a challenge and his objective was to improve the religious, spiritual and social status of the Bucharest Jewish community which numbered nearly ten thousand. The community was divided into various congregations: the native Walachians, Poles, and foreign subjects of various powers: Austrians, Hungarians, Prussians and Russians, and a small Sephardic community as well.

Upon his arrival the Malbim was received enthusiastically by all the various congregations. He established a permanent, authoritative Rabbinical Court which carried out his halachic rulings enforced by the communal leadership and by the civil authorities. He decreed that all the kosher slaughterers must bring their knives to a Rabbi or to another slaughterer for daily inspection both before and after their work. He set new standards in the area of kashrut, imposed supervision on kosher butchers, and constructed a new *eruv*. He supervised the educational institutions for children, taught lessons on Torah and his sermons were attended by large numbers of people. In one of the first of these the Malbim compared the role of the Rabbi to that of the *kohen* (priest): „Just as the *kohen* was to receive from the people three portions of every animal slaughtered: the arm, the cheeks

and the stomach" (Deut.18:3), so did he ask of his congregants: „the arm" – so that they would put on „tefillin" every day; the „cheeks" – that they should not shave their beards; and the „stomach" – that they should eat only kosher food.

These demands began to cause friction between the Malbim and the „enlightened", intellectuals who were wealthy foreign nationals in the community (identified as „Sudeten"). The enlightenment faction had expected that the Malbim, the Biblical commentator and researcher of the Hebrew language, would be a „progressive" rabbi. In a very short time they realized their mistake. Another sermon – dealing with the obligation to fulfill „vows" made when one is called up to the Torah – increased their anger. I know, said the Malbim, that vows are paid by the hands and the Torah is kissed with the mouth. You, on the other hand, make vows with your mouths and kiss the Torah with your hands.

The „enlighteners" lost all confidence in the Malbim because he objected to the continuing construction of the Choral Temple, a modern house of prayer with an organ and a choir like those which already existed in western Europe. He also objected to the existence of two general-studies schools which had been established previous to his arrival in Bucharest. They began a campaign to incite the civil authorities against him. In posters and pamphlets, they described him as an obscurantist rabbi of the dark ages who keeps his community in darkness (as opposed to „enlightenment"), hinders progress, is ignorant of the local language and sermonizes against Christianity (see the Malbim's commentary on Isaiah 66:17-18).

The „enlighteners" in Bucharest were led by Dr. Julius Barash, an Austrian from Galicia, who worked to advance the causes of enlightenment and reform in the community. In a blatant act of provocation against the Malbim, they sent him *Mishloach Manot* during the time of the Purim Seudah which included pork and crabs along with a letter: „We the local «progressives» are honored to present these delicacies and tasty dishes from our table as *Mishloach Manot* to our luminary. We are his servants, admirers and those who do him honor". The Malbim, taken by surprise, reciprocated by sending them *Mishloach Manot* with a picture of himself, along with the comment: „You sent me your own image and I herein send you mine".

In fact the Malbim had begun his effort „to make war against the Karaites and others who deny the tradition of our Sages of Blessed Memory“ (i.e., the enlighteners) in his youth in Breslau, under the tutelage of Rabbi Zalman Tiktin, who himself opposed one of the early reformers, Abraham Geiger. Malbim continued his efforts during his rabbinate in Kempen. In his introduction to his commentary *Hatorah Vehamitzvah* to Leviticus, which appeared together with the Sifra, in Bucharest in 1860, the Malbim attacked the first conference of Reform Rabbis which met in Braunschweig, Germany, in June 1844, to which he himself was invited, in which decisions were made on religious reforms. He also explained his motives for his Biblical commentaries:

And it happened in the year 5604 (1844), we heard a voice like that of a sick person, in agony as that of a woman giving birth for the first time... for some of the shepherds (spiritual leaders) of Ashkenaz (Germany) had acted out of ignorance and blasphemed against God, and assembled to violate religion and laws... and many shepherds came... calling themselves Rabbis and preachers... all came together in the city of Braunschweig... the little foxes gathered around ...and a fire broke out in God's Sanctuary... in those days and at that time I saw and gave my attention that it is time to act for the Lord, time to do for the Torah, written and oral, a fortified wall around it, doors and a bolt, so that these vicious men will not arise and desecrate it... at that moment I gathered my strength like a man and I began to write my commentary on the Bible, the method of which I have already explained in my introduction to Isaiah and in the „Ham`vasser“ which I published in 1848.

The Malbim escalated his struggle against the „enlighteners“ in Bucharest by forbidding the local kosher slaughterers to slaughter for them, enforcing his ban by means of an oath and threat of excommunication. He prohibited the consumption of meat from animals slaughtered by two ritual slaughterers who broke the oath. By doing so, he increased the number of his enemies and caused tension between himself, the local slaughterers, and the rabbinical judges, because he enforced total authority over them.. The government withdrew its official recognition of the community and of the Malbim as its Chief Rabbi, prohibiting him from delivering sermons in the Great Synagogue. In addition to this his family life was upset and,

worst of all, his son Aharon died in his youth and was buried in the Bucharest cemetery in 1862. This had a severe impact on the Malbim.

Dr. M. Wertheimer, the head of the Orthodox faction, supported the Malbim in everything he did, protected him and convinced the community to re-elect him as Chief Rabbi for an additional term of two years despite the absence of government recognition. He even supported him financially. However, the „enlighteners“ succeeded in persuading the Prime Minister Michay Kogelnitzeanu, to deport him from Romania. On Friday, the eve of Shabbat Parashat Vayikra (18.3.1864), policemen surrounded his house early in the morning, arrested him and placed him in a wagon which carried him to a prison in Georgiu, where he was imprisoned alongside thieves and highwaymen. After Shabbat he was placed on a ship sailing on the Danube and released upon reaching the Bulgarian border in the city of Ruschuk (Ruse) upon the condition that he would never return to Romania.

In Ruschuk he stayed at the home of the sephardic Hacham, Avraham ben Yisrael Rosanes, the father of the historian Solomon Rosanes. From there he journeyed to Constantinople to protest to the Government, which had formal sovereignty over the Romanian principalities, over the injustice done to him. Unsuccessful, he left for Paris in order to plead his case before Adolphe Cremieux and the other leaders of the Alliance Israelite Universelle (*Kol Yisrael Chaverim*). Together with Sir Moses Montefiore and the Russian ambassador, they petitioned the Romanian government to repeal the deportation decree, pay him the as yet unpaid salary due him, and reparations for the damages he suffered.

The Malbim continued his fight against the enlighteners in the communities he later came to serve: Kharson in Russia (1869-1870), Lunshitz in Poland (1870-1871) and especially Mohilev in Russia (1872-1875) and Koenigsberg in Germany (1875-1879). In each of these four communities the „enlighteners“ informed against him on the grounds that he was an extremist and a „rebel against enlightenment“. In Lunshitz he had to combat an additional dispute with the Chassidic faction, who accused him of submitting to influences of the „enlightenment“ in his Biblical commentary. After having served in seven communities, he was offered the new post of general-Rabbi of New York, but declined it. Communities in

Amsterdam, Paris, Uhal in Hungary, Grodno in Poland and Vilna all made bids for his services but the Malbim refused their offers. He finally accepted a rabbinical post in the community of Kremenchug in Russia. On his way there he fell ill in Kiev and died on the first day of Rosh Hashanah 1879 at the age of 69, where he was buried. Over forty years he had served in seven different communities and it truly may be said of him: „For forty years I was wearied by that generation“ (Psalms 95:10). There does not seem to have been any other great scholar and rabbi like him who was forced to wander from place to place, causing great hardship for him and his family.

Despite it all the Malbim was one of the greatest scholars of the nineteenth century in halachah and aggadah, (in Jewish mysticism), in biblical exegesis and research, in grammar and in rhetoric, and he published numerous works. The aim of his commentaries *Hatorah Vehamitzvah* on the Torah and *Mikraei Kodesh* on the books of the Prophets and Writings was to halt the influence of Moses Mendelsohn's *Be'ur* commentary to the Torah and to create an alternative to it. At the end of his commentary to Daniel he dealt with calculations of the coming of the Messianic era and the time of Redemption which would occur in 1868 (5628), in 1875 (5638), and in 1913 (5673). In 1928 (5688), the Holy Temple would stand erect on its site. In *Ayelet Hashachar* which appears at the beginning of his commentary to Leviticus, the Malbim set down 613 rules for philological thinking; in the book *Ya'ir Ohr* he deals with 662 synonymous words, his opinion being that in the Hebrew language there are no synonyms and each word has its own special meaning. In *Artzot Hachaim* he wrote novellae on Shulchan Aruch *Orach Chaim* and in the pamphlet *Aleh Litrufah* an explanation of Maimonides' *Hilchot Deot*. *Artzot Hashalom* is a collection of sermons and the book *Eretz Chemda* a Torah commentary based on the Midrash. He also published *Yesodei Chochmat Hahigayon* (The foundations of logic), *Mashal V'nimshal*, a work in rhetoric and style, and a poem in four sections and *Shnat Ha'veel* an autobiography which he wrote for the newspaper Halevanon in 1865.

In conclusion, the Jews of Bucharest, the householders and „simple folk“, all loved and admired the Malbim (as did the Jews of the other communities he served) despite the protests of the

enlighteners, the sanctions of the civil authorities and the threat of his expulsion. They remembered him each year and a great House of Study was built in his memory. This Bet Midrash became the center of Orthodoxy in Bucharest. Only by order of the Communist tyrant Nikolai Ceaucescu was the Bet Hamidrash destroyed in the 1980's.

NOTE

' It is generally believed that the name Malbim is an abbreviation of „Meir Leibush ben Yechiel Michel“. According to a different opinion the name Malbim is a translation of the original family name Weisser. In official Romanian documents he appears by the name Malbin (which means „whitener“ in Hebrew).

For further reference: Ya'akov Geller, „Al Peulato shel Hamalbim Lehafatzat Limud Hatorah B'Bucharest“, *Sinai* 79 (1976), pp. 82-93; Idem, „Al Hama'avakim ben Haneorim u ben Hamalbim B'Bucharest“, *Sinai Jubilee Volume* 100 (1987), pp. 242-259; Idem, „Yediot Chadashot al Hamalbim Ubeto B'Bucharest ve'al Ma'avakavim Hamaskilim Le'or Kitve Yad Chadashim“, *Alei-Sefer*, Bar Ilan University (in print).

Iuliu (Julio) Popper s-a născut la București în anul 1857. Familia Popper era originară din Polonia și a venit în România din cauze încă necunoscute. A fost fiul lui Naftali C. Popper (23 noiembrie 1820-23 octombrie 1891), profesor și director al primului colegiu evreiesc (1852-1867) și conducătorul primului ziar izraelit de tendință liberală. Apariția acestui ziar bilingv (*Timpu* – *Di Zait*) a fost foarte scurtă: 17 mai-7 august 1859. Dispariția sa se datorează dificultăților materiale, dar și ca urmare a intervențiilor elementelor ultraortodoxe care vedeau în acesta un vehicul de pierdere a identității evreiești¹. Printre altele a condus și primul seminar izraelit de tendință liberală. Programul colegiului fondat de Neftali era de trei ani și în trei limbi: română, idiș și germană. O altă școală asemănătoare a mai fondat și la Giurgiu.

Profesorul Popper a scris și câteva manuale editate în idiș și românește și a deținut o librărie pe Calea Văcărești, una din cele mai importante artere comerciale din Bucureștii acelor vremuri. Era unul din cei mai importanți intelectuali ai comunității evreiești din București. În afară de română și idiș, mai vorbea perfect franceza și germana. A tradus în română o serie de cărți din literatura germană și evreiască. Era un bun cunoscător al filosofiei, istoriei, literaturii și artelor plastice. Se zice că era un mare filatelist, obicei moștenit și de fiica sa Gisella², și de ce nu, de Popper, mai ales că a avut ideea de a tipări primul timbru din Țara de Foc (1891).

Cu toate că mama lui Julio (Perla sau Peppi Popper, 1834-1910) s-a ocupat numai de activitățile gospodărești și creșterea copiilor, ea a exercitat o slabă influență asupra spiritului viitorului călător, aventurier, „rege”, „dictator” sau „baron feudal” al Țării de Foc.

Fratele său, Max (Maximo) s-a născut la București în anul 1868 și l-a acompaniat parțial pe Julio în aventura sa de la „Capătul Lumii”. Prin decretul din 20 aprilie 1888 el a fost numit „*comisario de*

*la Tierra del Fuego, subordinado al gobernador de la misma, con residencia en la bahia San Sebastian y con jurisdiccion desde el cabo Espiritu Santo hasta el rio Juarez Celman*³. Din păcate, la vârsta de 23 ani, în urma unei tuberculoze pulmonare, se stinge din viață pe data de 27 august 1891 în El Paramo, localitate înființată de fratele său pentru extragerea aurului din nisipurile litorale. Se pare că au fost mai mulți frați, dar se cunoaște doar numele lui Maximo și al unei surori pe nume Ghizella (Gisella)⁴.

Pe lângă rudele din Polonia și România, o altă parte trăia și la Paris (în anul 1956 încă mai trăia doctorul Angel Alejandro Rudinescu care deținea unele obiecte de aur de la Julio).

Ziua de naștere a lui Iuliu (Julio) Popper nu se cunoaște exact. S-a născut în anul 1857 într-o locuință din Piața Filaret, de unde și denumirea dată în Țara de Foc: Lagunas Filaret din vestul golfului San Sebastian, toponim care se mai păstrează și astăzi. Urmează școala tatălui său și una română, comună, absolvite în 1874. Încă de mic copil este îndrăgostit de materiile tehnice, matematică, științe naturale și geografie. Pe lângă română, idiș, germană și franceză, mai studiază și italiana, latina și greaca. Urmează cursuri de călărie, scrimă și muzică, dovedind o îndemânare uluitoare.

În casa tatălui său a avut șansa întâlnirii cu cea mai elevată societate evreiască din București. Casa era frecventată de numeroși intelectuali, artiști, oameni de știință, ziariști etc., cu care Julio Popper a luat contact și cu care s-a întreținut. Într-un astfel de context spiritul viu deținut de Julio era continuu întreținut. Încă de mic copil avea un caracter independent.

La vârsta de 16 sau 17 ani părăsește casa părintească (1874) și pleacă la Paris pentru a studia ingineria. Se pare că Julio nu s-a putut adapta cu rigorile vieții religioase, oarecum exagerate din casa natală, el declarându-se un ateu convins. Acest din urmă crez l-a pus deseori în conflict și cu misionarii veniți în Țara de Foc. Examenul de bacalaureat este trecut la Paris și apoi se înscrie la Școala Națională de Drumuri și Poduri din Paris și în anul 1879 obține diploma de inginer de mine⁵. Între timp este obligat să mai lucreze temporar pentru a-și putea plăti unele cursuri pe care le urma la Universitatea Sorbona: fizica, chimia, meteorologia, geologia, geografia și etnografia.

După terminarea studiilor lucrează pentru o scurtă vreme în

cadrul Companiei Canalului de Suez. Spiritul său scormonitor îl face să întreprindă călătorii la Constantinopol, în Egipt, Japonia, China și India.

În anul 1881 se reîntoarce pentru o scurtă vreme la București și-și vizitează pentru ultima dată familia și patria. Ia legătura cu Societatea de Geografie din România: este primit de ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, profesorul Vasile Alexandrescu-Urechia și intră în contact cu secretarul general al Societății de Geografie din România, cu George I. Lahovary și George Manu. Societatea de Geografie și revista acesteia erau patronate de Casa Regală, fapt pentru care Popper va purta un respect deosebit acesteia până la moartea sa. Printre altele, el denumeste unele sectoare din Țara de Foc cu nume din suita regală: Sierra Carmen Sylva, Rio Carmen Sylva (toponime păstrate și astăzi) și Cordillera Carol de Rumania (denumire ce figurează pe Atlasul Geografic al Argentinei din anul 1893).

Vreme de doi ani călătorește în China și Japonia, trece în Siberia, apoi în Alaska, iar la sfârșitul anului 1883 lucrează la New Orleans, unde ridică planuri asupra canalizării și urbanizării și execută alte lucrări ingineresti de importanță minoră. Foarte curând pleacă în Cuba, unde este solicitat să ridice planurile orașului și portului Havana în 1884. Din capitala Cubei ajunge în Mexic, unde lucrează ca gazetar la *Diario de los Forasteros*, organ al comunităților străine din Ciudad de Mexico. În 1885 se află în Brazilia unde face prospecțiuni miniere și cartografice timp de o lună, iar în 1886 ajunge la Buenos Aires.

Portretul lui Julio Popper.

În perioada sosirii sale, Argentina se află chiar în atmosfera „febrei aurului”, care începuse încă de la sfârșitul anului 1885. În acest caz, Țara de Foc era văzută ca un El Dorado al Americii de Sud, deoarece în dreptul Capului Virginelor (Santa Cruz) s-au descoperit terenuri aurifere cu rentabilitate redusă.

Deoarece Popper vorbea perfect mai multe limbi. era arătos, orator și persuasiv, în scurt timp, poate și datorită faptului că a fost primit în masonerie, reușește să atragă de partea lui lumea cea mai selectă din Buenos Aires: Lucio V. Lopez, Joaquin M. Cullen, Manuel Lainez, Bernardo de Irigoyen, Alfonso Ayerza, Jose Manuel Eizaguirre și alte personalități politice sau bogate, cu mare influență în toate domeniile. Pe vremea aceea comunitatea evreiască din Buenos Aires nu era încă puternică.

În 1886, la cererea sa, devine conducătorul unei expediții ce are ca scop efectuarea unor prospecțiuni în dreptul capului Virginelor, pentru a vedea dacă această zonă este rentabilă pentru extragerea aurului (Santa Cruz). În acest sens ia ființă *Compania Anonima Lavadero de Oro del Sud* (12 iunie 1886). Pe 22 august 1886 prezintă ministrului de Interne din Argentina următoarea notă:

„Buenos Aires, 22 de agosto de 1886

Julio Popper, ingeniero civil domiciliado en la calle Lavalle 162, me presento ante V.E. exponiendo que:

He organizado una expedicion para explorar bajo el punto de vista cientifico la Tierra del Fuego, debiendo formar parte de ella el ingeniero en minas, don Julio Carlason y quince particulares armados, en prevision de ataques de indios hostiles.

Esta circunstancia me decide a pedir a V.E. autorizacion para realizar la referida expedicion.

Es justicia.

Julio Popper“.

Răspunsul guvernului a fost următorul:

„Buenos Aires, Sbre 7/86

De conformidad con lo solicitado, concedese a don Julio Popper la autorizacion que pide para explorar cientificamente el territorio de Tierra del Fuego, pudiendo al efecto conducir hombres armados, en vista de las razones que presenta.

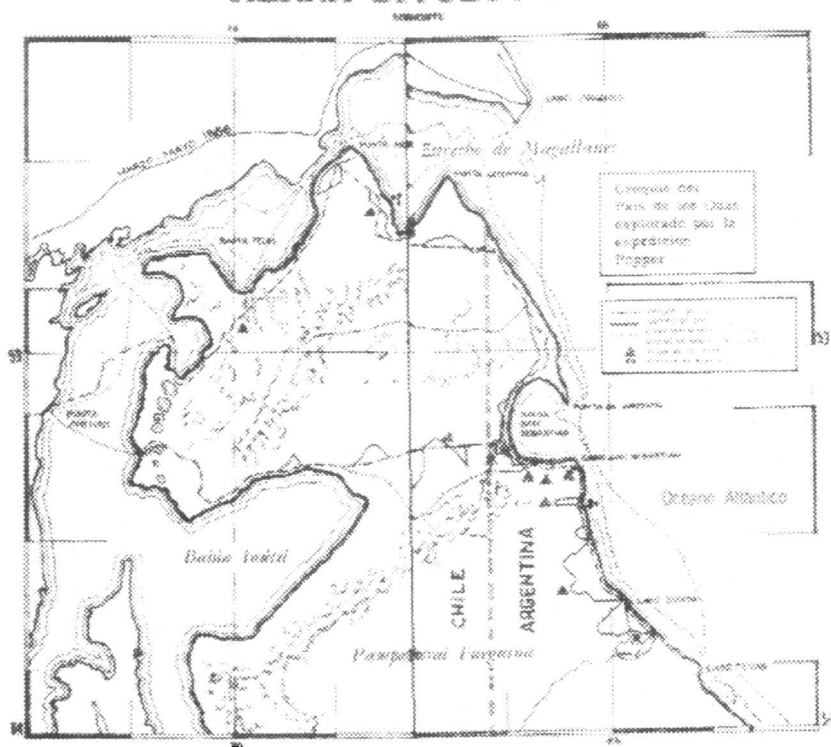
Comuniquese y archivese.

Chavarria“.

După cum se poate observa din nota trimisă Ministrului de Interne, Popper cere autorizarea pentru efectuarea unei expediții cu caracter științific. El se ascunde în spatele acestui șiretlic, deoarece dorea să caute aur, dar să aibă și oameni înarmați. În scrisoarea trimisă

lui V.A. Urechia (vezi textul curent), Popper afirmă că merge în căutare de aur și că a avut noroc în a-l găsi în sectorul golfului San Sebastian.

TIERRA DE FUEGO 1887

Crochiu al traseului expediției de la 1886.

Ca urmare a spiritului întreprinzător, Popper își dotează expediția și cu o serie de aparate cu care să facă unele observații topografice, mineralogice, geografice etc. Julio Popper devine astfel conducătorul unei expediții alcătuite din 18 oameni. La bordul unei nave, expediția pleacă pe data de 7 septembrie 1886 și după o escală la Montevideo, ajunge la Punta Arenas, unde începe explorarea reală a Țării de Foc între octombrie 1886 și jumătatea lui ianuarie 1887. În Țara de Foc se reîntoarce în cea de-a doua săptămână a lunii februarie 1887 pentru a organiza exploatarea aurului din zona golfului San Sebastian, unde fondează prima exploatare de aur și pune bazele așezării El Paramo.

Ca ziarist, cu o prezență și frecvență apreciabile în ziarele vremii, apare după 5 martie 1887, după conferințierea de la Institutul de Geografie din Argentina.

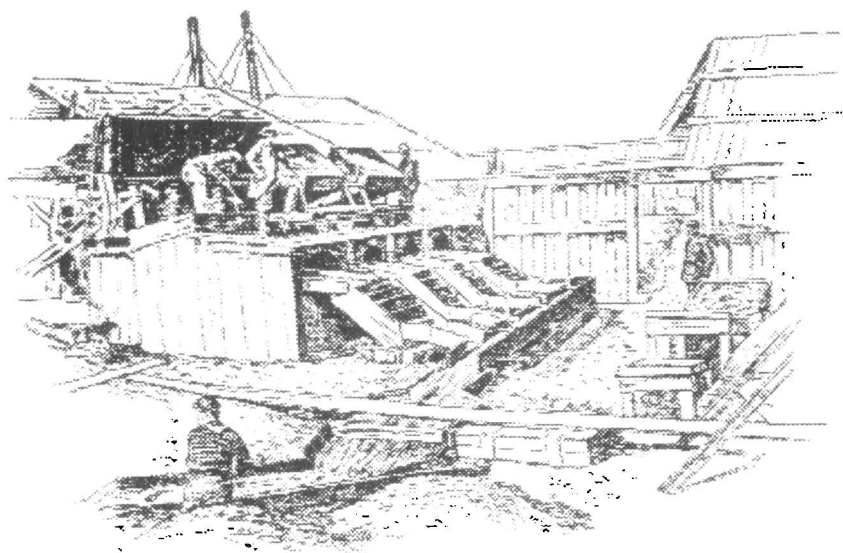
Anul în care a fost primit în masonerie coincide și cu primirea sa în *Legia Docente*, cel mai influent grup intelectual al vremii, înființat în 1881 din inițiativa lui Alejo Peyret (1826-1902), emigrant liberal francez. Din cadrul acestui grup făceau parte cele mai proeminente personalități argentiniene din acea vreme: Vicente Fidel Lopez, Leandro N. Alem, Carlos Encina, Pascual Beracochea, Roque Saenz Pena, Hipolito Yrigoyen, Antonio Bermejo, Jose Maria Ramos Mejia, Ezequiel Ramos Mejia, Lucio V. Lopez, Alberto Lopez etc.

La Conferința de la Institutul de Geografie se anunță cea de-a doua plecare în Țara de Foc (26 aprilie 1887), care va avea ca scop transportul materialelor și combustibilului în vederea exploatării aurului din plaja El Paramo.

Trebuie specificat faptul că până la expediția lui Popper au mai fost multe întreprinderi de cercetare a sectoarelor aurifere; din păcate, sau fericire, majoritatea au dat greș, deși au fost implicați foarte mulți specialiști și bani. Popper a avut șansa sau intuiția de a găsi cel mai important „zăcământ” (placer) aurifer din prima ocheadă: noroc sau cunoaștere științifică? În scrisoarea sa către V.A.Urechia el afirmă că a avut noroc.

În prima sa expediție denumește câteva râuri mai importante: Rio Juarez Celman (azi Grande), Rio San Martin, Rio Cullen, Rio Carmen Sylva, Arroya Gama, Arroya Alfa, Arroya Beta. În cea de-a doua expediție (1891), dă numele de Mar Argentino sectorului situat între canalul Beagle, strâmtoarea Le Maire, insula Los Estados și capul Horn. Pe hărțile la scară mică se mai păstrează astăzi următoarele denumiri lăsate de Popper sau care-i poartă numele: râul San Martin, râul Cullen, pârâul Alfa, pârâul Beta, peninsula Mitre, muntele Noguera, râul Noguera, muntele Lucio Lopez, râul Lucio Lopez, muntele Irigoyen, râul Irigoyen, muntele Sorondo, muntele Carmen Sylva, râul Carmen Sylva (sau Chico), promontoriul Sinaia (greșit transcris Sinai), laguna Filaret, Marea Argentinei, colonia El Paramo, promontoriul Popper, Rio Popper, golful San Sebastian, portul Huergo, promontoriul Cernadas etc.

La Ushuaia (cel mai sudic oraș al Terrei) există o stradă Popper, un centru comercial cu același nume, diferite firme de turism și comerț au împrumutat numele marelui român. La Muzeul Maritim se află o sală filatelică „Popper”, de unde se poate cumpăra și timbrul vechi

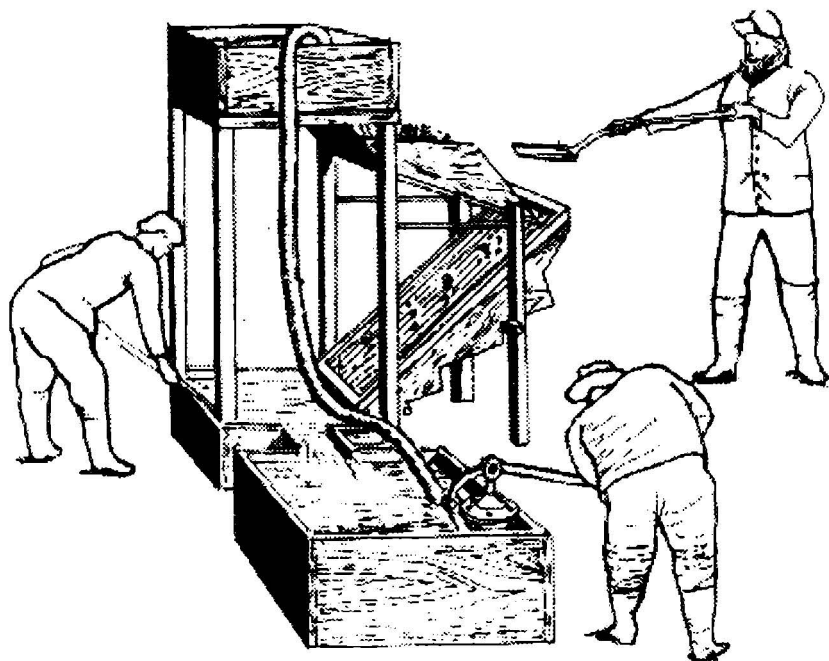
Mașina de spălat nisipul aurifer (invenție brevetată de Popper).

din anul 1891, iar la Muzeul „Capătului Lumii” o sală a căutătorului de aur „Popper”, unde este expus și primul cuptor inventat de Popper pentru topirea aurului și ștanța la care a bătut monedele de aur.

Trebuie amintit faptul că Popper este și inventatorul unei mașini de spălat nisipul litoral în vederea separării aurului. Această mașină a fost brevetată și era cea mai rentabilă aparatură de acest gen din epocă. Era prevăzută cu un sistem simplu de pompaj al aceleiași apei în cuva superioară pentru economisirea acestui lichid. Desenul utilajului este reprodus în 1895 de către Spears în *The Gold Diggings of Cape Horn*⁸.

Popper, printre altele, a fost acuzat de către istoricii și geografii chileni că ar fi falsificat harta în ceea ce privește granița de sud dintre Argentina și Chile, în defavoarea celei din urmă. Problema se punea în cazul canalul Beagle și insula Nueva⁹. Polemica este și acum de actualitate și cercetătorii argentinieni sunt de acord cu granițele trasate de Popper. În acest sens, Popper este chiar divinizat, deoarece el a luptat pentru teritoriile Argentinei și s-a bătut la propriu cu căutătorii de aur chileni pentru a-i alunga de pe teritoriul de est. Prin urmare, nu s-a dovedit a fi un falsificator al hărții Țării de Foc¹⁰.

Deoarece Popper a angajat un mare număr de „mercenari”,

Sistemul de pompaj al apei din cadrul mașinii de spălat nisipul aurifer
(invenție brevetată de Popper).

în cea mai mare parte iugoslavi, unguri sau austrieci, și i-a îmbrăcat în costume de soldați austro-ungari", s-a considerat că și-a întemeiat o armată proprie și că ar fi dorit să guverneze de unul singur ținutul Țării de Foc. Într-o scrisoare adresată lui Andreas Wagner, el cere costume militare, arme și muniție. Din păcate, scrisoarea este citită și de guvernatorul Mario Cornero, dușman a lui Popper, și de aici nu mai este mult până la scandalul din presă și tribunal.

Este adevărat că Popper angajase un mare număr de expediționari (18 sau mai mulți) care să-i păzească exploatarea de la El Paramo sau să-l însoțească în expediții. Cei mai mulți au luptat alături de el împotriva „invațiilor” căutătorilor de aur chileni sau a altora care doreau să se apropie de golful San Sebastian.

Ca urmare a faptului că era ateu, a intrat în conflict și cu misionarii englezi, deoarece Popper avea nevoie de forță de muncă ieftină și se folosea adesea de populația băștinașă. La rândul lor, aceștia erau asmuțiți împotriva lui Popper și nu de puține ori s-au dat bătălii

descrise în mai multe variante. În literatură și legendă, Popper este văzut ca fiind personajul care a tratat cel mai dur populația locală¹². Pe de o parte, Popper se lăuda cu faptul că a ucis unii băștinași care l-au atacat, iar alteori, spune că se purta bine cu aceștia. Cert este faptul în în albumul de fotografii pe care l-a făcut în 1886 (3 exemplare, dintre care unul a fost trimis la Societatea Română de Geografie, de care nu se mai știe nimic), Popper apare fotografiat cu arma în mână, lângă un băștinaș. A fost suficientă o astfel de dovadă pentru ca să fie anchetat și judecat ca fiind un exterminator al populației băștinașă. Se pare însă că ei erau în poziție de atac și mortul era în spatele lor. Prin urmare, el ar fi putut să facă parte din grupul lor și să fi fost ucis de cei care atacau. Tot la fel de bine se poate ca mortul să nu fi aparținut populației băștinașă, deoarece era foarte gras și de culoare albă¹³. Din fericire, ca urmare a faptului că era un orator desăvârșit și foarte inteligent, Popper nu a putut fi condamnat niciodată, în ciuda zecilor de procese avute cu personalități politice foarte importante și influente ale vremii.

La întoarcerea dintr-o expediție, Popper găsește colonia El Paramo ocupată de cca. 50 chilieni. Era aproape imposibil să recucerească mina, deoarece el dispunea doar de o mână de oameni. A așteptat până dimineța și s-a prezentat în fața fortăreței cu un mare număr de „soldați” călare. Văzând o astfel de armată, chilienii au luat-o la fugă. În timpul nopții confecționase zeci de mumii, pe care apoi le-a instalat pe cai. Ceața dimineții este, de cele mai multe ori, înșelătoare.

Un alt motiv de dispută l-a reprezentat și faptul că în 1889 și-a bătut monedă proprie în vederea remunerării salariaților sau pentru tezaurizare. În acest caz s-a considerat că el dorea să-și exercite o autonomie prin ființarea unei monedării proprii, fără a ține cont de ceea ce era în Argentina. Bate primele 5 monede din Țara de Foc, în aur pur, cu inițialele Tierra del Fuego și Popper¹⁴. Ele au fost notate cu A, B, C, D, E:

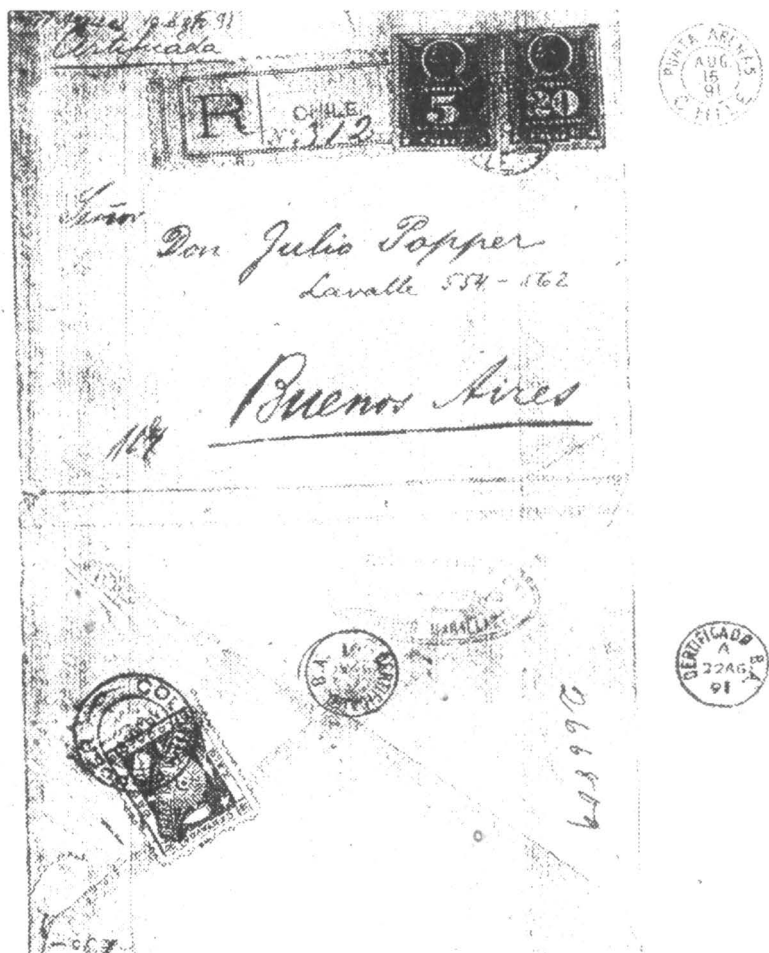
- A – 5 grame, El Paramo;
- B – 1 gram, El Paramo;
- C – 5 grame, Casa de la Moneda;
- D – 1 gram, Casa de la Moneda;
- E – 1 gram, Casa de la Moneda.

Monezile lui Popper sunt luate în considerare din punct de vedere al greutateii și nu al valorii. Din acest punct de vedere, ar putea

fi considerate medalii și nu monezi propriu-zise¹⁵. ceea ce-l face nevinovat în fața instanței. Medaliiile circulau doar în Țara de Foc, unde tranzacțiile comerciale erau evaluate în grame de aur și aveau valoare intrinsecă doar la Punta Arenas (așezarea auriferă din fața golfului San Sebastian)¹⁶.

Se pare că Popper a emis 200 monezi de 5 grame și 1000 monezi de 1 gram¹⁷. Toată cantitatea de aur pe care a exploatat-o Popper din plăcerul de la El Paramo a fost de 175 kg¹⁸.

Un al treilea motiv de scandal l-a reprezentat emiterea

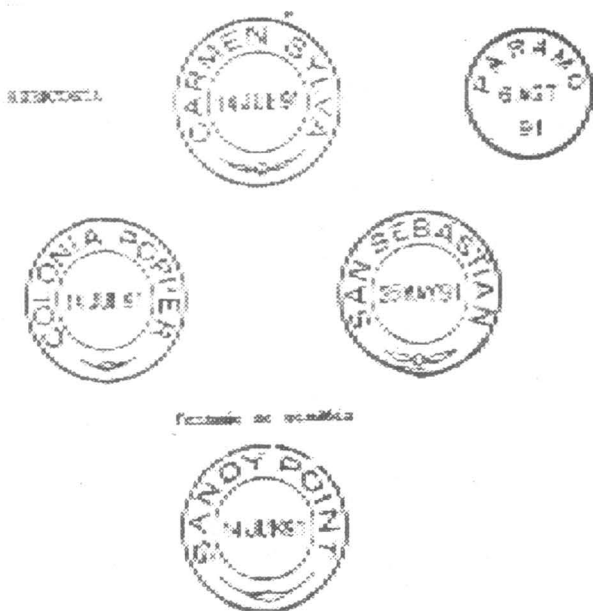

Scrisoare care certifică utilizarea timbrului Popper la 1891.

Utilizarea locală a timbrului Popper la 1891.

timbrului. Pe 3 iulie 1891 comisarul de poliție Ramon L. Cortes și exploratorii francezi Willems și Rousson îl denunță pe Popper în *La Prensa* cum că editează timbru propriu în Țara de Foc. În același timp, ei prezintă și o reclamație guvernatorului Mario Cornero¹⁹.

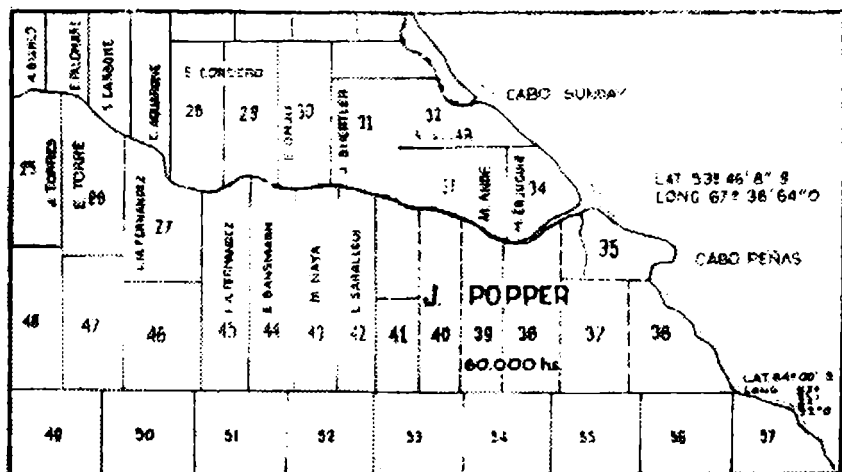
Diferite obliterări utilizate de Popper.

Macheta a fost făcută de litograful austriac Rodolfo Soucup și tipărirea de către casa Juan II. Vidd y Cia din Buenos Aires. Inițiala „P” semnifică Popper și ca simbol sunt utilizate ciocanul și târnăcopul. Pe diagonală se desfășoară o bandă cu inscripția Tierra del Fuego. Pe margine este trecută valoarea de 10 centavos. Timbrele erau tipărite în coli de 100 exemplare (10x10)²⁰. Ele încep să circule din august 1891. Se foloseau diverse obliteratedări: Auricosta, Carmen Sylva, Colonia Popper, Paramo, San Sebastian²¹.

Pentru utilizarea timbrelor, Popper a folosit scrisori sau cărți poștale care erau trimise, prin propria-i companie, la Buenos Aires. Tot Popper este și cel care editează prima carte poștală ilustrată din Țara de Foc. Este reprodusă o fotografie din albumul făcut în 1886, unde sunt reprezentate falezile nisipoase de la El Paramo și echipa expediționară.

În cadrul expunerilor sale, pe lângă descrierile geografice și observațiile științifice de natură geologică, Popper are și câteva observații de mare finețe asupra etnografiei și antropomorfismului populației locale. El se numără printre primii oameni de știință care fac observații asupra condițiilor climatice, obiceiurilor, capacităților mintale a populației locale etc.²²

Printre proiectele sale figura și o colonizare a Țării de Foc, în primul rând cu europeni, dar nu mai mult de 250 familii. În acest

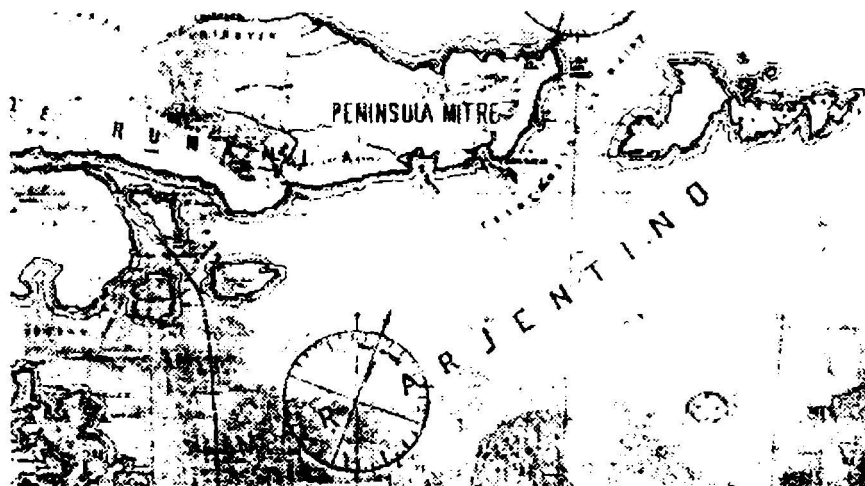
Proiectul de colonizare indigenă de la 1891 (crochiu efectuat de Popper).

scop. a întocmit planurile de concesionare a terenurilor din jurul golfului San Sebastian. Cele mai multe suprafețe îi reveneau lui Popper (80 000 ha), la care se mai adăugau terenurile ce reveneau unor personalități bogate și influente ale Argentinei, printre care se număra și cei ce-l ajutaseră în prima fază de cercetare a Țării de Foc. Principalul centru a fost ales actualul amplasament al orașului Rio Grande (prima denumire a fost cea de Colonia Popper).

În 1891 Popper reușește să concesioneze 375 000 ha în sectorul septentrional al Țării de Foc, fiind interesat să introducă cca. 40 000 oi. Toate aceste proiecte erau realizabile într-un timp extrem de scurt dacă Guvernul Argentinian ar fi aprobat, și ar fi acceptat, aceste condiții.

Întocmise un proiect care viza facilitarea și dezvoltarea navigației prin strâmtoarea Magellan. În acest caz se propunea înființarea unei companii de remorhere, iar navigația să se facă prin intermediul navelor cu aburi²³.

În anul 1891 întreprinde a doua expediție, care începe în februarie. Prin intermediul navei „Ushuaia” transportă materialele și alimentele până la Rio Grande. Inițiază cercetări asupra coastei de sud-est și are posibilitatea să-și expună ideile în cea de-a doua conferință ținută pe data de 27 iulie la Institutul de Geografie din Argentina. În această expediție dă numele de Mar Argentino, peninsula Mitre etc.²⁴

Fragment din harta întocmită de Popper între 1886-1891 (cea mai mare parte a toponimelor sunt utilizate și pe hărțile actuale).

Împreună cu Francisco Ayerza, în 1893, a propus și efectuat un plan de aducere a unei linii telefonice de la Viedma, pe coasta Atlanticului, capul Virginelor, capul Espiritu Santo, strămtoarea Le Maire până în golful Buen Successo. Planul lui Popper prevedea detalii concrete expuse în 12 puncte. Problema a fost foarte serios tratată de directorul general al Telegrafului din Argentina și dacă nu ar fi murit, Popper și-ar fi văzut visul împlinit. Chiar în ziua în care a murit, prietenul său Francisco Ayerza i-a comunicat că proiectul va fi aprobat în proporție de 100%.

Unul din cele mai interesante proiecte propuse de Popper a fost cel intitulat „*Atlanta. Proyecto para la creacion de un pueblo maritimo en la costa atlantica de Tierra del Fuego*”. Ideile sunt etalate în 29+4 pagini, tipărite la 7 aprilie 1893 în 6 exemplare.

Pe lângă datele fizico-geografice, de mare relevanță, analizate în comparație cu cele existente în partea continentală a Argentinei, Popper aduce și argumente economice, mai ales în ceea ce privește pescuitul și poziția strategică. Dar cu două luni mai târziu, Popper murea și unul din cele mai îndrăznețe planuri de dezvoltare economică și civilizare a Țării de Foc a rămas sub colbul istoriei.

În ziua în care a murit obținuse finanțarea primei expediții cu adevărat științifice în Antarctica. Dorea să ajungă la Polul Sud și ar fi fost primul. Istoria Polului Sud s-ar fi deschis cu un român. În acest sens, construiseră și dotaseră două nave de cercetări: *Explorador*, care a costat 6594,33 pesos și *Gringuito*, la un preț de 2669,65 pesos. Nava *Explorador* urma să fie comandată de căpitanul Felix Tarabucha. Ar fi fost o expediție istorică și pentru faptul că-i purta numele: „*Expedicion Julio Popper*”. Și de data aceasta istoria ne-a jucat feste.

Majoritatea istoricilor și cronicilor din ziare, precum și documentele de epocă, afirmă că inginerul român a decedat ca urmare a unor cauze naturale, suferind o congestie pulmonară, în noaptea de 5 spre 6 iunie 1893 (fratele său a murit ca urmare a unei tuberculoze pulmonare). Un alt medic (Bahia) afirmă că ar fi murit în urma unei afecțiuni cardiace²⁵. O a treia autopsie, efectuată de medicul Lorenzo Martinez, concluzionează că Popper ar fi murit din cauza unui stop cardiac²⁶. În certificatul de deces *Tomul I, foaia 149, din Libro de Actas de la Primera Seccion del Registro Civil de la Capital Federal*, anul 1893, se specifică: „*Julio Popper fallecio a los seis dias del mes de*

*junio del citado ano en el hotel de la calle Tucuman numero 373 de congestion pulmonar comprobada por el doctor Domingo San Germes*²⁷.

Cu toate că au fost efectuate trei autopsii, de trei medici distincți, la interval de 24 ore, nu s-a ajuns la un consens general. Tensiunea a crescut când după câteva zile cadavrul lui a dispărut din mormântul de la Recoleta²⁸. Sunt ipoteze cum că ar fi fost trimis la București sau ar fi fost înmormântat în cimitirul de la El Paramo²⁹.

Gurile rele spun că ar fi murit în urma unui exces bahic, după îngurgitarea câtorva pahare de coniac, deoarece își sărbătorea victoria finanțării expediției spre Polul Sud și a avizului pentru instalarea telefonului. Se mai pun, din păcate, și alte întrebări: asasinat sau executat?

A fost scos din mormânt pentru a nu se face o altă autopsie? A fost furat de mercenarii săi pentru a fi îngropat în altă parte? L-au iubit chiar atât de mult? A fost ascuns de masoni pentru că i-ar fi deranjat în excesele sale de independență? A lăsat mesaj ca după moartea sa să fie ascuns pentru a i se mări faima? A fost trimis în România? Întrebările pot continua la infinit și răspunsul exact riscă să nu apară niciodată.

Printre lucrurile găsite asupra, sa se pot enumera: un ceas de nichel, un portțigaret de platină, un microscop, un compas, buletine meteorologice, hărți, cărți în engleză, franceză, spaniolă și germană, patru florete, un set de scrimă, partituri muzicale, planuri, acte de proprietate etc. Sunt lucrurile personale cu care Popper călătorea oriunde.

După moartea lui Popper, „febra aurului” din Țara de Foc a dispărut în anul 1895. Situl El Paramo, în anul 2002, a fost declarat „Rezervație Națională de Interes Istoric”.

Julio Popper a încercat și domeniul literar, chiar cu mare succes. Din păcate, nu a avut timp suficient să aprofundeze și acest domeniu. Demn de remarcat este faptul că Lucio V. Lopez (citad de Roberto Hosne)³⁰ consideră câteva din scrierile sale ca fiind egale cu cele ale lui Edgar Poe sau Mark Twain și chiar mai bune: *„He spoke all languages, wrote ours with elegant grace, with a most colorful style (...). Some pages written by Popper remind us of Edgar Poe and Mark Twain at their best. He was witty and sarcastic, he had, we could say,*

an original sense of humor³¹. Prin comportament, acte mărețe, viziune și relații cu unii parteneri era considerat un Napoleon, Bismarck sau Cromwell³².

Asupra biografiei lui Julio Popper s-au aplecat o serie de autori din diferite țări, cei mai numeroși fiind argentinienii. Majoritatea l-a supranumit și „adulat” cu următoarele cuvinte: „pionier”, „rege al Țării de Foc”, „conchistador”, „aventurier”, „explorator”, „împărat”, „civilizator”, „guvernator”, „inginer”, „comerciant”, „călător”, „om de știință”, „căutător de aur”, „excentric”, „vizionar”, „dictator”, „baron feudal”, „Quijote al aurului fueguin”, „Attila”, „vulcan de proiecte” etc.

Una din primele biografii asupra lui Julio Popper a fost elaborată în 1967 de Boleslao Lewin, după care a fost reluată și adăugită în 1974 și publicată sub numele de: *Quien fue el conchistador patagonico Julio Popper*. Cartea are 448 pagini și cuprinde referințe bibliografice, critice, publicațiile din cadrul conferințelor susținute de Popper și unele scrieri cu caracter literar.

Daniel Ares, în 1999, publică lucrarea: *Popper. La Patagonia del oro*. Cartea are 270 pagini și cuprinde unele fotografii din albumul de la 1886. Este și o viziune oarecum literară.

Arnoldo Canclini, în 2000, publică o lucrare, în mare parte cu informații regăsite și în cartea lui Lewin, care tratează viața și activitatea lui Popper: *Julio Popper. Quijote del oro fueguino*. Cartea are 125 pagini și o bibliografie bogată. Pe coperta față este reprodus portretul lui Popper, iar pe verso moneda de la 1889.

Carlos Pedro Vairo (director del Museo Maritimo de Ushuaia) și Francis Gatti, în 2000, publică lucrarea: *!Oro en Tierra del Fuego! La carrera del oro en el extremo del mundo. Incluye textos y fotos ineditas del aventurero Julio Popper*. După o scurtă incursiune în istoria cuceririi Țării de Foc și a descoperirii aurului, se face o largă prezentare a vieții și activității lui Julio Popper. Tot în această lucrare sunt prezentate, pe larg, fotografiile din albumul lui Popper de la 1886. Cartea are 192 pagini și pe coperta față sunt reproduse monezile de aur și timbrele lui Popper. Pe coperta verso este redat portretul lui Popper și o scurtă prezentare a sa.

Roberto Hosne, în 2001, publică lucrarea: *Patagonia. History, Myths and Legends*. Este o incursiune în istoria descoperirii și cuceririi Patagoniei (inclusiv Țara de Foc). Cartea are 270 pagini și

este însoțită de o serie de fotografii dintre care sunt redată și patru imagini din albumul lui Popper. Călătorului român îi sunt dedicate aproximativ 10 pagini, iar într-una din fotografiile de grup, unde se regăsesc cei mai importanți oameni care au contribuit la cunoașterea Patagoniei, pe lângă Perito F. Moreno, Orllie Antoine, Harnando de Magallanes, Francis Drake, Cap. Piedra Buena, Lewis Jones, George Musters este reprezent și Julio Popper.

Dintre lucrările apărute în România, pe lângă unele articole din cadrul revistelor de specialitate, se remarcă biografia efectuată de I.M. Ștefan, din anul 1993: *Regele Țării de Foc. Pe urmele lui Iuliu Popper*. Studiul în sine se bazează pe informațiile culese din lucrările publicate de Boleslao Lewin și cele existente în literatura românească.

Cu părere de rău trebuie să amintim faptul că cel mai important călător pe care l-a avut România, mult mai de seamă decât majoritatea preamărită de presă sau lumea științifică, este foarte puțin cunoscut în propria-i țară. A ajuns să fie considerat legendă în Țara de Foc (Patagonia), să se scrie biografii de sute de pagini asupra vieții și activității sale, să înflăcăreze mintea multor copii, să se toarne filme despre viața și activitatea acestuia etc. dar, din păcate, doar peste hotare. Ce alt mare om de știință (cu câteva mici excepții care se pot număra la degetele de la o singură mână) se mai poate mândri cu faptul că a dat zeci de nume pe alte țărâmurii și alte zeci de locuri să-i poarte numele? Câți alți români mai au o astfel de faimă internațională? Cu toate că era etnic evreu, un mare liberal, s-a mândrit cu faptul că era cetățean român și – moștenind conduita morală a tatălui său (un mare liberal) – a purtat drapelul țării sale în toate locurile noi descoperite. Una din devizele sale preferate era: *în numele reginei Carmen Sylva*.

Pentru a scoate în evidență acest lucru, redăm, în finalul acestor rânduri, următoarea scrisoare adresată de Julio Popper lui V.A. Urechia³³:

„Stimate domnule,

Sunt convins, azi mai mult ca oricând, că sentimentul de înaltă apreciere pe care-l inspiră un om de aleasă ținută intelectuală poate ține piept forței distructive a timpului și, departe de a slăbi, prinde tot mai puternic rădăcini, pe măsură ce trec anii. Dovada hotărâtoare în acest sens o constituie însăși trăinicia acestui

simțământ, care purcede statornic din unul și același izvor, căci chiar dacă, tot călătorind, mi s-au șters din memorie nenumărate impresii, întâmplări și personalități, am ținut întotdeauna minte pe oamenii de caracter pe care destinul mi i-a scos în cale.

Să nu vă mire, așadar, scrisoarea de față, care vă sosește cu atâta întârziere, din pricină că nu am avut un temei anume să vă scriu, deși doream nespus să vină clipa în care să o pot face.

Într-adevăr, eram departe de a bănuii, la întoarcerea mea din Japonia, în august 1881, când am avut onoarea să vă strâng mâna, că aveau să mai treacă șase luni până se va ivi prilejul să mă adresez Dv. printr-o scrisoare, care să dea, totodată, expresia recunoștinței mele pentru nemeritata atenție pe care ați binevoit să mi-o acordați.

Pe atunci, domnule Urechia, scopul călătoriilor mele nu era încă bine definit, atracția pe care o exercita depărtarea, necunoscutul, asupra unui spirit cam aventurier, sau poate dorința de a căuta aiurea o bunăstare imaginară, iată motivele care m-au dus departe de frumoasa-mi patrie, purtându-mă spre apusul Europei, spre Egipt, Japonia, America...

Țara căreia fantezia mea îi atribuia cele mai multe puncte de atracție era totdeauna aceea care se găsea la distanță mai mare – iluzie ce se destramă implacabil pe măsură ce mă apropiam de țărâmul dorit. Continuam totuși să călătoresc aproape fără întrerupere dintr-o țară în alta, dintr-un continent în altul, până ce, în sfârșit, învărtindu-mă ca într-un cerc fatal, am ajuns din nou, după câțiva ani, pe pământul unde am văzut lumina zilei.

Ce schimbare se va fi petrecut în mintea-mi când mi-am întors privirile spre pajiștile atât de pitorești ale patriei mele? Greu e să descrii plăcerea pe care o simți când respiri mireasma codrilor noștri, după ce ai suferit din cauza funestelor degajări de vapori din pădurile tropicale ale Americii Centrale, sau când ascuți trilurile armonioase ale privighetorii noastre, după ce ai auzit țipătul jalnic al papagalilor din Sumatera. Fără seamăn este contrastul coloristic pe care-l oferă rodnicele noastre câmpii, după ce ai văzut monotomul pampas patagonez, în vreme ce grandioasa panoramă a masivului «Rocky Mountains» își pierde farmecul în fața poeticelor peisaje ale Carpaților noștri.

Dacă există cineva în țara mea care nu-și iubește plaiurile

natale, să pornească într-o călătorie în jurul lumii și va fi în mod sigur în câștig: va învăța să-și îndrăgească patria, să iubească ceea ce are. Poate va învăța, de asemenea, că, pentru a călători cu folos, are nevoie de anumite cunoștințe și aptitudini – auxiliari de seamă ai observației – fără de care orice efort rămâne sterp. Acestea sunt singurele beneficii pe care cred că le-am dobândit în primele mele călătorii.

De atunci, domnule Urechia, am încercat toate mijloacele de a obține însușirile de călător care-mi lipseau și ultimii șase ani i-am închinat acestui obiectiv.

Studiul științei pozitive, am încercat să-i adaug lucrări tehnice, verificate practic în timpul șederii mele în America de Nord și în insula Cubei, și am avut norocul să le văd nu numai bine primite...

Acum un an, la insistențele unei companii argentinienne, am făcut o călătorie de explorare pe teritoriul limitat la sud de Strâmtoarea Magellan. Pe atunci, aveam drept scop principal descoperirea de zăcăminte aurifere – întreprindere care a captat, în întregime, vreme de câteva luni, atenția acestei capitale.

Din nou, norocul mi-a surâs. În timp ce o duzină de ingineri de toate naționalitățile s-au înapoiat fără vreun rezultat practic, eu am adus celor ce m-au trimis vestea descoperirii unui teren aurifer ce astăzi este în plină exploatare. La „Lonja a Pique”, situat la 56°56'30" latitudine sudică și 68°29' longitudine vestică față de Greenwich.

Revenind la Buenos Aires, am organizat o expediție ce avea drept țintă exploatarea științifică a misteriosului interior al Țării de Foc, despre care circulau cele mai fantastice versiuni. Această expediție a avut loc nu demult și s-a terminat fără accidente majore, afară de cele specifice misiunilor de acest fel. Hărțuit de elementele naturii, de climă și de indieni, m-am întors, după cinci luni de muncă încordată, pe deplin satisfăcut de succesul expediției mele.

Nu voi mai descrie emoțiile pe care le suscită peripețiile și incidentele de pe parcursul unei călătorii în care nu există altă cauză decât acul magnetic și indicațiile imensei bolte siderale; peisajele grandioase care se deschid pe neașteptate ochilor călătorului; accidentele orografice, hidrografice și geologice, care se țin lanț; flora și fauna, atât de variate, care țâșnesc ca prin minune, în locuri unde n-a călcat picior de om – dar câte alte fenomene ale naturii nu se

petrec pe acest meleag unde civilizația face primii pași. Nu voi mai adăuga decât textul unei conferințe pe care am ținut-o la sediul Institutului Geografic Argentinian, pe data de 5 a lunii trecute, precum și câteva publicații care s-au ocupat de expediția mea.

După cum veți observa consultând schița călătoriei mele, mi-am permis să numesc un nume și un râu..., să atribui altor două artere fluviale numele a două personalități ce fac cinste patriei noastre.

Această nomenclatură a fost recent aprobată de către guvernul argentinian. În ciuda faptului că un funcționar oficial, sosit în Țara de Foc în urma mea, încercase să introducă schimbări, fără a îndrăzni, pe de altă parte, să răspundă acuzațiilor ce i s-au adus prin presă.

În afară de aceasta, mi-am îngăduit să trimit domnului președinte al Societății Geografice Române un album care conține o colecție de fotografii făcute în Țara de Foc și care, din pricina comunicațiilor uneori defectuoase cu această țară, va ajunge la București cu oarecare întârziere. Acest album este îmbrăcat în pielea unei foci, a cărei grăsime ne-a servit un timp drept hrană, iar placa pe care stă scris titlul este confecționată din aurul cules de pe plaja Punta Sinaia.

Fiindu-mi teamă că adresa de pe album nu este destul de exactă sau că ar putea să nu fie corect înțeleasă, vă rog pe Dv., domnule Urechia, să binevoiți a atrage atenția Societății asupra acestui modest (dar) personal – omagiile mele și expresia celei mai înalte considerații președintelui și membrilor Societății Geografice Române.

Măine pornesc într-o nouă călătorie în Țara de Foc, dar de data aceasta va fi mai mult o călătorie de inspecție, deoarece am trimis până acum două nave către acele ținuturi, precum și 120 de oameni spre punctul de explorare a ținuturilor aurifere și trebuie să efectuez un control nu numai al acestor lucrări, ci și al celor pe care le-am început mai înainte, pe țărmul nordic al Strâmătorii Magellan.

Am de gând să organizez în septembrie o nouă expediție de explorare în sud-vestul Țării de Foc și voi fi foarte bucuros să primesc între timp câteva cuvinte de răspuns la prezenta, pe adresa: Calle Cangallo, 131, Buenos Aires.

Până atunci, domnule Urechia, mă pun cu toată plăcerea

în slujba Dv., rugându-vă să binevoiți a-l saluta pe domnul Ciocârlan și asigurându-vă încă o dată de sentimentele mele de înaltă stimă și considerație.

Cu afecțiune, al Dv. leal Julio Popper

Notă: Domnul C. Mabit, Quai Loius XVIII nr.14, Bordeaux, este însărcinat să expedieze albumul la București”.

NOTE

- ¹ Natan Mark, *La literatura idish en Rumania*, Jaifa, 1971, p. 16.
- ² Canclini Arnoldo, *Julio Popper. Quijote del oro fueguino*, Zagier&Urruty Publicaciones, 2000, p. 11.
- ³ *El Diario*, Buenos Aires, enero 12 de 1890.
- ⁴ Idem 2.
- ⁵ Idem 2 (pag.13), 6 (p. 30).
- ⁶ Belza E. Juan, *En la isla del fuego. 2o. Colonizacion*, Publication del Instituto de Investigaciones Historicas Tierra del Fuego, Buenos Aires, 1975, p. 56.
- ⁷ Boleslao Lewin, *Quien fue el conquistador patagonico Julio Popper*, Editorail Plus Ultra, 1974, pag.31; Idem 2 (p. 15).
- ⁸ Spears R. John, *The Gold Diggings of Cape Horn. A study of life in Tierra del Fuego and Patagonia*, G.P. Putnam's Sons, New York, 1895, p. 48.
- ⁹ Rafael Santibanez Escobar, *Los derechos de Chile en el Beagle*, Santiago de Chile, 1969, p. 63.
- ¹⁰ Idem 7 (p. 98).
- ¹¹ Menendez Armando Braun, *Pequena historia fueguina*, Buenos Aires, 1945, p. 217.
- ¹² Idem 7 (p. 133).
- ¹³ Date inedite de la directorul Muzeului Maritim din Ushuaia, dr.Carlos Pedro Vairo, 2002.
- ¹⁴ Vease Juan A. Farini, *La moneda de Tierra del Fuego*, în *Revista del Museo Mitre*, Nr. 6, Buenos Aires, 1953, p. 57.
- ¹⁵ Walter B.L.Bose, *La estampilla de Tierra del Fuego*, în *Revista de Correos y Telegrafos*, Nr.55, Buenos Aires, 15 de marzo de 1942, p. 1156.
- ¹⁶ Idem 13.

¹⁷ Idem 12.

¹⁸ Idem 7 (p. 124).

¹⁹ Idem 7 (p. 125).

²⁰ Idem 7 (p. 131).

²¹ *Catalogo de los sellos Postales de la Republica Argentina - 6a*. Edicion Victor Kneitschell. Tomo II, Buenos Aires, 1958, p. 618.

²² Popper Julio. *Boletin del Instituto Geografico Argentino*. Buenos Aires, 1887, p. 104.

²³ Idem 11 (p. 244).

²⁴ Carlos Pedro Vairo, Francis Gatti, *!Oro en Tierra del Fuego! La carrera del oro en el extremo del mundo. Incluye textos y fotos ineditas del aventurero Julio Popper*. Zagier&Urruty Publications, Ushuaia, 2000, p. 125.

²⁵ *La nacion*, 8 de junio, 1893.

²⁶ Ares Daniel. *Popper: La Patagonia del oro*, Alfaguara, Buenos Aires, 1999, p. 266.

²⁷ Idem 25.

²⁸ *La Prensa*, 7 de junio, 1893.

²⁹ Idem 25 (p. 269).

³⁰ Hosne Roberto. *Patagonia. History, Myths and Legends*, Duggan-Webster, Buenos Aires, 2001, p. 163.

³¹ Idem 29.

³² Idem 25.

³³ Vasile Alexandrescu-Urechia (1834-1901), istoric, scriitor și om politic liberal, membru al Academiei Române din 6 iunie 1887, a prezentat activitățile lui Julio Popper și a menționat scrisoarea, „plină de amănunte interesante!”. Aceasta este redactată în spaniolă, pe șase foi cu antet „Expedicion Popper”. Ea se găsește astăzi în Biblioteca „V.A. Urechia” din Galați, sub cota: Ms. V-86, din *Călătorii extraordinare*, CD Press, București, 2001, p. 15.

TEME DEMOGRAFICE ȘI ECONOMICE ÎN PREOCUPĂRILE DOCTORULUI WILHELM FILDERMAN*

Avram ROSEN

Centrul Goldștein-Goren

Universitatea Tel Aviv

În anul 1982 – la comemorarea în Israel a centenarului nașterii lui Wilhelm Filderman, șef rabinul dr. Alexandru Șafran a arătat că viața și întreaga activitate pe care a desfășurat-o dr. W. Filderman au fost puse „în slujba evreilor din România” și că această „[...] aparține mănunchiului marilor personalități evreiești, a căror amintire rămâne înscrisă în istoria acestui veac [...]”¹.

Așa cum reiese din acțiunile sale, din ceea ce a scris și publicat, dr. Wilhelm Filderman nu a lăsat să-i treacă neobservat nimic din ceea ce afecta populația evreiască, respectarea drepturilor cetățenești ce le avea – care, se știe, mai ales din anii '30, începuseră să fie în multe privințe nerespectate, sub influența schimbărilor politice, cu caracter extremist, survenite pe plan intern și internațional.

În acest context au fost investigate unele componente ale tematicii demografice și economice, ce au făcut obiectul analizei, acțiunilor și publicațiilor dr. W. Filderman în perioada interbelică.

Din cercetarea întreprinsă a rezultat că, dr. Filderman, cu pregătirea și experiența sa juridică și economică și prin documentarea sistematică cu tot ce se publica în domeniile arătate, s-a dovedit a fi cunoscător profund și analist competent al economiei românești, a participării și rolului populației evreiești în diferite etape ale dezvoltării acesteia.

Pe această bază, Wilhelm Filderman, a analizat diferite aspecte ale relațiilor evreilor cu populația majoritară și cu celelalte minorități, oprindu-se nu numai asupra „opiniilor” celor ce – în multe cazuri – exagerau, cu bună știință și porniri antisemite, numărul și

* Comunicare prezentată la simpozionul „Dr. W. Filderman – gânditor și leader evreu”, Tel Aviv 28 decembrie 1998, organizat de Centrul Goldștein-Goren, Institutul de Cercetări a Diasporei, Universitatea Tel Aviv și Federația Comunităților Evreiești din România.

locul evreilor în economie, dar și asupra acelor scrieri ce analizau cu obiectivitate problematica demo-economică. De altfel, s-a scris despre „dorința” lui W. Filderman „*de a se documenta și a convinge pe adversari [...]?, de faptul că el „[...]” posedă arta de a face să vorbească cifrele*” – așa cum arăta, la începutul anului 1939, Jérôme Tharaud – membru al Academiei franceze, după o convorbire pe care a avut-o cu dr. Filderman, la București, referitoare la numărul evreilor din România³.

1. Interesul și preocupările constante ale dr. Wilhelm Filderman pentru problematica demografică, trebuie puse, în primul rând, în legătură directă cu responsabilitățile acestuia de conducător al Uniunii Comunităților Evreiești și Uniunii Evreilor Români, care făceau imperios necesară cunoașterea numărului populației evreiești, a așezării acesteia în provinciile României, în diverse localități din mediul urban și rural, structura ocupațională pe diferite ramuri și specialități etc. W. Filderman și-a bazat, întotdeauna, analizele în acest domeniu, ca și în altele, pe informațiile cifrice furnizate de statistica oficială, fapt consemnat în repetate rânduri în publicațiile sale, în diferite materiale înaintate autorităților.

Dr. W. Filderman a demonstrat deseori în ceea ce a scris că, îndeosebi reprezentanții unor curente naționalist-antisemite, au pus în circulație în perioada interbelică date exagerate privind numărul populației evreiești. Referitor la aceasta, dr. Filderman a consemnat, după mulți ani și în „Memorii” că „*falsificarea statisticilor oficiale privind chestiunea evreiască era un fapt curent în România*” pentru a se crea „*[...] fantoma unui așa-zis pericol evreiesc[...]*”⁴.

În lucrarea sa fundamentală *Adevărul asupra problemei evreiești din România în lumina textelor religioase și a statisticii*⁵, publicată în 1925, dr. W. Filderman argumentează pe larg opțiunea sa pentru datele statisticii oficiale privind populația, inclusiv cea evreiască. Totodată, W. Filderman prezintă și alte cifre ce se vehiculau în acea perioadă, referitoare la numărul populației evreiești – rezultat al unor calcule personale (el vorbește, în aceste cazuri de o „statistică personală”), unele din acestea urmărind, cu bună știință, supradimensionarea numărului evreilor pentru a demonstra – spuneau autorii respectivi – „*pericolul acestor năvălitori*” (avem de-a face, în aceste cazuri cu statistica antisemită – cum o numește dr. W. Filderman).

Astfel, dacă la începutul anului 1916 – potrivit surselor oficiale, populația evreiască din Vechiul Regat era de 230 mii (2,91% din populația totală)⁶ – cifră folosită și de dr. W. Filderman în lucrările sale – care a susținut, ca totdeauna, că „[...] datoria omului nepărtinitor este să primească de bună statistică oficială [...]”⁷ aceasta nu era însă valabil și pentru A.C. Cuza care, după cum arăta W. Filderman „pretinde că în Vechiul Regat erau aproape 500 mii evrei”:

„Eu am o evaluare statistică – scria A.C. Cuza în anul 1922 – după care jidanii sunt până la vreo 500.000 în țară [...]”⁸. „Un alt antisemit – spunea W. Filderman referindu-se la Em.D.B. Vasiliu din Cluj – este și mai pretențios. El afirmă că numărul evreilor în Vechiul Regat, în 1919, se ridică la 742.321”⁹. Și dr. W. Filderman comentează „[...] antisemiții înlătură pur și simplu statistica oficială”¹⁰, – ceea ce – putem anticipa este valabil și pentru cifrele vehiculate de aceștia și pentru România întregită la 1 decembrie 1918.

În acest sens, W. Filderman citează din nou pe Em.D.B. Vasiliu, dar și pe dr. Nicolae Paulescu și I.D. Bârsan:

- după Em.D.B. Vasiliu în România, în 1919 au fost 1.590.000 evrei¹¹.

- dr. Nicolae Paulescu, fără să arate pe ce se bazează, afirmă că, în 1923, au fost 1.5 milioane evrei¹².

- iar I.D. Bârsan – spune W. Filderman – a schimbat, într-un interval de câteva luni, cifra evreilor cu aproape un milion. În 1923 scria că sunt aproape 3 milioane de evrei, iar în 1924, că sunt numai peste 2 milioane, ceea ce după I.D. Bârsan „este îngrozitor pentru viitorul acestei țări, adică la 7-8 români, un evreu”¹³.

Și dr. W. Filderman notează în legătură cu cifrele menționate – voit mărite: „[...] nu mai poate fi îndoială asupra seriozității statisticii antisemite” și că „[...] cifra evreilor români, pentru oameni nepărtinitori, va fi definitiv stabilită prin cifrele oficiale”¹⁴. De altfel, nu după mult timp, au fost publicate de organisme statistice ale Ministerului Industriei și Comerțului și cele ale Ministerului de Interne, date privind populația, din care a rezultat că numărul evreilor a fost de 767 mii în 1922 și între 796 și 850 mii în 1924¹⁵. Despre aceste date, dr. W. Filderman spunea că „[...] toate concordă asupra cifrei globale, pe când antisemiții, am văzut, afirmă fiecare cifre fantastice, pentru nevoia tezei lor”¹⁶.

În analiza datelor privind populația României trebuie avut în vedere că, în perioada interbelică, s-a efectuat un singur recensământ general – la 29 decembrie 1930. La acea data populația evreiască – cetățeni români – era de 728.115 persoane, iar de religie mozaică – 756.930 persoane, reprezentând 4,0 % și respectiv 4,2 % din populația totală a României (18.057.028)¹⁷. Datele privind numărul evreilor – rezultat al acestui recensământ – nu a fost însă pe placul celor ce intensificaseră propaganda antisemită în acea epocă, care – așa cum au făcut de altfel și în primii ani de după Marea Unire – au continuat să vehiculeze cifre supradimensionate ale numărului evreilor, considerându-l, de această dată „*un pericol grav*”.

Bunăoară, în 1937, dr. Ilie Rădulescu – cunoscut membru al mișcării legionare – a publicat astfel de date în ziarul „Porunca Vremii” (al cărui director era) iar, apoi, extrase din acest ziar, pe care le-a inclus în broșura „Tabele statistice pe naționalități în comerț și industrie”¹⁸ sub titlul „România, pământul făgăduinței lui Israel”. În motto-ul acestei broșuri, semnat de același Ilie Rădulescu, se spune: „*Primul aspect al tragediei noastre naționale: jidanii transformă România într-o nouă Palestină – 1.966.268 de jidani. Peste 10 % din totalul populației noastre este din neamul lui Israel – România, cu cel mai mare procent de jidani, este în... fruntea tuturor țărilor de pe glob*”¹⁹.

Desigur și această publicație antisemită – în care autorul, chiar din prima frază, a ținut să avertizeze cititorul că „*pericolul grav care amenință azi neamul românesc, după unitatea lui națională este primejdia jidovească*”²⁰ – nu putea trece neobservată dr.-ului W. Filderman. Dimpotrivă, cu competență și curaj, el combate netemeinicia afirmațiilor și cifrelor exagerate privind populația evreiască, publicate de Ilie Rădulescu. Despre polemica cu acesta, în urma celor scrise în presă de dr. W. Filderman – precum că „*în România nu sunt decât 800.000 evrei*” și nu aproape 2 milioane, cât spunea Ilie Rădulescu – s-a referit chiar dr. W. Filderman în lucrarea „Pro doma mea”, ce a apărut spre sfârșitul anului 1937. Aici sunt reproduse și aserțiunile lui Ilie Rădulescu cu privire la „*falsurile recensământului general al populației*” și la faptul că „*Filderman [...] și-a luat un aliat bun – însăși ticăloșia și perfidia oficială*”. Și de această dată, dr. W. Filderman exprimă în lucrarea citată opțiunea sa: „*[...] teza mea*

pleacă de la statisticile oficiale, pe când teza antisemită pleacă de la ideea că statisticile oficiale sunt false"²¹.

Referitor la sfera de preocupări a dr. W. Filderman în domeniul la care ne-am referit – și nu numai – se cuvine să amintim considerentele unuia dintre colaboratorii săi – publicistul Horia Carp – care, la apariția lucrării „Pro doma mea” a scris în revista „Cultura”, al cărui redactor-șef era, următoarele: „*Chiar dacă broșura d-lui dr. Filderman nu va reuși să schimbe unele voite rătăcirii, pentru că propovăduitorii urii nu se lasă niciodată convinși, ea e totuși binevenită, pentru că se manifestă acolo un om care, chiar în aceste vremuri de urgie [...] are curajul să rămâie cu încăpățânată hotărâre în linia și în slujba adevărului, linie în care d-rul Filderman stă neclintit [...]*”²².

2. Pentru dr. Filderman analizele pe teme demografice – pe care în parte le-am prezentat – și cele pe teme economice au constituit adevărate instrumente de lucru, argumente principale pentru fundamentarea acțiunilor sale în conducerea comunităților evreiești, dar mai ales a celor întreprinse în cadrul Uniunii Evreilor Pământeni, al Uniunii Evreilor Români (al cărui președinte a fost din 1923). Consiliului Central al Evreilor din România, a atribuțiilor ce le-a avut în diferite organizații cu caracter politic, economic și social, ca deputat în Parlamentul României.

a) Paleta largă de preocupări a dr. W. Filderman în domeniul economic a fost axată, în principal, pe problematica asigurării în fapt a drepturilor existente în sfera muncii și, în legătură cu aceasta, crearea unor condiții egale de participare a populației evreiești la viața economică și în alte domenii. El a acordat acestor probleme o atenție prioritară, mai ales după anul 1930, când anumite drepturi începuseră a fi, pentru evrei, gradual încălcate, prin adoptarea de către autorități a unor măsuri restrictive în ce privește structura etnică a personalului întreprinderilor, în special sub influența unor curente naționaliste de dreapta. Avem în vedere, în primul rând „Legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi” (publicată în „Monitorul Oficial” din 16 iulie 1934) și „Regulamentul pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi” („Monitorul Oficial” din 31 ianuarie 1935).

Potrivit legii „*întreprinderile economice, industriale,*

comerciale și civile de tot felul erau obligate să aibă personal românesc în proporție de cel puțin 80% din fiecare categorie de personal [...]” (art. 1), să întocmească și să trimită anual la Ministerul Industriei și Comerțului „un tablou care cuprindea nominal întregul personal român și străin ce utilizează” (art. 7), urmând ca acesta să fie cercetat de o Comisie special instituită, care „în cazuri motivate, putea propune transferarea la alte servicii ale întreprinderii și eventual chiar eliminarea unuia sau a mai multora din angajații săi” (art. 5).

Așa cum reiese din documentele de arhivă, cât și din unele publicații, în aplicarea acestor prevederi s-a urmărit realizarea unei anumite structuri sub raport etnic – respectiv creșterea proporției personalului de origine etnică română și diminuarea corespunzătoare a proporției minoritarilor și cetățenilor străini. Conform instrucțiunilor, anual se întocmea „Situția personalului [...] din punct de vedere etnic”.

Dr. Wilhelm Filderman a protestat, în presa din străinătate (Franța) și din România, la apariția acestei legi, susținând că „[...] această dispoziție violează în mod fățiș Constituția, pentru că suprimă libertatea atât a patronului, cât și a salariatului cetățean român. Ea este fără precedent [...]”²³. În ceea ce privește structura personalului, dr. W. Filderman arată că „[...] în loc să împartă personalul în străini și români, tabloul oficial [...] introduce între cetățeni deosebiri după originea etnică”²⁴. El a afirmat, totodată, că „evreii nu fac nici o dificultate românilor și dacă există români de origine etnică în întreprinderile minoritare, se va recunoaște că acesta este cazul mai ales în întreprinderile evreiești”²⁵.

Se constată, deci, că în măsurile luate prin „Legea” la care ne-am referit se regăsesc și influențele curentului etnicist care, în condițiile interne și externe din acei ani, își intensificase acțiunile, îndeosebi împotriva evreilor. De altfel, prof. D.R. Ioanițescu – adept al acestui curent – referindu-se într-o publicație a sa din 1941, la momentul adoptării acestei reglementări în domeniul muncii a recunoscut că „[...] protecția muncii naționale pe baza originii etnice n-a apărut decât o dată cu întronarea regimului național socialist din Germania”²⁶. D.R. Ioanițescu menționa totodată că, în anii 1934-1935 „sub presiunea clamoarei publice și pentru a potoli spiritele agitate, guvernul a recurs la următoarea stratagemă: în lege n-a precizat ce

înțelege prin «români». În regulament însă, a obligat societățile care întrebuințează personal minoritar să treacă în tabele și originea etnică, adică separat românii de baștină, separat minoritarii”²⁷.

În situația arătată, evreii fiind minoritari – deși erau cetățeni români cu drepturi depline – intrați sub incidența acestor reglementări au fost obligați, în anumite cazuri, să plece din întreprinderile unde erau angajați, ceea ce a avut efecte nefavorabile asupra moralului și resurselor lor de existență, lipsa acestor lucrători resimțindu-se și în activitatea întreprinderilor respective. Drepturile cetățenești nu erau respectate și prin faptul că, Regulamentul de aplicare al Legii mai prevedea că *„decizia Ministerului Industriei și Comerțului prin care se hotărăște asupra încadrării, transferării sau eliminării personalului, nu este susceptibilă de nici o cale de atac ordinară sau extraordinară, sau de acțiune în contencios”* (art. 6).

Documentele de arhivă atestă că și în anul 1933, deci înainte de adoptarea „Legii” la care ne-am referit, s-au solicitat întreprinderilor industriale, în cadrul situațiilor statistice anuale, informații nominale privind cetățenia și naționalitatea personalului²⁸.

b) La mai puțin de 2 ani de la adoptarea „Legii privind utilizarea personalului românesc în întreprinderi”, ale cărei prevederi se considera că au putut fi aplicate doar la un număr relativ redus de întreprinderi industriale²⁹, au început pregătiri pentru efectuarea unor noi reglementări pentru protecția muncii naționale.

În legătură cu aceasta, dr. W. Filderman arăta: *„Se cere primatul muncii naționale pentru, români [...]. Se cere de către unii neo-naționaliști «numerus nullus» în toate profesiunile; de către alții mai generoși se cere «numerus nullus» în unele profesii și «numerus proportionalis» în altele. Dacă s-ar admite o asemenea legiferare, s-ar viola în mod flagrant Constituția, tratatele de pace și legile cele mai elementare [...] căci, dreptul la muncă este un drept natural pe care nici o lege nu-l poate răpi”³⁰.*

Împotriva discriminărilor legiferate în domeniul muncii s-a ridicat atunci și Consiliul Central al Evreilor din România care, la 11 martie 1937, a adresat primului-ministru (atunci -- Gheorghe Tătărescu) un memoriu documentat – semnat de către dr. W. Filderman, șef rabin dr. I. Niemirower și dr. Th. Fischer³¹ – în care se argumentează injustețea proiectului de lege ce se intenționează a se

adopta în ce privește libertatea muncii, prin faptul că restrânge angajarea în întreprinderi a celor ce nu sunt cetățeni români de origine etnică. „[...] *legiferare în care selecționarea muncii și a valorilor este înlocuită cu privilegiul nașterii*”³².

În cuprinsul memoriului este citat și ilustrul diplomat român Nicolae Titulescu, care a spus că „[...] *un Stat care n-ar face toate eforturile pentru a asigura maximul de bine minorităților ar viola însăși legea de conservare a propriei sale existențe*”³³.

Menționăm, totodată, că printre cei ce s-au opus adoptării proiectului de lege în domeniul reglementării muncii, la care ne-am referit, s-a aflat și profesorul Ion Răducanu, fost ministru, în acei ani rector al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București care, la ancheta ziarului „Adevărul” privitoare la acel proiect de lege, a declarat în aprilie 1937 următoarele: „*Nu înțeleg acest decret-lege. Cred că nu suntem nici în Rusia și nici în Germania. Acest proiect [...] în orice caz, nu este un act de «conomie dirijată», ci mai degrabă de distrugere nesocotită. De aceea eu nici nu sunt în stare să-l înțeleg. Nici un întreprinzător sunt convins nu poate fi de altă părere decât aceea pe care v-o expun eu*”³⁴.

Din documentele de arhivă reiese că, în cadrul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie se discuta, în acea perioadă, problema muncii naționale din punct de vedere etnic. Pentru documentare – dr. W. Filderman, în calitatea sa de președinte al Consiliului Central al Evreilor din România, a remis președintelui Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie (ing. C. Ossiceanu) la 20 aprilie 1937, o copie după memoriul înaintat guvernului în această chestiune³⁵.

Constatăm astfel faptul că, dacă înaintea declanșării primului război mondial, evreilor din România doar în rare cazuri li se acordase cetățenia română și numai în urma demersurilor Uniunii Evreilor Pământeni obținuseră ca, în „Legea meseriașilor” și „Legea pentru încurajarea industriei naționale”, adoptate în anul 1912, să se prevadă ca evreii pământeni să fie considerați ca „români în câmpul muncii”. acum – la aproape două decenii după ce dobândiseră cetățenia română, deci drepturi egale cu populația majoritară – evreii trebuiau să lupte din nou pentru dreptul lor la muncă. Referindu-se și la aceasta, dr. Wilhelm Filderman scria în anii dinaintea celui de al doilea război

mondială că „istoria poporului nostru este cea mai plină de mărturia persecuțiilor suferite”³⁶.

c) În această perioadă de confruntări de opinii cu privire la protecția muncii naționale și acordarea priorității originii etnice la angajarea și analiza structurii personalului unităților economice, dr. Wilhelm Filderman are inițiativa organizării de către Uniunea Evreilor Români (U.E.R.) – al cărei președinte era – a unei anchete selective a atelierelor aparținând de meseriași patroni evrei, cu reliefarea structurii pe categorii profesionale și naționale a personalului.

Această anchetă, cunoscută sub denumirea de „Ancheta asupra ucenicilor și lucrătorilor din atelierelor evreiești din anul 1937”³⁷ constituie, după părerea noastră, o investigație de statistică socială – unica în felul ei sub aspect conceptual, organizare, rezultate obținute, publicitate. Comparativ cu alte informații existente cu privire la atelierelor meseriașilor evrei se poate considera că această anchetă – analizată încă parțial – este unică și în istoria evreilor din România.

„Ancheta” s-a desfășurat în 7 orașe din Vechiul Regat (București, Bacău, Bârlad, Focșani, Râmnicu-Sărat, Tecuci și Tulcea), fiind investigate 514 ateliere ale meseriașilor patroni evrei (din care 369 ateliere în București) care aveau 2484 persoane angajate, din care 1859 lucrători și 625 ucenici. Din totalul angajaților – 569 (22,9%) erau evrei (445 lucrători și 124 ucenici) și 1915 (77,1%) români (1414 lucrători și 501 ucenici)³⁸, ceea ce reflectă faptul că, indiferent de etnie, meseriașii au lucrat împreună pentru producerea de bunuri și servicii și că, în aceste ateliere, a existat un cadru prielnic pentru calificarea, în diferite meserii, a unui mare număr de ucenici.

Toate acestea – releva dr. W. Filderman – constituie „o dovadă mai mult că evreul român prețuiește înaltele calități de inteligență și muncă ale lucrătorilor români. Ceea ce răstoarnă și acuzația antisemită că evreul se izolează economic”³⁹.

Așa cum se preconizase, rezultatele „Anchetei” au fost publicate în „Curierul Israelit” – oficiosul U.E.R. (în 19 numere ale ziarului – din 28 februarie 1937 până la sfârșitul lunii martie 1937), iar „[...] ca să nu fie vreo îndoială asupra sincerității constatărilor noastre – scria dr. W. Filderman – am dat numele și adresa patronului și numele și adresa ucenicilor, calfelor și lucrătorilor. Oricine poate deci verifica sinceritatea statisticii noastre”⁴⁰. Totodată, dr. Filderman

a ținut să sublinieze că „într-o vreme în care mulți se agită încă și cer pentru evrei «*numerus clausus*» sau «*numerus nullus*», nimic nu mi se pare mai îmbucurător pentru conștiința evreească decât publicarea acestei statistici”⁴¹.

Se înțelege însă că în condițiile acelei perioade, investigația întreprinsă nu a fost pe placul susținătorilor legislației cu caracter etnic în domeniul muncii, care – la puține zile de la începerea publicării rezultatelor „Anchetei” – s-au grăbit să formuleze unele concluzii cu caracter antisemit, la care dr. W. Filderman a replicat imediat.

Ne referim la articolul „Ucenici români la patroni evrei – o ciudată statistică a doctorului Filderman”, apărut în oficiosul Partidului Național-Creștin, „Țara noastră”, la 3 martie 1937, în care se afirma: „*Ne cuprinde o nemărginită milă pentru ucenicii aceștia români, cari sunt obligați să lucreze pentru jidani. Ceea ce vrem noi nu este ca patronii evrei să ia în serviciul lor români, ci să schimbăm raportul. să avem patroni români și ucenici români, să înlăturăm pecinginea evreiască și să începem o viață nouă într-o țară care trebuie să fie a noastră*”⁴².

Cursul evenimentelor politice și economice din acei ani, l-a determinat pe dr. W. Filderman ca, în articolul „Câteva aspecte din viața evreilor români”, apărut la începutul anului 1939, să afirme că „*Evreimea de aici se găsește la o răspântie a existenței sale. De la o zi la alta, intervin schimbări stranii, dar dureroase, cari sapă în adâncuri. Nu mai avem de partea noastră nici mecanismul logicei, nici argumentațiile dreptului*”⁴³.

Se știe că nu a mai trecut mult timp și legislația antisemită, adoptată de guvernarea de atunci, a culminat în perioada dictaturii antonesciene, care a exclus accesul evreilor, practic, în toate sectoarele vieții economico-sociale, criteriul etnic devenind primordial. În legătură cu acest curs al evenimentelor, D.R. Ioanițescu scria: „*Eram sigur că guvernele române conștiente de răspunderea ce o au în fața nației românești, vor sfârși prin a înțelege problema și vor păși bărbătește pe drumul protecției muncii bazată pe «originea etnică». Și așa s-a întâmplat*”⁴⁴. După care, D.R. Ioanițescu arată că, generalul Ion Antonescu s-a declarat hotărât „*pentru originea etnică și primatul românesc în toate domeniile*”⁴⁵.

3. În cadrul tematicii largi de preocupări și activități ale dr.

Wilhelm Filderman în domeniul economic, din perioada interbelică, relevăm și următoarele:

a) dr. W. Filderman a sprijinit înființarea și activitatea cooperativelor de credit evreiești din România, care acordau împrumuturi în special meseriașilor și micilor întreprinzători din industrie și comerț și a făcut parte un timp din conducerea acestora.

Din documentata lucrare a lui Moshe Ussoskin despre istoria acestor cooperative (publicată în 1975 la Ierusalim)⁴⁶, rezultă că, dr. Filderman – alături de dr. Leo Ghelerter, Fred Șaraga, Ilie Horodniceanu, Isac Moscovici, Beico Goldenberg, Abram Iampolski și alții – a făcut parte dintre întemeietorii și conducătorii mișcării cooperatiste de credit a evreilor din Vechiul Regat în perioada interbelică⁴⁷. Dr. W. Filderman a fost ales în luna ianuarie 1925, împreună cu Maximilian (Max) Sanielevici – (numit atunci președinte) și dr. Leo Ghelerter – în „Comitetul de Control și Supraveghere al cooperativelor din Vechiul Regat” – organism în care a lucrat peste 2 ani⁴⁸.

Menționăm, totodată, că în documentele de arhivă există o „Listă de subscripție pentru crearea unei bănci cu un capital de 50 milioane lei” – datată 20 martie 1920 – primul pe această listă fiind înscris, cu 150 mii lei, dr. W. Filderman, după care urmează unii întreprinzători și bancheri evrei din acea epocă, cum au fost Lazăr Margulies (cu 500 mii lei), Marco Presente (200 mii lei), I. Dinerman, A.L. Zissu, Așer Eschenazi (cu câte 100 mii lei) etc.⁴⁹ care, probabil, au vrut să contribuie la constituirea unei bănci tot de tipul cooperativelor de credit evreiești.

b) dr. Wilhelm Filderman a fost preocupat și a cunoscut mijlocit și alte aspecte concrete ale activității economico-financiare prin participarea sa, cu diferite atribuțiuni, în cadrul unor societăți industriale și comerciale, la care a fost acționar. Fără a considera prezentarea exhaustivă, ne referim – în anii 1928-1929 – la atribuțiuni⁵⁰ ca:

- președinte al consiliului de administrație al S.A. româno-poloneză „Pepege” – București, având ca obiect industria și comerțul de galoși, șoșoni, alte articole de cauciuc, și un capital social de 10 milioane lei;

- consilier, în consiliile de administrație la:

- „Moara Comercială” S.A.R. – București, având ca obiect

industria morăritului și comerțul de cereale și un capital social de 40 milioane lei:

– S.A.R.F.A. – S.A.R. de comerț, furnituri și agentură București, cu un capital social de 2 milioane lei.

c) dr. W. Filderman se afla, în anul 1935, printre noii membri ai Camerei de Comerț Româno-Palestineană din București (a fost înființată în 1933), ceea ce arată că a fost interesat și de problemele relațiilor comerciale externe, respectiv de evoluția exportului și importului dintre România și Palestina⁵¹.

4) În mod deosebit se cere relevată preocuparea dr. Wilhelm Filderman pentru problemele de ansamblu, generale ale dezvoltării economiei românești. Ca deputat, în unii ani, în Parlamentul României, în cuvântările pe care le-a rostit în Cameră în legătură cu starea economiei s-a axat, în mod deosebit, pe măsurile ce trebuie luate pentru ridicarea nivelului agriculturii, a situației materiale a țărănimii, îmbunătățirea învățământului agricol, alocându-se fonduri bugetare mai mari în acest scop. Deputatul Filderman a pledat pentru intervenția statului, căci – susținea el – *„în adevăr, reforma agrară a luat pământul de la proprietarul, care avea și cultura tehnică și capitalul necesar și l-a dat țăranului care n-avea nici cultura tehnică, nici capitalul necesar. Ba și bruma de capital ce mai avusese a fost distrusă de război”*⁵².

Se cunoaște că Wilhelm Filderman a fost preocupat de această ramură importantă a economiei românești încă din perioada liceului. Când era în clasa a VII-a de liceu a scris un manual pentru uzul elevilor și profesorilor școlilor țărănești, intitulat „Lecțiuni de agricultură practică” publicat, în anul 1902, la București (141 pagini) sub pseudonimul VIȘAN. Pentru acest manual a fost felicitat și apreciat de Spiru Haret care era atunci ministrul școalelor⁵³. W. Filderman amintește în lucrările sale că, în toamna anului 1902, când era student la Paris „[...] scria un al doilea volum de agricultură”⁵⁴.

*

Prin întreaga sa activitate, dr. Wilhelm Filderman a fost și rămâne o mare personalitate. În anul 1937 el scria „Așa am trăit anii, totdeauna între cei dintâi la datorie, cu dragoste pentru popor [...]”⁵⁵.

După aproape 5 decenii, publicistul și editorul Abraham Feller – care l-a cunoscut și a lucrat un timp cu „Willy Filderman“, cum îi spuneau familia și prietenii – în cartea „Chipuri, locuri, evocări“ consemna: „*D-rul Filderman a apărut o viață întreagă, cu pasiune și în mod consecvent, o cauză – cauza evreilor din România – cauză în care credea și cu care se identifica. În serviciul acestei apărări, puse întreg talent său și marea sa putere de muncă*“⁵⁶.

NOTE

¹ *Centenarul nașterii dr. Wilhelm Filderman*, Ierusalim, 1982, p. 1.

² *Ibidem*.

³ Ziarul „Paris-Soir”, Paris, 18 ianuarie 1939 (în text citat după S. Schafferman, *50 de ani din istoria judaismului român*, Tel Aviv, 1986, p. 152).

⁴ The Central Archives for the History of the Jewish People, Jerusalem, Fond: Memorii Wilhelm Filderman, dosar P.S./1, vol. I, p. 78.

⁵ Dr. W. Filderman *Adevărul asupra problemei evreiești din România în lumina textelor religioase și a statistice*, București, 1925, XCVIII p. +218 p.

⁶ N.T. Ionescu, *Țara noastră*, în „Arhivele Olteniei” nr. 4/1922, p. 322 (reprodus după *op. cit.*, pct. 5, p. IV).

⁷ Dr. W. Filderman, *op. cit.*, pct. 5, pp. VI-VII.

⁸ A.C. Cuza, *Jidanii în război*, București, 1923, p. 22 (reprodus după *op. cit.*, pct. 5, pp. VI-VII).

⁹ Em.D.B. Vasiliu, *Situația demografică a României – cauze – urmări – remedii*, Cluj, 1923, p. 25 (reprodus după *op. cit.*, pct. 5, p. V).

¹⁰ Dr. W. Filderman, *op. cit.*, pct. 5, p. VI.

¹¹ *Ibidem*, p. XI.

¹² *Ibidem*, p. XXXIX.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. XLI.

¹⁵ *Ibidem*, pp. XLII-XLIII.

¹⁶ *Ibidem*, p. XLIII.

¹⁷ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, București, 1938, vol. II, pp. 256-257. În totalul

populației evreiești de origine mozaică (756.930 persoane) și, respectiv, ponderea ei (4.2 %) sunt cuprinși cetățenii și supușii români, precum și cetățenii sau supușii străini, cât și cei fără patrie, ce s-au declarat de religie mozaică.

¹⁸ Liga pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor – Comitetul Central Executiv, *Tabele statistice pe naționalități în comerț și industrie*, București, 1937, 48 p.

¹⁹ *Ibidem*, p. 3.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Dr. W. Filderman, *Pro doma mea Rectificări. Autobiografie*, – București, 1937, pp. 10-11.

²² Revista „Cultura”, anul I (seria II-a), București, nr. 7 (noiembrie 1937), p. 16.

²³ Dr. W. Filderman, *Problema muncii naționale. Criza în barouri*, București, 1935, p. 19.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 21.

²⁶ Prof. D.R. Ioanițescu, *Protecția muncii naționale. Istorie. Legiuirile regimului legionar*, 1941, p. 39.

²⁷ *Ibidem*, p. 25.

²⁸ Arhivele Naționale București, fond Ministerul Industriei și Comerțului, Statistica Industrială – Metalurgie, dosar 43/1922, fila 76 („Tudor” S.A.R., pentru fabricarea acumulatorilor electrici, București); în formularele de personal se arată: „*Se va anexa o listă nominală a personalului de conducere și ajutor și o listă nominală a lucrătorilor calificați și necalificați, aflați în serviciul la 31 decembrie 1933, indicându-se pentru fiecare persoană naționalitatea și cetățenia respectivă*”.

²⁹ Arhiva Institutului de Cercetări ale Diasporei, Universitatea Tel Aviv, fond P-1, dosar 18, fila 3; prof. D.R. Ioanițescu scrie în „Naționalul Nou” din 13 decembrie 1935 că, până la sfârșitul anului 1935 s-au verificat 2.600 întreprinderi.

³⁰ Dr. W. Filderman, *Unde duce antisemitismul – Cuvântare ținută în sala Tomis în ziua de 18 aprilie 1937*, București, 1937, p. 14.

³¹ Arhivele Naționale București, fond Uniunea Camerelor de Comerț și de Industrie, dosar 49/1937, filele 16-33.

³² *Ibidem*, fila 20.

³³ *Ibidem*, fila 22.

³⁴ Arhivele Naționale București, fond Uniunea Camerelor de Comerț și de Industrie, dosar 14/1937, fila 14. Citat în text din ziarul „Adevărul”, București, din 25 aprilie 1937.

³⁵ Arhivele Naționale București, fond Uniunea Camerelor de Comerț și de Industrie, dosar 14/1937, fila 86.

³⁶ Dr. W. Filderman, *op. cit.*, pct. 30, p. 29.

³⁷ Arhivele Naționale București, fond Ministerul Justiției, Direcția Judiciară, dosar 104/1940, vol. I, filele 43-82.

³⁸ *Ibidem*, fila 61.

³⁹ Dr. W. Filderman, *op. cit.*, pct. 21, p. 9.

⁴⁰ Dr. W. Filderman, *op. cit.*, pct. 30, p. 26.

⁴¹ Dr. W. Filderman, *Patronii evrei și lucrătorii români de origine etnică*, în „Curierul Israelit”, București, nr. 9/1937, p. 1 (Cu acest număr a început publicarea rezultatelor „Anchetei asupra ucenicilor și lucrătorilor din atelierile evreești în anul 1937”, și s-a terminat în nr. 34/1937).

⁴² „Țara noastră” – oficiul Partidului Național-Creștin, București, 3 martie 1937. Dr. W. Filderman răspunde la articolul citat în text din acest ziar în „Curierul Israelit”, nr. 10 din 7 martie 1937.

⁴³ Almanahul „Adam”, București, 1939, p. 18.

⁴⁴ Prof. D.R. Ioanițescu, *op. cit.*, pct. 26, p. 4.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 4-5.

⁴⁶ Moshe Ussoskin, *Struggle for Survival: A History of Jewish Credit Cooperatives in Bessarabia, Old-Rumania, Bukovina and Transylvania*, Jerusalem, 1975, XXXI..345 p.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 12.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 51, 273.

⁴⁹ The Centrale Archives for the History of the Jewish People, Jerusalem, Materials from Romania (hanceforth R. M.) – 155, 4 file.

⁵⁰ „Anuarul general al societăților anonime pe acțiuni din România”, vol. I, „Capitala, 1928-1929”, București, 1930, pp. 195, 505, 514.

⁵¹ „Buletinul Camerei de Comerț Româno-Palestineană”, București, nr. 5/1935.

⁵² Dr. W. Filderman, *op. cit.*, pct. 21, p. 63.

⁵³ *Ibidem*, pp. 24-26 și *Bibliografia românească modernă*, vol. II (D-K), București, 1986, p. 301.

⁵⁴ *Ibidem*, pct. 21, p. 26.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 70.

⁵⁶ Abraham Feller, *Chipuri, locuri, evocări*, Tel Aviv, 1985,

p. 63.

ISTORIA GERMANIEI – ISTORIA UNEI FAMILII: DE LA RICHARD WAGNER LA ADOLF HITLER

Gottfried WAGNER

Milano

Fragmente din conferința susținută de strănepotul lui Richard Wagner, Gottfried Wagner, cu prilejul lansării la Centrul Cultural German din Iași a autobiografiei sale în limba română: *Moștenirea Wagner, o autobiografie*, volum apărut în traducerea lui Victor Eskenasy la Editura Hasefer, București, 2001, 312 pagini.

Din cauza complexității fenomenelor, a trecerii timpului, precum și în încercarea de precizare a propriei identități este necesară – pentru un dialog coerent – consemnarea unor experiențe autobiografice. Voi reda unele etape ale lentului proces de individualizare și recunoaștere a sentimentului de compasiune ca valoare centrală a vieții mele, în sensul unei valori general valabile pentru toate generațiile de după Holocaust. Acesta constituie de fapt și premisa unui dialog cu istoricul Abraham Peck și motivul fondării în comun a unei grupe de dialog cu privire la Holocaust. Autobiografia mea, *Der nicht mit dem Wolf heult*, descrie calea spre asumarea sentimentului de responsabilitate față de ceilalți. Această carte consemnează perioada copilăriei mele la Bayreuth (începând cu anul 1947) și se termină cu primele seminarii pe care le-am susținut la Auschwitz în anul 1995. Ca motto pentru autobiografia pe care am scris-o cu multă durere în suflet am ales următorul pasaj după Sanhedrin, 27 b:

„Sunt copiii responsabili pentru faptele reprobabile pe care le-au săvârșit strămoșii lor? Da, dacă ei continuă drumul pe care l-au urmat strămoșii lor. Nu toți au avut însă de suferit de pe urma faptelor reprobabile ale unora? Doar din greșeală ne împiedicăm uneori de faptele reprobabile ale altora. Înseamnă asta, cumva, că toți sunt responsabili, unii pentru alții? Da, în cazul în care un om avea posibilitatea să protesteze, dar nu a făcut-o.” (*n. trad.*, citat din

Gottfried Wagner. *Wer nicht mit dem Wolf heult* [*Cel care nu urlă cu lupii*]. Kiepenheuer și Witsch, Köln 1997 p. 27.)

Motivul pentru care am ales acest motto va transpare în cele ce urmează din istoria familiei Wagner și a influenței acestei familii în politica și cultura germană, începând cu prima ediție a festivalului de la Bayreuth din 1876 și până astăzi.

Din punctul meu de vedere, pasajele cele mai importante sunt acelea care redau experiența personală trăită în calitate de urmaș al elitei naziste din 1923-1945; în acest demers, a trebuit să „procesez” nu numai binecunoscutul trecut nazist, ci și rolul familiei Wagner în secolul al XIX-lea și, implicit, temele naționalismului și antisemitismului. Prin urmare, a trebuit să înfrunt această istorie a familiei care conducea la Hitler. Fără a intra aici în detalii, doresc să vă spun că s-a dovedit existența unei linii directe începând cu străbunicul meu Richard Wagner, trecând pe la Cosima Wagner și Houston Stewart Chamberlain până la Hitler; după părerea mea – părere susținută și de mulți istorici – moștenirea wagneriană din Bayreuth a contribuit la această nebulă a lui Hitler în ceea ce privește rasele și la consecințele împinse până la Auschwitz. Opinia mea în ceea ce privește cultul wagnerian de după Holocaust la Bayreuth vizează un fenomen pe care eu îl denumesc noua poziție filosemită de la Bayreuth. Este vorba despre o formă sublimă de revizionism și antisemitism conștient, care, cu toate promisiunile de alt fel ale organizatorilor festivalului din Bayreuth, au ieșit tot mai mult la iveală după perioada Holocaustului. Mai dureros a fost însă un alt fenomen de după 1945 pe care mă văd nevoit să-l denumesc „Koscher – ing. Wagner”. Prin acest termen înțeleg demersul unor intelectuali și artiști evrei care încearcă să-l disocieze pe artistul Richard Wagner de ideologul Wagner. Se încearcă astfel minimalizarea antisemitismului său într-o manieră care ar echivala de fapt cu negarea adevăratei influențe a lui Wagner asupra antisemitismului lui Hitler. Pentru a combate aceste două forme de negație, doresc să schițez însemnătatea pe care a avut-o Richard Wagner pentru Hitler.

Deja la vârsta de 16 ani, Hitler vedea opera lui Richard Wagner ca un model cultural și politic. De-a lungul întregii vieți, Hitler a pus mare preț pe această dragoste a lui, lucru verificabil prin intermediul a foarte multe documente (vezi de exemplu în *Mein Kampf*). Hitler a perceput întotdeauna Festivalul de la Bayreuth ca pe

o problemă personală, ceea ce explică adevărata dragoste față de familia Wagner a „unchiului Wolf”, ajutorul financiar substanțial oferit de acesta familiei Wagner, precum și folosirea „Templului Wagner” drept festival al războiului, ca parte a mașinăriei propagandistice a național-socialismului începând cu anul 1939. O lucrare importantă care confirmă afirmațiile de mai sus și la care vreau să fac referire este cartea a istoricului Sebastian Haffner: „*Germany: Jekyll & Hyde 1939 Deutschland von innen betrachtet*” (tr. rom. *Germania: Jekyll & Hyde 1939 – Germania văzută din interior*) Knauer, 1996). În acest studiu impresionant, Haffner demonstrează însemnătatea și marea influență a lui Wagner asupra lui Hitler. Printre scopurile pe care le-ar fi urmărit Hitler în anul 1939 se numără, după autorul studiului, următoarele:

1. Menținerea, ca și extinderea influenței și a puterii personale;
2. Pedepsirea tuturor persoanelor și instituțiilor pe care le ura (acestea nefiind puține la număr);
3. Executarea unor scene din operele wagneriene și a unor tablouri pictate în stilul lui Makart (*n. trad.*, Hans Makart – pictor austriac) în care figura lui Hitler să fi jucat rolul principal.

Istoria Germaniei de după 1945 – Istoria unei familii

Unele etape din autobiografia mea demonstrează legătura dintre istoria Germaniei și istoria familiei mele. M-am născut în data de 13 aprilie 1947 în Bayreuth și am crescut într-un mediu care, deși spre exterior se prezenta drept conservator și tradiționalist, în ceea ce privește arta se voia progresist. Dar în spatele frumoaselor culise wagneriene se ascundea de fapt, începând cu redeschiderea Festivalului de la Bayreuth din anul 1951, lupta pentru supremație dintre frații Weiland, pe de o parte, respectiv Wolfgang Wagner, pe de altă parte. Festivalul funcționa ca o asociație familială, iar modul de marketing al acestei firme a dus în cele din urmă la o izolare față de lumea înconjurătoare reală și la destrămarea familiei. Primele mele încercări de a impune o anumită autonomie au fost zadarnice. Eșecul s-a datorat în primul rând faptului că am încercat prea timpuriu această schimbare și nu eram destul de bine pregătit pentru o înfruntare. În lungul meu drum spre a înfrunța acest demers – în care se ascundea în

parte, și o răzvrătire personală – primul pas l-a constituit începerea și apoi finalizarea unei teze de doctorat despre Kurt Weil, fapt menit să-mi asigure și o anumită distanțare față de familia Wagner. O perioadă foarte fructuoasă în lupta mea a fost cea de după susținerea tezei de doctorat; era spre sfârșitul anilor '70, iar eu am fost numit director al Fudației Weil din New York – „Weil Foundation of Music”. Atunci am întâlnit foarte mulți „Jeckes”, adică evrei vorbitori de limbă germană din generația bunicilor și părinților mei. Dramaticile lor povestiri despre viață au avut ca efect, în ceea ce mă privește, o și mai mare distanțare față de istoria familiei și a Germaniei. După încheierea mandatului la New York, în anul 1979, revenirea în Germania nu mi-a dat sentimentul că mă reîntorc acasă, ci, dimpotrivă, mă simțeam un străin. În anul 1983 mi-am stabilit reședința la Milano, unde mi-am găsit un locușor cald în mijlocul familiei mele de italieni. De atunci, însă, am devenit și mai conștient de faptul „că Germania va reprezenta pentru totdeauna o povară greu de purtat pe umeri” – în sensul afirmației lui Ralph Giordano. Această convingere a avut ca urmare, în afara unei autoevaluări, și hotărârea de a continua disputa cu trecutul meu german și cu istoria familiei mele.

O altă etapă foarte importantă a demersului de a mă delimita și de a deveni autonom a constituit-o vizita efectuată la Tel Aviv, cu prilejul susținerii unui ciclu de conferințe despre Richard Wagner, moment în care mi-au devenit tot mai clare legăturile, din punct de vedere istoric, dintre Wagner și Hitler. Urmărilor acestei vizite au fost ruptura cu membrii familiei Wagner și cu finanțatorii acestora. Această călătorie a avut, însă, un impact pozitiv în ceea ce privește dobândirea unei independențe a propriei persoane, independență la care tindeam și tind în continuare. De asemenea, călătoria întreprinsă în Israel este strâns legată de punerea bazelor și constituirea Grupului de Dialog Post-Holocaust (germ. Post-Holocaust-Dialog-Gruppe)

De la răzvrătirea personală la asumarea propriei răspunderi istorice

Franklin Littell a aflat prin intermediul mass-mediei de seria de conferințe susținute la Tel Aviv. În vara anului 1990 m-a invitat la a 21-a întrunire anuală a organizației sale, „The Holocaust

and the Churches”, întrunire ce urma să aibă loc la colegiul Stockton din New Jersey în luna martie a anului 1991. Rugămintea lui a fost să susțin o comunicare despre experiențele trăite în Israel cu prilejul susținerii ciclului de conferințe, ca și despre cronica familiei Wagner și istoria Germaniei în contextul cultural și politic al fenomenului Wagner. În decursul acestor trei zile din luna martie m-am întâlnit cu un număr foarte mare de oameni; cu unii am legat prietenii foarte strânse, iar cu alții discut măcar din când în când deschis despre părerile noastre. Dar toți aceștia fac parte din cercul meu mare de prieteni. La începutul întâlnirii din martie mi-au fost prezentate grupele de lucru și apoi am fost introdus la două persoane care m-au salutat prietenește și care mă scrutau interesați. Unul era Abraham Peck iar celălalt, Steve Jacobs. (...) După conferința susținută în seara zilei de patru martie în fața unei săli arhipline – era a doua piatră de încercare după conferințele din Israel – Abraham și Steve m-au invitat la o discuție amicală, care s-a prelungit până dimineața devreme; în acea noapte am hotărât să ne adunăm într-o organizație care să cuprindă copiii victimelor și copiii călăilor din perioada național-socialistă. Elementele care ne țin strâns uniți până astăzi sunt exprimate în cele șase puncte ale statutului organizației noastre: Grupul de Dialog Post-Holocaust. (...) Eu și Abraham suntem influențați de măsurile politice de la sfârșitul anilor '60. Ca doi '68-ciști adevărați, avem orientări intelectuale comune, ca de pildă ideile filosofice ale unor intelectuali evrei ai școlii de la Frankfurt, precum Max Horkheimer, Theodor W. Adorno sau Hannah Arendt. Întâlnirile și prietenia noastră nu aveau, însă, ca scop reamintirea nostalgică a anilor studenției, ci punerea bazelor unei organizații și întreprinderea unor acțiuni responsabile, în calitate de copii ai victimelor, respectiv ai călăilor din perioada național-socialistă. Acest proces a decurs, în ciuda diferențelor biografice dintre noi, fără fricțiuni, lucru demn de luat în seamă, dacă ne gândim și conștientizăm prin ce iaduri ale Holocaustului a trecut familia Peck. În anii de dialog intens cu Abraham am ajuns la concluzia că ideea mea de reconciliere între germani și evrei nu poate fi dusă la bun sfârșit, deoarece un asemenea proces de împăcare și iertare ar fi posibil doar între călăi și victime. Nouă, copiilor acestor călăi național-socialiști, nu ne poate fi transmisă ereditar această vină. Abraham și cu mine corespondăm din martie

1991, iar schimbul nostru de idei cu referire la întâmplările vieții este foarte intens. Atât cât ne stă în putință fiecăruia dintre noi, încercăm să integrăm și alte persoane interesate în organizația noastră. O mare importanță în cadrul procesului de autocunoaștere l-a avut Dan Bar On pe care l-am întâlnit în martie 1993 în Tusla. El ne-a pus șase întrebări care se refereau la influența Holocaustului asupra vieților noastre:

1. Când și în ce mod ne-am confruntat cu Holocaustul?

2. Cum ne împăcăm noi cu această idee de a nu avea rădăcini?

3. Cum luptăm împotriva înstrăinării sociale și a faptului de a fi alt fel?

4. Ne-am putea transpune în rolurile victimei și respectiv în cel al călăului?

5. Putem trăi propria noastră viață fără a simți umbra Holocaustului?

6. Am găsit, prin intermediul cunoștințelor pe care le-am acumulat despre Holocaust, calea de mijloc între dorința de a muri și cea de a trăi? (...)

Dan Bar On a caracterizat dialogul dintre mine și Abraham ca fiind un: „microcosmos a dialogului germano-evreiesc”, consemnând în continuare următoarele:

„Gottfried Wagner și Abraham Peck sunt doi oameni curajoși. Părinții lor nu ar fi fost în stare să stea vreodată împreună de vorbă după tot ce s-a întâmplat. Cu cinzeci de ani în urmă strămoșii unuia dintre ei au fost implicați într-o încercare de a-i nimici pe strămoșii celuilalt. Supraviețuitorii acelor vremuri au transmis un jurământ sfânt către urmașii lor și anume, acela de a nu da uitării vreodată cele întâmplate și de a nu ierta acele reprobabile fapte. De ce încearcă Abraham să încalce această poruncă primită? De ce încearcă Gottfried să rupă tăcerea care s-a așternut peste germani atunci când ororile comise de ei au devenit cunoscute? Este această tăcere un amestec între rușine și dorința de a încerca minimalizarea răspunderii cu privire la crimele trecutului? Nu, ei caută acest dialog pentru propria lor liniște sufletească. Este vorba de acel dialog prin intermediul căruia ei încalcă poruncile date de tații lor, dar care îi va ajuta să-și articuleze cât mai bine propria măcinare și căutare interioară.” Sunt analizate mai

departe urmele lăsate de Holocaust în viețile noastre, mai exact dezrădăcinarea care a avut loc în copilăria noastră, singurătatea care ne-a cuprins și neîncrederea. În continuare, Dan Bar On scrie următoarele: „Gottfried și-a găsit refugiul intelectual în operele unor autori evrei și creștini de după cel de-al doilea război mondial, care erau preocupați de aceeași problematică, și anume «Cine este Richard Wagner?» Dar prețul pe care l-a avut de plătit Gottfried pentru curajul său a fost foarte mare, el fiind renegat de familia lui și de patria natală. Gottfried a găsit un nou loc de refugiu, în Italia, un adăpost care îl protejează de toate capcanele ce îi sunt întinse și de numeroasele atacuri îndreptate asupra sa. După descrierea dureroaselor experiențe trăite în copilărie de cei doi și care le-au marcat pentru totdeauna viețile, Abraham și Gottfried se distanțează prea repede de aceste amintiri neplăcute. Gottfried oferă răspunsuri categorice la întrebări al căror răspuns nu poate fi atât de categoric, iar Abraham este foarte ferm pe poziție atunci când susține că generația viitoare va avea un viitor foarte bun. În ciuda acestei fermități afișate de Abraham, ultimele sale cuvinte trădează faptul că nu este pe deplin sigur de previziunile sale: Ne putem oare vreodată elibera de necesitatea de a rămâne tot timpul foarte vigilenți? Noi trebuie să rămânem în continuare astfel și să nu credem pur și simplu un «Da» sau un «Nu» spus de cineva, deoarece, dacă nu vom reuși acest lucru nu vom ști ce se va întâmpla cu viitorul copiilor noștri.”

Dan Bar On trage următoarea concluzie: „De necrezut, dar nu există încă nici un loc unde să ne putem refugia după Auschwitz” și compară dialogul dintre mine și Abraham cu construirea unei case. Foarte mare dreptate are Dan Bar On atunci când spune spre finalul studiului său: „În cadrul acestui proces sunt mult mai mulți participanți decât la construirea unei case. Toți acești ochi ațintiți asupra noastră și toate aceste urechi ciulite ale celor vii și ale celor morți, fiecare de o sensibilitate extremă, contribuie la faptul ca probabilitatea de a greși să fie infinită. Discuția preliminară din trecut poate conduce oricând la un dialog de tipul „să ne prefacem că...”. Cum putem ști noi toate acestea? Care este calea cea bună?”

Astăzi, răspunsul meu la asemenea întrebări sunt mult mai clare decât cele pe care mi le-am dat în august 1993. Dialogul dintre mine și Abraham este un proces continuu de învățare, un proces de

maturizare permanentă. Din perspectiva anului 1993, Dan Bar On a avut perfectă dreptate atunci când ne-a caracterizat pe amândoi. Astăzi aş da alte răspunsuri la întrebările pe care ni le-a pus atunci Dan Bar On, cum de altfel presupun că la fel ar proceda şi Abraham. În urma experienţelor trăite şi a celor învăţate în grupul nostru de dialog, astăzi aş evalua altfel această punere în discuţie a problematicii, care din punctul meu de vedere constă în întrebarea: „Care este rolul unui urmaş al unui călău naţional-socialist“? şi aş spune că: „Chiar şi cel mai lung drum prin întuneric va duce odată şi odată la lumină“. Eu şi cu Abraham ne considerăm martori ai celei de-a doua generaţii, care nu încearcă să ascundă sau să uite faptul că sunt copiii unei victime sau a unui călău al naţional-socialismului. Prin acest termen, „martor din a doua generaţie“ noi înţelegem responsabilitatea pe care o avem atât acum, adică în prezent, cât şi în viitor, şi anume aceea de a contribui în mod concret pentru prevenirea unui viitor Holocaust.(n. trad., *Wer nicht mit dem Wolf heult* [Cel care nu urlă cu lupii], p. 378.)

De asemenea, consider că noi, generaţiile de după Holocaust, trebuie să trecem peste această fază de proteste şi să nu căutăm să înţelegem rolul jucat de victime, ci să încercăm să ne dedicăm misiunilor noastre viitoare în sensul trasat de Arno Gruen: „Trebuie să ne amintim experienţele trăite în copilăria noastră, să ne dedicăm copiilor noştri şi prin aceasta să ţinem în viaţa legitimitatea compasiunii noastre.“ (n. trad., Arno Gruen, *Der Verlust des Mitgeföhls. Über die Politik der Gleichgültigkeit* [Pierderea sentimentului de compasiune. Despre politica indiferenţei], dtv. München, 1997). Un asemenea mod de abordare ar trebui să aibă ca efect un angajament hotărât şi o implicare activă în problemele umanitare ale societăţii publice din partea tuturor generaţiilor de după Holocaust. Dacă lucrurile nu ar decurge în acest mod, ce ar putea învăţa aceste generaţii din relaţia dintre istoria unei familii şi istoria Holocaustului acum, în aceste timpuri ale barbarului război din Kosovo şi ale atentatelor din 11 septembrie 2001? În cazul în care membrii acestei generaţii nu iau o poziţie fermă faţă de crimele săvârşite împotriva drepturilor omului care au loc sub ochii lor, atunci aceştia riscă să fie părtaşi la o nouă catastrofă a civilizaţiei umane. Atâta timp cât a existat un Auschwitz totul este posibil. Probabil că aceasta este crunta concluzie la care au ajuns toate generaţiile de după Holocaust.

Statutul „Grupului de Dialog Post-Holocaust“, grup constituit la Seattle în luna martie 1992

1. Noi, copiii ai victimelor și copiii ai călăilor considerăm Shoah/Holocaustul drept o fractură unică în civilizația occidentală și mondială și un punct de pornire pentru o nouă morală în termeni de reflecție, simțire și acțiune

2. Ne opunem refulării și trecerii sub tăcere a oricărei dezbateri despre Shoah/Holocaust și continuării oricăror prejudecăți și uri rezultate din activitatea părinților și bunicilor noștri, atât în prezent cât și în viitor și care pot fi atribuite traumei cauzate de Shoah/Holocaust.

3. Credem cu fermitate că împărtășirea poverii unice a acestui trecut tragic printr-un dialog, în prezent și în viitor, este de o importanță vitală, independent de orice apartenență la o grupare religioasă, ideologică și/sau politică. Prin dialogul nostru vom depune mărturie despre felul în care generația noastră, și cele care ne vor urma, se vor confrunta cu provocările reprezentate de Shoah/Holocaust și cu ceea ce rămâne din influențele lor.

4. În calitate de copiii ai victimelor și copiii ai călăilor, noi deschidem dialogul cu toleranță, respect față de celălalt și într-un spirit de vigilență autocritică. Dorința noastră reciprocă de a împărtăși această povară este combinată cu angajamentul nostru ferm de a învinge ignoranța actuală, prejudecățile și neînțelegerile, și de a prezenta un model de încredere reciprocă pentru prezent și viitor, în fața celor care sunt deschiși și receptivi.

5. Ne considerăm o organizație internațională activă, al cărei scop recunoscut nu este doar de a-i informa pe ceilalți despre Shoah/Holocaust prin conferințe academice și publicații, dar și de a combate, atât pe plan teoretic cât și practic, orice formă de dogmatism totalitar, religios, politic și ideologic. Ne pronunțăm pentru respectarea de către toți a drepturilor omului, deplin conștienți de întreaga noastră responsabilitate față de actele noastre și de respectul datorat celui ce este diferit de noi.

6. Prin acțiunile noastre cu caracter umanitar și activitatea noastră pe plan academic sperăm să influențăm guvernele și statele, reducând astfel riscurile repetării, în prezent sau pe viitor, a Shoah/Holocaustului, străduindu-ne să ne realizăm țelul, acela a unei lumi care să trăiască în pace, toleranță și care să aprecieze diversele forme de umanitate.

Traducere din limba germană de Ion LIHACIU

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND DISCURSUL ANTISEMIT ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ*

Cristian SANDACHE

După 1918. România traversa o perioadă dificilă, ca urmare a unui război ce o marcase profund, în ciuda faptului că la finele acestuia devenise al doilea stat ca întindere din estul Europei.¹

Problema integrării noilor provincii românești era aceeași ca și în Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia. Din punct de vedere etnic, Vechiul Regat era cel mai omogen, el cuprinzând 92% români.²

O caracteristică socio-psihologică a perioadei o va reprezenta „deschiderea” vieții politice către formațiunile de tip nou, ilustrative pentru categoriile profesionale ce-și reclamau o poziționare mai fermă în noul context istoric românesc. Fenomenul era tipic pentru întregul spațiu politic european, unii analiști conexându-l mutațiilor generate în conștiințe și tradiții de către primul război mondial.³

La nivelul tineretului universitar se înregistrau, de asemeni, o serie de agitații, de căutări, de tendințe ideatice dintre cele mai diverse în acest sens, cazul orașului Iași este semnificativ. Cel mai important grup după cel etnic românesc din fosta capitală a Moldovei era cel evreiesc, iar simpatiile de stânga erau numeroase în rândul etnicilor evrei.⁴

Profesorul D. Ștefănescu-Galați observa: „*Dacă la facultatea de medicină între studenți este neliniște, tot domnului A.C. Cuza se datorește, care ține la cuvântul de ordine «Jos jidanii», în timp ce noi, profesorii, căutăm apropierea între toți elevii noștri*”⁵.

Antisemiți cultivau un soi de pietate cvasi-religioasă, punctată de atacuri verbale, recurgerea la invocarea bisericii fiind frecventă. Astfel, în cursul unei manifestări culturale organizată în 1924 de către emulii lui C.Z. Codreanu, un anume Mile Lefter afirma:

* Comunicare prezentată la Simpozionul „60 de ani de la Pogromul din 29 iunie 1941”, Iași, 21 iunie 2001.

„Studentimea e conștientă că duce o luptă dreaptă de salvare a neamului amenințat de pericolul jidovesc și că în această luptă dorește cu ardoare să fie condusă de toți părinții ei sufletești”⁶.

Dincolo de perceperea lor ca agenți ai comunismului, evreii erau socotiți, de către antisemiții români, corupători ai moravurilor poporului român, concurenții primejdioși și neloiali ai autohtonilor (din perspectivă economică). Un anume C.A. Donescu scria: „Țara românească suferă de năravuri ovreești intrate în toate manifestările și aspectele ei (...). De la lipsa de cultură, până la lipsa de sănătate, relele toate izvorăsc dintr-o singură cauză: mentalitatea ovreească”⁷.

Evident, o astfel de viziune ilustra și simplism și, nu în ultimul rând, un veritabil complex al cetății asediate. Asemenea exemple sunt numeroase în epocă. Bunăoară, propunerea lui W. Filderman privind posibilitatea stabilirii în România a unui număr de etnici evrei, originari de aici, i-a prilejuit lui Nicolae Totu o observație, jumătate acidă, jumătate catastrofică, în sensul că „ghetourile” vor trece de îndată la împărțirea pământului românesc în întregime.⁸

N.I. Matei credea că dacă „naționalismul românesc are o pronunțată tendință antisemită, este din cauză că evreul este în același timp profitorul și simbolul dezechilibrului românesc”. Concluzia sa amestecă în doze egale perversitatea cu schematismul gândirii: „Pentru aceea evreii ne propovăduiesc zilnic o democrație care se sprijină pe îmbucătățirea energiei noastre naționale în lupte sterile de partid”⁹.

După cum se poate constata, însăși democrația „cădea” sub incidența puseului antisemit. Admițând, cu titlu stilistic, un „rasism românesc”, Tudor Mirică îl definea drept o chestiune de organizare practică a statului, de îmbunătățire economică, de însănătoșire morală. Totul era subordonat (în optica publicistului) anihilării spiritului evreiesc.¹⁰

O mai veche obsesie a antisemiților era aceea a presupusei „infestări spirituale” la care cultura românească ar fi fost supusă de către „tipăriturile jidovești”. Se lansează atacuri la adresa „jidanelor de la «Adevărul» și «Dimineața»”. Pentru C.Z. Codreanu apare un nou prilej de a se rosti în stilu-i caracteristic:

„Jidanii ghiftuiți, rotunzi și albi ca viermii, necinstesc mândria noastră de stăpânitori în țara aceasta.”¹¹

Ca și doctrinarii naționali-creștini, C.Z. Codreanu îi percepe pe gazetarii evrei drept propagatori ai subculturii, a tendențiozității, senzaționalului facil, cosmopolitismului în exces, morbidității.

Dacă unele acuzații se bazau pe anumite aspecte probante, există totuși o mare doză de exagerare, fie și dacă admitem faptul că unii ziariști de origine evreiască au fost realmente excepționali și ne gândim, în acest sens, la F. Brunea-Fox sau B. Brănișteanu.

Existau și dueluri directe, pe „specializări”. Bunăoară, în domeniul dramaturgiei și a criticii teatrale, M. Cosma îl ataca frecvent (și adesea primitiv) pe Ioan Massoff, evreu de origine, probabil cel mai autorizat istoric al teatrului românesc.¹²

Poetul Radu Gyr, considerat în epocă drept eminența lirică a legionarismului, încerca, la rândul-i, să sintetizeze presupusul pericol al iudaizării culturii române. Astfel, în opinia sa, românii au fost „otrăviți” în literatură de spiritul lui Heine, „ironic, răutăcios, batjocoritor”, de dadaismul „din cabaretele Elveției”, de suprarealism – „apendice marxist și generator al pornografiei actuale”.¹³

Gyr vitupera, totodată, autori și scrieri precum Schnitzler și E.M. Remarque, *Țapul* de Felix Aderca, *Pensiunea doamnei Pipersberg* de H. Bonciu, opera poetică a lui Camil Baltazar și critica literară a lui C.D. Gherea.¹⁴

În ceea ce privește patrimoniul „gândirii și științei”, poetul anatemiza pe Max Nordau, Lombroso, Weininger, Freud, Mayerson, Solomon Reinach, Einstein, Karl Marx, Leon Blum.¹⁵

În mod aproape frecvent, oficiosul legionar „Buna Vestire” introducea o rubrică intitulată „Monștrii democrației” în care (de regulă) reprezentanți ai elitei socio-culturale evreiești din România erau supuși unor critici virulente, cu accente adesea grotești. Subiectivități dezlănțuite, unele exemple viabile, dar și numeroase aberații, se întrepătrund într-o manieră complexă, totul culminând (după expresia istoricului Lary L. Watts), într-o psihoză naționalistă caracterizată de existența unei păтури conducătoare de un provincialism autodistructiv, gata a-i învinovăți pe alții de eșecurile sale, fenomen, în fond, specific balcanic.

Se utilizau toate mijloacele pentru sugestionarea opiniei publice, pentru crearea unor clișee ce ar fi pătruns lesne, în special în

conștiința celor mai puțin înclinați (din punct de vedere cognitiv) spre nuanțări. În acest sens, imaginea a jucat un rol important.

Discursul antisemit în România interbelică a avut o puternică încărcătură afectivă, el utilizând, în mult mai mare măsură, clișeele unei anume psihologii în detrimentul argumentației raționale. „*Socialism al proștilor*” cum a fost cândva denumit antisemitismul, riscă a trăi sau a apare, în primul rând, acolo unde ignoranța și sărăcia se dovedesc extrem de greu de combătut. Din păcate, unele segmente ale opiniei publice românești au achiesat la acest tip de discurs.

O obiectivă analiză a fenomenelor socio-istorice ne obligă (în mod aproape fatal) la a menționa toate nuanțele, fie ele lumini sau umbre. Victimele de la Auschwitz, Sobibor, Maidanek, Dachau sau Buchenwald, nu credem că ar fi existat fără apariția scrierii *Mein Kampf*. Păstrând proporțiile, noi, românii, trebuie să avem tăria de a ne analiza propriile noastre gesturi controversate, regretabile sau condamnabile, din cuprinsul istoriei proprii, fără a ne considera nici mai presus, dar nici mai prejos decât alte etnii. Surprindem, uneori chiar în zilele noastre, o anumită recrudescență a temelor clasice ale discursului antisemit: vechea obsesie a conspirațiilor iudeo-masonice îndreptate împotriva țării noastre, sau numărul presupus exagerat de etnici evrei prezenți în sectoarele cheie ale vieții economico-politice.

Recensământul general din anul 1992 constata existența în România a aproximativ 9.000 de etnici evrei, majoritatea absolută a acestora de vârstă a treia. Pe de altă parte, trăitori în Israel, etnicii evrei originari din România păstrează, în multe cazuri, nostalgia țării natale, cultivând limba, tradițiile, gastronomia românească. Ei s-au dovedit suporteri entuziaști și consecvenți ai cauzei României prin acțiunile de lobby exercitate.

Educația, spiritul democratic, generozitatea, informația reală, iată, în fapt, adversarii de temut ai oricărui discurs antisemit. Omul contemporan rațional, și nu în ultimul rând, omul viitorului, vor ajunge să privească antisemitismul așa cum un naturalist va cerceta o gănganie ciudată, mutant genetic într-o lume în mișcare.

NOTE

¹ Veiga F., *Istoria Gărzii de Fier. 1919-1941*, București, 1993, p. 19.

² R.J. Cramton, *Eastern Europe in the twentieth century*, Londra, 1994, p. 107.

³ Pierre Vergnaud, *L'idée de la nationalité*, Geneve, 1955, p. 152.

⁴ A.N.I. – Fond Universitatea Cuza, Rectorat, Dosar nr. 978/1921, f. 131.

⁵ *Ibidem*, ff. 5-6.

⁶ *Ibidem*.

⁷ „Vreamea”, an. X, nr. 502/29 august 1937.

⁸ „Vreamea”, an. X, nr. 503/5 septembrie 1937.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² „Buna Vestire” din 21 septembrie 1937.

¹³ Idem, din 21 februarie 1938.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

LEGISLAȚIA ANTIEVREIASCĂ ȘI POLITICA REGIMULUI ANTONESCIAN FAȚĂ DE EVREI

Lya BENJAMIN

Chiar dacă istoria legislației antievreiești a început înainte de proclamarea statului național legionar și de instaurarea regimului antonescian (bazele ei ideologice de esență rasială au fost elaborate – în iulie 1940 – de I.V. Gruia, profesor de drept constituțional și ministru al Justiției în guvernul Gigurtu), ea s-a impus și s-a adoptat ca program politic de restructurare etnică a societății românești în contextul regimului antonescian: în această perioadă măsurile legislative antievreiești au devenit o componentă organică și consubstanțială a politicii de stat.

Este adevărat că atitudinea statului român în epoca antonesciană nu s-a constituit ca parte a unui plan de exterminare fizică după modelul celui elaborat de Germania nazistă, dar nu se poate nega existența unei ideologii și a unei politici antisemite rasiale și discriminatorii prin care se urmărea eliminarea populației evreiești din structurile economice, sociale și politice ale societății românești, excluderea ei din națiune și izgonirea din țară. Astfel, motivația politicii regimului antonescian față de evrei, în opinia noastră, nu poate fi redusă la problema asocierii evreilor la comunism: la baza acestei politici a stat însuși programul naționalismului integral afișat de conducătorul statului în momentul preluării puterii în septembrie 1940. „Problema evreiască este o problemă vitală – declara conducătorul statului, în primul său interviu acordat ziariștilor la 17 septembrie 1940 –, voi urmări cu mijloace civilizate înlăturarea treptată a evreimii din organizarea economică românească”¹. Ambiția conducătorului a fost reorganizarea statului pe baze pur românești „substituind încetul cu încetul pe evrei cu români.” „Voi trece peste tot și peste orice greutate – scria Ion Antonescu în 1942 – pentru a purifica total nația de această neghină, voi înfieră la timp pe toți acei care au venit (ultimul dl Maniu) și vor veni să ne împiedice a răspunde dorinței majorității imense a acestei nații”.

Printre căile de înlăturare „civilizată” și „treptată” a evreimii din societatea românească² a venit în considerare în primul rând cea legislativă. Conducătorul statului a acordat o atenție deosebită alcătuirii unui corpus de legi pe baza căruia să se înfăptuiască treptat procesul de expropriere a tuturor proprietăților evreiești și eliminarea evreilor din toate domeniile de activitate social-economică. El nu a fost de acord cu presiunea legionară, „care vroia să ia aceste prăvălii cu sistemul pistolului și al suprimării celui care posedă un magazin”: a respins calea legionară nu pentru apărarea intereselor evreiești, ci pentru apărarea intereselor societății românești însăși. „Noi vrem să românim toată activitatea economică a statului, declara Ion Antonescu în Consiliul de Miniștri din 3 februarie 1941, să nu facem însă greșeala să distrugem tot ce este element străin în țară, pentru că de multe ori ai noștri nu au nici competența, nici capitalul necesar.”³

În cele ce urmează ne vom opri asupra unor aspecte pe care le considerăm esențiale în politica regimului antonescian față de evrei:

1. Calea legislativă, care în viziunea protagoniștilor regimului și în primul rând în concepția conducătorului statului trebuia adoptată: a. pentru evitarea haosului; b. pentru acoperirea în fața viitorului. Conducătorul statului cerea ca „tot ce este bun evreiesc să aibă o soluție care să fie aplicată în mod definitiv” ca să nu mai fie „discuții în această privință la încheierea păcii, totul trebuie situat pe baze juridice clare”⁴. Astfel, în anii regimului antonescian s-a elaborat un întreg corpus de legi pentru „reglementarea” vieții evreiești în societatea românească. În conținutul ei a fost o legislație: 1. Exclusiv restrictivă și de constrângere în care s-au anulat toate drepturile cetățenești garantate evreilor prin Constituția din 1923; 2. Discriminatorie, căci nu viza toți cetățenii țării ci doar populația evreiască; 3. Antidemocratică, prin introducerea principiului inegalității în drepturi în fața legii; 4. Rasială, întrucât s-a operat o discriminare negativă, evreii fiind puși într-o poziție de inferioritate față de restul cetățenilor țării; criteriul de discriminare nu a fost vreo infrafracțiune economică, socială sau politică ci originea etnică și apartenența la cultul mozaic. În fiecare Decret-lege era cuprins un articol special pentru definirea calității de evreu pentru a se ști la cine se referă legea respectivă. Conform prevederilor acestei legislații, evreii nu puteau să se dezică de evreitatea lor. Dacă în evul mediu evreii se puteau salva

de prigoană prin convertire la creștinism. În epoca antisemitismului rasial a fost interzisă convertirea. Pe baza prevederilor Decretului-lege nr. 711 din 7 martie 1941, s-a interzis evreilor „de religie mozaică” trecerea la „un alt cult”. Măsura a fost luată pentru a feri „ființa etnică a românilor de amestecul cu sânge evreiesc”⁵.

După cum se știe, respectiva legislație stipula anularea pentru evrei a dreptului la proprietate, la muncă și la învățătură, decăderea din drepturile cetățenești, civice și politice. Evreii au fost eliminați din armată, din viața politică în general. Prin introducerea acestui sistem legislativ evreii au fost scoși de sub ocrotirea legilor constituționale, ei puteau fi internați în lagăre, deținuți, evacuați, strămutați, executați chiar fără nici un demers judiciar, doar pe baza unor ordine sau măsuri administrative.

Este de remarcat că interesele de natură social-economică care au stat la baza acestei politici legislative urmăreau o redistribuire a avuției pe considerente etnico-naționale: așa cum a precizat Mihai Antonescu era „o reformă de purificare națională a proprietății”. Așadar, idealul de stat al regimului antonescian a fost statul corporatist de tip fascist în care se urmărea înlocuirea luptei de clasă cu lupta națională. „Într-un asemenea tip statal, scria Marton Ernő în anul 1941 – conducătorul mișcării sioniste a evreilor din Ardeal –, în mod firesc, evreilor le-au rămas puține șanse de afirmare”⁶.

II. O politică de măsuri represive și de teroare antievreiască. Intrarea României în al doilea război mondial alături de Germania nazistă (22 iunie 1941) a marcat o nouă etapă în ofensiva antievreiască, și anume: 1. Provocări de natură diversionistă care s-au soldat cu masacre de felul acelor de la Iași sau al pogromurilor din Basarabia și nordul Bucovinei; 2. Acuzația de iudeo-bolșevism și spionaj în favoarea sovietelor căreia i-au căzut victimă și miile de evrei nevinovați din Iași. Astfel, la doua zile după izbucnirea războiului pe zidurile Capitalei au apărut afișe cu explicații că „evreii ar fi susținătorii și chiar stăpânii bolșevismului”. După comunicatul Consiliului de Miniștri din 30 iunie 1941, în legătură cu executarea a „500 iudeo-comuniști la Iași”, care chipurile, „trăsese războaie de armă din case asupra soldaților germani și români”, s-a declanșat o adevărată isterie antisemită publicându-se comunicate și ordine în ziarele centrale și locale în următorii termeni: „Pentru a nu se repeta

ceea ce s-a întâmplat la Iași” (se scria într-un ziar la Galați), „vor fi arestați toți evreii bărbați de la 18-60 ani de pe întreg cuprinsul municipiului Galați”: ordine similare au fost date publicității la Botoșani, Bacău, Vaslui ș.a. Astfel, într-o serie de localități bărbații evrei între 18-60 ani au fost luați ostatici fiind internați în lagăre improvizate ad-hoc, în sinagogi sau chiar în case particulare⁷; 3. Asimilarea evreilor cu dușmanii externi: „trebuie să se înțeleagă de toți, scria conducătorul statului lui Mihai Antonescu la 3 septembrie 1941, că nu este luptă cu slavii ci cu evreii. Este o luptă pe viață și pe moarte. Or învingem noi și lumea se va purifica, ori înving ei și devenim sclavii lor”⁸.

Măsurile antievreiești adoptate în primele luni după intrarea României în război demonstrează din plin că populația evreiască era identificată cu dușmanul din afara țării și această poziție nu s-a afirmat doar în relație cu evreii din Basarabia și nordul Bucovinei ci și față de evreii din restul țării. Evacuările din așa-zisele zone strategice: concentrările în lagăre la Teiș-Târgoviște, Tg. Jiu, Slatina, Craiova; luarea de ostatici; introducerea semnului distinctiv – au fost doar câteva măsuri care au marcat viața cotidiană a tuturor evreilor din România. Nu s-au luat în considerație declarațiile de patriotism și fidelitate față de țară ale conducerii Federației Uniunilor de Comunități Evreiești, care, printre altele, insista ca evreii să fie reîncadrați în armată și trimiși pe front. În lumina unei atari politici bazate pe suspiciune și ostilitate față de evrei, pogromul de la Iași nu mai poate să pară un accident chiar dacă nici până astăzi nu s-a dat răspunsul clar „din ordinul cui?” s-au petrecut evenimentele acum 60 de ani.

III. O politică de purificare etnică: 1. Evacuarea evreilor din mediul rural și semiurban de pe întregul teritoriu al țării – au fost strămutați peste 60.000 de evrei, fiind concentrați în capitalele de județe – s-a soldat cu o totală purificare etnică în respectivele teritorii; 2. Deportările în Transnistria din Basarabia, din Bucovina de nord și de sud și din județul Dorohoi, se înscriu în aceeași acțiune de purificare etnică. Cu privire la motivarea acestor măsuri este relevantă printre altele, constatarea conducătorului statului în Consiliul de Miniștri din 6 octombrie 1941: „În ceea ce privește pe evrei am luat măsura ca să-i scot definitiv și total din aceste regiuni. Măsura este în curs. Mai am în

Basarabia aproximativ 40.000 de evrei care în câteva zile vor fi trecuți peste Nistru iar dacă circumstanțele vor permite, vor fi trecuți dincolo de Urali. Deci chestiunea evreiască este o chestiune care se rezolvă pentru Basarabia în câteva săptămâni și se va rezolva și pentru Bucovina. Tendința mea este să fac o politică de purificare a rasei românești și nu voi da înapoi în fața nici unei piedici ca să realizez acest deziderat istoric al neamului nostru. Dacă nu profităm de situația care se prezintă astăzi pe plan european pentru a purifica neamul românesc, scăpăm ultima ocazie pe care istoria ne-o pune la dispoziție. Și eu nu vreau să o scap pentru că dacă am scăpa-o generațiile viitoare mă vor blama. Pot aduce și Basarabia înapoi și Transilvania, dacă nu purific neamul românesc n-am făcut nimic, căci nu frontierele fac tăria unui neam ci omogenitatea și puritatea rasei lui. Și aceasta urmăresc în primul rând“⁹.

Din declarațiile mareșalului mai sus menționate se desprind cel puțin două concluzii: 1. Era în plină cunoștință de cauză cu planurile naziste de exterminare a evreilor și nu numai că nu s-a împotrivit acestor planuri, dar le considera favorabile pentru „soluționarea și în România a problemei evreiești; 2. Purificarea etnică o preconiza generală, nu doar pentru anumite zone geografice.

O analiză a documentelor ne obligă deci să fim mai circumspecți în stabilirea cauzelor care au stat la baza măsurilor de deportare în Transnistria. Punctele de vedere în literatura istorică actuală care încearcă să justifice deportarea prin așa-zise rațiuni militare sau prin necesitatea îndepărtării focarului comunist, sunt infirmate de documentele cheie emenate de regimul antonescian în care după cum se vede și din exemplul mai sus citat, în cazul deportărilor, se insistă nu pe rațiuni militare sau anticomuniste, ci pe necesitatea purificării etnice.

IV. O politică de spoliere. Se știe că evreii au fost supuși la diverse contribuții bănești și obligații de a constitui stocuri de îmbrăcăminte în interes social. Este de subliniat că evreii în ciuda stării de pauperitate la care au fost aduși prin legislația antievreiască, au depus eforturi uriașe pentru a se achita de contribuțiile impuse. A.M. Stoenescu (autorul cărții *Armata, Mareșalul și Evreii*) consideră că suma depusă de evrei depășește 10 miliarde lei având în vedere și procesul continuu de rechiziționare. În optica autorului citat, evreii au

avut un rol important în finanțarea războiului, fapt ce a cântărit în balanță atunci când era vorba despre „salvarea” evreilor. A.M. Stoenescu, deși pătruns de grele prejudecăți privind evreii, în acest caz este obligat să conchidă că nu poate fi minimalizat caracterul patriotic al demersurilor comunității evreiești¹⁰.

V. Problema emigrării. Se știe că regimul antonescian a promovat politica de emigrare a evreilor, chiar și după interdicția impusă de Germania nazistă. Pentru concepția guvernanților antonescieni asupra politicii de emigrare este relevantă printre altele declarația lui Mihai Antonescu în Consiliul de Miniștri din 2 iulie 1942: „Eu sunt de acord dacă statul român poate să facă o politică de emigrare să scot din țară cât mai multe elemente străine. Îmi este egal dacă aceste elemente trec dincolo de Bug, în Transnistria sau dincolo de Mediterană, în Palestina: esențial este ca aceste elemente să plece de pe teritoriul nostru”¹¹. Așadar, în politica de purificare etnică a fost luată în considerare și posibilitatea emigrării. Ce-i drept, decizia a fost deosebit de importantă cu atât mai mult cu cât în intervenția sa Mihai Antonescu sublinia că statul român trebuie să se implice în această acțiune și „să garanteze securitatea acestor migrațiuni, din punctul de vedere al organizării lor, în schimbul unei însemnate taxe, pe care s-o plătească cei care părăsesc teritoriul românesc”. Și chiar dacă M. Antonescu a privit emigrația ca o afacere avantajoasă pentru statul român, faptul nu minimalizează semnificația hotărârii de a garanta chiar securitatea emigrației atunci când nemții au interzis emigrarea și britanicii imigrarea în Palestina.

VI. Politica regimului antonescian în problema „soluției finale”. Din documentele cercetate de noi nu rezultă că ar fi fost o luare de poziție politică din partea regimului antonescian în problema hotărârilor conferinței naziste de la Wannse, prin care s-a oficializat acțiunea de exterminare fizică a evreimii europene. Dar conducătorul statului sau alți demnitari din cadrul guvernului, discutând despre „problema evreiască” în România, condiționau soluționarea ei definitivă de hotărârile care se vor lua în acest sens pe plan internațional de către Germania nazistă. Așa spre pildă, în Consiliul de Miniștri din 7 februarie 1941 referindu-se la căile de soluționare a problemei evreiești în România, Antonescu arăta că lucrurile trebuie rezolvate pe plan intern, căci trecerea evreilor peste graniță în regiunile

care se vor fixa depinde de soluția care se va da „în spațiul continental și intercontinental”¹². În Consiliul de Miniștri din 12 septembrie, referindu-se iarăși la problema evreiască, Mihai Antonescu relatează că a lucrat cu dr. Richter (consilierul Ambasadei germane pe problema evreiască) „la o soluție internațională a problemei, fiindcă numai o soluție internațională poate să ne rezolve problema evreiască din România, în afară de soluția proprietății, pe care am dat-o deja și pe care trebuie să o realizăm”¹³.

Dar au existat și variante locale ale soluției finale: pogromurile din vara anului 1941 (Iași, Basarabia, Bucovina de nord), desfășurarea deportărilor în Transnistria și regimul de exterminare instituit acolo căruia i-au căzut victimă zeci de mii de evrei. „Este moartea, moartea, moartea fără vină, fără altă vină decât aceea de a fi evrei”, scria dr. Filderman mareșalului Antonescu la 11 octombrie 1941¹⁴ despre deportarea evreilor din Basarabia în Transnistria. Afirmațiile de ultimă oră ale negaționiștilor cum că deportările în Transnistria au fost executate din ordinul naziștilor și mareșalul Antonescu i-a salvat pe evreii bucovineni de această deportare vădesc o totală necunoaștere a realităților istorice¹⁵. Presiunea germană nu a fost pentru deportarea în Transnistria, ci pentru deportarea în lagărele naziste de exterminare. Și în acest context regimul antonescian a jucat într-adevăr o carte politică extrem de importantă, nedând curs, în final, respectivelor presiuni. Astfel, dacă așa după cum rezulta din declarațiile lui Mihai Antonescu, în vara anului 1942 a existat un acord pentru începerea acestor deportări, în octombrie 1942 acțiunea a fost oprită. Iată ce declară Mihai Antonescu în Consiliul de Miniștri din 13 octombrie 1942: „Nu fac reformă antisemită pentru germani și pentru doctrina doctorului Rosenberg, oricât este de puternică, de sănătoasă și ori și câtă primejdie europeană ar putea să reprezinte încă comunismul evreiesc sau simpla ideologie iudaică. Pe mine ceea ce mă interesează este să fac naționalism românesc și să iau din reforma doctorului Rosenberg și din experiența germană hotărârile înțelepte și nu orișice măsură care nu se potrivește țării noastre. [...] Aceasta este situația noastră. Deocamdată se suspendă toate trimerile de evrei peste Nistru”¹⁶.

De fapt, Consiliul de Miniștri din 13 octombrie 1942 a hotărât oprirea deportărilor în Transnistria și respingerea planurilor

germane de deportare a evreilor în lagărele naziste de exterminare. Este concludentă în acest sens și rezoluția pusă la Consiliul de Miniștri pe o adresă a Direcției Căilor Ferate Române către guvern în care se informa că la o conferință ținută la Berlin s-a hotărât începerea deportării evreilor din România. Conform acestei rezoluții, „În Consiliul de Miniștri de la 13 octombrie 1942 s-a hotărât sistarea deportărilor de evrei”. Semnează Basarabeanu¹⁷. Desigur, decizia a fost de natură politică. Au contribuit în mare măsură intervențiile personalităților politice românești și evreiești, interne și internaționale. Protagonistii regimului antonescian au realizat că interesele românești sunt servite mai degrabă prin nedeportarea evreilor decât prin deportarea lor. Discutând despre alungarea evreilor din țară, mareșalul Antonescu declara la 20 aprilie 1943 că nu poate adopta această politică căci s-ar putea întâmpla ca războiul să fie câștigat totuși de democrați. „Și noi știm ce înseamnă democrația: înseamnă iudeocrație. Și atunci să expun eu ca generațiile viitoare ale neamului să fie pedepsite fiindcă printr-o asemenea măsură a mea au fost scoși evreii din țară?”¹⁸. Iată răspunsul cel mai concludent cu privire la motivațiile opririi deportărilor nu doar în lagărele naziste, dar și în Transnistria. Pentru guvernării regimului antonescian, începând de la sfârșitul anului 1942, în noul context internațional evreii au început să devină un capital politic.

VII. Ajutoare pentru Transnistria. Problema repatrierilor.

Obținerea dreptului la ajutorarea celor din Transnistria a fost rezultatul intervențiilor Federației Uniunilor de Comunități Evreiești pe lângă guvernul antonescian. La 16 decembrie 1941, cu o zi înainte de desființarea Federației și înlocuirea ei prin Centrala Evreilor din România, s-a primit răspunsul de la Cabinetul mareșalului Antonescu că s-a „aprobat ca FUCE să poată trimite oficial ajutoare în bani și medicamente evreilor deportați în Transnistria”. A fost desigur o decizie politică de excepțională importanță. Dar acțiunea de ajutorare nu a fost deloc simplă nu doar pentru că nu era simplu să asiguri ajutoare pentru aproape 200.000 de evrei, dar și pentru că din partea administrației centrale transnistrene s-au făcut foarte multe greutăți. Ajutoarele au fost doar o salvare parțială, ele nu au putut preîntâmpina moartea provocată de frig, foamete și boli.

Realizarea cea mai importantă în obținerea unor concesi

din partea regimului antonescian în politica sa față de evreii deportați în Transnistria a fost aprobarea repatrierii parțiale a deportaților, supraviețuitori ai regimului de exterminare în Transnistria. În Consiliul de Ordine din 12 noiembrie 1943 s-a hotărât repatrierea din Transnistria, în orașul de reședință al județului din care au făcut parte la evacuare, a următoarelor categorii de evrei: 1. a originarilor din Moldova, Muntenia, Oltenia, Banat și Ardeal care accidental sau temporar se aflau în Basarabia sau Bucovina în momentul deportării; 2. pensionarii statului român, invalizi, văduve și orfani din războaiele trecute ale României; 3. profesioniști necesari în țară; 4. orfanii de tată și de mamă rămași în Transnistria până la vârsta de 12 ani; 5. evreii din județul Dorohoi; 6. evreii trimiși din greșeală pentru activitate politică; 7. evreii trimiși pentru schimbarea religiei¹⁹.

La sfârșitul lunii decembrie au început să revină evreii din Dorohoi, în primăvara anului 1944 copiii rămași orfani.

La 15 martie 1944 s-a dat dispoziția Președinției Consiliului de Miniștri cu privire la readucerea din Transnistria, la domiciliile lor, a evreilor din Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina. La data respectivă, conform unei statistici, întocmite de autoritățile antonesciene din Transnistria, mai erau în viață 43.065 suflete (din cei peste 150.000 de deportați – *n.n.*). Ordinul a venit în condițiile înaintării vertiginoase a armatei sovietice pe teritoriul Transnistriei, când instituțiile evreiești în mică măsură au mai putut asigura o repatriere organizată.²⁰

Au fost tot atâtea evenimente care reflectă schimbarea deciziilor politice a regimului antonescian în problema evreiască. În determinarea acestei cotituri un rol important au avut organizațiile evreiești, dr. Filderman, și chiar Centrala Evreilor care au început lupta pentru repatriere încă de la sfârșitul anului 1942: evidența victoriei aliaților în desfășurarea operațiunilor militare.

*

* *

În cele de mai sus am disociat doar câteva trăsături ale politicii regimului antonescian față de evrei. Nu am nicidecum pretenția că am epuizat problematica. În final aș vrea să conchid că o

corectă plasare a regimului antonescian în contextul istoric al epocii Holocaustului impune ca el să fie disociat atât de regimul de exterminare fizică totală a evreilor instituționalizat de nazismul german, cât și de regimurile democratice care au instituit sistemul de garanție și de securitate individuală și colectivă pentru toți cetățenii unei țări, fără deosebire de origine etnică.

Juristul Rafael Lemkin, când a inclus, în anul 1942, în limbajul juridic internațional termenul de genocid i-a dat o dublă definiție: exterminare literală a popoarelor, dar și un asalt treptat, un plan care coordonează, prin demolarea fundamentului existențial, anihilarea unui grup național.

Analizând, în lumina acestei definiții politica regimului antonescian față de evrei, trebuie să constatăm că în ciuda ambiguităților a predominat politica de genocid în ambele sensuri atribuite termenului de autorul amintit. Regimul antonescian s-a delimitat în multe privințe de regimul criminal al Germaniei naziste; el prezintă însă un caz paradigmatic pentru înțelegerea faptului că un regim de tip etnocratic, în care au fost suprimate toate formele democratice și constituționale de guvernare într-un anumit context istoric poate deveni un instrument politic și administrativ adecvat pentru promovarea și practicarea unei politici de etnocid și genocid. Nu necesitățile războiului au dictat aplicarea măsurilor distrugătoare ci, dimpotrivă, contextul războiului a favorizat transformarea antisemitismului clasic într-un antisemitism rasist și criminal.

NOTE

¹ Lya Benjamin (ed.), *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Editura Hasefer, București, 1996, p. 129 (în continuare, *P. e.*).

² *Op. cit.*, p.107.

³ *Op. cit.*, p. 184.

⁴ *Op. cit.*, p. 335.

⁵ Lya Benjamin (ed.), *Legislația antievreiască [...] (în continuare, L. a.)*, Editura Hasefer, București, 1993, pp. 119-120.

⁶ Marton Ernő, *A Zsidó nép Vilaghelyzete 1941 ben* (Situția mondială a evreilor în anul 1941), Cluj, 1941, p. 17.

⁷ Vezi *L. a.* p. 305, 332, 333.

⁸ *P. e.*, pp. 290-291.

⁹ *Op. cit.* p. 326.

¹⁰ Alex. Mihai Stoenescu, *Armata, Mareșalul și Evreii. Cazurile Dorohoi, București, Iași, Odessa*, RAO International Publishing Company, București, 1998, p. 202.

¹¹ *P. e.*, p. 419.

¹² *L. a.*, p.292.

¹³ *P. e.*, p. 310.

¹⁴ Matatias Carp, *Cartea Neagră. Suferințele evreilor din România. 1940-1944*, vol. III, *Transnistria*, ediția a II-a, Editura Diogene, București, 1996, p. 96.

¹⁵ Vezi în acest sens revista „Mareșalul Antonescu”, nr. 1-2/2001.

¹⁶ *P. e.*, pp. 457-458.

¹⁷ *Op. cit.*, p. 466.

¹⁸ *Op. cit.*, p. 511.

¹⁹ Matatias Carp, *op. cit.*, doc. 249.

²⁰ Arhiva Centrului pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România (CSIER), fond III, ds. 324, f. 129.

Am comemorat în luna iunie un eveniment tragic al istoriei noastre întâmplat în urmă cu șase decenii pe meleagurile ieșene.

Comunitatea evreiască din România și nu numai, a fost profund zguduită de cele întâmplate acum șaiszeci de ani, de masacrul la care a fost supusă această numeroasă și importantă obște.

Momentul iunie-iulie 1941 a fost unul dintre acelea în care violența și intoleranța, fanatismul și jocul politic iresponsabil au biruit trăsăturile fundamentale ale mentalității românești care preconizează raporturi de înțelegere și respectare a aproapelui.

În afara omagiului pentru acei care au pierit neavând altă vină decât aceea că s-au născut și au trăit ca evrei, cea mai mare obligație a noastră este de a ne recupera memoria colectivă, chiar dacă o bună parte a acesteia nu o mai găsim decât în cenușă. Avem această datorie pentru a nu mai fi niciodată contemporani cu pogromuri, masacre și genociduri care îndoliază și urâtesc demnitatea umană.

Numai o comemorare ca aceasta desfășurată în văzul și auzul întregului popor român poate constitui o garanție că asemenea fapte îngrozitoare nu se vor mai repeta niciodată.

În anul 1941 situația evreilor din România s-a înrăutățit considerabil. După suprimarea statului național-legionar nu s-a produs de fapt, o transformare fundamentală în privința atitudinii autorităților față de populația evreiască. A continuat elaborarea de legi rasiale, ca și un proces complex de expropriere și „românizare” a bunurilor și a întreprinderilor aparținând evreilor, după cum o atestă numeroase documente ale timpului. Atunci, în acea perioadă, s-a aplicat evacuarea evreilor din localitățile rurale, internarea în lagăre, s-a introdus și generalizat munca obligatorie.

* Comunicare prezentată la Simpozionul „60 de ani de la Pogromul din 29 iunie 1941”, Iași, 21 iunie 2001.

Măsurile represive împotriva populației evreiești din vara anului 1941, au îmbrăcat forme deosebit de violente în Basarabia și Bucovina imediat după recucerirea acestor teritorii de către armata română.

Luarea de ostateci din rândurile sale, deportările în Transnistria și alte măsuri draconice asemănătoare cu constituit elemente permanente de terorizare fizică și morală ale evreilor.

Pentru aplicarea acestor legi și dispoziții, ordine și instrucțiuni, a existat și acționat întregul aparat represiv antonescian.

La sfârșitul lunii iunie și începutul lunii iulie a anului 1941 multe mii de evrei români au fost asasinați la Iași într-unul dintre cele mai sălbatice pogromuri din timpul celui de-al doilea război mondial. Masacrul de la Iași este cel mai cunoscut și dramatic eveniment din istoria asasinatelor antievreiești din România.

Acest pogrom a fost o izbucnire antisemită, violentă, de mari proporții, dar nu izolată și nici întâmplătoare¹.

Așa cum scria Matatias Carp, pogromul de la Iași a fost continuarea firească, aproape inevitabilă în condițiile istorice date, a zeci de ani de antisemitism din România.

Sistemul oficial antisemit de guvernământ, inaugurat în 1867 și aplicat vreme de jumătate de veac cu nezdruccinată perseverență, sistem care a impus voinței naționale, numai până în 1913, un noian de 196 de legi restrictive antisemite; neomenoase izgoniri de evrei de la sate; excluderi de la drepturile esențiale omenești (cetățenie, învățământ, muncă, funcțiuni publice, profesii liberale etc.); expulzări ilegale, acțiuni huliganice ale Ligii antisemite; prigoana din timpul războiului de reîntregire; plutoane de evrei din prima linie a frontului; generația de antisemiți de la 1922 cu toate nefastele ei acțiuni pe plan spiritual și material: tulburările și bătăile din universități; devastările de magazine, gospodării, sinagogi și cimitire; asasinate nepedepsite; Oradea, Borșa, localități devastate de manifestanți antisemiți, numerus valachicus; agitații și excluderi de avocați evrei din barouri; legile guvernului Goga-Cuza; reînvierea sistemului antisemit de guvernământ, uciderile din iunie 1940; aruncări de evrei din trenuri; statutul juridic al evreilor din august 1940; Antonescu și regimul legionar cu jafurile și crimele acestuia; „legislația discriminatorie cu ridicarea jafului la dogmă de stat și, în

sfârșit, rebeliunea legionară cu pustiirile și jalea lăsate de ea în urmă, sunt tot atâtea etape în drumul nesfârșit de lung al prigoanei pregătitoare a asasinatelor în masă².

Pogromul de la Iași a fost pregătit și de alți factori. Din punct de vedere istoric Iașul avea o veche și puternică tradiție antisemită bine conturată încă din secolul al XIX-lea. Capitala Moldovei era orașul în care se născuseră Liga apărării național creștine a lui A.C. Cuza, organizație politică violent antisemită, precum și dizidența acesteia Legiunea Arhanghelului Mihail a lui Corneliu Zelea Codreanu. Al doilea factor a fost de natură conjuncturală, fiind reprezentat de intrarea României în al II-lea război mondial. În lunile dinaintea deschiderii ostilităților militare, propaganda oficială antisemită a continuat a fi intens difuzată. Supuși unor puternice măsuri discriminatorii evreii erau prezentați neconținut „străini de neam”. „agenți bolșevici” ori „factori dizolvănți” ai societății românești.

La data declanșării războiului (22 iunie 1941) Iașul avea o populație care însuma puțin peste 100.000 de locuitori. Jumătate din ei erau evrei. Era evident că existența unei masive populații evreiești în imediata apropiere a liniei frontului nemulțumea profund atât autoritățile militare antonesciene cât și cele germane.

De fapt încă înainte de 22 iunie 1941, au fost luate în România o serie de noi măsuri cu caracter antisemit. Prin ordinul nr. 4.147 din 21 iunie 1941 generalul Antonescu ordona evacuarea tuturor evreilor între 18 și 60 de ani din satele dintre Siret și Prut în lagărul de la Târgu-Jiu. Pentru realizarea acestei operații era acordat un termen de 48 de ore. Tot cu câteva zile înainte de declanșarea războiului, la Conferința legiunilor de jandarmi de la Roman generalul C.Z. Vasiliu, inspectorul general al jandarmeriei, dădea ordin de „curățire a terenului”, ceea ce presupunea măsuri de lichidare sau deportare a evreilor.

O parte din acești jandarmi au trecut prin Iași și au acționat direct împotriva populației evreiești a orașului în așteptarea posturilor ce le fuseseră rezervate în Basarabia și Bucovina.

Din prima zi a mobilizării, adică din 22 iunie 1941, în orașul Iași aerul devenise pentru evrei de nesuportat. Fugăriți și bătuți pretutindeni, aruncați din tramvaie în plin mers, maltratați în hale și piețe unde erau împiedicați să se aprovizioneze, evreii, bărbați, femei,

bătrâni și copii nu puteau avea decât o singură grijă: să se ascundă și să se ferească.

În atmosfera aceasta de amenințări și bătăi evreii au dus-o până joi 26 iunie 1941 când s-a dat prima alarmă antiaeriană. Bombele au căzut și în cartierele evreiești, Târgu Cucului, Rufeni, Piața Halei, Sf. Andrei și îndată după încetarea alarmei s-a lansat zvonul nu numai că avioanele sovietice au fost îndrumate de către evrei prin semnalizări cu becuri roșii instalate în coșuri, dar că aceste avioane sunt pilotate de către evrei originari din Iași plecați în Basarabia în iulie 1940.

Faptul că a căzut un număr mare de bombe și pe casele evreiești n-a impresionat pe nimeni. Așa cum nimeni nu a fost influențat de faptul că aceste bombe au ucis 40 de evrei, o proporție de victime, egală cu cea a românilor. Din clipa în care reprezentanții autorităților au declarat că vina bombardamentelor o poartă evreii, pogromul era realmente dezlănțuit³.

În aceeași zi de 26 iunie bătăile obișnuite au început să degenereze în crime și jafuri comise de grupuri izolate de soldați și civili. În Nicolina, Călărași, Abator, Aron Vodă, evreii erau atacați pe străzi și în case, prădați, bătuți, schingiuiți, scoși din case, împușcați.

Sâmbătă dimineața localul comunității evreiești a fost asediat de femeile ale căror soți și copii au fost arestați și duși nimeni nu știa unde. În aceeași dimineață, soldați din regimentul 13 Dorobanți și regimentul 24 Artilerie împreună cu bande de civili (printre care se găseau foarte mulți legionari) au operat în diferite străzi în special la Abator și în strada Aurel Vlaicu. Unul dintre cei care s-au „remarcat” în mod cu totul deosebit în asemenea acțiuni a fost sergentul major T.R. Mircea Manoliu din regimentul 13 Dorobanți, care, însoțit de o grupă de soldați din același regiment, a început să facă descinderi în casele evreiești sub pretext că evreii au tras în armata germană. Același individ (Mircea Manoliu) ridicase cu o zi înaintea din curtea regimentului 13 Dorobanți un număr de 6 evrei care lucrau la apărarea pasivă. Pe toți aceștia (împreună cu caporalul Nicolau Ștefan) i-a împușcat în noaptea de vineri spre sâmbătă în dealul Sărăriei⁴, sub pretextul că ar fi vrut să fugă*.

După aceste preliminarii pe care le-am menționat cu totul în rezumat s-a dezlănțuit pogromul propriu-zis.

* În legătură cu criminalul Mircea Manoliu vezi o serie de documente la Direcția județeană Iași a Arhivelor Naționale, Fond Tribunalul Militar Iași, Dosar 5/1941.

În zorii zilei de duminică 29 iunie, împușcăturile au început să se amplifice în cele mai diferite puncte ale orașului. Militari și civili dădeau buzna prin casele evreilor, trăgeau la întâmplare, jefuiau ce și cât puteau, apoi ridicau pe câți evrei găseau. Aceștia erau transportați la Chestură (cei mai mulți) sau la diverse centre de adunare. Aceste centre se aflau la cazarma Regimentului 13, Liceul Național, Școala Wachtel, Inspectoratul regional de poliție din strada Lascăr Catargiu⁵. Copii ai orfelinatului evreiesc din strada Mârzescu au fost de asemenea ridicați și porniți spre un centru de adunare.

Între timp curtea Chesturii continua să absoarbă mereu sutele și miile de evrei adunați cu convoaiele ce se formaseră în tot orașul.

În orele acelea de dimineață se aflau prezenți în Chestură Gh. Stănciulescu, secretarul Chesturii și comisarii Rahoveanu, Pricop, Palade dintre care unii procedaseră la arestări în zilele precedente. Deși era zi de duminică, se aflau la servicii toți funcționarii Chesturii. La poartă evreii erau cercetați dacă nu au asupra lor lanterne și arme. Pe la orele 11 dimineața își făcură apariția în curtea Chesturii generalul Stavrescu și un inspector general din Siguranța generală a poliției. După ce aceștia au încheiat cele ce au avut de spus a început triajul. La poarta Chesturii o comisiune compusă din ofițeri și comisari elibera evreilor care prezentau buletinul de populație un bilet alb pe care scria „Liber”. Cei care primeau acest bilet erau lăsați realmente liberi. Dar după ce s-au eliberat câteva sute de bilete, s-a dat ordin cam pe la orele 13 ca operația să fie suspendată. Nici un evreu nu a mai fost lăsat să iasă din curtea Chesturii. Poarta Chesturii nu se mai deschidea decât pentru evreii aduși în convoaie. De o parte și de alta a intrării se postaseră soldați germani și români, gardieni și agenți de poliție, care luau în primire pe noii sosiți, cu rânghi, cu ciomege, cu patul armelor.

Bărbați, femei, copii, bătrâni au fost atât de rău loviți, încât mulți au căzut morți pe loc⁶.

Pe la orele 15 alarma antiaeriană a constituit semnalul pentru începerea măcelului. Mitralierele începură să tragă în mulțimea din curtea Chesturii, de pe acoperișuri, de pe casele vecine, de pe zidul din interiorul Chesturii. Simultan cu cele din curte, pogromul se desfășura la fel de sângeros și în stradă. Armata și gardienii ocupau de

jur împrejurul Chesturii un patruleter compus din străzile Cuza Vodă, V. Alecsandri, I.C. Brătianu și Piața Unirii.

Baia de sânge a continuat timp de câteva ore. La 7 seara când mitralierele au tăcut „responsabilii acțiunii” cerură să se facă ordine în curte. Evreii supraviețuitori fură puși să-și așeze părinții, frații, copiii uciși în stive lângă poartă; de aici cadavrele au fost încărcate în camioane și ceva mai târziu în căruțele de gunoaie ale Primăriei.

Ultimul act al dramei din acele zile cumplite l-au constituit trenurile morții. Supraviețuitorii măcelului de la Chestură, în număr de cca. 4.500, fură încolonați și duși la gară. Convoitul era flancat de gardieni publici, jandarmi, soldați români și germani.

În continuarea celor întâmplate la Chestură ca și pe străzile orașului, evreii din Iași au trăit o nouă și imensă tragedie ce s-a soldat cu alte mii de victime. În cursul dimineții de 29 iunie colonelul Dumitru Captaru, prefectul județului Iași, a anunțat Ministerul Afacerilor Interne că trenul cu primul lot de evrei a fost trimis în direcția Roman, comunicând totodată că „un al doilea transport de 1.900 evrei este în curs de îmbarcare”. Acest al doilea transport era compus din evrei arestați în timpul nopții, după formarea primului convoi. În răspunsul trimis de ministrul de interne se cerea ca „toți evreii suspecți din orașul Iași să fie evacuați la Podu-Iloaiei și Tg. Frumos”^{6bis}.

La Podul-Iloaiei, oprirea și debarcarea au fost posibile pentru că în stație nu se afla nici o unitate germană care să împiedice acest lucru, așa cum avea să se întâmple câteva ore mai târziu la Tg. Frumos. La gară, pe baza ordinului telefonic dat de prefect, au sosit pretorul plășii Bahlui, primarul comunei Podul-Iloaiei, comandantul de jandarmi. Mulți dintre cei îmbarcați în condiții inumane și schingiuiți, fără apă și aer, au murit sau erau în stare muribundă. Strigătele celor rămași în viață și închiși în vagoane erau înfiorătoare. Când au fost deschise vagoanele, au fost văzute lucruri incredibile descrise astfel în documentele timpului: „S-a dispus deschiderea vagoanelor în număr de 19 în care au fost închiși 80-150 indivizi în fiecare vagon, în total 1.974 evrei. Din cauza insuportabilei aglomerări, un număr de evrei au fost găsiți asfixiați, o altă parte în stare de comă și care la puțin timp după coborârea din vagon au

sucombat. Din totalul de 1.974 cât au fost luați în primire de către delegatul prefecturii Iași, s-au înregistrat un număr de 1.197 decese și 776 supraviețuitori⁷.

Cadavrele au fost coborâte din vagoane și apoi înhumate în gropi comune, în cimitirul din localitate.

Menționăm că supraviețuitorii au fost ținuți ca ostateci la Podul-Iloaiei până la a doua jumătate a lunii noiembrie 1941. Aceasta este realitatea pe care ne-o confirmă documentele vremii. Comunitatea evreilor din Iași a făcut numeroase demersuri la autoritățile militare și polițienești pentru a obține eliberarea ostatecilor de la Podul-Iloaiei și reîntoarcerea lor la familiile din Iași. Acest lucru nu s-a întâmplat decât în ultima parte a lunii noiembrie, când Ion Antonescu a dat avizul necesar reîntoarcerii lor⁸.

Nu intenționăm în această comunicare să susținem o polemică asupra unor fapte și întâmplări petrecute în acele zile dramatice, dar nu putem să nu observăm că afirmația făcută de cei doi autori în lucrarea *Zile însângerate la Iași 1941* apărută la București în Editura Politică în anul 1978 cum că „Începând chiar din luna iulie, toți cei ce fuseseră transportați la Podul-Iloaiei, au fost puși în libertate și aduși la Iași la familiile lor” nu are acoperire în realitatea celor întâmplate.

Deși nu dorim să vă reținem atenția și cu alte descrieri ale drumurilor parcurse de cei care au fost închiși în aceste trenuri ale groazei care din acele zile au rămas în istorie cu numele de „trenuri ale morții”, trebuie să subliniem următoarele: aprecierile apărute că evreii au fost băgați în aceste trenuri pentru a fi salvați de acțiunile criminale ale nemților reprezintă nu o afirmație nefondată bazată pe o crasă necunoaștere a realităților ci o aserțiune de un cinism incalificabil. Nu avem voie să necinstim memoria martirilor care au îndurat acele groaznice suferințe prin afirmații cinice și iresponsabile.

În acele vremuri cumplite au fost și oameni de omenie credincioși tradiției umaniste a poporului român.

Nu putem să nu menționăm unele cazuri când români, încercând să salveze de la moarte niște evrei, au fost uciși împreună cu cei pe care doriseră să-i apere. Astfel, inginerul Naum, creștin, cumnat cu primul procuror Casian, fost asistent de chimie medicală la Facultatea de Medicină din Iași și funcționar al Institutului ieșean de Igienă,

cunoscut printre intimi pentru vederile sale de stânga, intervenind în apărarea unui evreu, care urma să fie ucis pe strada Păcurari în dreptul Fundației Ferdinand, a fost împușcat mortal de un ofițer care i-a strigat: „Mori câine, împreună cu jidanul pe care îl aperi”⁹.

Preotul ortodox Răzmeriță a fost împușcat pe strada Sărării pe când încerca să salveze câțiva evrei. Preotul a murit cu cei pe care voise să-i ocrotească. Strungarul Ioan Gheorghiu, încercând să salveze niște evrei pe strada Zugravi, în dreptul Rampei a fost ucis și el de huligani legionari¹⁰.

Grigore Profir, directorul românizatei mori Dacia, a salvat 100 de evrei pe care i-a adăpostit în interiorul morii.

Farmacistul Dumitru Berceanu a salvat 20 de evrei și pe cel ce a fost ulterior timp de aproape trei decenii președintele Comunității evreilor din Iași dr. Simion Kaufman. În pogrom dr. S. Kaufman și-a pierdut trei frați.

Viorica Agarici, ca președintă a Crucii Roșii din Roman a înfruntat pistolul lui Aurel Triandaf și a dus apă supraviețuitorilor din vagoane. Preotul Paul Teodorescu a înfruntat amenințările ofițerului german și a salvat un evreu la Podul-Iloaiei. Comisarul de poliție Suveică, de la circumscripția a 2-a, a eliberat o coloană de 350 de evrei pe care trebuia să-i ducă la Chestură. La rândul lor, comisarul Mircescu și gardianul Sava au salvat un număr de evrei, sfătuindu-i să nu iasă din casă, sau ținându-i arestați.

În amintirile sale (publicate de Editura Hasefer în anul 1996) Alexandru Șafran (Șef-Rabin al Genevei și a fost Șef Rabin al României în acei ani) scrie referindu-se la pogromul din vara anului 1941 de la Iași: „Pogromul a fost organizat și îndeplinit de armată și de autoritățile civile antonesciene, cu complicitatea și ajutorul unităților germane prezente în oraș. S-au numărat 12.000 de victime; 4.330 de evrei au fost înghesuți în trenuri cu destinația lagăre de concentrare; 2.650 dintre ei au murit sufocați pe traseu.

Fratele meu, dr. Iosef Șafran, mare Rabin la Iași, a fost agresat de o patrulă germană și rănit de un glonț”.

La 4 iulie 1941 a fost luat ca ostatec Șef Rabinul Al. Șafran și ulterior eliberat¹².

Care este concluzia ce se desprinde după cele arătate până aici în cele șase decenii ce au trecut de la evenimentele din vara anului

1941? Deși este mai mult decât evident (toate rapoartele civile, militare și polițienești o confirmă) că evreii n-au făcut nici un fel de semnalizări aviației sovietice, nu s-au înarmat, n-au atacat trupele românești și germane, peste 12.000 dintre ei au fost uciși, prădați, schingiuiți pentru singura vină de a fi fost evrei. Ce se mai desprinde din acele evenimente petrecute atunci la Iași? nevinovăția tuturor victimelor masacrului de acum 60 de ani a fost pusă în evidență prin toate rapoartele polițienești și militare. Elemente concludente în acest sens sunt dovedite de eliberarea supraviețuitorilor din trenuri, prin felul cum li s-a vorbit (post-festum) la plecarea lor din lagărul Călărași, din detenția de cinci luni de la Podul-Iloaiei și la sosirea lor în gara Iași.

Învinuirea absolutizantă a populației evreiești din provinciile cedate, pentru acte individuale sau ale unor grupuri de oameni reprezentând o singură etnie din amalgamul național din acea zonă, reprezintă o violentare a adevărului istoric. Estimările pe care le facem azi (la 60 de ani de la imensa tragedie) și după ce am căpătat un acces (nu total neîngrădit) la majoritatea documentelor, că numărul celor ce și-au pierdut viața, atunci în vara anului 1941, ar fi de 13.000 de evrei¹³.

Exact nu se poate ști așa cum nu se poate ști cu precizie câți evrei au fost uciși în trenuri la sfârșitul lunii iunie și începutul lunii iulie 1940: așa cum nu se știe exact câți evrei au fost uciși în aceeași perioadă la Dorohoi și pe toate drumurile de retragere ale armatei; așa cum nu se știe exact, cu toate investigațiile făcute mai ales după decembrie 1989, câți evrei au fost uciși în Basarabia, Bucovina, Transnistria.

Care este numărul total al evreilor care au murit atunci în tragica vară a anului 1941? Cine ar putea garanta exactitatea cifrelor? La Podul-Iloaiei sunt îngropați 1.200, la Târgu Frumos 650, la Săbăoani 370, la Mircești 300 (cifre extrase din rapoartele oficiale din iulie 1941), la Inotești și la Călărași? Câte mii de cadavre zac în uriașele morminte comune din cimitirul de la Iași? Multe mii de martiri au murit în acele zile, chinuiți și umiliți pentru singura vină de a fi fost evrei¹⁴.

Cercetarea sistemelor politice totalitare din secolul XX este importantă nu doar din punctul de vedere al științei istorice, dar și

din punct de vedere educativ. Nazismul și comunismul se cuvin înțelese în temeiul documentelor arhivistice, dar mai ales ca semn că omenirea nu uită tragediile istoriei.

Istoria Holocaustului nu poate rămâne la nivelul unei discuții secundare privind al doilea război mondial, așa cum s-a procedat în recent tipăritele manuale alternative de istorie a României. Dezbateră ar fi utilă întâi de toate în lumea academică, în cercurile culturale, în mediile politice. Aceasta ar constitui un prim pas pentru o înțelegere critic-rațională a trecutului ce ne apasă mereu¹⁵.

Folosim acest prilej comemorativ pentru a cere oamenilor adevărați (care reprezintă marea majoritate a poporului român) să cheme la rațiune și vigilență pentru ca nici o barbarie, nici o lezare a drepturilor omului să nu mai poată avea loc. Aceasta, cu atât mai mult cu cât în România, eliberată de dictatură și intrată definitiv pe drumul democrației autentice, au început să apară îngrijorător de multe articole de ziar și publicații cu puternic iz fascist și legionar incitator¹⁶.

Amintirea a mii de victime nevinovate la 60 de ani de la pogromul de la Iași din vara anului 1941 trebuie să constituie un semnal de alarmă și un neconținut prilej de meditație și matură reflecție¹⁷.

Să stăm cu toții de veghe ca asemenea fapte să nu se mai poată întâmpla niciodată¹⁸.

3 sept. 2001

NOTE

¹ Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, Editura Hasefer, București, 1997, p. 87.

² Matatias Carp, *Cartea neagră*, vol. II, p. 11.

³ I. Ludo, *Din ordinul cui?*, Editura Răspântia, București, 1947, p. 67 și următoarele.

⁴ Aurel Karețki, Maria Covaci, *Zile însângerate la Iași 1941*, Editura Politică, București, 1978, p. 58, 59.

⁵ I. Ludo, *op. cit.*, p. 76.

⁶ *Ibidem*, p. 77.

^{6bis} Direcția județeană a Arhivelor Naționale, Fond Tribunalul Militar Iași, Dosar 9/1941, f. 330, 333.

⁷ *Ibidem*, Fond Prefectura jud. Iași, Ds. 16/1941, vol. I, fila 39 (proces-verbal de primire a trenului în stația Podul-Iloaiei, din 30 iunie 1941

⁸ *Ibidem*, Fond Tribunalul Militar Iași, Ds. 9/1941, filele 111, 537, ș.a.

⁹ Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 101, 102.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Alexandru Safran, *Un tăciune smuls flăcărilor*, Editura Hasefer, București, 1996, p. 69.

¹² *Ibidem*, p. 71.

¹³ *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. III 1940-1942 partea I-a și a II-a (*Perioada unei mari restriști*), Editura Hasefer, București, 1997.

¹⁴ Moses Rozen, *Primejdii. Încercări. Miracole*, Editura Hasefer, București, 1991.

¹⁵ Victor Neumann, *Despre Holocaust cu responsabilitate și competență*, în revista „Observatorul cultural”, București, nr. 66 din 29 mai – 4 iunie 2001, p. 32.

¹⁶ *Realitatea evreiască*, nr. 144 din 10 iulie 2001. Număr comemorativ consacrat împlinirii a 60 de ani de la pogromul din Iași din vara anului 1941.

¹⁷ Radu Ioanid, *60 de ani de la pogromul de la Iași*, în revista *Minimum* (Tel Aviv), anul XV, nr. 171, iunie 2001, pp. 43-53.

¹⁸ „Memoria este o importanță capitală, nu este doar un gest psihologic, intelectual; memoria este un act etic, înseamnă acțiune, înseamnă viitor.

Desigur, memoria trebuie să ne ferească de o repetiție a lucrurilor rele, ca ele să nu se mai întâmple. Dar memoria trebuie să ne ajute ca faptele rele să obțină o reparație, în măsura în care aceasta mai este cu putință”. Din interviul Marelui Rabin al Genevei Alexandru Șafran, publicat în revista *România literară*, nr. 26 din 10 iulie 2001, p. 12, 13, 18.

La terminarea războiului, când întreaga comunitate a evreilor și diferite pături ale societății românești au luat cunoștință de mulțimea celor dispăruți, lumea a fost uluită de dimensiunea masacrului de la Iași.

Participarea unor instituții ale statului și a unor trupe străine la o acțiune de lichidare fizică a unor cetățeni, fără a putea fi invocate răscoale sau alte forme de împotrivire la decizii guvernamentale, constituia un fapt inedit în istoria țării.

Accesul la Arhive a dezvăluit pregătirea pogromului, aderența parțială a României la planurile germane în problema evreiască¹. Reacțiile din perioada care a urmat imediat pogromul sunt mai puțin cunoscute zările erau puține și cenzurate. Unii erau ocupați cu războiul, cu situațiile schimbătoare ale liniei fronturilor – alții își plângeau victimele, își pansau rănille, luptau pentru supraviețuire, sperau – fără vreo justificare la întoarceri miraculoase – neputând să accepte moartea celor dragi. Puțini au primit certificate de deces pentru cei apropiați și acestea au fost mai ales pentru morții identificați între cei debarcați din „trenul morții” înmormântați la Podul-Iloaiei, Târgu Frumos sau alte localități.

O dată cu pacea, când a dispărut teama de exterminarea fizică, a existat posibilitatea reorganizării comunității ieșene, mijloacele de a acorda ajutoare văduvelor, orfanilor, celor marcați pe viață de „călătoria” cu trenul morții și de lagăre –, s-a impus și necesitatea stabilirii celor răspunzători – a judecării celor vinovați. Arhiva comunității evreiești ieșene fusese confiscată în timpul războiului și n-a mai fost recuperată, dar existau numeroase fonduri arhivistice la alte

* Comunicare prezentată la „Simpozionul 60 de ani de la pogromul din 29 iunie 1941” – Iași, 21 iunie 2001.

instituții. S-au născut cele trei volume *Cartea neagră* a lui Matatias Carp² cel care a fost în miezul evenimentelor din anii războiului și a avut la dispoziție și arhiva centrală a comunităților evreiești.

În prezent cel care dorește să cunoască în amănunțime situația evreilor în perioada 1941-1944 are la dispoziție importante lucrări, precum cea a lui Raul Hilberg *Exterminarea evreilor din Europa*³, cele 12 volume de documente despre holocaustul și destinul evreilor din România acelor ani publicate de Jean Ancel⁴, *Evreii sub regimul Antonescu* a lui Radu Ioanid⁵ și alte volume de documente din anii războiului, care luminează zone cândva întunecate în încercările de reconstituire a evenimentelor din anul 1941, cu personajele și personalitățile perioadei sau lucrări consacrate în exclusivitate pogromului⁶.

În această situație, prezentarea celor trei cărți datorate lui Marius Mircu⁷, I. Ludo⁸ și Dumitru Pop⁹, situate, prin formă și conținut, doar în drum spre relatarea istorică cu pretențiile și specificul ei, va trebui însoțită și de justificarea opțiunii și alăturării.

Diferite ca dimensiuni, stil, valoare documentară și literară ele au în comun descrierea și condamnarea măcelului din iunie 1941, condamnarea tărăgănării exagerate a judecării făptuitorilor, precum și a afirmațiilor conform cărora ne-am afla în fața imposibilității stabilirii unor vinovății individuale, că ar fi fost un fenomen necontrolabil într-o vreme cu evenimente complexe și cu intervenții străine.

Marius Mircu în prezent mai mult decât nonagenar, binecunoscut ca romancier, ziarist-reporter de excepție cu reacții de fin seismograf, a ajuns la Iași imediat după pogrom îmbrăcat ca sanitar pe o ambulanță militară. Deplasarea deghizată a fost posibilă grație relațiilor președintelui Wilhelm Filderman care, prin intermediul lui Marius Mircu, dorea să cunoască realitatea despre care circulau vești sumbre.

Martor și comentator avizat, M. Mircu a dat cărții sale *Pogromul de la Iași* (29 iunie 1941) o structură care să cuprindă principalele momente din preajma și din timpul pogromului: I – *Cum au provocat evreii*; II – *Cum au reacționat neevreii*; III – *La chestură*; IV – *Procesiune la gară*; V – *Trenul Iași – Călărași*; VI – *Trenul Iași – Podul Iloaiei*; VII – *Lagărul de la Călărași*; VIII – *Înapoierea la Iași*.

Cartea are între sursele principale declarațiile supraviețuitorilor trenului morții și a altor martori. Prozatorul este prezent doar pentru a face lectura agreabilă – suportabilă, a da coerență unor fapte aparent disparate a reconstitui un scenariu care poate să nu fie evident pentru un necunoscător al situației generale din iunie 1941 sau a topografiei Iașului, a unor oameni care conduceau orașul, în final pentru a evoca. Adeseori tonul este ironic, caustic, vecin cu umorul negru când exprimă punctul de vedere al făptuitorului și apoi cel al victimei silite la permanente justificări.

Doar trei scurte exemplificări: Staerman declară: *„Arhitecții Primăriei, Grumăzescu și Ciurea au dat dispoziție să sape în Cimitir următoarele: 1. una groapă lungă de 30 m, lată de 2 m, adâncă de 2 m; 2. una groapă lungă de 15 m, lată de 2 m, adâncă de 2 m; Ordinul către Cimitir a fost semnat de maiorul Novotnick. P.9-10: De altfel, evreii au fost avertizați. Herșcu Marcu, brutar, din str. Zugravi nr. 27, s-a întâlnit în acea zi, în str. Sf. Andrei, cu un sergent de la regimentul 13 Dorobanți, un bun prieten. – Te duci la sinagogă? – Nu, da' ce este? – Nimic. Da' du-te mai bine acasă. Stai mâine acasă, că e ordin să se împuște toți evreii”¹⁰*. Înapoierea de la Călărași: *„La plecare, comandantul lagărului, căpitanul Pitiș, le-a vorbit: «Plecați acasă ca cetățeni onești. Mergeți cu fruntea sus, căci sunteți oameni nepătați. Să căutați să uitați calvarul ce l-ați îndurat!»”¹¹*.

Cartea lui I. Ludo (Isac Iacovicz) cunoscut romancier și publicist, cel care a fondat și a fost multă vreme principalul animator al prestigioasei reviste „Adam” are o construcție mai complexă și ultimele din cele 150 pagini sunt pentru orice cititor rezultanta demonstrațiilor și argumentărilor de pe parcursul întregii lucrări.

În *Din ordinul cui ?* I. Ludo face o paralelă dintre pogromul din Chișinău din anul 1903 și cel de la Iași, cu prezentarea în ambele cazuri a unor documente care ilustrează pregătirea „de sus” a pogromului. Iată o mostră de document – telegramă a ministrului de interne rus către subordonatul său de la Chișinău. *„Sunt încunoștințat că în regiunea Dv. se prepară turburări și masacre contra evreilor, cari în genere exploatează populația locală. Având în vedere că populația caută să se răzbune singură și că noi nu voim să luăm măsuri severe, căci astfel am provoca sentimente antiguvernamentale în populația care nu e încă infectată prin propagandă revoluționară, credem că*

Exceleanța Dv. nu va întârzia a contribui la imediata împiedicare a acestor dezordini, însă fără să faceți uz de arme” Semnat: Plehve¹².

Este impresionantă reacția marilor scriitori ruși de la Lev Tolstoi la Maxim Gorki sau Korolenko prin însemnate declarații de sprijin moral și sumele colectate pentru familiile celor 69 de victime.

Reacția cercurilor democratice din România i se pare total disproporționată. La toate se adăuga și întârzierea judecării procesului. Finalul este apropiat de „J'accuse” a lui Emile Zola.

„Din ordinul cui au început încă de Joi 26 Iunie 1941 să fie arestați evreii, de către patrulare reglementare de jandarmi, soldați, gardieni, puși sub comanda câte unui gradat?

Din ordinul cui au fost duși evreii arestați la Chestură – și mai cu seamă, din ordinul cui au fost duși la Chestură încă de Joi 26 Iunie 1941?

Din ordinul cui au fost organizate cel puțin cu o zi înaintea pogromului, acele centre de adunare unde au fost strânși evreii ridicați din diferite cartiere?

Din ordinul cui și în ce scop a pus Inspectoratul pregătirii premilitare, cu zece zile înaintea pogromului, să fie săpate gropi uriașe la cimitirul evreiesc din Păcurari?

Din ordinul cui au fost înarmați cu revolvere atâția civili?

Din ordinul cui a pornit consemnul ca Vineri 27 Iunie 1941 să apară la toate casele creștine cruci și icoane?

Din ordinul cui nu s'a ținut seama de nici o plângere a Comunității evreilor?”¹³.

În timp au fost primite doar răspunsuri parțiale.

În sfârșit, Dumitru Pop, deputat social-democrat a interpelat pe 27 martie 1947 în Cameră pe ministrul de război și pe cel al Justiției în legătură cu amânarea inadmisibilă a desfășurării procesului. Sunt numeroase pasaje citabile din interpelare și din răspunsul celor vizați.

„Noi care suntem creștini... nu ne-am întrebat vreodată: facem un act creștinesc când lovim un semen al nostru, când ne lăsăm animați de ură și sălbătăcie? La lași doamnelor și domnilor deputați, n-au fost asasinați numai evreii, a fost asasinată morala, a fost asasinat prestigiul țării noastre, acolo s-a săvârșit un act organizat, premeditat spre a se produce o diversiune...”¹⁴

E regretabil că cel care l-a acuzat pe D. Pop de populism și demagogie, chiar dacă apoi și-a retras aprecierile a fost Lucrețiu Pătrășcanu, ministrul Justiției în acel moment, cel care va cădea victimă regimului care se instaura.

În final Camera a votat sâmbătă 5 aprilie 1947 o moțiune: *„Adunarea deputaților, în urma dezbatelor asupra odioaselor masacre din iunie 1941 de la Iași, a căror caracter rasial și inuman constituie o jignire adusă poporului român și civilizației, le condamnă cu hotărâre și își exprimă încrederea în guvern și justiție pentru sancționarea grabnică a vinovaților”*.

*

* *

Ceea ce e greu de înțeles pentru cei care au traversat acest drum al suferințelor fizice și morale e totala lipsă de dorință în asumarea unor răspunderi care n-ar fi neapărat succedate de despăgubiri materiale.

După unii amintirea nenorocirilor din timpul războiului ar fi dictată de interesele actuale ale Statului, de evoluția și opțiunea către o direcție în care unii din noii parteneri ar dezaproba glorificarea unor erori ale trecutului.

Sunt puține etnii în lume care au plătit un tribut de sânge atât de mare precum evreii în cele aproape două milenii din anul 71 p. Chr. – până în anul 1948 – de neam fără stat. În Războiul pentru întregirea Țării și Neamului în anii 1916-1918 evreii au luptat încă înainte de a dobândi drepturi civice.

În judecarea situației evreimii din timpul războiului domnește la mulți teoria răului mai mic. „Au fost exterminați un număr apreciabil dar au rămas mai mult de jumătate”. O judecată strâmbă care omite că-i vorba *de oameni*, o judecată care se perpetuează în diferite straturi ale societății.

Însemnările celor trei la mai bine de jumătate de secol sunt încă utile istoricilor și celor dornici de informare și înțelegere a unor tragice evenimente.

NOTE

¹ J. Ancel, *The Jassy Syndrome* (I), JRS, 1 (Spring 1987), 1, p. 33-49; (II), JRS, I, (Winter 1987), 2, pp. 35-52.

² M. Carp, *Cartea neagră. Fapte și documente. Suferințele evreilor din România 1940-1944*, București, 1946-1948, 3 vol.

³ R. Hilberg, *Exterminarea evreilor din Europa*, București, 1997.

⁴ J. Ancel, *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, vol. I-XII, New York, 1985-1986.

⁵ R. Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, București, 1997.

⁶ H. Eaton, *Killed – the Massacre of Yassy 1941*, în vol. M. Korber, *Deportiert* (ed. E. R. Wiehn), Konstanz, 1993.

⁷ M. Mircu, *Pogromul de la Iași (29 iunie 1941)*, București, 1944.

⁸ I. Ludo, *Din ordinul cui ?*, București, 1947.

⁹ D. Pop, *Masacrul antisemit de la Iași, 29 iunie 1941. Interpelare rostită în ședința Camerei la 1 Aprilie 1947*. București, 1947.

¹⁰ M. Mircu, *op.cit.*, p. 6.

¹¹ *Ibidem*, pp. 98-99.

¹² I. Ludo, *op. cit.*, p.23.

¹³ *Ibidem*, pp. 147-149.

¹⁴ D. Pop, *op. cit.*, p. 10.

On the history of the massacre committed in September 1941

1. Background

On 29 and 30 September 1941, members of Sonderkommando 4a together with the staff of Einsatzgruppe C and two detachments of the Southern Police Regiment (Polizeiregiment Süd) shot and beat to death some 33,771 Jewish men, women and children in a ravine located on the edge of Kiev called „Babi Yar“ („Ravine of the Women“). By the time Kiev was finally liberated by the Red Army on 5 November 1943, a total of about 200,000 persons had been murdered at Babi Yar, at least 80,000 Jews from Kiev and its vicinity, male and female residents, gypsies, prisoners of war, sailors from the Dnieper fleet and even soccer players from the celebrated «Dynamo Kiev» team. The September massacre of 1941 was admittedly not the start of National Socialist crimes against humanity, but perhaps the beginning of the actual Holocaust, the Jewish Shoah.¹

Although the dates are well-known, it is important to repeat them: The NSDAP's first party program, published in 1920, expressed extreme hostility toward Jews; on 8/9 November 1923 National Socialists attempted a putsch in Munich; Adolf Hitler (1889-1945) was sentenced to five years in prison and beginning in 1924 wrote his manifesto, *Mein Kampf*, containing explicit statements of his hatred for Jews. On 30 January 1933 Adolf Hitler was appointed Reich Chancellor, on 2 August 1934 „Führer and Reich Chancellor“. Already on 1 April 1933 the first „Jewish boycott“ was organized, on 15 September 1935 the „Nuremberg Race Laws“ were decreed, on 17 August 1938 the compulsory middle names «Israel» and «Sarah» were

introduced, on 5 October 1938 the J-stamp became mandatory in the passports of German-Jewish citizens. on 9/10 November 1938 the „Reichskristallnacht“ pogrom was carried out. As early as 18 May 1939, *Der Stürmer* called for the liquidation of all Jews living in the Soviet Union.²

With the invasion of Poland by the German Wehrmacht (armed forces) on 1 September 1939, the Second World War began, and the first atrocities against Jews were committed in all German-occupied areas; 12 October 1939 was the beginning of the first deportations of Jews from Austria and Moravia to Poland. In April 1940 the German Wehrmacht (armed forces) attacked Holland, Belgium and Luxembourg; in May and June 1940 France was overrun; on 22/23 October 1940 the Jews of Baden, Pfalz (Palatinate) and the Saarland were deported to Gurs in Southwest France; on 15 November 1940 the Germans cordoned off the Warsaw Ghetto. The Jewish martyrdom in Europe had already assumed inconceivable dimensions, although this was only just the beginning.³

„If in Europe today we speak of new living space, however“, Adolf Hitler wrote already in *Mein Kampf*. „we can first of all think only of Russia and the border states subject to her. [...] For the organization of the Russian state structure was not the result of the state-political abilities of Slavdom in Russia, but rather only a wonderful example of the state-building effectiveness of the Germanic elements in an inferior race. [...] Inferior peoples with German organizers and masters as their leaders have often grown into powerful state structures and continued to exist as long as the racial core of the state-building race maintained itself. For centuries Russia was nourished by this Germanic core of its ruling classes. Today it can be considered almost completely destroyed and extinguished. The Jew has stepped into its place. [...] We have been chosen by fate as witnesses to a catastrophe which will be the most dramatic proof of völkisch racial theory.“⁴

The decision for the „Final Solution“, writes Wolfgang Scheffler, the mass extermination of the Jews living in areas under German domination, resulted through a process which essentially began with orders given to the „Einsatzgruppen“ (mobile formations) of the Security Police and SD in March 1941 and escalated with the

first operations of these „troops of ideological war“ („Truppe des Weltanschauungskrieges“) in June and July 1941: „From Hitler’s expectations of victory“ in July 1941 there was a direct path to Göring’s command of 31 July 1941 to the Head of the Security Police and the SD, Reinhard Heydrich, „to present an overall plan for the organizational, technical and material final solution of the Jewish question.“ The protocol of the Wannsee Conference of 20 January 1942 – it was originally intended to be held in early December 1941 – shows the general outlines of this planning process, even if in Heydrich’s cryptic language. – „Between these dates: March, July to November 1941, all the essential decisions were made on the implementation of the mass destruction. Only: Hitler and the Reichsführer SS, assigned to execute this plan along with the offices and organizations under him, were dependent on existing conditions and situations for the realization of the Holocaust.“⁵

In his basic directive of 3 March 1941, Adolf Hitler declared that the coming military campaign against the Soviet Union would be no mere armed struggle, but rather a conflict between two ideologies (Weltanschauungen): „The Jewish-Bolshevik intelligentsia [...] must be eradicated.“ Already on 5 March 1941 the Supreme Command of the Armed Forces (Oberkommando der Wehrmacht) presented the Supreme Command of the Army (Oberkommando des Heeres) a plan conceived completely according to Hitler’s wishes in the „Guidelines for Special Areas“ („Richtlinien auf Sondergebieten“) for „Operation Barbarossa“, instructions for the administration of the Eastern territories which were to be occupied, explains Helmut Krausnick. With regard to the competencies of the „Einsatzgruppen“: „In the operational area of the army the Reichsführer-SS will receive special assignments in the service of the Führer to prepare for the political administration which will arise from the final struggle to be carried out between two opposed political systems. In the frame of these assignments the Reichsführer-SS will act independently and on his own authority ... The details will be worked out by the Supreme Command of the Army directly with the Reichsführer-SS“. The key stipulation of this order „authorized“ the Einsatzgruppe „in the frame of this task to take executive measures toward the civil population on its own responsibility“. Helmut Krausnick notes that the overarching

task of the Einsatzgruppen was officially referred to as „combating the operations or respectively elements hostile to state and Reich in the operational area“, „insofar as these are «not integrated into the hostile military forces»“.⁶

On 22 June 1941 Germany launched its invasion of the Soviet Union, barely two years after the 23 August 1939 Non-Aggression Pact between Adolf Hitler and Josef Vissarionovich Stalin. The German East Army was made up of 3.6 million soldiers (ca. 75% of the army and 61% of the Luftwaffe), 2.700 airplanes (air forces – Luftflotte 4) 3.600 tanks, about 600,000 motor vehicles and 600,000 horses. The Supreme Commander of the „Southern Army Group“ (Heeresgruppe Süd – Ukraine), the highest ranked commander at the front, was from June until November 1941 Field Marshal Gerd von Rundstedt (1875-1953), whose staff included about 600 men; then in early December 1941 this command was assumed by Field Marshal Walter von Reichenau (1884-1942). The Southern Army Group (Heeresgruppe Süd) included, from June 1941 until July 1942, the 6th, 17th and 11th armies, the 1st tank group and the 4th and 3rd Rumanian armies. In summer 1941 the 6th army was commanded by Field Marshal Walter von Reichenau, the 17th army by Generaloberst (Colonel-General) Karl-Heinrich von Stülpnagel (1886-1944), the 11th Army by Generaloberst Ritter von Schobert (1941) and the 1st tank group by Generaloberst Ewald von Kleist (1881-1954).⁷

Helmut Krausnick indicates that the orders of the Supreme Command of the Army of 26 March and 28 April 1941 formed the basis for the operations of the „Sonderkommandos“ of the Security Police and the Security Service (Sicherheitspolizei and SD) and their „security-police tasks“ independent of the military forces: „The term «Sonderkommando» was used here as a collective designation for the detachments of the Einsatzgruppen. In the further parts of the order only those detachments of the Einsatzgruppen were referred to as «Sonderkommandos» which were to act in the «rear army areas», thus in the areas behind the respective «combat zone». Accordingly the Sonderkommandos were to immediately follow the fighting troops and carry out their assignments in agreement with the army to which they were assigned.“

Helmut Krausnick holds that the „core personnel“ of the

Einsatzgruppen for „Operation Barbarossa“ were assembled after about May 1941. In the Polish campaign there were already seven Einsatzgruppen; corresponding to the north, central and southern army groups, three Einsatzgruppen were initially planned for each three to four Kommandos, but later a fourth Einsatzgruppe was added: Einsatzgruppe A for the Baltic, Einsatzgruppe B for White Russia, Einsatzgruppe C with the Sonderkommandos 4a and 4b, as well as Einsatzkommandos 5 and 6 for the Ukraine, Einsatzgruppe D for Bessarabia, the South Ukraine, the Crimea and the Caucasus.⁸

According to Andreas Hillgruber, these four Einsatzgruppen had a strength of from 500 to 990 men each; overall there were about 3,000 men „assembled from the Secret State Police («Geheime Staatspolizei» – Gestapo), criminal police (Kripo), uniformed police («Ordnungspolizei»), foreign auxiliary police («Hilfspolizei») and the Waffen-SS, subdivided into sixteen «Einsatz» and «Sonderkommandos», – as with «Einsatzgruppen» in the rear army and armed forces areas, the «Higher SS and Police Commanders (HSSPF) in Soviet areas under German civil administration were ordered – among other assignments – to systematically kill Jews“. According to the „guidelines“ of August 1939, the „Einsatzgruppen or respectively Einsatzkommandos were to «follow immediately»“ after the fighting troops and „work closely“ with the army. The killing of the Jews is described in so-called «Operational Situation Reports USSR»: No. 1 is of 23 June 1941, the last is No. 195 of 23 April 1942.⁹

SS-Brigadeführer (Major General) und Generalmajor of the Police Dr. Otto Rasch was until October 1941 Commander of Einsatzgruppe C; Standartenführer (Colonel) Paul Blobel (1894-1951) was appointed in September 1941 and served as Commander of Einsatzkommando 4a until January 1942; SS-Oberführer (Brigadier General) Otto Ohlendorf (1907-1951), from 1939 until 1945 Head of Department II of the SD in the Reich Security Main Office (Reichssicherheitshauptamt), was Commander of Einsatzgruppe D from June 1941 until June 1942, which was assigned to the 11th army and operated in the Southern Ukraine. SS-Obergruppenführer (General) and General of the Police Friedrich Jeckeln (1895-1946) was Higher SS- and Police Commander (HSSPF) for Southern Russia (Ukraine); SS-Ehren-Generalleutnant (Honorary Lieutenant General)

Erich Koch (1896-1986) was Gauleiter of East Prussia from 1940 until 1945 and «Reichskommissar for the Ukraine» from 1941 until 1944; NS-Ideologist Alfred Rosenberg (1893-1946) became the «Reichsminister for the occupied Eastern Territories».¹⁰

The leadership corps of the Einsatzgruppen was thus chosen from among highly-educated professionals, commented Heinz Höhne: „The Jew-liquidators were in fact a curious lot – highly qualified academicians, ministerial officials, lawyers and even a Protestant pastor and an opera singer. Several availed themselves of some opportunity to leave the murder machine. [...] Even the lower levels sometimes managed to evade the murder command. [...] The men of the Einsatzgruppen departed in high spirits for their assembly areas.”¹¹ – It can be assumed, writes Alfred Streim, „that before reaching the «Barbarossa» operations area the Einsatzgruppen and Kommando leaders had still not received their assignment to liquidate all the Jews in the USSR; the command for this must have been given only several weeks after the start of the Russian military campaign.” Initially the orders followed were those of the head of the Security Police and SD, SS-General Reinhard Heydrich (1904-1942), starting in late May or June/July 1941. There is some reason to conclude that the «Führerbefehl» (Hitler’s order) was announced to the Einsatzgruppen and Einsatzkommandos between late July and late August 1941, possibly, however, between August and September 1941.¹²

A seriously-intended order to shoot only Jews in party and state positions, Helmut Krausnick concludes, was never given by Reinhard Heydrich as Chief of the Security Police and the SD. The Einsatzgruppen commanders would not have hesitated at all „to continue the shootings, largely already begun a few days after the start of the attack on the Soviet Union (in part mass shootings) and to announce to the members of their detachments before the implementation of the executions a – comprehensive – order for the shootings based on the authority of the «Führer».” This meant the „special assignment given by Hitler already in the first half of March 1941 to Reichsführer-SS Himmler.” „according to which he himself and his «organs», the Einsatzgruppen, could and should act «independently and on their own authority» in the operational area of

the army to carry out their criminal assignment.” This National Socialist „basic order for the greatest possible elimination of Jewry” was, concludes Helmut Krausnick. „given to the Einsatzgruppen before 22 June 1941, whereby the threshold of the planned final solution of the Jewish question was crossed.”¹³

„On 23 June 1941, one day after Hitler launched his war on Russia, Heydrich’s messengers of death set off on their most blood-thirsty adventure,” writes Heinz Höhne: „Three thousand men hunting Russia’s 5.000.000 Jews. [...] The vicious attack of the Einsatzgruppen caught Russian Jewry completely unprepared.” Only a few Jews had recognized the deadly menace of German anti-Semitism, the press in latently anti-Semitic Stalinist Russia had reported little about National Socialist agitation against the Jews: „There were towns in the Ukraine whose Jewish communities mistook Adolf Hitler’s soldiers for those of the Kaiser in 1918 and greeted the NS Germans as liberators.”¹⁴ – With the attack of the German Wehrmacht on the Soviet Union on 22 June 1941 the massacre of the Jewish population began, and just in the first three weeks alone the numbers murdered were: in Riga 400, Kovno 3.000, Vilnius 5.000, Minsk 2.000, Brest 5.000, Lvov 3.000, Zloczov 3.500, Tarnopol 5.000, Czernowitz 2.400, Iasi 2.421; between mid-July and late August 1941 in Pinsk 11.000, Kamenez-Podolsky 14.000, Kishinev 12.287. The so-called «final solution of the Jewish question» began long before the infamous Wannsee Conference was held on 20 January 1942 in Berlin.¹⁵

In the first Einsatzgruppen trial before Nuremberg Military Court II («Case 9»), the opinion read by Judge John J. Speight on 8 April 1948 quotes key «Operational Situation Reports»: „1,107 Jewish adults were shot by Kommando 4a, and 561 juveniles by the Ukrainian Militia. By 6 September 1941, Sonderkommando 4a has liquidated a total of 11,328 Jews.” Judge Speight: „It appears that the detachments, besides the executions which they carried out in compliance with their orders, were also prepared to murder on request. Einsatzgruppe C reports that a sub-unit of Sonderkommando 4a, which moved through Tshernigov, was asked by the director of the insane asylum to liquidate 270 incurably ill persons. The sub-unit complied with the request. [...] After a general description of conditions in the Ukraine, Report No. 47 of 9 August 1941 states concerning the actions of Einsatzgruppe C:

«Last but not least, systematic reprisals were carried out against marauders and Jews.» Under their incredibly exacting lords and masters the Jews were inevitably in the wrong, no matter what they did.“¹⁶

Throughout Eastern Europe the Germans destroyed a Jewish culture that was well over a thousand years old. Jews from Byzantium had probably lived in Southern Russia and the Ukraine since the late seventh or early eighth century, thus perhaps even before the Slavic tribes. Kiev, the «Mother of all Russian cities», was not founded by Slavs, declares Reuben Ainsztein, but rather was built in the 9th century as a Kazar fortress called «Sambata», and there are good reasons to think that Jews were among the first settlers.¹⁷ According to Heiko Haumann, it was probably thanks to their influence „that toward the end of the 8th century the Kazar upper class converted to Judaism.“ Also, after the «Kiev Russ» was founded as the first Russian state in 860, and after Kiev’s Prince Svyatoslav had conquered the Kazars in 964/65, Kazar Jews remained in Kiev; it is even thought that there was a «Jewish gate» in the Early Medieval Christian city.¹⁸ Reuben Ainsztein views the Jews as a vigorous influence when Kiev flourished in the 11th and 12th centuries: they appear to have actively participated in political life under Varægic rule and to have fought to defend Kiev and Tshernigov against Khan Batu’s Tatars in 1240.¹⁹

The Jews enjoyed special protection under the rule of the Tatars and respectively Mongols (1240-1320); under Lithuanian rule after 1362 they were permitted certain life and property rights; in part they fell into captivity during the Tatar attack of 1482, were expelled in 1495 (under Magdeburg city law since 1494/97), returned in 1503, came under Polish rule in 1569, and were permitted to spend time in the city only for commercial purposes after 1619; they were victims of a terrible massacre under Cossack hetman (chieftain) Bogdan Chmelnitzky in 1648; after 1667, when Kiev fell under the rule of Moscow, they were again forbidden to live in the city. In the late 18th century about 260,000 Jews lived in the Ukraine, only in 1793 was a Jewish community reestablished in Kiev; in 1815 about 1,500 Jews lived in the city, with two synagogues and other community institutions. In 1827 the Jews were again denied rights of residence.

but they left the city only in 1835 and gradually returned after 1843. In 1872 there were already about 14,000 (11.8%) Jews in the city; the persecution of 1881 ruined hundreds of families; in 1897 31,800 (12.8%) Jews lived in Kiev, and in 1898 the central synagogue was built. In 1905, 1911 and 1919 there were repeated severe pogroms, – a Russian word which acquired its current sense in the late nineteenth century and means the «devastation» of people and things. – But Jewish life continued in Kiev; already in 1913, with over 81,000 residents, the Jewish population amounted to 13% of the total population; there were rich and poor, manual laborers, physicians, merchants, artists, authors, lawyers.²⁰ Sholem (Schalom) Aleichem (Rabinovich) (1859-1916), one of the great names of Yiddish literature, was born in the Ukraine and after 1885 lived in Kiev, which he immortalized as «Yehupetz» in many of his stories; he fled the city in bankruptcy in 1880, but returned via Odessa in 1891, survived the pogrom of 1905, moved to America in 1906, later returned to Europe and died in New York in 1916. – Even during the early years of the Soviet Union, Kiev was still a center of Yiddish culture. In 1939 about 175,000 Jews lived in Kiev, and following the outbreak of the Second World War many attempted to flee to the Eastern regions of the Soviet Union. As everywhere in Europe, however, here there was also a certain tradition of hostility to the Jews, which clearly served the interests of the German aggressors.²¹

2. The Shoah of Kiev

Already on 10 July 1941 two German divisions of the southern army group (Heeresgruppe Süd) had advanced to within 12 kilometers west of Kiev. It seemed at first that the capital of the Ukraine would be easily taken, but this was at first blocked by a wireless order from Hitler. It was his directive No. 35 of 21 August 1941, containing the order to attack the city, which unleashed the until then „greatest Kesselschlacht (battle of encirclement) in history.“ The attack was launched in early September 1941; on 13 September Stalin appears to have ordered that Kiev be defended at any cost; on 14 September the city was surrounded; on 19 September 1941 Kiev was entered by the German Wehrmacht, but only on 26 September 1941 the

fighting was completely ended: „The vast expanses of the Ukraine, spread with sunflower and grain fields in the great Desna-Dnieper arc east of Kiev, again reposed serenely in the September sun“, we read in a text apparently published in 1967: „The German Wehrmacht was worried that all traces of the battle would be cleared away, that the population would return to normal life...“, – a clear expression of contempt for an outcome which actually began then and in fact came to pass.²²

In a German-language travel guide to Kiev which appeared in Moscow in 1985 we read: „Eighty-three days long the capital city of the Ukraine defended itself against the enemy. Eighty-three days of courage, resolve, heroism. But the forces were too unequal. On 19 September 1941 Soviet troops abandoned the city at the order of the Supreme Command. [...] On 20 September 1941 the enemy occupied the city. But the ancient city of Kiev did not yield to the occupiers. Under the leadership of the outlawed party organization a resistance struggle unfolded. [...] The enemy terrorized the city. A bloody tyrannical regime was set up. Overall 200,000 Soviet citizens were shot, hanged and murdered in gas chambers during the German occupation of Kiev.“²³ – In German Operational Situation Report (Ereignismeldung) No. 128 of 2 November 1941 we read: „The largest of these operations occurred immediately after the occupation of Kiev. It was carried out exclusively against Jews and their entire families. [...] Although at first only the participation of approximately 5-6,000 Jews had been expected, more than 30,000 Jews arrived who, until the moment of their execution, still believed in their resettlement, thanks to extremely clever organization“.²⁴

„On 19 September Kiev finally surrendered. «With the fighting troops» a fifty-man strong advance detachment of SK 4a entered the city. The majority of the Sonderkommando reached Kiev on 25 September. The advance detachment of the Group Leadership Staff (Gruppenstab) had already arrived on 21 September; the Group Leadership Staff itself followed on 25 September 1941. One day later SK 4a began «security police work» in Kiev with seven interrogation squads in the camp for civilian prisoners, in the Jewish camp and the city itself. After several explosions caused considerable human and material damage“, Helmut Krausnick writes concerning the

unspeakable massacre. „they immediately used this as a welcome pretext for «suitable reprisals» and after a discussion between Rasch, Blobel, Jeckeln and the city commander, General Eberhard, an order for the Jews of Kiev to appear for resettlement was published on «posters». So many persons complied with this directive that SK 4a was able, together with the members of Einsatzgruppe C and two detachments of the Southern Police Regiment, to shoot 33,771 Jews on 29 and 30 September 1941 – the number was reported several times – in the nearby Babi Yar ravine. The name of the ravine became a symbol for the atrocities of the Einsatzgruppen.”²⁵

The murder of the Kiev Jews could in fact have begun no later than three days after the Germans marched in, even if the following eye-witness report conflates earlier and later events: „...During the occupation of the city I lived in Kiev at Tiraspolskaya Street 55, Apartment 2. My home is near the place called Babi Yar.” reported witness Gorbatchova N.T. on 28 November 1941:

On 22 September 1941 I myself saw in the course of the day about 40 trucks drive to Babi Yar, loaded with persons of Jewish nationality: men, women and children, including a few women holding infants in their arms.

A few other women who live in the vicinity of Babi Yar and I, unnoticed by the German guards, approached the spot where the trucks stopped and people were unloaded. We saw the Germans force the Jews to disrobe about fifteen meters from Babi Yar and to walk along the edge of the ravine. The Germans then shot them down with machine guns.

I myself saw the Germans hurl infants into the ravine. In the ravine lay not only the dead but also the wounded and even still living children. Nevertheless, the Germans filled in the ravine: one could see the thin layer of earth moving over the bodies of the victims.

Many people fainted when they realized their approaching death, tore their clothing, pulled their hair and threw themselves at the feet of the German soldiers; in response they were clubbed. – The shooting of the Jews continued for several days...²⁶

„Fate did not permit the Germans“, writes Gerald Reitlinger concisely, „to settle peacefully in this city, purchased with

so much blood. On the 24th (September 1941, ERW) a massive explosion destroyed Hotel Continental, in which the occupation headquarters (Etappenkommando) of the 6th army were located. The fire spread rapidly, and Blobel, who had arrived on the 21st, had to vacate his office. Some 25,000 men lost their quarters, and hundreds of German soldiers were killed, chiefly in attempts to extinguish the flames.” – At Nuremberg the claim that these and other landmines were planted by Jewish agents was disputed by Generaloberst Jodl, who remembered a captured plan designating 50 to 60 „objects” to be demolished which had been drafted long before the Russian retreat: „It is nevertheless clear that Jodl permitted the explosion to be blamed on the Jews...”²⁷ – What was important about the destroyed „objects” is apparent from a confidential report by Captain Koch, «Agent of the Ministry for the occupied Eastern Territories with the Southern Army Group» of 5 October 1941: „....The fire in Kiev (24-29 September 1941) destroyed particularly the center, i.e., the most beautiful and representative part of the city with the two largest hotels, the main post office, the radio station, the telegraph office and several department stores. An area of about two square kilometers was affected, about 50,000 persons have no shelter, they received makeshift quarters in abandoned housing...”²⁸

An example of the Wehrmacht’s credulity is the ease, something Raul Hilberg found incomprehensible, „with which the military – without any proof – let itself be persuaded that the catastrophic fire in Kiev had been set by Jews. RSHA IV-A-1, Operational Situation Report USSR No. 97 (48 copies), 28 Sept. 1941, NO-3145. A later Einsatzgruppen report makes clear that the fire was set by a so-called destruction battalion – a sort of partisan group which the Russians employed in the first days of the war for sabotage purposes. RSHA IV-A-1, Operational Situation Report USSR No. 127 (55 copies), 31. Oct. 1941, N-4136”.²⁹ – That the Germans used the burning of Kiev as a convenient pretext for the massacre they had already begun is documented: Gerald Reitlinger asserts that the decision for reprisals was in any event taken on 26 September 1941: „According to Blobel’s information there was a discussion between Jeckeln, Otto Rasch from the Einsatzgruppe and the city commandant, Eberhard. The Einsatzgruppen report praises Blobel as the initiator of the massacre and attributes merely

the role of accessories to Jeckeln's two police companies. Blobel insisted at Nuremberg, however, that he was not even in Kiev...³⁰

„For one thing, on the basis of the economically better position of the Jews under Bolshevik rule and their services as informants and agents for the NKWD, and also because of the explosions which occurred in Kiev and the resulting disastrous fire, the anger of the population against the Jews was extraordinarily great.“ a German report states: „In addition, the Jews had demonstrably taken part in setting the fires. The population thus expected suitable reprisals from the German authorities. For this reason, in agreement with the city commander, all the Jews of Kiev were ordered to assemble on Monday, the 29th by 6:00 p.m. at a particular square. These orders were posted by members of the Ukrainian militia all over the city. At the same time it was verbally promulgated that all the Jews would be resettled...“³¹ The murder operations in Kiev would have been „hard to imagine without the knowledge and toleration of the occupation authorities“, concludes Helmut Krausnick, and this applies particularly to the mass murder of Babi Yar. It was preceded by „an «agreement with the city commander» on 26 September 1941, reports Einsatzgruppe C, according to which «all the Jews of Kiev [were] ordered to appear by eight» o'clock on Monday, the 29th of September at a certain square... Two thousand suitable posters were printed for Propaganda Company 637 under the 6th Army on 27 September in the printing office of the newspaper it published, the „*Ostfront*“³².

On 28 September 1941 (7 Tishry) ca. 2,000 posters were hung on walls all over Kiev announcing the order:³³

All Jews in the city of Kiev and its vicinity are ordered to assemble on Monday, 29 September 1941 at 8 o'clock in the morning at the corner of Melnikovskaya and Dochturovskaya [next to the cemetery]. Identification papers, money and valuables must be brought, as well as warm clothing, underwear, etc.

Any Jew who disobeys this directive and is apprehended at a different location will be shot.

Any citizen who enters a dwelling abandoned by Jews and takes anything will be shot.

The text was printed in Russian, Ukrainian and German; thus so-to-speak in «three tiers: for «Jew» the pejorative «Shid» was used instead of the customary «Jewry».³⁴

„We all had to report for duty in the courtyard of our quarters. I believe it was late Sept. 1941“. states the 19 September 1965 interrogation record of the platoon sergeant of a police company which cordoned off the shooting area:

Everyone belonging to the detachment was there, even the typing room people and the people from the field hospital. All the officers were also present. Blobel gave a speech informing us that the orders to be carried out on this day had to be obeyed without exception, otherwise we ourselves could expect the most severe consequences, particularly shooting for cowardice and Sippenhaft [liability of all members for the actions of any one]. We were then driven through the city of Kiev in trucks to a great avenue of poplars. During our trip we could already see long columns of Jews of all ages and both sexes marching along this avenue. The avenue led to a high plateau. On this plateau the Jews were forced to undress. The Jews were watched by guard units and a Hamburger Pol.Bat. which, as far as I can remember, had the No. 303. Blobel commanded the entire organization and implementation of the execution. The Jews had to take off their clothes; great heaps piled up. Then they had to go to the edge of the pit and lie down. They were then shot. Turns were taken in shooting. The shooting ranged along the entire length of the ravine. Each marksman received the loaded magazines of the machine pistols from a unit member.³⁵

According to the platoon sergeant's interrogation testimony, the shooting lasted for two days:

Thousands upon thousands of Jews were shot.

They all went to their deaths calmly. They did not scream and moan. As far as I can remember, at the time all the commanders with the unit in this great killing operation were assigned some task or other.

I would of course be stumped if I had to say which orders

were given in any particular case by say commanders Callsen, Hans. Häfner or Janßen.

Nor can I remember where in the execution area I saw these commanders. The ravine was very deep. Today I can no longer say which of the commanders stood in the ravine.

We were given a lot of schnapps in order to better endure the whole horrid business.

After the conclusion of the execution, we heard that some of the commanders had been replaced. Which commanders these were I cannot say, because I do not know this. Blobel is even supposed to have been decorated for this massacre.³⁶

Karl Hennicke, Specialist III (Sachbearbeiter SD) on the staff of Einsatzgruppe C claimed under oath in Nuremberg on 4 September 1947 that: „At the execution near Kiev (Babi Yar) I... saw: Dr. Rasch, Dr. Hofmann, Paul Blobel and Callsen“.³⁷

„Although initially the participation of only about 5-6,000 Jews was expected, more than 30,000 Jews showed up who, until just before their execution, still believed they would be resettled, thanks to very astute organization“, recounts one report.³⁸ – „We stopped in a paved street in the open“, recalled a former member of Sonderkommando 4a about the start of the shootings:

Countless Jews were collected there, and a place was also set up where the Jews had to leave their clothing and luggage. One kilometer further on I saw a huge natural ravine. The earth was sandy. The ravine was about 10 meters deep, about 400 meters wide, at the top about 80 meters wide and at the bottom about 10 meters wide. Immediately after my arrival at the execution grounds I had to go down into the hollow with other comrades. It was not long before the first Jews were led down the slopes of the ravine. The Jews had to lie down with their face to the ground on the slopes of the hollow. In the hollow there were three groups with marksmen, in all 12 marksmen. At the same time, Jews from above were being led before these firing squads. The Jews behind them had to lie down atop the corpses of the Jews already shot...³⁹

Before Nuremberg Military Court II, Judge Richard D. Dixon explained in the judicial opinion on the Einsatzgruppen trial, so-called «Case No. 9», on 8 April 1948: „The defendant, Paul Blobel, who admitted that his Sonderkommando had killed between 10,000 and 15,000 persons, described with a certain thoroughness an execution which he had personally commanded. After affirming that 700 to 1,000 persons had been executed, he told how he divided his detachment into shooting squads of 30 men each. Then mass graves were prepared:

Of the total number of persons to be executed, 15 were respectively led to the edge of the mass grave, where they had to kneel down with their face to the grave. Clothing and valuables had not yet been collected at this time. Later that was changed.

After they were ready for execution, one of my commanders, to whom the respective execution squad was responsible, gave the order to shoot. Due to their kneeling position on the edge of the mass grave, the victims usually fell directly into the mass grave. I always had larger execution squads carry out the execution, because I rejected the use of neck shot specialists (Genickschußspezialisten). Each squad fired for about an hour and was then relieved. Those still to be shot were assembled near the execution place and were guarded by members of the squad who were not participating in executions at the moment. (NO-3824)

In some cases the bodies did not fall into the graves, and the executioners» assistants were forced to themselves participate in the burial work. However, a method was discovered to avoid this additional work: They simply had the victims climb down into the trench or grave while they were still alive. – Defendant Blobel testified that firing squads always aimed at the heads of the victims. If, he explained, a victim was not hit, a member of the firing squad approached with his gun to a distance of three paces and fired again. „The picture of the victim, who had to watch the hunter approach him with his gun and fire at him from a distance of three paces is so horrifying that no words can be found for it“.⁴⁰

„In defense of Blobel, who conceded in a preliminary

examination statement.” Judge Dixon clarified, „that his contingent had killed 10,000 to 15,000 persons, his attorney declared in his closing plea that Blobel’s assignments were purely administrative-technical in nature – and added that these administrative-technical duties were of course to be interpreted in the «broadest sense». – One of Blobel’s administrative-technical tasks was to command executions. History owes him a debt of gratitude for his definitive report on mass executions from the perspective of the mentality and philosophy of the murderers and their victims. Thus during the trial he was asked whether those to be killed ever attempted to flee as they were being led to the waiting graves before the shooting began. He replied that there was no resistance and that this surprised him greatly. Then the following exchange occurred:

F: You mean to say that they quickly became reconciled to the fate that awaited them?

A: That was the case with them, there a human life did not mean anything so-to-speak. Either the people had already some experience or they did not recognize their inner value.

F: In other words: They went to their deaths quite contentedly?

A: Whether or not they were content, that I cannot say. They knew the fate that awaited them, that was revealed to them, and they accepted their fate. And this is the peculiarity of these people there in the East.

F: And was the work easier for you because they offered no resistance?

A: Yes, in every case. In no case did the guards meet with resistance there in Sokal.⁴¹ It all went very smoothly, it did not take too much time. I must say that our men had more trouble with their nerves than the ones who had to be shot there.

F: In other words, you felt more sympathy for your men who had to shoot the victims than for the victims themselves?

A: Yes, our marksmen had to be cared for.⁴²

„Thus murder was also accompanied by criminal insolence”, summarized Judge Dixon: „The victim is portrayed as sub-

human, while the executioner is pitied. – The murder victim is guilty, and the murderer is in the right. The person who must lose everything – his life –, is ungrateful, and the executioner is indulgent. For these people «a human life was not as valuable as for us». Here we notice the moral superiority of the murderer to the degeneracy of the executed. «Our men had more trouble with their nerves than the ones who had to be shot there.» – Here the whole history of the simple «administrative-technical duties» of one of the commanders of the Einsatzgruppen in a country that was not his own is symbolized in a striking manner.” – A witness had reported, according to Judge John J. Speight on 8 April 1948. „how one day as he and Blobel were driving across the countryside Blobel pointed out to him a long grave and said: «Here is where my Jews are buried.» One can only conclude from this that Blobel was proud of what he had done. «Here is where my Jews are buried.» Exactly the way a hunter speaks of a deer he has shot in the forest“.⁴³

„Money, valuables, underwear and articles of clothing were collected and in part turned over to the NSV to supply ethnic Germans (Volksdeutsche), in part to the commissariat’s municipal administration to provide for the needy population“. Operational Situation Report No. 106 of 7 October 1941 discloses:

The operation was carried out smoothly and no incidents occurred. The population agreed with the plan to move the Jews to another place. That they were actually liquidated has hardly been made known. However, according to the experience gained so far, this would not meet with any opposition. The army has also approved the measures taken. The Jews that have not yet been caught or who will return will be treated accordingly.⁴⁴

„The homeless [due to the burning of the city, ERW] are to be chiefly housed in Jewish dwellings that are now available“, according to the 2 October 1941 report of Department VII of the 454th Security Division:

The rest were allowed to return to their housing toward evening on 1 October after the barriers set up around the broader

environs of the source of the blaze had been removed, insofar as it was still usable.

The number of residents is estimated at about half of the normal level, thus at about 400.000. The Jews of the city were called to assemble for the sake of statistical recording and quartering in a camp at a specific location. About 34.000 reported, including women and children. After being forced to surrender their valuables and clothing, all were killed, which took several days.⁴⁵

„«The population»,” according to a report cited by Gerald Reitlinger, „«hardly knew that the Jews were liquidated, but the most recent incidents indicate that they would hardly have had any objections.» A Ukrainian newspaper, *Krakiwski Visti*, which appeared under German control, reported: «The Jews marched in small groups to an unknown destination», but it is doubtful whether anyone was deceived by such reports”. An officer of the foreign intelligence service (Auslandsabwehr) allegedly reported to Admiral Canaris that, despite all the efforts of Reichskommissar Erich Koch to conceal the massacre from foreign correspondents, they had in fact detailed knowledge of it: „But everyone in Kiev must have known the truth by late October, for the SD had distributed some of the 139 truckloads of clothing taken from the Jews and designated for the ethnic Germans in the Ukraine to the poor in the city”.⁴⁶

„Three days after the executions the ravine became a mass grave”, Heinz Artzt and Helmut Krausnick state in almost the same words. A pioneer unit collapsed the walls of the ravine with explosives – „the layers of earth only barely covered the bodies. The name Babi Yar became a symbol for mass murder in the grand manner, the operation became a terrible climax to this first phase of systematic destruction, for neither before nor after were more than thirty-thousand persons killed by an Einsatzkommando in such a short period of time”. – „Is it surprising”, asks Helmut Krausnick, „that a member of another German office in the Ukraine said that the overall Einsatzgruppen operation was «more overwhelming in the mass nature of the executions than any previously undertaken measure of the same sort in the Soviet Union»?”⁴⁷

3. Further Aspects

But already they were thinking of further «measures»: „A report from the Ukraine of September 1941 recommends working the Jews to death instead of shooting them: «There is just the one possibility, which the German administration in the Generalgouvernement has for a long time failed to appreciate: Solving the Jewish question through comprehensive labor deployment of the Jews. That would result in a gradual liquidation of Jewry – a development which is appropriate to the economic situation of the country.»” Later other «methods» were discovered, and Rudolf Höß, the former Commander of Auschwitz-Birkenau, reported on 9 April 1946 in his Nuremberg cell: One had to start thereby from a twenty-four hour day, and it was possible to kill up to 10,000 persons in a period of twenty-four hours, whereby he had achieved a maximum of somewhat more than 9,000 per twenty-four hours.⁴⁸

SS-Obersturmführer (First Lieutenant) Grafhorst, head of the 3rd company of the Waffen-SS battalion for special duty, Heinz Artzt tells us, refused to permit the members of his unit to participate in the shooting of Jews in the ravine of Babi Yar: he and his company were thereupon removed from Sonderkommando 4a and assigned to SS-Division «Viking» for front service.⁴⁹ A passage of Judge Speight’s opinion in «Case 9», read aloud on 8 April 1948, comments:

In the first part of this opinion it was established that women and children were to be executed with the men, so that Jews, gypsies and so-called a-socials would be rooted out forever. In this regard the Einsatzgruppen commanders were faced with a difficulty for which they were unprepared. Many of the ordinary soldiers were husbands and fathers, they trembled when they fired their rifles at these helpless creatures who reminded them of their own wives and children at home. In this emotional conflict they often aimed poorly, and the squad commander had to go around with a pistol or a carbine and fire into the groaning and convulsively writhing masses. That was a hardship for the executioners, as the staff councilor reported to the RSHA [Reichssicherheitshauptamt, ERW] in Berlin, and in order to go easy on their feelings, mobile gas vans were dispatched to assist them.⁵⁰

These unusual vehicles had fake windows and curtains and outwardly resembled trailer-homes. Women and children were lured into them under the pretext that they were to be resettled and would meet their husbands and fathers at a new location. As soon as they were inside the vehicle the doors closed automatically and hermetically, the driver stepped on the gas pedal, and carbon monoxide gas poured in from the motor. By the time the vehicle had reached its destination, an anti-tank ditch outside the city, the passengers were dead. There they joined their husbands and fathers, who had been killed by the rifles and carbines of the Einsatzkommando. [...] However painful the mere thought of these murder-vehicles may be for the average person, for the Einsatzgruppen they were simply equipment. Messages were sent back and forth, exchanges of correspondence about these mobile gas vans took place, all as casual as a discussion of coal trucks.⁵¹

After December 1941 each Einsatzgruppe was assigned two or three such gas vans. „In the meantime“, explains Wolfgang Scheffler, „for the areas of the Einsatzgruppe the starting position of 31 July 1941 also gradually changed: The Einsatzgruppen in occupied Soviet territory had, which was incidentally also apparent to Himmler, reached the limits of their «capacity»“. Regarding one of the greatest massacres, the murder of over 33.000 Jews in the Babi Yar ravine near Kiev, the Einsatzgruppe reported concisely:

Even if by now a total of about 75.000 Jews have been liquidated in this manner, it is already today clear that a solution of the Jewish problem will not be possible in this way. As well «Brack's aid» [named for Reichsamtsleiter Viktor Brack], the gas van, sent later after Easter to accelerate the murders, did not help. In the long run, for reasons of secrecy, transport problems, leaving aside the changed military perspective, the Eastern territory is ruled out as the location to carry out the envisaged total solution. [...] In Auschwitz and Birkenau (later also in the Lublin-Maydanek camp) a different means of killing was employed than the motor exhaust gases used in the camps of «Operation Reinhard». A pesticide, Zyklon B, available in every concentration camp for destroying vermin, was «discovered» in Auschwitz as a means of killing and in September 1941 applied for the first time in the liquidation of Soviet prisoners of war.⁵²

Incidentally, sometimes army commanders chose to write long «manifestos», commented Gerald Reitlinger, „which were intended to reconcile their people with what they had seen. Such an order of the day was, for example, published by Field Marshal Walter von Reichenau on 10 October 1941 for the 6th army:

«The soldier in the Eastern territory is not only a warrior according to the rules of the art of war, but rather also the bearer of a merciless ethnic-racial idea (völkische Idee)... Therefore the soldier must have full understanding of the necessity of the harsh, but just retribution against Jewish sub-humanity».

The meaning of these words could hardly be misunderstood. Everyone under Reichenau knew that in late September, as retribution for subversion by the Russians in Kiev, countless Jews had been cut down.⁵³

On 16 November 1941 Joseph Goebbels wrote in the weekly newspaper *Das Reich* under the heading „The Jews are to blame!“ among other things: The historical guilt of world Jewry for the outbreak and escalation of the war was so well documented that no further words needed to be wasted on this:

The Jews wanted the war, and now they have it. But the prophecy is also taking effect on them which the Führer pronounced on 30 January 1939 in the German Reichstag that if international finance Jewry should succeed in once again plunging the peoples of the world into a world war, the result would not be the Bolshevization of the earth and thereby the victory of Jewry, but rather the destruction of the Jewish race in Europe. – We are witnessing the fulfillment of this prophecy, and thereby a fate is befalling Jewry which is clearly harsh, but more than deserved. Sympathy or even pity is totally inappropriate there. ...Now it is perishing according to its own law: «An eye for an eye, a tooth for a tooth!». – In this historical conflict every Jew is our enemy ...All Jews belong due to their birth and race to an international conspiracy against National Socialist Germany...⁵⁴

In an order dated 20 November 1941 of Field Marshal

Erich von Manstein, who on 2 September 1941 had taken command of the 11th army in the Southern segment of the Eastern front, we read, among other things:

Since 22 June the German Volk has been engaged in a life-and-death struggle against the Bolshevik system. [...] Jewry serves as the middleman between the enemy in the rear and the remnants of the Red army forces still fighting under Red leadership. More strongly than in Europe it holds all key points of political leadership and administration, of trade and handicraft and furthermore forms the germ cell of all unrest and possible uprisings. – The Jewish-Bolshevik system must be stamped out once and for all. It must never again be allowed to attack our European life space. – The German soldier has thus not merely the task of defeating the military machinery of power of this system. He must also intervene as the bearer of an ethnic-racial idea (völkische Idee) and avenger of all atrocities committed against him and the German people. [...] The soldier must develop an understanding of the necessity of harsh retribution against Jewry, the spiritual bearer of Bolshevik terror. It is also necessary in order to nip all uprisings, which are usually instigated by Jews, in the bud. [...] Non-Bolshevik Ukrainians, Russians and Tatars must be expected to commit themselves to the new order.⁵⁵

Field Marshal Erich von Manstein was later brought before a British military court in Hamburg and „cleared of two indictments concerning massacres of Jews ...On 19 December 1949 von Manstein was sentenced by the British court to eighteen years imprisonment, which were later commuted to twelve years. On medical parole from August 1952, he was released in May 1953. [...] and died at the age of eighty-five on 12 June 1973...“⁵⁶

The staff of Einsatzgruppe C remained in Kiev, explains Helmut Krausnick, from 25 September 1941 until summer 1942; Sonderkommando 4a was also stationed in Kiev after 19 September 1941, even though it had a vast field of operations. In an operational situation report on its activities in Kiev, Einsatzgruppe C reported for 12 October 1941 that Sonderkommando 4a had carried out a total of

over 51,000 executions. „Perhaps the nadir of ruthlessness and cowardice was reached by these murder groups,” stated presiding Judge Michael A. Musmanno on 8 April 1948 in Nuremberg. „when one of the squads killed defenseless wounded prisoners-of-war in a brutal manner. Einsatzgruppe C stated in a report (of 12 November 1941) on an execution carried out by Sonderkommando 4a: «... the larger part were again Jews. A considerable part of these were Jewish prisoners-of-war handed over by the German Army at Borispol.» At the orders of the commander of the prisoner-of-war camp 752 Jewish prisoners-of-war, including a few commissars and 78 wounded Jews turned over by the camp doctor, were shot in an operation of Sonderkommando 4a on 14 October 1941 and 357 on 18 October 1941. (NO-2330).” And „Sonderkommando 4a, whose area of operations was the city of Tshernigov”, continued Judge Musmanno, „reports that on 23 October 1941 116 Jews were shot; on the following day 144...” Sonderkommando 4a, indicates Helmut Krausnick, had by 30 November 1941 already reported „59,018 persons as having been shot”.⁵⁷

The «Operational Situation Report USSR» shows, Andreas Hillgruber summarizes, „that by 25 November 1941 «Einsatzgruppe A» (behind the northern segment of the Eastern front) had executed 36,421 Jews (in addition, «only» 1,064 Communists, 56 partisans, 653 mentally ill persons, 44 Poles, 28 prisoners of war, 5 gypsies, 1 Armenian) – the number had risen to 229,052 by 1 February – «Einsatzgruppe B» (behind the central army group) had shot 45,467 by 14 November 1941, «Einsatzgruppe C» (behind the southern army group) had shot 95,600 by early December 1941, «Einsatzgruppe D» (in the southernmost segment of the East front) had shot 92,000 Jews by 8 April 1942.” According to the «USSR Operational Situation Report», „up to and including April 1942 the number of victims of Einsatzgruppe A was about 250,000, of Einsatzgruppe B about 70,000, of Einsatzgruppe C about 150,000 and of Einsatzgruppe D about 90,000, thus in all about 560,000”. Herbert A. Strauss has estimated the number of Jewish men, women and children of all ages shot by the Einsatzkommandos in the first nine months to be at least 700,000: „This figure does not include a variety of other murders, as well by regular troops, those of Waffen-SS units fighting under the Wehrmacht

or the so-called higher SS and police commanders, such as the massacre of 33,771 persons in Kiev in late September 1941 or the massacre in Odessa by Rumanian troops in late October 1941, which cost an estimated 60,000 Jews their lives."⁵⁸

A 2 December 1941 report by a German armaments inspector in the Ukraine concludes:

The Jewish population remained at first undisturbed in direct connection with combat operations. Only weeks, in part months later was an organized shooting of Jews carried out by formations of the uniformed police specially assigned to this task. This operation ran essentially from East to West. It occurred quite publicly, drawing on Ukrainian militia, often unfortunately also with the voluntary participation of Wehrmacht members. The type of implementation of the operations, which included men and the aged, women and children of all ages, was horrifying. The operation is more extensive in the mass nature of the executions than any similar action in the Soviet Union. In all between 150,000 and 200,000 Jews must have been executed in the part of the Ukraine belonging to the RK ..."⁵⁹

With the Einsatzgruppen a ruthless band of killers was created which was unrivaled in the SS, asserts Heinz Höhne:

Wholly dedicated to achievement, „hardness“ and camaraderie, they reached a degree of insensibility surpassed only by those soulless automata, the concentration-camp guards. Here was to be found the elite of that barbaric type of mankind, intoxicated by its own achievements, which Himmler exalted as the SS ideal; it was indeed an Order of the Death's Head [Orden unter dem Totenkopf], divorced from the world of ordinary mortals and from their moral standards, ready to undertake any mission ordered by its masters, and prisoner of a community claiming the sole right to decide the SS man's social and ethical standards. For years their leaders had drummed into the men now forming the Einsatzgruppen that they should yield themselves to the intoxication of power, that they should savor the elite's feeling of superiority and consider themselves a class above the mass of Party members, too superior to conform to their moral

standards... no one could have been more eminently suited to be Jew murderers than the men of the SS Order. Moreover, the deeds demanded of them took place in the vast expanses of Russia, so far distant from their normal environment that the whole murder business seemed like a dream: those who had such a thing as a conscience could pretend, by a process of self-deception, that what had occurred had never really taken place. Nevertheless – when confronted individually with the thousand-fold murders they themselves had committed, their whole facade of neo-Germanic heroism collapsed. The Teutonic knights shrank back into what they had always been – inflated mediocrities, carrying on their bestial handiwork with typical German self-pity, all the while thinking, with sentimental tears in their eyes, of their wives and children at home.⁶⁰

David S. Wyman writes that in March 1942 in New York the chief representative of the «American Joint Distribution Committee» in Eastern Europe, S. Bertrand Jacobson, gave a report based on eyewitness testimony. He estimated that the Germans had by then already killed 240,000 Jews in the Ukraine alone: „Among the most horrifying revelations to appear in the United States until that time (but omitted from the *Times*'s account) was a description by a Hungarian soldier who had seen a vast burial site near Kiev. Seven thousand Jews, some shot dead but others wounded and still alive, had been thrown into the shallow grave and covered thinly with dirt. Burned into the soldier's memory was the sight of that field, «heaving like a living sea.»” David S. Wyman points out that it was not until July 1942 that the State Department began to inquire into the massacres of Jews in Eastern Europe: „the American minister to Sweden sent information to Washington indicating that at least 284,000 Jews had been executed by the Nazis in areas wrested from the Russians since mid-1941.” An Estonian officer reported on mass shootings in the Baltic; another witness had seen similar massacres not only there, but also in Kiev.⁶¹

In spring 1942 a concentration camp was set up in Kiev or respectively expanded, named by the Germans «Siretz» after the adjoining part of the city.⁶² There were hundreds of prisoners there, men and women, Jews, Russians, Ukrainians: the camp commander

was SS-Sturmbannführer (Major) Paul von Radomski, a killer and sadist. – In August 1942 a Kiev soccer team, on which athletes from the famous «Dynamo Kiev» club played, was allegedly taken to Babi Yar after having defeated various German military teams. Documentation exists of the names of soccer players Nikolai Drusyevich, Ivan Kusmenko and Leonid (?) Klimenko, for whom a monument was erected on the grounds of the «Dynamo Kiev» stadium.⁶³

„Defendant Blobel explained in a solemn declaration dated 18 June 1947“, said Judge Speight on 8 April 1948 in Nuremberg, „that in June 1942 he was ordered by Gruppenführer (Major General) Müller to destroy all traces of the executions carried out by the Einsatzgruppen in the East. He leaves nothing to the imagination:

«During my visit in August I viewed the burning of bodies in a mass grave near Kiev.

This grave was about 55 m long, 3 m wide and 2 m deep. After the cover was removed, the bodies were heaped with combustible materials and set afire.

About two days passed before the grave burned down to the bottom. After that the grave was filled in and all traces were as good as eradicated.

Because of the approaching front it was not possible to destroy the mass graves in the South and East produced by Einsatzgruppen executions.

So zealously was Blobel – apparently on orders – concerned to eliminate all incriminating evidence of the killings that he even tried to destroy the bodies with dynamite. Rudolf Höß, the commander of the Auschwitz death camp who supervised these attempts, declared that the method using dynamite was largely unsuccessful».

«Blobel had various ovens constructed as aids and burned wood and petroleum wastes.

He attempted to destroy the bodies with explosives, but this was only very incompletely successful.»

Therefore other means were used:

«The ashes were scattered in the vast forest areas, before this [the bone fragments were] ground to powder using a bone mill. Colonel Blobel was ordered to locate and eliminate all mass graves in the entire Eastern territory ... The work itself was carried out by Jewish labor units which were shot dead after completing each segment. ...».⁶⁴

„As the military situation became increasingly bleak for the German armies in the East and the front began to retreat before the advancing Red Army,” writes *Heinz Artzt*. „the SS began thinking about how the evidence of its extermination operations, the countless mass graves, could be eliminated. For this purpose a special detachment (Sonderkommando) was formed under the command of SS-Standartenführer Paul Blobel, who had already been present at Einsatzgruppen operations, which was ordered to implement this macabre undertaking. ... The actual operation, which according to a file number of the Reichssicherheitshauptamt (RSHA) received the designation «1005» and was under Amt IV, began after the end of the frost period of winter 1942/43 in the Russian areas and was expanded in summer and autumn to the Generalgouvernement. ... A member of the Schutzpolizei made a detailed record in October 1945 of the course of such an operation, but retrospective horror at the monstrosity of the undertaking is not expressed in his report. He specifies: «Each prisoner was fettered on both legs with a 2-4 meter long chain. The prisoners were dressed in civilian clothing. ... The piles of bodies were not set on fire at regular intervals, but rather always when one or more piles were ready, covered with wood and drenched with oil and gasoline. The convicts received ample and relatively good meals, and I saw that they once even received schnapps during the work».⁶⁵

„The prisoners who for «relatively good meals» and «once even schnapps» ultimately paid with their lives,” writes *Heinz Artzt*. „had to lie down on a wood frame and were dispatched with a Genickschuß. Their corpses were then burned, exactly in the manner developed for the operations which they had to carry out. The rest of the «personnel» of the Sonderkommandos, Sipo and SD members,

often held a «comradeship evening» after the destruction of a mass grave and the shooting of the workers, because this was called for by the Reichsführer-SS, ever concerned to maintain an unwavering ideological orientation in his men. An «Execution Directive» of 6 January 1943 states:

«After every execution the participating SS men or officials are to be educated by the camp commander or the SS leader assigned by him on the correctness of the execution and so influenced in their inner attitude that they are not harmed. Hereby the necessity of wiping out all such elements in the interest of the Volk community is particularly to be emphasized. This education is to be undertaken in a truly comradely manner. It can from time to time take place in the form of a comradely get-together».

In order to recover from this macabre activity, members of Sonderkommando 1005 were sent to special Security police rest and recovery centers of the in Griniza and Zakopane. ...⁶⁶

Even before the Soviet Union drove back the German invaders, writes Heinz Höhne, Standartenführer Paul Blobel had set out to eradicate all evidence of the murders: „commanding a special detachment called «Kommando 1995». He opened the mass graves and burnt the bodies on oil-soaked grids: any remaining bones were ground up in special machines. The burning bodies illuminated an eerie scene, the final act of a perverted militarism unparalleled in the history of war“.⁶⁷ For these operations KZ prisoners were deployed: the SS supervisors called these prisoners «cadavers», and they even had to refer to themselves with this term and their numbers. The strictest secrecy was required of the special detachments assigned this enormous task. But nothing could ultimately be kept secret, because some Jewish prisoners managed to escape from the special detachments. After the prisoners, welded in chains, had exhumed and burnt about 100.000 bodies, they were to be likewise shot on the second anniversary of the massacre of Babi Yar, and in desperation they attempted to escape on 30 September 1943; 311 of the fugitives were killed, but in early November, 14 managed to reach the lines of

the Red Army; two of them, Vladimir Davidov and David Budnik, reported to the world on Babi Yar as witnesses at Nuremberg in 1946.⁶⁸

One day during his talks with Adolf Eichmann in 1960, Israeli police captain Avner Less read from notes by Auschwitz commander Rudolf Höß, in which the latter had among other things written: „Shortly after the Reichsführer’s visit [Himmler visited Auschwitz in summer 1942, ERW], Standartenführer Blobel returned from Eichmann’s office and brought the Reichsführer’s order, according to which all the mass graves were to be opened and the bodies burnt. The ashes were likewise to be disposed of so that later no conclusions could be drawn about the numbers burnt...” Adolf Eichmann: „SS-Standartenführer Paul Blobel was previously the commander of an Einsatzkommando in the East. ...Blobel had the assignment of searching everywhere in the East for mass graves, opening them and burning and eliminating the remaining traces. To this end he traveled westward ahead of the gradually retreating front and began his work there. Blobel and I had for a long time had a strained relationship. He was a gruff man with a harsh voice who liked to drink and ordered my subordinates about. ...I had words with him. Naturally there was an argument, because he was a Standartenführer (colonel), and I was an Obersturmbannführer (lieutenant colonel), thus one rank lower than him. Why I challenged him to pistols, I do not know anymore. Müller then energetically quieted and suppressed the matter. I heard later, while I was in Argentina, that he was hanged in Landsberg by the Americans, because he had previously served in an execution detachment (Erschießungskommando). He never said anything about that, however.”⁶⁹

„The trial against twenty-four leading representatives of the so-called Einsatzgruppen of the SS – six SS-Generals, five Standartenführer (colonel), six Obersturmbannführer (lieutenant colonel), four Sturmbannführer (major) and three officers of lesser rank – began, after an indictment was submitted on 25 July 1947, on 15 September of the same year and concluded with the judgment rendered on 10 April 1948.” explains Siegmur Quilitzsch in his introduction to «Case 9 – the Judgment in the SS-Einsatzgruppen

Trial» in 1963: „Proceedings were, however, only brought against twenty-two defendants, since one avoided justice through suicide, and «due to inability to testify» another could not be subjected to a court trial. – The chief justice of the military tribunal was Judge Michael A. Musmanno, assisted by associate judges Dixon and Speight. – The prosecution was represented by American Benjamin B. Ferencz” and others; each of the twenty-two defendants had a German defense attorney.”⁷⁰ The «Einsatzgruppen trial» in Nuremberg was for Robert Kempner the greatest murder trial in history. Of the fourteen death sentences handed down, four were commuted to «life sentences», two to fifteen years, one each to twenty-five-, twenty- and ten-year sentences; one defendant who was condemned to death was extradited to Belgium; four were actually executed, among them Paul Blobel and Otto Ohlendorf. Along with two other Einsatzgruppen commanders, they were hanged in the Landsberg prison on 9 June 1951. But what became of the other members of Sonderkommando 4a, Einsatzgruppe C, the overall about 3.000 men of the four Einsatzgruppen? Were they ever called to account? How many of them are still alive today or were at least living comfortably up until recently?⁷¹

„Absolute clarity cannot be achieved as to the total number of Jews killed on the territory of the Soviet Union”, maintains historian Andreas Hillgruber: Taking into account various error possibilities, Hans-Heinrich Wilhelm reached the conclusion „that in all over 2.2 million, i.e., almost half of the 4.7 million Jews living on Soviet territory lost their lives through NS terror and the persecutory measures unleashed by Hitler’s allies: „About a third (i.e., ca. 700.000) died during the first «wave» (summer 1941 to spring 1942), i.e., the period of mass shootings; the «Einsatzgruppen» themselves killed barely a quarter, ca. 500.000.”⁷²

Shortly after the liberation of the city thousands of Jews returned to Kiev, where they were apparently not always received with open arms. Ilya Ehrenburg described the mass-murder of the Kiev Jews in his 1947 novel *Storm*. But during the so-called «anti-cosmopolitan campaign» of 1948/49, official attempts were made to suppress the memory of Babi Yar, although people still assembled each year to commemorate the anniversary of the massacre. In 1959

154,000 (13.9%) Jewish residents were officially recorded in Kiev; ca. 15% listed Yiddish as their first language. In October 1959 Viktor Nekrassov protested against the silence, called for a monument and opposed building a sports stadium on the location of Babi Yar. Particular attention was attracted by a poem entitled «Babi Yar», published on 19 September 1961 by Yevgeny Yevtushenko. Dimitri Shostakovich set this poem to music in his Thirteenth Symphony, first performed in December 1962. Yevgeny Yevtushenko was fiercely attacked and on 8 March 1963 even publicly criticized by the leader of the Soviet Union, Nikita Khrushchev. In 1966 Anatoly Kusnezov published a documentary novel, *Babi Yar*, based above all on the testimony of Dina Mironovna Pronitcheva. Later there was a sort of competition for a Babi Yar monument which was finally erected in 1976, based on a design by Michail Lysenko (with V. Suchenko and O. Witrin), by architects Anatoly Ignachtchenko, M. Ivantchenko and V. Ivantchenkov. However, no inscription refers to the Jewish martyrdom, and only later was a memorial plaque in Yiddish added to the monument.⁷³

In September 1991 the first large official public commemoration of the victims of Babi Yar finally took place, fifty years after the event – certainly not prematurely, but still better late than never. Since then a commemoration has been held annually. In the meantime there is also a second, Jewish monument, a great Menorah, actually erected near the place where the massacre took place.

Translated by James Stuart Brice, University of Konstanz, Germany, July 21, 2001

Literature

R. Ainsztein, *Jewish Resistance in Nazi-Occupied Eastern Europe – With a Historical Survey of the Jew as Fighter and Soldier in the Diaspora*. London, 1974.

J. Altwegg and A. Grosser, „Warum muß man an Verbrechen erinnern, Professor Grosser?“ In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung, Magazin*, Heft 570, 1.2.1991, pp. 50f.

G. Aly and S. Heim, *Vordenker der Vernichtung*.

Auschwitz und die deutschen Pläne für eine neue europäische Ordnung. Hamburg, 1991.

G. Anders. Besuch im Hades. Munich, 1979.

Y. Arad, S. Krakowski, S. Spector (eds.), The Einsatzgruppen-Reports – Selections From the Dispatches of the Nazi Death Squads» Campaign Against the Jews in Occupied Territories of the Soviet Union July 1941 – January 1943. Jerusalem and New York, 1989.

S. Aronson. „Die dreifache Falle. – Hitlers Judenpolitik, die Alliierten und die Juden.“ In: Vierteljahreshefte zur Zeitgeschichte, 1. Heft, Januar 1984, pp. 29-65.

H. Artzt. Mörder in Uniform. Organisationen, die zu Vollstreckern nationalsozialistischer Verbrechen wurden. Munich 1979.

R. Augstein et al., „Historikerstreit“. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einmaligkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung. Munich, 1987.

M. Bartsch et al. (eds.). Der Krieg im Osten 1941-1945. Historische Einführung, Kommentare und Dokumente. Cologne 1981.

L. Besymenski. Sonderakte «Barbarossa». Dokumente, Darstellung, Deutung. Stuttgart, 1968.

N. Bethell. Der Angriff auf Rußland. (1977, Time-Life), no stated place or date of publication.

J. Boshyk (ed.). Ukraine During World War II. History and its Aftermath. A Symposium. Edmonton, 1986.

M. Broszat, H.A. Jacobsen, H. Krausnick, Anatomie des SS-Staates. Bd. 2 (1967) Munich, 1982.

D. Budnik/J. Kaper. Nichts ist vergessen/Nothing is forgotten – Jüdische Schicksale in Kiew/Jewish Fate in Kiev 1941-1943. (German/English/Russian) Kiev and Konstanz, 1993.

Y. Büchler. „Kommandostab Reichsführer-SS: Himmler Personal Murder Brigades in 1941.“ In: M.R. Marrus (ed.), The Nazi Holocaust, 3. The «Final Solution»: The Implementation of Mass Murder, Vol. 2. Westport and London 1989, pp. 456-470.

O.M. Butsko. Never to be forgotten. Kiev, 1986.

P. Carell. Unternehmen Barbarossa. Der Marsch nach Rußland. Frankfurt, 1963.

A. Carmon. Holocaust. Unterrichtseinheiten zu einer Erziehung zu ethischen Werten. Stuttgart, 1982.

P. Celan. Gesammelte Werke in fünf Bänden. Fünfter Band. Übertragungen II, zweisprachig. Frankfurt, 1983.

G. Czermak. Christen gegen Juden. Geschichte einer Verfolgung Nördlingen, 1989.

A. Dallin. German Rule in Russia 1941-1945. (1957) London 2nd ed. 1981.

A. Dallin. Deutsche Herrschaft in Rußland 1941-1945. Eine Studie über Besatzungspolitik. Düsseldorf, 1958.

L.S. Dawidowicz. Der Krieg gegen die Juden 1933-1945. (1975) Munich, 1979, pp. 393ff.

L. Dubinskaja. Die Sowjetunion. Ein Handbuch für Touristen. Moscow, 1985.

D. Diner (ed.). Zivilisationsbruch. Denken nach Auschwitz. Frankfurt, 1988.

A. Eban. Dies ist mein Volk. (1968) Munich, 1974, pp. 320ff.

I. Ehrenburg. Sturm. (1965) Berlin, 1980.

I. Ehrenburg. Menschen – Jahre – Leben. Autobiographie, Bd. 2, Munich, 1965.

I. Ehrenburg. Laß mich nicht sehen, was ich sah. Gedichte. Berlin, 1983.

I. Ehrenburg and V. Grossman (eds.). The Black Book. The Ruthless Murder of Jews by German-Fascist Invaders Throughout the Temporarily-Occupied Regions of the Soviet Union and in the Death Camps of Poland During the War of 1941-1945. (1980) New York, 1981.

H.-J. Eitner. Hitlers Deutsche. Gernsbach, 1990.

R.M. Erich. „Niemand soll sich mehr verstecken müssen.“ In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 26.8.1989 (Beilage).

J. Förster. „Zur Rolle der Wehrmacht im Krieg gegen die Sowjetunion.“ In: Aus Politik und Zeitgeschichte, Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament, B 45/80, 8.11.1980, pp. 3-15.

J. Förster. „The Wehrmacht and the War of Extermination against the Soviet Union.“ In: M.R. Marrus (ed.). The Nazi Holocaust, 3. The «Final Solution»: The Implementation of Mass Murder, Vol. 2.

Westport and London, 1989, pp. 492-519.

N. Frei and H. Kling (eds.), *Der nationalsozialistische Krieg*. Frankfurt, 1990.

S. Friedländer, „Vom Antisemitismus zur Ausrottung.“ In: E. Jäckel and J. Rohwer (eds.), *Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg*. Frankfurt, 1987, pp. 18-60.

J. Friedrich, *Die kalte Amnestie. NS-Täter in der Bundesrepublik*. Frankfurt, 1984.

F. Gancz, *Polyglott-Reiseführer Sowjetunion*. (1971) Munich 13th ed. 1988/89.

M. Gebhardt, „Mit der Angst kam der Tod.“ In: *Die Zeit*, 8 March, 1991, p. 85.

G. Saint-George, *The Road to Babi Jar*. London 1967; *Les Massacres de Babyi -Yar*. Paris, 1969.

G.M. Gilbert, *Nürnberger Tagebuch. Gespräche der Angeklagten mit dem Gerichtspsychologen*. (1947) Frankfurt, 1982.

M. Gilbert, *Endlösung. Die Vertreibung und Vernichtung der Juden*. Ein Atlas. Reinbek, 1982.

M. Gilbert, *The Holocaust. A History of the Jews of Europe During the Second World War*. New York, 1986.

J. Ginsburg, „Pogrom am 5. Mai?“ In: *Der Spiegel*, Nr. 16, 1990, pp. 176-181.

J. Goebbels, „Die Juden sind schuld!“ In: *Das Reich*, 16.11.1941, pp. 1f.; cf. H.D. Müller (ed.), *Facsimile Querschnitt durch Das Reich*. Bern and Munich, undated, pp. 98ff.

H. Göckenjan, „Schließlich ein Dreifrontenkrieg. Die Geschichte der Ukraine. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8 Sept. 1989, p. 14 (reviewed by N. Polonska-Vasylenko).

E. Goldhaben, „Der Holocaust in der sowjetischen Propaganda und Geschichtsschreibung.“ In: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, Nr. 4, 1980, pp. 202ff.

G. Gottschalk, *Der letzte Weg*. Konstanz, 1991.

A. Grosser, *Ermordung der Menschheit. Der Genozid im Gedächtnis der Völker*. Munich 1990; French: *Le crime et la mémoire*, Paris, 1989.

L. Gruchmann, *Totaler Krieg. Vom Blitzkrieg zur bedingungslosen Kapitulation*. Munich, 1991.

- J. Habermas. Eine Art Schadensabwicklung. Frankfurt, 1987.
- H. Hajdu and M. Jakowyna. „Warum wollen Sie eine unabhängige Ukraine. Herr Jakowyna?“ In: Frankfurter Allgemeine Zeitung Magazin, Heft 576, 15.3.1991, pp. 78f.
- Y. Halan, Lest People Forget. Kiev, 1986.
- H. Haumann. Geschichte der Ostjuden. Munich, 1990.
- G. Hausner. Die Vernichtung der Juden. Munich, 1979.
- U. Heinemann. „Vordenker oder Mitläufer? Deutsche Wissenschaftler und die «Endlösung».“ In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, Nr. 88, 16.4.1991, pp. 37.
- E. Henry. Der Antimensch. Moscow, 1990.
- J.J. Heydecker and J. Leeb. Der Nürnberger Prozeß. (1958) Cologne, 1985.
- R. Hilberg, The Destruction of the European Jews. Chicago, 1961.
- R. Hilberg, Die Vernichtung der europäischen Juden. (1961) 3 vols. Frankfurt, 1990.
- R. Hilberg, „Die Aktion Reinhard.“ In: E. Jäckel and J. Rohwer (eds.), Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg. Stuttgart, 1985, pp. 125-136.
- G. Hildebrandt. Wieso lebst du noch? Stuttgart, 1990.
- A. Hillgruber. „Der Ostkrieg und die Judenvernichtung.“ In: G.R. Ueberschär and W. Wette (eds.), „Unternehmen Barbarossa.“ Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion 1941. Paderborn, 1984, pp. 219-236.
- A. Hillgruber. „Der Ostkrieg und die Judenvernichtung.“ In: G.R. Ueberschär and W. Wette (eds.), Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion. «Unternehmen Barbarossa» 1941. Frankfurt, 1991, pp. 185-205.
- A. Hitler, Mein Kampf. Munich, 1936.
- G.H. Hodos, Schauprozesse. Stalinistische Säuberungen in Osteuropa 1948-54. Frankfurt and Zürich, 1989.
- H. Höhne. Der Orden unter dem Totenkopf. Die Geschichte der SS. (1967) Munich, 1981.
- H. Höhne. The Order of the Death's Head. The Story of Hitler's SS. London, 1971.

M. Horyn and A.-H. Horbatsch. „Ausbeutung der Ukraine war ärger als die Afrikas.“ In: Frankfurter Rundschau, 13 March 1991.

T. Hunczak. „Ukrainian-Jewish Relations during the Soviet and Nazi Occupations.“ In: J. Boshyk (ed.), Ukraine during World War II. Edmonton, 1986, 39-57.

H.A. Jacobsen. „Kommissarbefehl und Massenexekution sowjetischer Kriegsgefangener.“ In: M. Broszat et al., Anatomie des SS-Staates. Bd. 2 (1967) Munich, 1982, pp. 137-232.

E. Jäckel. Hitlers Weltanschauung. (1981) Stuttgart 1986.

E. Jäckel and J. Rohwer (eds.). Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg. (1985) Frankfurt, 1987.

H. Jäger, Verbrechen unter totalitärer Herrschaft. Olten and Freiburg, 1967.

K.H. Janßen. „Ein Volk der Mitläufer. Warum die Deutschen Hitler bis zuletzt die Treue hielten.“ In: Die Zeit, 1.3.1991, p. 52.

J. Jewtuschenko, Lyrik – Prosa – Dokumente. Munich, 1972.

R. Kempner, Eichmann und Komplizen. Stuttgart, 1961.

R.M.W. Kempner, SS im Kreuzverhör. Stuttgart, 1965.

R.M.W. Kempner, Ankläger einer Epoche. Lebenserinnerungen. Frankfurt, 1983.

E. Klee, W. Dreßen, V. Rieß (eds.), «Schöne Zeiten» – Judenmord aus der Sicht der Täter und Gaffer. Frankfurt, 1988, pp. 64-70.

E. Klee and W. Dreßen (eds.), «Gott mit uns.» Der deutsche Vernichtungskrieg im Osten 1939-1945. Frankfurt, 1989.

M. Klimenko, Ehrenburg. An Attempt at a Literary Portrait. New York, 1990.

R. Kloper. „Ein Weltbürger und Kämpfer gegen Faschismus.“ In: Allgemeine Jüdische Wochenzeitung, Nr. 46, 24 Jan. 1991, p. 12.

P. Kohl, «Ich wundre mich, daß ich noch lebe.» Sowjetische Augenzeugen berichten. Gütersloh, 1990.

H. Krausnick, Hitlers Einsatzgruppen. Die Truppe des Weltanschauungskrieges 1938-1942. (1981) Frankfurt, 1985.

H. Krausnick and H.-H. Wilhelm, Die Truppe des

Weltanschauungskrieges. Stuttgart, 1981: cf. Die Zeit, Nr. 50, 10.12.1982, p. 31.

H. Krausnick, „Judenverfolgung.“ In: M. Broszat et al., Anatomie des SS-Staates. (1967) Bd. 2, Munich, 1982, pp. 235-366.

H. Krausnick, „Hitler und die Befehle an die Einsatzgruppen im Sommer 1941.“ In: E. Jäckel and J. Rohwer (eds.), Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg. Stuttgart, 1985, pp. 88-106.

H. Krausnick, „Hitler und die Befehle an die Einsatzgruppen im Sommer 1941.“ In: E. Jäckel and J. Rohwer (eds.), Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg. (1985) Frankfurt, 1987, pp. 88-106.

A. Anatoli (Kusnezow), Babij Jar. Roman. Munich, Zürich, Vienna, 1970.

J. von Lang, Das Eichmann Protokoll. Tonbandaufzeichnungen der israelischen Verhöre. Berlin, 1982.

J. von Lang, Die Gestapo. Instrument des Terrors. Hamburg, 1990.

W. Laqueur, Was niemand wissen wollte. Frankfurt, 1981.

K. Leszczyński (ed.), Fall 9. Das Urteil im SS-Einsatzgruppenprozeß – gefällt am 10. April 1948 in Nürnberg vom Militärgerichtshof II der Vereinigten Staaten von Amerika. East Berlin, 1963.

G. Lewizki, Kiew-Reiseführer. Moscow, 1985.

H. Lichtenstein, „NS-Prozesse – viel zu spät und ohne System.“ In: Aus Politik und Zeitgeschichte, Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament, B9-10/81, 28.2.1981, pp. 3-13.

H. Lichtenstein, Himmlers grüne Helfer. Die Schutz- und Ordnungspolizei im «Dritten Reich». Cologne, 1990.

E. Loest, „Aufbruch einer Stadt.“ In: Süddeutsche Zeitung Magazin, Nr. 41, 12.10.1990, pp. 12ff.

P. Longerich (ed.), Die Ermordung der europäischen Juden. Eine umfassende Dokumentation des Holocaust 1941-1945. Munich, 1989.

Y. Lozowick, „Rollbahn Mord: The Early Activities of Einsatzgruppe C.“ In: M.R. Marrus (ed.), The Nazi Holocaust, 3. The «Final Solution»: The Implementation of Mass Murder, Vol. 2.

Westport and London, 1989, pp. 471-491.

W. Maser, Nürnberg. Tribunal der Sieger. Düsseldorf, 1977.

J. Mendelsohn (ed.), The Holocaust. Selected Documents. New York, 1982.

G.P. Merk, Rezension v. Anatoli (Kusnezow), Babij Jar, in: Tribüne, Nr. 38, Frankfurt, 1971, p. 4204.

E. Mühle, „Verpaßte Lektion.“ In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 29.3.1990, pp. N3.

H.D. Müller, Facsimile Querschnitt durch «Das Reich». Bern and Munich, undated.

N. Müller (ed.), Deutsche Besatzungspolitik in der UdSSR. Cologne, 1980.

R.-D. Müller, „Das «Unternehmen Barbarossa» als wirtschaftlicher Raubkrieg.“ In: G.R. Ueberschär and W. Wette (eds.), Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion. «Unternehmen Barbarossa» 1941. Frankfurt, 1991, pp. 125-157.

A. Neave, Nuremberg. A Personal Record of the Trial of the Major Nazi War Criminals in 1945-46. London, 1978.

S. Noller and H. von Kotze, Facsimile Querschnitt durch den Völkischen Beobachter. Bern and Munich, undated.

R. Olt, „Die Hölle von Kolyma. Aus den Straflagern des Grauens – eine deutsche Geschichte.“ In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 16 March 1991, p. 8.

K. Pätzold (ed.), Verfolgung, Vertreibung, Vernichtung. Dokumente des faschistischen Antisemitismus 1933 bis 1942. Leipzig, 1991.

K.S. Pinson (ed.), Nationalism and History: Essays on Old and New Judaism by Simon Dubnow. Philadelphia, 1968.

S. Pisar, Das Blut der Hoffnung. (1979) Reinbek, 1983.

L. Poliakov and J. Wulf, Das Dritte Reich und die Juden. (1955) Frankfurt, 1983a.

L. Poliakov and J. Wulf, Das Dritte Reich und seine Diener. (1956) Frankfurt, 1983b.

N. Polonska-Vasylenko, Geschichte der Ukraine – von den Anfängen bis 1923. Munich, 1988.

R. Reifenrath, „Juden nach Deutschland.“ In: Frankfurter Rundschau, 15 December 1990.

G. Reitlinger. Die Endlösung. (1953) Berlin, 1961.

G. Reitlinger. Die SS. Tragödie einer deutschen Epoche. (1956) Munich, 1957.

V. Remes (ed.). Von Dukla bis Prag. Prague, 1976.

J. Riedl, Versunkene Welt. Vienna, 1984.

L. Rosenthal. „Endlösung der Judenfrage“: Massenmord oder „Gaskammerlüge?“ Darmstadt, 1980.

L. Rosh and E. Jäckel, «Der Tod ist ein Meister aus Deutschland.» – Deportation und Ermordung der Juden, Kollaboration und Verweigerung in Europa. Hamburg, 1990.

Chr. Rotzoll, „Ostarbeiter.“ In: Das Reich, 10.10.1943; cf. H.D. Müller (ed.) Facsimile Querschnitt durch Das Reich. Bern and Munich, undated, pp. 166f.

A. Rückerl (ed.), NS-Prozesse. Karlsruhe, 1971.

A. Rückerl, Die Strafverfolgung von NS-Verbrechen 1945-1978. Eine Dokumentation. Heidelberg, 1979.

A. Rückerl, NS-Verbrechen vor Gericht. Versuch einer Vergangenheitsbewältigung. Heidelberg, 1982.

A. Rückerl, „Staatsanwaltschaftliche Ermittlung der NS-Verbrechen – Schwierigkeiten und Ergebnisse.“ In: J. Weber and P. Steinbach (eds.), Vergangenheitsbewältigung durch Strafverfahren? Munich, 1984, pp. 71-83.

M. Rütters. Juden im Zaristischen Reich: Der Einfluß der jüdischen Aufklärung auf die Struktur der autonomen jüdischen Gemeinden. Universität Basel (Lizentiatsarbeit), 1989.

H.E. Salisbury, 1941 – 1945 La Campagne de Russie. place of publication unspecified, 1979.

G.F. Sastawenko et al., Verbrecherische Ziele – Verbrecherische Mittel. – Dokumente der Okkupationspolitik des faschistischen Deutschlands auf dem Territorium der UdSSR (1941-1944). Moscow, 1963.

K. Sauer, Die Verbrechen der Waffen-SS. Eine Dokumentation. Frankfurt, 1977.

W. Scheffler, „Zur Entstehungsgeschichte der «Endlösung».“ In: Aus Politik und Zeitgeschichte, B 43/82, 30.10.1982, pp. 3ff.

W. Scheffler, „Eine Schneise ins Unvorstellbare. Die

Tätigkeit der Einsatzgruppen spielte sich keineswegs nur jenseits des militärischen Einsatzbereiches ab.“ In: Die Zeit, Nr. 50, 10 December 1982, p. 31.

W. Scheffler. „Wege zur «Endlösung».“ In: H.A. Strauss and N. Kampe (eds.). Antisemitismus. Bonn, 1984, pp. 186-214.

G. Schönberger. Der gelbe Stern. Die Judenverfolgung in Europa 1933-1945. Munich, 1978.

J.H. Schoeps. Leiden an Deutschland. Vom antisemitischen Wahn und der Last der Erinnerung. Munich, 1990.

C. Schofield. Rußland im Krieg 1941-1945. Zürich, 1988.

Scholem Alejchem, Menachem Mendel. Der Spekulant. Frankfurt, 1970.

B.F. Smith. Der Jahrhundertprozeß. Die Motive der Richter von Nürnberg – Anatomie einer Urteilsfindung. (1976) Frankfurt, 1979.

M. Sperber. Churban oder Die unfaßbare Gewißheit. Vienna, 1979.

H. Steenmans. „Kiew – Die Wiege Rußlands.“ In: Handelsblatt – Magazin, Nr. 3, 14.3.1989, pp. 36-49.

P. Steinbach. Nationalsozialistische Gewaltverbrechen. Die Diskussion in der deutschen Öffentlichkeit nach 1945. Berlin, 1981.

P.A. Steininger (selected and introduced). Der Nürnberger Prozeß. Aus den Protokollen, Dokumenten und Materialien des Prozesses gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. East Berlin, 1957.

H.A. Strauss and N. Kampe (eds.). Antisemitismus. Bonn, 1984.

H.A. Strauss. „Der Holocaust. Reflexionen über die Möglichkeit einer wissenschaftlichen und menschlichen Annäherung.“ In: H.A. Strauss and N. Kampe (eds.). Antisemitismus. Bonn, 1984, pp. 215-255.

A. Streim. „Die Verbrechen der Einsatzgruppen in der Sowjetunion.“ In: A. Rückerl (ed.). NS-Prozesse. (1971) Karlsruhe, 1972, pp. 65-106.

A. Streim. „Zur Eröffnung des allgemeinen Judenvernichtungsbefehls gegenüber den Einsatzgruppen.“ In: E. Jäckel and J. Rohwer (eds.). Der Mord an den Juden im Zweiten

Weltkrieg. Stuttgart, 1985, pp. 107-119.

A. Streim, „Zur Eröffnung des allgemeinen Judenvernichtungsbefehls gegenüber den Einsatzgruppen.“ In: E. Jäckel and J. Rohwer (eds.), *Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg*. (1985) Frankfurt, 1987, pp. 107-119.

A. Streim, „The Tasks of the SS Einsatzgruppen.“ In: M.R. Marrus (ed.), *The Nazi Holocaust*, 3. *The «Final Solution»: The Implementation of Mass Murder*, Vol. 2. Westport and London, 1989, pp. 436-455.

Chr. Streit, „Die Behandlung der sowjetischen Kriegsgefangenen und völkerrechtliche Probleme des Krieges gegen die Sowjetunion.“ In: G.R. Ueberschär and W. Wette (eds.), *Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion*. Frankfurt, 1991, pp. 159-183.

G. Stuby, „Setzt die Ellbogengesellschaft nun auf «eine biologische Lösung»? Ablehnung der Entschädigungsansprüche der NS-Zwangsarbeiter auf tönernen Füßen.“ In: *Frankfurter Rundschau*, 4 August 1990, p. 12.

H.-S. Torke (ed.), *Lexikon der Geschichte Rußlands*. Munich, 1985.

G.R. Ueberschär and W. Wette (eds.), „Unternehmen Barbarossa.“ *Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion 1941*. Paderborn, 1984.

G.R. Ueberschär and W. Wette (eds.), *Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion. «Unternehmen Barbarossa» 1941*. (1984) Frankfurt, 1991.

G.R. Ueberschär, „Das Scheitern des «Unternehmens Barbarossa». Der deutsch-sowjetische Krieg vom Überfall bis zur Wende vor Moskau im Winter 1941/42.“ In: G.R. Ueberschär and W. Wette (eds.), *Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion*. Frankfurt, 1991, S. 85-122.

C. Wagener, *Heeresgruppe Süd. Der Kampf im Süden der Ostfront 1941-1945*. Bad Nauheim, undated (ca. 1967).

W.J. Waibel, „Zwischen Dämonie und Hoffnung. Zwangsarbeiter und Kriegsgefangene in Singen.“ In: A.G. Frei and J. Runge (eds.), *Erinnern – Bedenken – Lernen. Das Schicksal von Juden, Zwangsarbeitern und Kriegsgefangenen zwischen Hochrhein und Bodensee in den Jahren 1933 bis 1945*. Sigmaringen, 1990, pp. 125-151.

- K.-P. Walter. „Slalom eines Lebens. Zum hundertsten Geburtstag Ilja Ehrenburgs.“ In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, Nr. 22. 26.1.1991, p. 27.
- J. Weber and P. Steinbach (eds.), *Vergangenheitsbewältigung durch Strafverfahren? NS-Prozesse in der Bundesrepublik Deutschland*. Munich, 1984.
- B. Wegener. *Hitlers politische Soldaten. Die Waffen-SS 1933-1945*. Paderborn, 1982.
- H.-U. Wehler. *Entsorgung der deutschen Vergangenheit? Ein polemischer Essay zum «Historikerstreit»*. Munich, 1988.
- H. Werner. *Rassenwahn – Entrechtung – Mord. Der Leidensweg der Juden 1933-1945*. Freiburg, 1981.
- E.R. Wiehn. *Kaddisch – Totengebet in Polen. Reisegespräche und Zeitzeugnisse gegen Vergessen in Deutschland*. Darmstadt, 1984, 2nd ed. 1987.
- E.R. Wiehn. „Was wäre gewesen wenn? Ein undenkwürdiger Gedenktag. Zum 100. Geburtstag Adolf Hitlers 1989. Eine utopisch-zeitgenössische Betrachtung.“ In: E.R. Wiehn (ed.), *Oktoberdeportation 1940*. Konstanz, 1990, pp. 988-997.
- E.R. Wiehn. (ed.). *Die Schoah von Babij Jar – Das Massaker deutscher Sonderkommandos an der jüdischen Bevölkerung von Kiew 1941 fünfzig Jahre danach zum Gedenken. Mit einer Dokumentation (German/English/Russian texts)*. Konstanz, 1991.
- E. Wiesel. *Die Nacht*. (1958) Gütersloh, 1980.
- E. Wiesel. „Die Massenvernichtung als literarische Inspiration.“ In: E. Kogon et al., *Gott nach Auschwitz. Dimensionen des Massenmords am jüdischen Volk*. Freiburg, 1979, pp. 21-50.
- S. Wiesel. *Jeder Tag ein Gedenktag. Chronik jüdischen Leidens*. (1986) Gerlingen, 1988, 2nd ed. 1989.
- S. Wiesel. *Recht, nicht Rache. Erinnerungen*. Frankfurt, 1988.
- R. Wistrich. *Wer war wer im Dritten Reich*. Munich, 1983.
- R. Wistrich. *Der antisemitische Wahn. Von Hitler bis zum Heiligen Krieg gegen Israel*. (1985) Munich, 1987.
- R. Wistrich. *Who's Who in Nazi Germany*. London and New York, 1995.
- D.S. Wyman. *The Abandonment of the Jews. America and the Holocaust 1941-1945*. New York, 1984.

D.S. Wyman. Das unerwünschte Volk. – Amerika und die Vernichtung der europäischen Juden. Frankfurt, 1989.

Additional Sources

Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg 14. November 1945 – 1. Oktober 1946. Nürnberg 1947. Band I (Einführungsband): Band IV (Verhandlungsniederschriften 17.12.1945-8.1.1946): Band VII (Verhandlungsniederschriften 5.2.1946-19.2.1946): Band VIII (Verhandlungsniederschriften 20.2.1946-7.3.1946); Nürnberg. 1948: Band XVII (Verhandlungsniederschriften 25.6.1946-8.7.1946): Band XVIII (Verhandlungsniederschriften 9.7.1946-18.7.1946); Band XXI (Verhandlungsniederschriften 12.8.1946-26.8.1946); Band XXIII (Verhandlungsniederschriften 14.11.1945-1.10.1946 Index).

Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals. Vol. IV. «The Einsatzgruppen Case» – «The RuSHA Case». Nuremberg. October 1946 – April 1949.

Information Services Division. Office of the U.S. High Commission for Germany (ed.). Landsberg. Ein dokumentarischer Bericht. Munich, 1951 (ISD).

Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der Kommunistischen Partei der Sowjetunion (ed.). Geschichte des großen vaterländischen Krieges der Sowjetunion. (6 Bände). Bd. 2. Berlin, 1963. pp. 114ff.

Encyclopaedia Judaica. Vols. 4 and 10. Jerusalem, 1971.

The Rabbinical Assembly (ed.). Mahzor for Rosh Hashana and Yom Kippur. 4th ed. (1972). New York, 1975.

Recollections of Konstantin Miroshnik: Babi Yar Memorial Volume. Tel Aviv, 1978.

„«Um sich ein Grab zu kaufen.» Den von den Nazis aus Osteuropa verschleppten Zwangsarbeitern wird die Entschädigung verweigert.“ In: Der Spiegel, Nr. 37, 1989, pp. 72-82.

Presse- und Informationsamt der Bundesregierung (ed.). Erinnerung, Trauer und Versöhnung. Ansprachen und Erklärungen zum vierzigsten Jahrestag des Kriegsendes. 8. Mai 1945 – 8. Mai 1985. Bonn 1985 (Schriftenreihe Berichte und Dokumentationen der Bundesregierung).

Förderkreis zur Errichtung eines Denkmals für die ermordeten Juden Europas e.V. (ed.), Ein Denkmal für die ermordeten Juden Europas. Berlin, 1991.

Additional

St. Baumeister, Zur Organisation und Realisation der Schoah – Rechtliche, institutionelle, organisatorische und verwaltungstechnische Voraussetzungen des Massenmords an den europäischen Juden. Diss. Konstanz, 2001.

D. Budnik/J. Kaper, Nichts ist vergessen – Jüdische Schicksale in Kiew 1941-1943. Konstanz, 1993 (deutsch, englisch and russisch).

F. Golczewski (ed.), Geschichte der Ukraine. Göttingen, 1993.

H. Heer and K. Naumann (eds.), Vernichtungskrieg – Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944. Hamburg, 1995.

E. Jäckel et al. (ed.), Enzyklopädie des Holocaust. (1990) 3 Bände, Munich, 1995.

A. Kappeler, Kleine Geschichte der Ukraine. Munich, 1994.

P. Kohl, Der Krieg der deutschen Wehrmacht und der Polizei 1941-1944 – Sowjetische Überlebende berichten. (1990) Frankfurt a.M., 1995.

E.L... „Entschuldigung Krawtschuks bei Juden – Mitschuld der Ukrainer am Holocaust/Konferenz in Brüssel.“ In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, Nr. 157, 9.7.1992, pp. 8.

G.S. Panofsky, „Knäuel des Grauens – Die vier Denkmäler über Babij Jar.“ In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, Nr. 144, 25.6.1999, S. 46.

D.B. Peisakhov, Jüdisches Leben in Kiew – Eine Fotodokumentation (Einführung in deutsch, englisch and russisch) Konstanz, 1992/93.

B. Pietrow-Ennker (ed.), Präventivkrieg? Der deutsche Angriff auf die Sowjetunion. Frankfurt a.M., 2000.

W. Rautenberg, „Babi Jar – Verbrechen in deutschem Namen.“ In: AUFBAU, Nr. 2, 16.1. 1998, S. 20.

G. Robel, Ukraine – Partner Bayerns. Eine kleine Landeskunde. Munich, 1996.

E.R. Wiehn (ed.), Die Schoáh von Babij Jar – Das Massaker deutscher Sonderkommandos an der jüdischen Bevölkerung von Kiew 1941 fünfzig Jahre danach zum Gedenken. Konstanz, 1991.

E.R. Wiehn (ed.), Totengebet – 60 Jahre Beginn des Zweiten Weltkriegs und der Schoáh in Polen. Konstanz, 1999.

E.R. Wiehn. „Zur deutschen Wehrmacht im Osten – Beispiele aus Polen, der Ukraine und Rumänien.“ In: Erhard Roy Wiehn, Bleibende Warnungen I – Schriften zur Schoáh und Judaica 1997-1999. Konstanz, 1999, pp. 155-182 (Vortrag zur Eröffnung der „Wehrmachtsausstellung“ am 24.10.1997 in Konstanz).

L. Yahil, Die Shoah – Überlebenskampf und Vernichtung der europäischen Juden. (1987) Munich, 1998.

NOTE

¹ Cf. H. Krausnick 1985, pp. 9, 164f., 207, 209, 324; G. Reitlinger 1957 and 1961; M. Gilbert 1982, pp. 77 and 141; R. Ainsztein 1974, pp. 690f.; H. Artzt 1979, pp. 57ff.; P. Longerich 1989, p. 105; A. Hillgruber 1991, p. 195.

² Cf. a. Streim 1972, pp. 65ff.; E. Jäckel 1986; E.R. Wiehn, 1988.

³ Cf. S. Friedländer 1987, pp. 18ff.; E.R. Wiehn, 1984 and 1990.

⁴ A. Hitler 1936, pp. 742f.; cf. A. Dallin 1958, p. 62.

⁵ W. Scheffler 1984, p. 204; cf. H. Krausnick 1985.

⁶ H. Krausnick 1987, pp. 88ff.; cf. E. Jäckel 1986; J. Förster 1989, pp. 492ff.; A. Hillgruber 1991, p. 192.

⁷ Cf. G. Reitlinger 1957, pp. 455f.; R. Wistrich 1983, pp. 156f., 214, 232f., 269; P. Kohl 1990, pp. 184ff.; K. Pätzold 1991, p. 310; G.R. Ueberschär 1991, p. 89.

⁸ H. Krausnick 1985, pp. 27ff., 110, 121, 124f., 209; cf. A. Dallin 1958, p. 85; K. Leszcynski 1963, p. 32; H. Artzt 1979, pp. 51ff. and 55ff.; H. Werner 1981, pp. 50f.; H. Höhne 1982, pp. 326ff.; L. Poliakov and J. Wulf 1983a, pp. 93f.; A. Rückerl 1979, pp. 133ff.; A. Hillgruber 1991, p. 192.

⁹ Cf. A. Hillgruber 1984, pp. 225f. and 1991, pp. 192f.; H. Krausnick 1985, pp. 27ff. and 31; J. Förster 1980, pp. 3ff.

¹⁰ Cf. H. Krausnick 1985, p. 360; G. Reitlinger 1957, pp. 203ff.; R. Wistrich 1983, pp. 158f., 200f., 214, 232f.; R. Ainsztein 1974, p. 223; H. Höhne 1981, p. 337; G. Reitlinger 1957, pp. 451ff.; A. Dallin 1958, pp. 140ff.; cf. E.R. Wiehn 1991, pp. 656, 704, 359, 688, 619, 660, 299.

¹¹ H. Höhne 1971, pp. 357, 359; H. Höhne 1981, pp. 328 and 330; cf. R.M.W. Kempner 1965, p. 14.

¹² A. Streim 1987, pp. 112f. and 117f.; cf. A. Streim 1985, pp. 107ff.; A. Hillgruber 1991, pp. 191f.

¹³ H. Krausnick 1987, pp. 102f.; cf. H. Krausnick 1985, pp. 88ff.; H. Artzt 1979, p. 53; A. Hillgruber 1991, pp. 191f.

¹⁴ H. Höhne 1981, pp. 330; cf. G. Reitlinger 1961, pp. 256ff.; P. Longerich 1989, pp. 103ff.

¹⁵ Cf. G. Schönberner 1978, pp. 215ff.; M. Gilbert 1982, pp. 68f.; E. Klee and W. Dreßen 1989, pp. 101ff.

¹⁶ K. Leszczynski 1963, pp. 40ff.; cf. Ereignismeldung No. 88; Y. Arad, S. Krakowski, S. Spector 1989, pp. 79, 140.

¹⁷ R. Ainsztein 1974, p. 49.

¹⁸ H. Haumann 1990, p. 12.

¹⁹ Cf. N. Polonska-Vasylenko 1988; R. Ainsztein 1974, pp. 49f.

²⁰ Cf. *Encycl. Judaica*, Vol. 10, 1971, pp. 992ff.; M. Sperber 1979, pp. 102f.; R. Hilberg 1990, p. 305.

²¹ Cf. *Encycl. Judaica*, Vol. 14, 1971, pp. 1272ff.; S. Alejchem 1970, pp. 30ff.; H. Haumann 1990, pp. 57, 97ff., 110; R. Ainsztein 1974, pp. 53f., 59f., 157ff., 227ff., 60, 164; I. Ehrenburg 1965, p. 323; S. Wiesenthal 1988, pp. 256f.; cf. E.R. Wiehn, 1991, p. 422.

²² C. Wagener 1967, pp. 59ff. and 79f.; cf. S. Carell 1963, pp. 104ff.; L. Poliakov and J. Wulf 1983b, pp. 454ff.; G. Lewizki 1985, p. 19; L. Gruchmann 1991, p. 120; G.R. Ueberschär 1991, p. 99.

²³ G. Lewizki 1985, pp. 19f.

²⁴ H. Krausnick 1985, p. 324; K. Leszczynski 1963, p. 50; M. Sperber 1979, p. 100; cf. E.R. Wiehn 1991, pp. 477ff.; Y. Arad, S. Krakowski, S. Spector 1989, p. 217.

²⁵ H. Krausnick 1985, pp. 164; cf. Ereignismeldung (Operational Situation Report) No. 97 of 28.9.1941, No. 101 of 2.10.1941, No. 106 of 7.10.1941, No. 111 of 12.10.1941; cf. R. Hilberg 1991, Bd. 2, pp. 306 and 311; L. Rosenthal 1980, pp. 24f.; E. Klee et al. 1988, pp. 64-70; cf. E.R. Wiehn 1991, pp. 33, 81, 155, 161, 179, 332.

²⁶ Cf. G.F. Sastawenko et al. 1961, pp. 177f.; L. Poliakov and J. Wulf 1983a, p. 93; L. Rosh and E. Jäckel 1990, pp. 46-50; the most important eye-witness account is by Dina M. Pronitschewa, in: E.R. Wiehn, 1991, pp. 175ff.

²⁷ G. Reitlinger 1961, p. 262.

²⁸ Cf. G.F. Sastawenko 1963, p. 341; R. Hilberg 1990, Bd. 2, p. 344; cf. also I. Ehrenburg 1965, p. 323.

²⁹ R. Hilberg 1990, Bd. 2, p. 315, footnote 78 and pp. 331, 344, 358.

³⁰ G. Reitlinger 1961, p. 262; cf. G.F. Sastawenko 1963, p. 341; cf. E.R. Wiehn 1991, pp. 607ff. and 695ff.

³¹ Cf. P. Longerich 1989, p. 121.

³² H. Krausnick 1985, p. 207; cf. L. Rosh and E. Jäckel 1990, p. 50; M. Gilbert 1986, pp. 202ff.

³³ Cf. E. Klee and W. Dreßen 1989.

³⁴ *Encycl. Judaica*, Vol. 10, 1971, p. 995; A. Kusnezow 1970, p. 86; cf. R.M.W. Kempner 1965, p. 29; T. Hunczak 1986, pp. 56f.; R. Hilberg 1991, Bd. 2, p. 331; because this account is inaccurate, cf. also E.R. Wiehn 1991, p. 85.

³⁵ Cf. P. Longerich 1989, pp. 123f.

³⁶ Cf. P. Longerich 1989, pp. 123f.; cf. E. Klee and W. Dreßen 1989, pp. 118ff.

³⁷ *Nürnberger Dok.* NO-4999; cf. H. Krausnick 1987, p. 106, footnote 48.

³⁸ K. Leszczyński 1963, p. 45; cf. R.M.W. Kempner 1965, p. 29; H. Höhne 1981, p. 331.

³⁹ H. Artzt 1979, p. 60; cf. E.R. Wiehn, 1991, pp. 33, 81, 161, 179.

⁴⁰ K. Leszczyński 1963, pp. 65ff.; cf. on the following quotes in „Case 9“: *TRIALS OF WAR CRIMINALS BEFORE THE NUREMBERG MILITARY TRIBUNALS*, Vol. IV, Nuremberg, October 1946 – April 1949, pp. 23ff.; cf. R.M.W. Kempner 1965, pp. 45ff.; G. Reitlinger 1957, p. 184; cf. E.R. Wiehn, 1991, pp. 607ff. and 695ff.

⁴¹ North of Lemberg (Lodz), cf. M. Gilbert 1982, p. 122, map no. 51.

⁴² K. Leszczyński 1963, pp. 122f.; cf. R.M.W. Kempner 1965, pp. 91f.; H. Höhne 1981, p. 335; cf. E.R. Wiehn, 1991, pp. 685ff. and 701ff.

⁴³ K. Leszczyński 1963, pp. 122f. and 112; cf. R.M.W. Kempner 1965, pp. 91f.

⁴⁴ Cf. P. Longerich 1989, pp. 121f.; H. Krausnick 1985, p. 324; cf. E.R. Wiehn, 1991, pp. 455ff.; Y. Arad, S. Krakowski, S. Spector 1989, p. 173.

⁴⁵ P. Longerich 1989, pp. 122f.; cf. E.R. Wiehn, 1991, pp. 81, 477ff., 627ff.

⁴⁶ G. Reitlinger 1961, p. 263; cf. R. Hilberg 1990, Bd. 3, p. 1081; L. Rosh and E. Jäckel 1990, pp. 47 and 51f.; W. Laqueur 1981, p. 114.

⁴⁷ H. Artzt 1979, p. 61; H. Krausnick 1985, pp. 209 and 9; Ereignismeldungen Nos. 106 and 132; K. Leszczynski 1963, pp. 61; R. Hilberg 1990, Bd. 2, p. 331, footnote 150; P. Longerich 1989, p. 105; E.R. Wiehn, 1984, p. 562.

⁴⁸ K. Leszczynski 1963, pp. 54; cf. G.M. Gilbert 1982, pp. 242f.; E.R. Wiehn, 1984, pp. 562f. and 568f.

⁴⁹ H. Artzt 1979, p. 116; cf. P. Kohl 1990, p. 193.

⁵⁰ K. Leszczynski 1963, p. 71.

⁵¹ K. Leszczynski 1963, pp. 71f.; cf. E. Klee et al. 1988, pp. 71ff.

⁵² W. Scheffler 1984, pp. 206f.; cf. R. Hilberg 1985, pp. 125ff.; R. Hilberg 1990, Bd. 2, pp. 349f. and Bd. 3, pp. 1079 and 1193; G. Reitlinger 1961, pp. 234f.; H. Artzt 1979, pp. 67f.; H.A. Strauss 1984, p. 226.

⁵³ G. Reitlinger 1961, p. 222; cf. E.R. Wiehn, 1991, pp. 462ff.

⁵⁴ J. Goebbels 1941, pp. 1f.; cf. R. Wistrich 1987, pp. 223, 226, 228, 301.

⁵⁵ Cf. A. Carmon 1982, pp. 204f.

⁵⁶ R. Wistrich 1983, pp. 182ff.; R. Wistrich 1995, p. 167.

⁵⁷ K. Leszczynski 1963, pp. 47, 64f., 35; cf. R. Hilberg 1990, Bd. 2, p. 306; H. Krausnick 1985, p. 167; cf. E.R. Wiehn, 1991, p. 492; Y. Arad, S. Krakowski, S. Spector 1989, p. 227.

⁵⁸ A. Hillgruber 1991, pp. 194f.; H. Krausnick 1982, pp. 302; cf. H. Artzt 1979, pp. 57; Y. Lozowick 1989, pp. 471ff.; A. Rückerl 1979, pp. 19 and 108; H.A. Strauss 1984, p. 224; P. Longerich 1989, pp. 103ff.; R. Hilberg 1990, Bd. 2, pp. 409; K. Sauer 1977, pp. 40ff.; H. Höhne 1981, pp. 332f.; cf. E.R. Wiehn, 1991, pp. 573ff., 607ff., 695ff.

⁵⁹ G. Schönberner 1978, p. 82.

⁶⁰ H. Höhne 1981, p. 334; H. Höhne 1971, 363f.

⁶¹ D.S. Wyman 1984, 20, 24; 1989, pp. 24 and 28f., cf. M. Sperber 1979, p. 69.

⁶² Cf. D. Budnik and J. Kaper 1993.

⁶³ R. Ainsztein 1974, pp. 690f.; cf. M. Gilbert 1986, pp. 612f.; cf. E.R. Wiehn 1991, pp. 218ff.

⁶⁴ K. Leszczynski 1963, pp. 108f.; cf. R.M.W. Kempner 1965, pp. 79 and 83; M. Gilbert 1982, pp. 168f.; J. von Lang 1982, pp. 70ff. and 177ff.; cf. E.R. Wiehn, 1991, p. 140.

⁶⁵ H. Artzt 1979, pp. 70ff.

⁶⁶ H. Artzt 1979, pp. 70ff.

⁶⁷ H. Höhne 1971, 373; 1981, p. 342.

⁶⁸ R. Ainsztein 1974, pp. 689ff. and 696; G. Schönberner 1978, pp. 215ff.; H. Höhne 1981, p. 342; M. Gilbert 1982, pp. 168ff.; E. Klee and W. Dreßen 1989, p. 225.

⁶⁹ J. von Lang 1982, pp. 250f.; cf. R. Hilberg 1990, Bd. 3, p. 1148; Inf. Serv. Div. 1951.

⁷⁰ S. Quilitzsch in K. Leszczynski 1963, p. 9; cf. R.M.W. Kempner 1965; A. Rückerl 1979, pp. 18ff. and 1984, pp. 74 and 141; B.F. Smith 1979; J.J. Heydecker and J. Leeb 1985.

⁷¹ Cf. TRIALS OF WAR CRIMINALS BEFORE THE NUERNBERG MILITARY TRIBUNALS UNDER CONTROL COUNCIL LAW No. 10, Vol. IV, Case 9 and Case 8, Nuremberg October 1946 – April 1949, pp. 11ff., 411ff., 587ff.; R.M.W. Kempner 1965, pp. 13f.; cf. G. Reitlinger 1961, p. 576; A. Rückerl 1979, pp. 134f.; P. Steinbach 1981, pp. 19 and 46; A. Carmon 1982, pp. 196ff.; G.M. Gilbert 1982; J. Friedrich 1984, p. 250; A. Streim 1972, pp. 104f.; cf. E.R. Wiehn, 1991, pp. 709ff.

⁷² A. Hillgruber 1991, pp. 195f.; cf. R. Hilberg 1990, Bd. 2, p. 409 and Bd. 3, p. 1293; H. Höhne 1981, p. 342; A. Rückerl 1979 and 1984, pp. 71ff.; cf. R.M. Erich 1989; M. Horyn and A.-H. Horbatsch 1991.

⁷³ Encycl. Judaica, Vol. 4, 1971, pp. 28ff. and Vol. 10, pp. 996ff.; R. Wistrich 1987, p. 385; S. Wiesenthal 1988, pp. 256f. and 1989, pp. 225ff.; M. Gilbert 1986, pp. 742 and 820f.; cf. E.R. Wiehn, 1991, pp. 163ff. and 260ff., Gedenktafel, pp. 12, 162, 824.

Specialistă recunoscută în istoria românească modernă și contemporană, Mariana Hausleitner, doctor al Universității din Bremen cu o teză despre *Problema națională în mișcarea muncitorească românească înainte de 1924*, a obținut – conform cutumei academice germane – abilitarea de a deveni profesor universitar cu o lucrare impresionantă prin soliditate documentară și maturitate analitică*. Titlul ales, *Românizarea Bucovinei*, ar putea fi resimțit de unii conotând o nuanță provocatoare la adresa istoriografiei românești ce s-a ocupat în ultimele decenii, și îndeosebi după 1990, de complicatul contencios româno-sovietic/româno-ucrainean în legătură cu granița trasată în 1940 prin chiar mijlocul provinciei istorice anexate de Imperiul Habsburgic la 1775 și realipite României după primul război mondial. În ceea ce ne privește, suntem încredințați că cei dotați cu asemenea sensibilități nu se înșeală câtuși de puțin.

Se știe că „insurgența” regimului lui Nicolae Ceaușescu vizavi de pretențiile hegemonice ale Uniunii Sovietice s-a manifestat și prin cotitura destul de vizibilă în interpretarea dată de către istoricii oficiali evenimentelor din iunie 1940 – când ultimatumul adresat de Moscova a determinat retragerea administrației românești din Basarabia și Bucovina de Nord – cu tot cu antecedentele și urmările acestora. Dacă după 1948 orice observație critică la adresa gestului de forță și justificărilor sale de ordin politic, demografic și istoric putea trece drept „dușmănoasă” față de puterea comunistă prin implicita punere în cauză a principalului ei sprijinitor dinafară, douăzeci de ani

* Mariana Hausleitner: *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944*, R. Oldenbourg Verlag, München, 2001, 500 p.

mai târziu exaltarea „independenței naționale” nu era de conceput fără invocarea „unității naționale” obținute în 1918, prin alipirea la Vechiul Regat a Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului. „România Mare” în granițele recunoscute la Versailles încununând reprezentarea teleologică a aspirațiilor „de veacuri”. „sociale și naționale”, ale „maselor populare”. Se sugera, așadar, automat că orice atingere adusă respectivei construcții avea o conotație negativă și că, în concordanță cu noile comandamente ideologice, potrivit cărora „idealul național” trebuia considerat nu mai prejos decât cel al „dreptății sociale”, judecata istorică urma a fi formulată și în funcție de serviciile ori deserviciile aduse acestuia. Cu alte cuvinte, elemente evident divergente în raport cu idiosincrazia de inspirație marxist-leninistă față de „naționalism”, unele dintre ele împrumutate fără reticențe din argumentația unor autori până mai ieri indezirabili, ca de pildă Nicolae Iorga ori, în cazul Bucovinei, Ion Nistor, au redevenit frecventabile, ajustate fiind la discursul de propagandă al prezentului, în timp ce însăși istoria P.C.R. a fost trecută prin filtrul unui sever examen care a descoperit „erori” grave, precum tezele asupra caracterului „imperialist” și „multinațional” al statului român de după 1918, atribuite îndeobște nefastei influențe exercitate „din afară”, de Comintern și de activiștii săi străini de țară. Aspecte și episoade socotite „incomode”, precum violenta tentă antisemită a naționalismului românesc sau, mai ales, persecuțiile rasiale asumate oficial de autoritățile statului după 1940, au fost fie atribuite nu mai puțin „exteriorului” (aici presiunilor naziste sau intervenției directe a unor unități germane), fie ocolite pur și simplu; complexa operație de instrumentalizare propagandistică a istoriei contemporane, transformată într-un montaj de date reale amalgamate cu clișee, exagerări, „amnezii” sau mistificări deliberate, a mizat la modul cel mai cinic pe vechea mitologie a „complotului” străin destabilizator al „comunității” naționale, imaginea înseși a „străinului”, definit (din nou) la modul etnic, căpătând o nuanță preponderent defavorabilă. Fervoarea restaurativă de după 1990, ce s-a revendicat de la o „legitimare” uzurpată în deceniile dictaturii comuniste, nu a făcut decât să profite de asemenea premize; în numele „restabilirii adevărului istoric”, moștenirea ideologică a naționalismului istoriografic, debarasată de scrupulele pseudo-marxiste, a fost din nou privilegiată – cosmetizată atât cât să pară

adaptată unor standarde incontestabile ale „corectitudinii politice” și, în consecință, oportunităților de „imagine a României”, dar la fel de aservită în fond vulgatei patriotarde și xenofobe acumulate din secolul al XIX-lea și până după al doilea război mondial: vezi, pe lângă caracterizarea comunismului drept „import” din afară, reluând astfel la o altă scară teza „conspirației anti-românești” urzite din străinătate, resuscitarea cultului mareșalului Antonescu sau tentativa de a reabilita ideologia legionară.

Mariana Hausleitner își construiește demersul pe fundalul acestui „peisaj”, pe care, după cum se vede din aparatul critic, îl cunoaște foarte bine. Ampla reconstituire istoriografică la care precede – poate cea mai completă și mai extinsă între cele întreprinse până astăzi pe baza arhivelor ucrainene și românești, – are în vedere, în „oglinadă”, tocmai parțialitatea „istoriilor” produse ca alibi al politicii ce s-a făcut în numele unor „interese naționale” egoiste și inevitabil contradictorii. „istorii” deopotrivă distorsionate tocmai pentru că reclamă o perspectivă exclusivă a românilor, a ucrainenilor ori a germanilor*. Ne-am putea imagina, de ce nu?, că autoarea a ales spre reexaminare „cazul” bucovinean și pentru că el este de două ori simptomatic: el ar putea ilustra, pe lângă forța distructivă a ideologiilor naționaliste construite în secolul al XIX-lea și instrumentalizate, sub lozinca generoasă a „autodeterminării” națiunilor, de politica secolului XX, – în România, dar nu numai aici –, și pericolul mai mult decât simbolic, dacă privim către ceea ce s-a întâmplat în fosta Iugoslavie, a „revalorificării” lor în Europa Centrală, răsăriteană și sud-estică după prăbușirea echilibrului artificial în care le-a menținut, până în 1990, *pax sovietica*. În dezacord cu politologii ce pretind, precum Benedict Anderson, că „omogenizarea” națională ar constitui una din premisele obligatorii ale „modernizării”, autoarea crede că exemplul Bucovinei – provincie care, până la 1918, beneficiase, în ciuda marilor decalaje economice față de regiunile

* Un asemenea nefericit model istoriografic îl propune volumul *Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt*, hrsg. von Harald Heppner, Böhlau, Köln-Weimar-Wien 2000, unde fiecare capitol, repartizat câte unui autor ucrainean, român, german, evreu, polonez, ilustrează, uneori până la absurd, limitele viziunii „naționale” asupra unei istorii în definitiv comune.

vestice ale Austro-Ungariei, de un tempo al modernizării instituționale și juridice, impus pe filieră vieneză, superior celui din Vechiul Regat și oricum mai stimulatив pentru reforme sociale și politice în interesul clasei burgheze –, demonstrează exact contrariul: faptul că, transformată în dogmă și doctrină de stat, așa cum s-a întâmplat în fostul Kronland după realipirea la România, ea devine o frână și finalmente determină eșecul dramatic al modernizării. Înaintea Marianeii Hausleitner, teza a fost formulată și mai sever de Stephen Fischer-Galați, care detecta în maniera în care politicienii interbelici, cu puține excepții, au înțeles sintagma de „stat național unitar” însuși sindromul dramaticii năruiri, la 1940, a României Mari.

Conceptul de „românizare”, istoriei căruia autoarea ar fi trebuit, poate, să-i acorde un capitol aparte în economia lucrării, nu este unul inventat de Mariana Hausleitner, ci, nu mai puțin decât cel de „maghiarizare” sau „germanizare”, ține, inextricabil, de vocabularul uzual al naționalismelor secolului al XIX-lea. Coloratura lui militantă, inclusiv în variantele sale eufemistice, are în vedere reacția ofensivă la presupusa agresiune a „străinilor” asupra a ceea ce, de drept, ar aparține poporului român: teritoriu, avuțiile solului și subsolului, economie, cultură. L-au folosit deja ideologii naționaliști de până la 1918, ca expresie a unui țel politic și economic de urmărit atât în provinciile aflate sub stăpânire austro-ungară și rusească, cât și în Vechiul Regat, unde funcționa, de altfel, faimoasa discriminare constituțională între români și „străini”, dintre aceștia din urmă doar creștinii putând accede fără dificultăți la statutul de cetățeni. Substituirea lozincilor naționaliste unor soluții reale pentru problemele endemice rezultate din întârzierea și ritmurile încete ale modernizării a căpătat după 1918 un suflu sporit, căci, încetățenite ca urmare a presiunii marilor puteri, ponderea minorităților în ansamblul populației României „Mari” a crescut la aproape 30% – or guvernele primului deceniu de după Unire au crezut că centralizarea administrativă și omogenizarea lingvistică și culturală, însoțite și de măsuri de favorizare economică a majoritarilor, ar putea oferi cheia întăririi noii construcții statale. Capcana „românizării” (după Mariana Hausleitner „procesul complex de transformare a structurilor sociale, economice, juridice și mentale în acele regiuni ale României Mari locuite în mare proporție de minorități”) ca răspuns la toate dilemele

societății românești a fost mai puternică decât luciditatea cu care, într-un context asemănător, s-a procedat în Cehoslovacia lui Masaryk, unde modernizarea și democratizarea au ocolit pe cât posibil tentația naționalistă. În fond, crede autoarea, ideea că românii ar reprezenta națiunea „dominantă”, toate celelalte fiind „tolerate”, a putut inculca treptat relativizarea a însuși principiului egalității între toți cetățenii și, în plus, a inviolabilității proprietăților „minoritarilor”, suspectați a le fi dobândit prin spolierea „majoritarilor”. Consecințele derapajului s-au văzut în radicalizarea resentimentului antiminoritar și mai cu seamă antisemit în spiritul public românesc după 1930, culminând, în anii '40, cu ceea ce autoarea numește „barbarizarea” acțiunii statului român în raport cu evreii –, deposedați de drepturi civice, eliminați din viața economică prin procedura denumită *expressis verbis* „românizare”, segregati în instituții școlare proprii, supuși arbitrarului și violențelor fizice, de la pogromuri la deportările în Transnistria –, dar și cu alte minorități (de exemplu romii sau ucrainenii); potrivit documentelor, „purificarea etnică” planificată ar fi trebuit să afecteze, în caz de „victorie”, 3.5 milioane de neromâni, de la maghiari și până la polonezi și bulgari.

Ce a determinat, se întreabă Mariana Hausleitner, acest recurs la „românizare”, degenerat ulterior în fărâdelege și crimă? Ne amintim că în celebrul său studiu asupra naționalităților din monarhia habsburgică, Robert Kann operase o distincție semnificativă pentru tipul de naționalism profesat de românii bucovineni în comparație cu cei ardeleni: dacă cei din urmă, fără o tradiție „statală” în Transilvania, aveau a-și afirma revendicările în virtutea unui echilibru etnic *de facto*, determinabil statistic în secolul al XIX-lea, vizavi de maghiarii pretinzând a-și păstra poziția privilegiată doar datorită statutului de națiune „istorică”, beneficiară a legatului Coroanei Sfântului Ștefan, primii și-au apropiat, dimpotrivă, – ca moștenitori ai unei continuități moldovenești, recunoscute de altfel de Viena prin titlurile nobiliare conferite marilor familii boierești –, reflexele celorlalte națiuni „istorice” ale imperiului, de vreme ce și-au arogat un statut al exclusivității „autohtone”, și, implicit, o prevalență genuină în raport cu celelalte naționalități trăitoare în Bucovina. De altfel, structura polietnică a populației bucovinene, rezultat al unui proces desfășurat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, inclusiv prin succesive

colonizări inițiate de austrieci pe temeuri economice, a fost receptată drept alarmantă abia câteva decenii mai târziu, când conștiința națională românească se va fi coagulat la nivelul unei inteligențe mai sensibile la problematica națională decât pătura suprapusă a marilor latifundiați conservatori. Mariana Hausleitner crede că, dacă rezistența inițială a ortodocșilor bucovineni la misionarismul catolic sau unit nu are coloratură națională, cum fabulează unii istorici, identitatea românească s-a conturat totuși în sânul bisericii, când rivalitatea cu ucrainenii în exploatarea resurselor Fondului Religionar a devenit acută; translată pe terenul politic, această concurență a degenerat după ce rezultatele recensămintelor au început să indice o majoritate relativă ucraineană, alimentând ideologia românească cu un intens resentiment împotriva „veneticilor”, ruteni, polonezi, germani, evrei, conjurați chipurile, cu sprijin chezaro-crăiesc, într-o „înstrăinarea” definitivă a provinciei. De aici și utopia regresivă a restabilirii integrale, în numele „dreptului istoric”, a circumstanțelor de la 1775, dinaintea anexării Bucovinei de către Austria și a colonizării provinciei cu „alogeni”! Opțiunea până la un punct „romantică” pentru un Ev Mediu patriarhal și „armonic” sfidează – în absurdul ei, măsurabil și numai prin rapelul la cruda descripție făcută lumii lui Grigore Ghica Vodă de francezul Carra –, o realitate rezultată din evoluția istorică, „prețul” unei modernizări ea însăși tot mai detestată împreună cu agentul său cel mai activ în economia și în societatea bucovineană în plină transformare: burghezia evreiască germanofonă. Nu atât de violentă precum în alte provincii habsburgice, componenta antisemită tot mai apăsătoare a naționalismului românesc, dar și a celui german sau rutean, va însoți în subsidiar conflictele etnice din Bucovina, perpetuate în ciuda compromisului încheiat în 1909 între partidele „naționale” reprezentate în Dietă.

Or, după 1918, fantasmatele ideologiei precumpănesc în fața unei tratări pragmatice și constructive a problemelor unei provincii la acea dată încă profund diferită din punct de vedere socio-cultural de vechea Românie, cum o atestă, între altele, civilizația urbană cernăuțeană de tip central-european, cu excepționala sa productivitate literară și artistică. Mariana Hausleitner reconstituie, pas cu pas, itinerarul fatal prin care obsesia dominației „străine”, reprodușă în discursul public românesc încă două decenii după

realipirea Bucovinei, a obturat percepția adevăratelor priorități economice și sociale, abordabile alături și nu împotriva unei bune părți a populației. „Românizarea”, proclamată ca o urgență a „autoapărării” statului împotriva unor mereu invocate pericole din partea „străinilor” (ca bolșevismul, de pildă), s-a transformat, scrie autoarea, în „ideologia dominantă a birocrăției românești împotriva neromânilor”, ideologie dispusă să ofere acestora doar două alternative: asimilarea sau marginalizarea. Un exemplu: campania de „reromânizare” a satelor ucrainene, considerate, potrivit teoriilor lui Ion Nistor, ca fiind locuite de români rutenizați sub oblăduirea Austriei. Ancorat în dimensiunea nostalgică a aspirației „nativiste”, cum o numesc etnologii, către o configurație originară, deformată sub stăpânirea „străină”, naționalismul la putere în Bucovina posthabsburgică s-a manifestat, așadar, nu ca „instrument”, ci ca „surogat” al modernizării, cu al cărei deziderat nu se potrivesc nici demontarea grăbită, din primele luni ale anului 1919, a cadrului instituționalizat al dialogului între naționalități, însoțită de centralizarea forțată, menită a asigura în ultimă instanță controlul nelimitat al unei anume clientele politice asupra provinciei, nici drastica „românizare” a administrației și a școlii, nici mefiența față de o clasă de mijloc percepută exclusiv prin lentila prejudecăților etnice. Cercetătoarea berlineză aprofundează de altfel cu o minuție admirabilă mecanismele ce au concurat în Bucovina interbelică la succesul extremei drepte și la convertirea atitudinilor antisemite (nu doar ale românilor) în prigoană și represiune fizică împotriva evreilor. Faptele sunt rememorate pas cu pas, valorificate fiind într-o până acum unică sinteză informații culese din toate categoriile de izvoare: documente de arhivă, colecții de ziare, memorii, jurnale etc. În respectul strict al acestor fapte sunt analizate responsabilitățile autorităților și ale partidelor politice, ale școlii, ale bisericii sau ale opiniei publice, la care se adaugă cele decurgând din conflictele interne din cadrul comunităților evreiești; prin filtru critic sunt recitate și miturile propagandistice destinate a justifica persecuțiile cărora le-au căzut victimă câteva zeci de mii de evrei bucovineni, mituri pe care unii nu ezită să le repună în circulație cu o nonșalanță stupefiantă.

Armătura sociologică și politologică a argumentației istorice, evitarea oricăror speculații în operațiunea de descifrare a

cauzalităților sunt calități ce se extind asupra întregii lucrări, chiar dacă, pe de altă parte, autoarea nu-și poate reține idiosincrazia față de înrâurirea ideologică și politică (socotită irefutabil pernicioasă din perspectiva experienței istorice) a unui personaj controversat precum Ion Nistor și a „clieii” sale sprijinite de Partidul Național-Liberal din epocă, ca și față de zelatorii săi de astăzi, istorici și politicieni. Și à propos de aceștia, proiecția subiacentă asupra actualității și, implicit, asupra responsabilității istoricilor în desenarea priorităților și obsesiilor ei, însoțește în permanență reflecția Marianeii Hausleitner asupra propriei investigații, pe care o inițiază convinsă fiind de adevărul spusei lui Cicero cum că *historia magistra vitae* și, în consecință, că identificarea, pe urmele lui Eric Hobsbawm, a „matricii fascismului”, cu complexe sale cauzalități și cu variantele sale camuflate sub nenumărate înfățișări, rămâne încă, în România și aiurea, la ordinea zilei.

Zece ani de la încetarea divizării europene, cimentate după cel de-al Doilea Război Mondial, orientarea tradițională a cercetării exilului german din țările de adopție vestice (Franța, Marea Britanie, Elveția, S.U.A. și Mexic) nu s-a schimbat decât foarte puțin. În timp ce Uniunea Sovietică a fost, în parte, amănunțit aprofundată din motive ideologice, îndeosebi de către cercetătorii din R.D.G., multe țări din Europa de Est și Sud-Est, cu excepția Cehoslovaciei, au constituit arareori obiectul observației intense și a meditației profunde. *Handbuch der deutschsprachigen Emigration 1933-1945*¹, solid prin articolele sale, amintește Canada, dar în dreptul Iugoslaviei, Poloniei² și României nu au putut fi remarcate nici un fel de înscrisuri, de vreme ce aici nu există lucrări de cercetare relevante. Totuși, deschiderea fostei arhive sovietice de la Moscova, a cauzat o nouă cercetare detaliată, critică, asupra problematicii atitudinii și destinului emigranților (majoritari) comuniști din Uniunea Sovietică, din 1933 până după 1945. Arhivele abia deschise în statele centrale, est-europene și balcanice nu au putut stârni până acum decât parțial interesul cuvenit, cu toate că, pe teritoriile lor, războiul a fost susținut de acțiunile de expulzare și exterminare ale evreilor din est. Astfel, dimensiunile inițiale ale exilului au căpătat un nou caracter, înspăimântător, care a scos la iveală alte implicații, istorice și teoretic-istorice vaste.

Perceperea *întregii* dimensiuni europene a evenimentelor istorice și a urmărilor lor de până astăzi, ține fără îndoială de îndatoririle cele mai importante ale unei „științe a refugiului” – o așa-zisă știință a culturii evenimentelor istoric-dependente, din secolul al XX-lea, ce au în vedere exilul. De această integrare ține fără îndoială tratarea istoriei complexe a producției teoretice europene și de peste ocean, în condițiile refugiului. Cei cincizeci de ani de dominație comunistă din

blocul de est au dus la problematizarea a ce s-a pierdut o dată cu exterminarea și exodul evreilor din Europa de Est, reflecții imposibile prin accentuarea victoriei antifasciste. Pentru a înțelege fostele state componente ale Pactului de la Varșovia, mai trebuie abordate multe teme de cercetare a exilului – mai ales în perspectiva unei unificări europene.

I

Când, la începutul lui 1933, în Germania venea la putere regimul național-socialist, spațiul central și sud-est european se găsea într-un sistem statal dat de sfârșitul Păcii Pactului de la Paris din 1919, care a reorganizat, din punct de vedere al drepturilor statale, teritoriile lăsate în urmă de către monarhia habsburgică. Din Imperiul austro-ungar au rezultat mai multe state noi (Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și Iugoslavia), pentru altele au rezultat transformări teritoriale importante (România), altele s-au atașat statelor mai mari (Serbia și Muntenegru în Iugoslavia). Un factor politic important în evoluția Europei l-a avut Uniunea Sovietică postrevoluționară, care poseda împreună cu Republica Sovietică Belorus și Republica Sovietică Ucraina granițe la statele central-est europene (Polonia și România) – granițe ca rezultate istorice ale unui război civil îndelungat, care nu au luat în considerare scurta independență a Ucrainei și care au fost recunoscute doar prin concesiile teritoriale ale Poloniei și României.

Sisteme de guvernare stabile parlamentar se găseau în 1933 în cele mai puține state aici avute în vedere: în Polonia, între 1926 și 1935, domina autoritar generalul Pilsudski; istoria instabilă a României dintre cele două războaie mondiale tindea la fel, spre sfârșitul anilor '30, către regimuri autoritare care l-au scos la iveală în timpul celui de-al Doilea Război Mondial pe mareșalul Antonescu, ca un aliat apropiat lui Hitler în războiul împotriva Uniunii Sovietice și la exterminarea evreilor. Înainte de aceasta, guvernul extremiștilor de dreapta și antisemiților A.C. Cuza și Octavian Goga din 1937/38 a încercat să limiteze drastic drepturile civile ale populației evreiești, exercitând o dominație dictatorială. La fel, fără legitimitate democratică a dominat, până în 1940 și guvernul regelui Carol al II-lea, care a pus capăt guvernului Goga-Cuza printr-un puci. Mișcările naționaliste ca aceea

profascistă și antisemită, fondată în 1923 de către studentul lui A.C. Cuza, Corneliu Z. Codreanu, „Legiunea Arhangelului Mihail” și de aici rezultata „Garda de Fier”, au dominat progresiv viața publică și politică de la sfârșitul anilor '30 din România, astfel încât, în societate, antisemitismul nu putea fi trecut cu vederea.

La fel ca în cazul Poloniei, nesiguranța politică poate să fi avut un rol important, întrucât, după 1933, doar puțini emigranți s-au stabilit în spațiul carpatic. Pentru emigranții germani, Cehoslovacia și Austria erau mai apropiate și mai ușor accesibile. Pe de altă parte, România, mărită teritorial după Primul Război Mondial cu Transilvania, Banatul, Bucovina și Basarabia oferea teritorii cu un procent ridicat de germani aparținând minorității, care, în parte, locuiau aici de sute de ani și dispuneau de o viață socială și culturală pronunțat germane. După 1933, germanii din România erau în mare măsură orientați înspre pretinsa „răzvrătire națională” din Germania și, de la distanță, adepți ai național-socialiștilor, dar nu *in toto*, o parte, datorită originii sociale (de exemplu minierii bănățeni) erau orientați mai degrabă social-democrat. La majoritatea „Volksdeutschen” din România exista percepția deformată a evenimentelor din Germania de la sfârșitul Primului Război Mondial, care a rezultat poate din relația statutului minorității cu „vechea patrie”. Față de Germania existau numeroase contacte personale, dar evoluția istorică complexă din Germania a fost și încă mai este suprapusă cu propriile imagini și modele de identificare ca minoritate pretins-amenințată sau defavorizată.

Pentru cercetarea exilului german, constatarea posibilelor relații de familie ca fundal al drumurilor de refugiu înspre Europa de Sud-Est reprezintă un deziderat esențial. Aici este indicat ca exemplu cazul germanistului de limbă veche și mai târziu președinte al Academiei de Științe din Göttingen, Hans Neumann (1903-1990), care după problemele cu național-socialiștii de la Universitatea din Berlin s-a întors în orașul natal al soției, Cluj, iar după preluarea Transilvaniei de Nord de către Ungaria prin „Zweiten Wiener Schiedsspruch”, în 1940, s-a retras la Brașov. Datorită originii evreiești a bunicului botezat, îi era imposibilă o carieră academică alături de național-socialiști; din România Neumann avea firește posibilitatea de a se întoarce de mai multe ori în Germania pentru cercetări bibliografice. Într-una din aceste călătorii, după izbucnirea războiului a fost recrutat ca soldat și astfel trimis pe frontul de est.⁴

De asemenea, scriitorul Edgar Hilsenrath a venit ca și copil în România la bunici. Autorul de mai târziu s-a născut la Leipzig în 1927, a crescut în Halle și a plecat în 1938 cu mama și cu fratele mai mare la Siret, în Bucovina. Asupra destinului său vom mai reveni. Dintre cei 17 exilați în România numiți în *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933*⁵ (Dicționarul biografic al emigrației de limbă germană de după 1933), 5 proveneau din România, alți 2 din Slovacia, respectiv din Moravia. Ei s-au întors, așadar, în exil în ținutul propriei lor origini, Europa Centrală. Relativ ridicat este procentajul meseriilor legate de științele naturii și tehnică, cu cei 6 reprezentanți (Josef Ausländer – fizician, Rudolf Frankel, Oskar Kaufmann – arhitecți, Alfred Loewenstein – inginer, Aron M. Rappaport – medic, Lazar Joseph Weber – chimist), urmați de profesori la universitate (Franz Babinger, Hans Neumann, Eugen Seidel, Heinrich Zvi Winnik- psihoanalist), cât și jurnaliști și scriitori (Henry Alexander, Ludwig Yantov Bato, Wolfgang Bretholz, Ferdinand Csokor, Paul Langfelder, Hermann Mostar, la care se mai adaugă numele lui Gerty Rath⁶ și Max Reiner).

În cazul academicianului, istoricului și turcologului Franz Babinger este cunoscut că și-a făcut contacte în România cu Nicolae Iorga⁷ înainte de emigrare, pentru a-și găsi un loc de muncă. După ce și-a pierdut postul de docent privat de la Universitatea din Berlin, datorită străbunilor evrei, el a predat din 1937 la Universitatea din Iași, mai târziu până în 1943 a fost director al Institutului de Turcologie. După 1945, a obținut Catedra de Istorie și Cultură a Estului Apropiat, cât și de Turcologie la Universitatea din München.⁸

Paul Langfelder (1910-1974), născut în Slovacia, dar crescut la Viena, a venit ca tânăr comunist și membru al KPF în ianuarie 1935 la București, unde a trăit ca negustor și s-a alăturat opoziției comuniste. După eliberare în 1944, fostul student la literatură a ocupat poziții de conducere la Biblioteca de Stat București și s-a făcut cunoscut ca și critic literar, în special pentru autorii germani clasici. Pe lângă câteva cărți, a scris pentru presa germană din România comunistă (*Temesvarer Zeitung, Neuer Weg*). Reprezentant al emigranților comuniști poate fi considerat și filologul Eugen Seidel, care a trăit în România, în 1938 ca profesor particular, după eliberare, profesor netitular la Universitatea din București și apoi profesor titular

la Cluj, membru al Academiei de Științe și care în 1955 s-a întors în R.D.G.⁹

Cel mai cunoscut scriitor care a emigrat în acea perioadă în România poate fi considerat austriacul Franz Theodor Csokor (1885-1969). După „Anschluss”-ul Austriei în 1938 a mers în Polonia¹⁰; la izbucnirea războiului s-a refugiat în România învecinată, unde a rămas până în 1941, pentru a emigra mai târziu mai departe în Iugoslavia.¹¹ Șocul primelor acțiuni de război din Polonia a fost prelucrat de Csokor în România într-o relatare eseistică a experiențelor, care a apărut în 1940 la Amsterdam la editura Allert de Lange: *Als Zivilist im polnischen Krieg* (Ca civil în războiul polonez). Aici, Csokor relatează energic valurile de panică din septembrie torid 1939, când Polonia nu se aștepta la un război apropiat și a fost luată cu asalt de mașinăria de război germană, numeroși refugiați apucând drumul spre râul de hotar Dnjestr. Înfrângerea rapidă a polonezilor îi apare lui Csokor ca o *moira* sumbră „care a răsplătit înspăimântător ajutorul polonez la distrugerea Cehoslovaciei din anii precedenți. Peste frontul carpatic deschis acum cu acceptul vasalilor slovaci, apucă brațul drept al cleștelui german, din nord se coborî stângul (...). Restul forțelor poloneze însă, care vroiau să se fortifice și să se adune din rezervele de est în spatele liniei Njemen-Bialowicza-Mlaștinile din Pripet-Bug-Dnjestr, a fost împrăștiat de marșul rusesc de înaintare, în 10 locuri de la Duna până la Dnjestr (...).”¹² Conform Pactului Hitler-Stalin, Polonia, abia născută în primul război, dispare din nou.

Față de Polonia, bântuită de ravagii și moarte, țara de refugiu după trecerea graniței la Salesczki, România, pare a fi idilicul paradisiac. „oameni frumoși, prietenoși din primul sat se apropie de noi; ei vin cu lapte, cu fructe, cu pâine, compasiune și dragoste, pe fețele lor prietenoase”¹³. Csokor laudă primirea nebirocratică la graniță, care, a constat numai dintr-un „control sanitar inevitabil și izolarea necesară a aceloră dintre refugiați cu obligații militare” și ajutorul spontan, deliberat al țăranilor: „Nu exista nici un serviciu de ajutor organizat, totul s-a întâmplat instinctiv dintr-o înduioșare adevărată și onestă la vederea convoiului jalnic al miilor de refugiați, de la care nu se aștepta nici un ban.”¹⁴ Textul lui Csokor constituie una dintre puținele mărturii contemporane legate de un refugiu în România. În București, autorul a încercat să-și organizeze mai departe călătoria.

stabilind contacte cu dramaturgul Ferdinand Bruckner cu care era prieten, dar a și lucrat la textele sale jurnalistice, cât și la punerea în scenă a dramei lui Bruckner, *Krankheit der Jugend*.¹⁵

În cu totul alte condiții a avut loc refugiul unui autor în devenire, care în operele sale tematizează în mod repetat deportarea evreilor din est. Edgar Hilsenrath aparține exilaților care aveau relații de rudenie cu minoritatea evreiască din România.¹⁶ El a trăit puțini ani ca adolescent în Siret, Bucovina, la bunici rememorându-i ca fiind cei mai fericiți din viața sa. Angajamentul de început dintr-o grupare sionistă s-a transformat într-un sfârșit groaznic prin deportarea în lagărul de la Moghilev-Podolsk din 1940. El s-a întors la București abia în 1944, în anul următor a plecat în Palestina. Mai târziu a plecat în Franța, de unde în 1953 a plecat mai departe în S.U.A., unde a dat o concepție literară trăirilor traumatizante în romanul *Nacht*, care inițial a fost prea puțin receptat. Cu cartea *Der Nazi und der Friseur*, cunoscută apoi și în R.F.G., autorul s-a întors în Germania unde scrie romane înrudite tematic și *Jossel Wassermanns Heimkehr*, în care Hilsenrath prezintă o fantasmagorie autobiografic-nuanțată a sângelui și a decăderii din *ștetl*-ul est-european. Ideal-tipic pentru comunitatea socială a evreilor de est este locul fictiv Pohodna din Bucovina, care de la sfârșitul Primului Război Mondial aparținea României. Povestitorul nu se fixează însă pe acest schimb politic, întrucât Pohodna se situa chiar la granița cu Prutul și în 1918 revenea Poloniei, datorită nivelării graniței. („Orășelul a fost adesea redenumit în funcție de cine era la putere. Odată erau rușii, odată polonezii, odată românii, odată turcii, odată austrieții. Dar noi îl numeam în orice caz Pohodna. De aceasta pot să-mi amintesc cu precizie.”)¹⁷ Acestui *ștetl* în care s-a născut, producătorul de mașes Jossel Wassermann din Zürich, dorește să-i lase moștenire o parte din avere, întrucât își simțea aproape sfârșitul. Era 31 august 1939, când derula avocatului său evreu și unui notar elvețian, povestea acestui loc, care simbolizează istoria comunității evreiești din Europa de Est.

De acest fenomen schematic al schimbărilor din interiorul situației complexe a exilului din România țin și nu puținii expulzați din Germania care proveneau din România. Ca țară de refugiu virtuală trebuie luată în considerare și pentru, pe atunci, celebrii autori de limbă germană, care au preferat să emigreze în S.U.A.: Valeriu Marcu și

René Fülöp-Miller. Marcu, născut în 1899 la București. a fost expulzat din România, ca tânăr marxist în timpul Primului Război Mondial, l-a cunoscut pe Lenin în Zürich, dar în 1921 părăsește „Internaționala Comunistă pentru Tineret” datorită diferențelor ideologice: el a cunoscut o evoluție politică de dreapta și a început să publice lucrări de critică literară și istorie în revistele cele mai importante din Republica de Weimar, printre care *Lenin. Dreissig Jahre Russland* (1927) și *Das grosse Kommando Scharnhorsts* (1928). În Franța, în exil *Sammlung* a lui Klaus Mann și *Neues Tage-Buch* a lui Leopold Schwarzschild se constituiau în centre de publicare ale textelor sale, clar critice la adresa comunismului. În 1934 a descoperit, cu ajutorul lucrării istorice *Die Vertreibung der Juden aus Spanien*, apărută la editura Querido din Amsterdam, tendințele paralele ale discriminării rasiale și terorizarea populației evreiești.¹⁸ Între 1940-1941, Marcu a lucrat împreună cu politicianul SPD Fritz Heine într-un program american de întrajutorare a refugiaților, organizat de Varian Fry în Marseille și care a adus în America numeroși exilați proeminenți¹⁹, în cele din urmă și pe Marcu însuși, și anume la New York, unde a și murit în anul următor. Și mai cunoscut, în perioada Republicii de Weimar, a fost jurnalistul și autorul de carte René Fülöp-Miller, care s-a născut în 1891 în Caransebeșul austro-ungar, care din 1918 urma să aparțină României, ca fiu al unui farmacist. Ajuns la literatură pe căi lăaturalnice, Fülöp-Miller a scris în anii '20 reportaje captivante care au stârnit interesul și primele best-seller popular-științifice. În ciuda contactelor cu presa transilvăneană²⁰, autorul a plecat în septembrie 1939, după o viață de aventurier în Europa, de la Oslo în America, unde în 1963 a murit.²¹

II

Nu pentru puțini refugiați, România a fost o stație de tranzit în drumul lor spre Palestina, 4 dintre cei amintiți în *Biographisches Handbuch* au emigrat pe calea apei în *Erez Israel*. Foarte puțin cercetate au rămas încă condițiile în care vapoarele supraaglomerate – din ce în ce mai amenințate de război – au înaintat de la Viena și Bratislava, pe Dunăre în jos până la vărsarea în Marea Neagră – adesea tratate ilegal și ca „zonă ex-teritorială” – și cărora nu

le-a fost permisă nici o staționare în statele învecinate. Ca niște corpuri străine, vapoarele fumeau între granițe, pe fluvii și oceane, în căutarea unui mal salvator. Destinul lor a dat naștere la acea vreme multor titluri în paginile presei mondiale, în timp ce astăzi a fost pe deplin uitat. Cazurile cele mai palpitate, precum cel al „Exodus” și refuzul de la „St.Louis” al autorităților cubaneze au arătat într-un mod spectacular cum mii de refugiați evrei au apucat în zadar drumuri nesigure în speranța salvării.

Jurnalistul H.R.Knickerbocker a constatat în numărul din iunie 1939 a *Neues Tages-Buch*, că „numai în ultimile 60 de zile, 18 vase oceanice cu 5.627 de refugiați evrei – femei, bărbați și copii – s-au înnodat în apă și, ajunși la destinație, au fost întorși din drum”.²² El face referire la soarta vasului românesc „Sandu” cu 296 de imigranți „ilegali”, care au călătorit de la Constanța în Palestina, unde au fost respinși și trimiși înapoi de administrația mandatară engleză, și care, la sosirea în Constanța, nu au fost lăsați la mal de către autoritățile române. Despre „Marmora” – un vapor grecesc cu 500 de refugiați, care a plecat din portul Mangalia înspre Palestina și despre care nu s-a știut nimic 14 zile de la îmbarcare. La 29 noiembrie 1940, *Aufbau*-l new-york-er, relatează că, 4 zile mai înainte, în Haifa la bordul vasului „Patria”, în totalitate ocupat, a avut loc o explozie gravă cu numeroase victime. La bord se găseau 1.770 de imigranți ilegali din Austria, Cehoslovacia, Ungaria și România, care au călătorit cu „Pacific” și „Milos” până la Marea Neagră, după care s-au urcat în „Patria”, dar care nu au fost lăsați la mal în Palestina.²³

La 23 octombrie 1942, *Aufbau* făcea cunoscut că „vasul românesc de 900 de tone, «Viitorul» (sic!), în drumul său din România înspre Turcia s-a scufundat în Marea Neagră”. Cei 120 de pasageri evrei au putut fi aproape în totalitate salvați. Refugiații intenționau să meargă mai departe în Palestina, după ce guvernul românesc le-a înmânat permisul de liberă trecere.”

Geneviève Pitot a prezentat în relatarea ei despre colonia de refugiați de pe Insula Mauritius din Pacific, odiseea aceluia grup de pasageri, care în 1940 plecau cu 4 vapoare de la Viena și Bratislava, pe Dunăre în jos – la bord găsim-austrieci, cehoslovaci, polonezi, așa-numiții „Danziger”, germani, ruși și 15 români.²⁴ Din Tulcea trebuia să plece împreună în Palestina pe marele vas „Atlantic”.

Această întreprindere a avut loc sub îngăduința oficială a autorităților naziste – un evreu colaborator a căpătat permisul de trecere sub drapelul cu zvastică. Înainte de Ruse, refugiații au văzut un alt vas cu refugiați. „Pentcho”: aceștia au fugit fără viză de tranzit și apoi implicit fără permis de acostare, dar rămași și fără provizii stăteau ancorați în plin curent – o adevărată *No-man`s-land*. Ajuns în Palestina, „Atlanticul” a fost respins, dar după ce s-a făcut cunoscută situația „Patriei”, au primit permisul de a merge în alt teritoriu mandatar – Insula Mauritius, înainte de Madagascar, în Oceanul Pacific. Abia în 1945 au putut să imigreze acești refugiați în Palestina.²⁵

Refugierea pe Dunăre a constituit îndeosebi după „Anschluss”-ul Austriei una din puținele căi, sporadic deschise pentru evreii est și sud-esteuropeni, această opțiune fiind luată în considerare, după izbucnirea războiului și de către evreii români. În martie 1944, „Aufbau” relatează că au fost întâlniți în Haifa 160 de evrei români, ajunși acolo după multe lovituri ale sorții: „Se găseau la bordul unui vapor, care s-a scufundat în Marea Neagră, dar au ajuns la malul turcesc cu ajutorul bărcilor de salvare”, unde au fost nevoiți să rămână un an. După aceasta au petrecut un an în Cipru, și abia după trei ani de la îmbarcare au putut păși pe pământul Palestinei.

III

Ar contrazice ideii complexe de exil cauzat de regimul național-socialist dacă tema lucrării noastre ar consta numai din enumerarea exilaților germani și austrieци și a descrierii situațiilor de refugiu și de viață, cât și a experiențelor lor literare sau de altă natură. O situație asemănătoare ar fi și în cazul în care cercetările viitoare s-ar limita doar la acest cadru, aceasta ar însemna livrarea strictă a statisticilor cu cifrele exacte ale refugiaților, formele birocratice de tratare ale guvernelor române față de refugiați, cazurile de aculturare sau alte probleme asemănătoare. Vor mai trebui încă realizate multe lucrări pe această temă, având în centru România; dar, și aici, ca în cazul oricărei țări-refugiu, este necesar a se lua în considerare premisele specifice politice, culturale, sociale și istorice în care se situa România față de Germania după 1933 (și chiar înainte), îndeosebi față de regimul național-socialist și refugiații săi, cât și față de Germania, după

izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial. Fiecare țară-refugiul își are condițiile ei specifice: și în cazul României se remarcă specificitatea în toate privințele. O deosebire decisivă față de alte țări-refugiul constă în prezența minorităților germane, cu precădere în teritoriile câștigate după 1918, Transilvania, Banatul, Bucovina și Basarabia, care dispuneau în parte de o scenă culturală variată. La aceasta se adaugă faptul că, cultura germană a fost purtată, de la sine înțeles, de către minoritatea evreiască, îndeosebi cea din Bucovina, cunoscând o înflorire extraordinară în afara identității, adesea închise a acestor „germani”. Nimicirea culturii germane de către naziști a avut loc nu numai între Saar și Nisa, ci și în Europa de Est, acolo unde, ca urmare a monarhiei austro-ungare, aceste tradiții au fost cultivate de evrei, ducând limba mai departe, urmând școli superioare în limba germană, găsindu-și modelul social în burghezia asimilată sau în programele de reformă ale mișcării moderate muncitorești-socialiste, și astfel, de la distanță, luând parte la evoluția culturală din Republica de Weimar.

Atât pentru „Volksdeutsche”, cât și pentru minoritățile evreiești din România de după 1919, trebuie evidențiate diferențierile istorice ale regiunilor: Basarabia, care până în 1917 aparținea imperiului țarist, avea abia în secolul al XIX-lea o minoritate germană de circa 80.000 de imigranți în majoritate în sate, a căror viață culturală se desfășura îndeosebi în interiorul bisericii protestante. Pentru evreii est-europeni din imperiul țarist, Basarabia devenise un centru important, întrucât se situa în interiorul raionului rusesc de sud-vest, acolo unde, regimul țarist le-a permis evreilor să se instaleze. Numărul lor a crescut în secolul al XIX-lea la 270.000 și trăiau mai ales în Chișinău (în 1903, locul unui pogrom îngrozitor) și în orașele mai mici. Datorită sărăciei care domnea și antisemitismului rusesc, și mai târziu românesc, au existat aici mulți adepți ai sionismului.²⁶ În Regat sau „Vechiul Imperiu”, adică țările nucleu ale României de înainte de 1919, Moldova și Valahia, trăiau doar 20.000 de germani, marile minorități de acolo fiind cea evreiască și cea a romilor. Celelalte regiuni ale țării aparțineau înainte de Primul Război Mondial, Austro-Ungariei. În cea mai de est „țară a coroanei” Imperiului Austro-Ungar, Bucovina, cu Cernăuțiul ca centru industrial și economic, trăiau o viață relativ stabilă și fără conflicte, germani, evrei, români, ucraineni și alte etnii.

După căderea monarhiei, încercările de românizare ale noii administrații deranjau echilibrul sensibil al societății, lucrul acesta având urmări și pentru minoritatea germană și evreiască, așa cum constata, privitor la mediul intelectual, Andrei Corbea: „După 1918, când Bucovina devenea provincie românească, poate fi stabilită clar existența a două culturi (respectiv literaturi) bucovinene de limbă germană: pe de o parte, o cultură rural-provincială, comparativă în esența ei cu profilul culturii transilvano-săsești sau banato-șvăbești și legitimată de o ideologie-rasială, din ce în ce mai mult importată din Imperiu, și pe de altă parte, o cultură burghezo-orășenesc-cosmopolită, experimentală și angajată, sincronă în tendințele ei cu noua sensibilitate estetică a modernismului, care s-a impus în literatura germană și europeană.”²⁷ În celelalte două regiuni, foste ungare, Banat și Transilvania, românii și germanii aveau statutul unor minorități discriminate. După 1918, minoritățile germane se aflau într-o situație de autoafirmare crescândă, față de români. „Sașii” transilvăneni au trăit o tradiție cu numeroase apogeuri culturale, începând cu Evul Mediu, în timp ce „șvabii” bănățeni s-au instalat la Dunăre abia în secolul al XVIII-lea. În ambele regiuni existau școli germane, ziare, edituri și teatre – după 1920 cu o tendință crescândă de aderare la mișcările „völkisch”-naționale din Germania.²⁸ Cei 190.000 de evrei din Transilvania s-au orientat îndeosebi către vest, către Ungaria, ei aveau tendințe de asimilare, în nord, hasidismul dispunea de o mai mare influență.²⁹

Aceste rădăcini istoric-eterogene ale noii mari României au cauzat reacții diferite asupra Germaniei după 1920, așa cum reiese, din ce în ce mai mult, cercetând tema minorităților germane din Europa de Sud-Est,³⁰ eliberate de îngrădirile ideologice, personale, mentale și sociale ale „politicii expulzaților” din R.F.G. Relația dintre evrei și „germani” a fost condiționată de omogenizarea minorităților germane, ivite total diferit din punct de vedere istoric, într-o identificare impusă de „Reich” ca „Auslandsdeutsche” și, după 1933, polarizată în spiritul negru al național-socialismului, după o orientare mai degrabă pluralistă de la începutul anilor '20, care poate fi remarcată în reviste culturale precum *Klingsor*, *Ziel*, *Nerv* și altele.

Partea evreiască putea negreșit să reacționeze politic ofensiv la transformările din Germania și să răspundă în toate noile

regiuni ale țării antisemitismului guvernului național-socialist cu un îndemn la boicot în fața mărfurilor din Germania. În aprilie 1933, aveau loc în Cernăuți, ce-i drept, excese antisemite, la un congres al „Gărzii de Fier” fasciste din Rădăuți „Hitlerul Bucovinei”, Edwin Landwehr agita împotriva boicotului. Tendințe național-socialiste asemănătoare existau și în Transilvania.³¹ Înstrăinarea evoluată și evoluândă a ambelor minorități din România a fost redată de mentorul de mai târziu, al poetului născut la Cernăuți, Paul Celan, Alfred Margul-Sperber într-un text datat din anii '30: după evocarea trecutului de dinainte de război, în care „germanii din Bucovina știau prea bine că ei puteau găsi în evrei aliații activi, pe care puteau conta în activitatea lor culturală”, autorul constată că, după schimbarea politică din Germania, acolo începea „era de clasării și defăimării, izgonirea din toate instituțiile și pozițiile publice și private, crearea pentru poporul, care trăia în Germania de secole și care se credea legat și unit prin destin de poporul-gazdă³², în scurt timp a unei stări-paria fără termen de comparație în istoria modernă.” Această discriminare a fost transmisă și asupra evreimii altor țări. Așa s-a ajuns în Bucovina ca „două națiuni să se înstrăineze după ce au trăit un secol în pace și înțelegere înfloritoare și care astăzi ar fi avut toate motivele să se ajute reciproc la nevoie.”³³

În ciuda premiselor sociale și politice înrăutățite, România a rămas una din puținele țări din Europa, în care exista un public vorbitor de limbă germană ce avea acces nestingherit la literatura de exil. Poetul Alfred Kittner (1906-1991), un prieten al lui Paul Celan din vremurile cernăuțiene, a schițat situația din Cernăuți înainte de 1939 într-o retrospectivă sub forma unei scrisori: „Pe vremea când în Germania, cărțile erau date spre a fi arse, România se bucura încă de binefacerile democrației. Atunci am putut să scriu nestingherit în ziarul, la care îmi aveam jobul [1932-1935 *Der Tag. Unabhängiges demokratisches Organ*; 1935-1938 *Czernowitzer Tagblatt – n.n. M.B.*] că Oskar Maria Graf a rugat să i se ardă «și» lui cărțile și a scris o glosă despre uciderea lui Erich Mühsam în lagărul de concentrare. Noi nu citeam presa nazistă, ci ne cream singuri informațiile din presa emigranților, din *Pariser Tageblatt*, din *Weltbühne*, din *Tage-Buch* a lui Schwarzschild, pe care le puteam cumpăra de la orice chioșc. Noi cumpăram și citeam *Braunbuch*, cărțile apărute la editura Malik. Noile

aparitii de la editurile Querido. Allert und Lange (!) și celelalte edituri ale emigranților umpleau vitrinele librăriilor. Citeam Kafka, cărțile familiei Mann, celor doi Zweig, Toller, Joseph Roth, Werfel, Döblin, toate cărțile care au fost arse și îndepărtate din librării și biblioteci în Germania nazistă. Așa era situația în „încă” democratica Românie. Procesul decisiv de împânzire a fascismului în țară, interzicerea, respectiv suspendarea atât a presei democratice, cât și a celei burgheze, dar și socialiste, au urmat abia în 1939 – ne-a mai fost îngăduită o pauză de respiro de câțiva ani în România și mișcările fasciste din România, «Garda de Fier» s-au îngrijit puțin de literatura germană [...]. Numai că, alături de presa emigranților, mai putea fi cumpărată și presa nazistă a lui Göbbels și Rosenberg și cărțile lui Dwinger, Vesper și ale bardzilor naziști.”³⁴

O cercetare a presei cernăuțiene și a recepției literaturii de exil întreprinsă de Michael Astner³⁵ arată la fel, că și în perioada dintre cele două războaie mondiale până la începutul guvernului Goga-Cuza, peisajul presei de limbă germană încă înfloritor, furniza un reflector de producție literară unic, în peisajul european de exil. Ziare precum *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, *Czernowitzer Morgenblatt*, *Der Tag*, *Vorwärts* tipăreau pe lângă recenzii la numeroase noi apariții ale autorilor de exil, articole despre soarta intelectualilor refugiați, interviuri, printre care cel cu Arnold Zweig, Max Brod, Roda Roda, texte ale lui Emil Ludwig, Max Brod, Leonhard Frank, B. Traven și alții, relatări despre conflictul dintre Thomas Mann și naziști și altele.

De asemenea, ziarele românești, mai ales din București, își informau cititorii cu teme și texte asemănătoare despre literatura de exil de limbă germană. Horst Fassel numește un șir de articole românești care fac referire la literatura germană de exil și de articole din ziare în limba maghiară din Timișoara și Cluj sau din social-democratul *Neue Zeitung*.³⁶ O cercetare mai cuprinzătoare a acestor texte, ar ține de un deziderat evident, mai ales dacă s-ar lua în considerare o teză care spune că „în literatura de limbă germană din Transilvania, abia dacă exista o literatură categorică de rezistență între anii 1933 și 1944. [...]”³⁷ În Bucovina, dimpotrivă poate fi dovedită încercarea prezentării producției lirice a autorilor evrei de pe acest tărâm literar – planul dus mai departe de către Sperber, Kittner, Rose Ausländer și alții într-o antologie cu titlul *Die Buche* (Fagul) și cu

variantele de subtitlul *Eine Anthologie deutschsprachiger Judendichtung aus der Bukowina*, respectiv *Eine Anthologie jüdischer Dichtung aus der Bukowina*, ne face să sesizăm existența acestei culturi germane specifice, care trebuie înțeleasă ca fiind în exil, alăturându-se însă culturii germane și române. Pe baza materialelor din „Muzeul Literaturii Române” din București, mai ales a moștenirii literare lăsate de Alfred Margul-Sperber, George Guțu³⁸ a făcut cunoscute detalii despre acest proiect pregătit de-a lungul mai multor ani, și care în final, a eșuat la Berlin în 1937 datorită refuzului editurii Schocken, găsindu-și însă un îndepărtat ecou după moartea lui Alfred Kittner în volumul *Versunkene Dichtung der Bukowina. Eine Anthologie deutschsprachiger Lyrik*, scos de Amy Colin.³⁹ Aproape toți autorii numiți în *Die Buche* fac parte dintre cei prizoniți, exilul lor s-a transformat adesea într-o „pierdere fără urmă”, nu numai din punct de vedere literar.

IV

Când a izbucnit cel de-al Doilea Război Mondial, România se găsea sub dominația regimului autoritar a regelui Carol al II-lea, care, în 1938 a pus capăt printr-un puci politicii guvernului Goga-Cuza, pentru a suspenda subminarea statului de către „Garda de Fier” – ce-i drept prin abrogarea drepturilor democratice și fără a putea opri tendințele pro-fasciste care se arătau prin asasinat și atacuri. Mai întâi, România a urmat un curs al neutralității și a căutat să obțină pentru aceasta sprijinul Franței și Marii Britanii. Csokor lăuda după refugiul său din Polonia, atitudinea regelui „care, în ciuda tuturor ademenirilor, nu s-a lăsat implicat în lichidarea Cehiei precum Polonia, care mai târziu se căia îngrozitor, și care cu aceeași prudență a încercat să se țină la distanță de războiul ce tocmai se desfășura.”⁴⁰

Această politică a avut consecințele unor mari tensiuni cu Uniunea Sovietică, care în 1940 cerea ultimativ și reușea separarea Basarabiei și Bucovinei (conform acordului-anexă secret a pactului Hitler-Stalin). În ciuda noilor orientări ale României către politica lui Hitler, în august a urmat prin „Zweiten Wiener Schiedsspruch” alăturarea Transilvaniei de Nord la Ungaria, guvernată dictatorial de Horthy, fapt care l-a făcut pe Carol al II-lea să-l numească pe generalul

Ion Antonescu prim-ministru și care să abdice în favoarea prințului neexperimentat Mihai. Cu aceasta începea alianța fatală dintre România și Germania lui Hitler care a durat până în 1944.

Preluarea Bucovinei de Nord și a Basarabiei de către Uniunea Sovietică a secerat aproape viața comunității evreiești. Întrucât, un număr mare a reprezentanților ei a fost deportat în Siberia.⁴¹ Anul de dominație sovietică s-a încheiat cu recucerirea de către trupele românești a teritoriilor, atunci când au participat la asaltul german asupra Uniunii Sovietice, și când împreună cu soldații germani și comandourile speciale au comis ororile *românești* ale holocaustului, în regiunile Bucovina, Ucraina de Sud, Basarabia și Transnistria.

La sfârșitul lui iunie 1941, când începea războiul împotriva Uniunii Sovietice, s-a ajuns în orașul Iași din Moldova (deci în „Vechiul Regat”) la înscenarea unui pogrom îngrozitor, logistic sprijinit de către germani, în care, au căzut victimă pe parcursul a câtorva zile, mii de cetățeni evrei ai acestui „cel de-al cincilea oraș al evreimii”.⁴² Henry L. Eaton a arătat într-o analiză recentă⁴³ că evacuarea Bucovinei și a Basarabiei și uciderea evreilor așa-ziși sau reali simpatizanți ai Uniunii Sovietice sau ai marxismului s-au desfășurat simultan. Până la anihilarea rebeliunii „Gărzii de Fier” în ianuarie 1941 de către Antonescu, aceasta s-a dovedit răspunzătoare de intervențiile abuzive, printre care pogromul de la București și împrejurimi cu peste 130 de victime.⁴⁴ Victime ale Pogromului de la Iași au fost și miile de evrei îngrămădiți în vagoanele pentru vite și transportați la mari distanțe, zile întregi într-o zăpușeală apăsătoare.⁴⁵

În ceea ce privește persecuția și terorizarea evreimii românești în întregime, trebuie avute în vedere din nou, diferitele substraturi istorice ale regiunilor recâștigate după 1918: În „Vechiul Regat”, când la putere se afla Antonescu, privarea de drepturi și terorizarea țineau de un program de colaborare cu naștii, putând fi contracarate doar în cazuri izolate cu ajutorul unei birocrății corupte și, constituindu-se într-un instrument al Guvernului, instrument corespunzător evoluțiilor politice, care au condus la abandonarea deportărilor și exercitarea unor influențe pozitive la negocierile cu aliații, după înfrângerea puterilor axei. Cu totul altfel s-a procedat în cazul evreilor din Bucovina și Basarabia, care sub masca meschină a imputării colaborării cu sovieticii și a atitudinii antiromânești, au plătit cu prețul

exterminării. Evreimea din nordul Transilvaniei, care a fost alipită Ungariei în 1940, a căzut victimă aproape în întregime transportului german de exterminare cu destinația Polonia. În timp ce evreii din sudul Transilvaniei, care a rămas teritoriu românesc, au fost cruțați.

O mare parte a holocaustului din Ucraina a constat din comunitățile nordice și estice românești. Destinația deportării celor care au supraviețuit primului masacu a fost Transnistria, teritoriul dintre Dnjestr și Bug, care a fost pus sub administrația română în acordul de la Tighina.⁴⁶ Evreii deportați din Bucovina și Basarabia, care au supraviețuit transportului cu trenul, au fost supuși diferitelor grade de muncă silnică și teroare. Rău famate sunt lagărele de la Wapniarka, Moghilew-Podolsk, Cariera de Piatră, Mihailovka; în ultimul au murit părinții lui Paul Celan, la Moghilew a fost dus Edgar Hilsenrath împreună cu familia. În alte localități exista posibilitatea de a lucra timp îndelungat în fermele de stat, și în felul acesta, cu mult noroc, de a supraviețui. Multe lucruri depindeau de omenia sau lipsa de omenie a conducerii lagărului, de întâmplarea de a nu cădea în mâinile comandourilor germane speciale, germanilor naționaliști sau țăranilor ucraineni... Prin împușcare, îmbolnăviri, înfometare sau muncă silnică, în Transnistria au murit peste 200.000 de oameni.⁴⁷

Între timp există o serie întreagă de relatări tipărite ale martorilor oculari, supraviețuitori ai acestor deportări în Transnistria. Mai întâi au fost reconstituite câmpurile de cercetare ale literaturii de limbă germană din Cernăuți⁴⁸, cu reprezentanții ei, Paul Celan, Rose Ausländer, Immanuel Weißglas, Moses Rosenkranz, Selma Meerbaum-Eisinger, Alfred Gong și mulți alții, pe care literatura îi reconstruiește ca aspecte individuale ale acestei lirici, văzute ca reflecții ale acestor crime. Poeziile Selmei Meerbaum-Eisinger, care a murit de tifos în lagărul de la Mihailovka, au fost salvate de către prieteni, după multe încercări și trimise în Israel, fiind publicate în Germania Federală⁴⁹ în 1980. Volumul de poezii a lui Immanuel Weißglas, *Kariera am Bug* a apărut la București⁵⁰, la scurt timp după război, mai târziu și un volum de poezii al lui Alfred Kittner.⁵¹ Opera lui Paul Celan, cel care a supraviețuit muncii silnice și ghetoului din Cernăuți, este traumatizată de experiența holocaustului și impregnată de amintirea părinților morți la Bug.⁵² Alfred Gong a publicat în anii '60 două volume de poezii, *Gras und Omega* și *Manifest Alpha*, cu

multe trimiteri la diferite nivele ale existenței sale în exil⁵³. În anii '50, au apărut în R.D.G. și Israel primele publicații, ale lui Peter Duhr și Arthur Daghani.⁵⁴

Mult timp, cea mai completă prezentare a *shoah*-ului din România a rămas *Cartea Neagră (Schwarzbuch)* a lui Matatias Carp, care după apariție a fost interzisă de regimul stalinist, instituit între timp și necunoscând o nouă ediție în timpul comunismului. Abia o dată cu lucrările din anii '90 ale lui Jean Ancel au fost reliefați și aduși la cunoștința publicului românesc, numeroși noi factori în legătură cu sfera participării statului lui Antonescu la *shoah*⁵⁵. În contextul unui nou interes și în vest față de realitățile *shoah*-ului și participarea armatelor și administrațiilor germane și est-europene la uciderea în masă, au apărut după căderea zidului în 1989 mai multe relatări ale martorilor oculari. De remarcat este, îndeosebi, seria sociologului din Konstanz, Germania, Erhard Roy Wiehn, *Shoah&Judaica*, în care sunt prezentate în mai multe volume, destinele evreilor români. Sonja Palty relatează despre evreii bucureșteni din lagărele Golta, Alexandrowka, Bogdanowka, Wigoda de la malul lui Dnjestr și Bug⁵⁶, Mirijam Korber despre șederea în Djurin în nordul Transnistriei⁵⁷, Matei Gall despre lagărul Wapniarka⁵⁸, de la Klara Schächter provine o scrisoare din Transnistria din anul 1943⁵⁹. Acestor volume le-au fost atașate ca anexă, pe lângă relatări ale martorilor oculari, alte informații sub formă de scurte prezentări, hărți, reproduceri din documente, citate și altele. În afară de acestea, în moștenirea literară lăsată de Alfred Kittner, s-a găsit un text a lui Isak Weißglas, tatăl poetului Immanuel Weißglas, despre șederea în lagărul Cariera, care a fost publicat de către „Literaturhaus Berlin”⁶⁰. Din lagărul Djurin s-au obținut relatări ale lui Wolf Rosenstock⁶¹, din Wapniarka, cele ale lui Nathan Simon.⁶² Diferitele texte arată gama largă a experiențelor celor deportați și a modelelor de comportament ale supraveghetorilor de lagăr – de la moartea deplorabilă, ca urmare a tifosului sau uciderea la întâmplare de către supraveghetorii germani, români sau ucraineni, sau supraviețuirea și munca într-o așa-numită „colonie evreiască” care a fost ferită pe cât posibil de intervențiile abuzive.⁶³

Un rol important în supraviețuirea deportaților l-au jucat și încercările instituțiilor românești evreiești din București de a influența administrația și unii politicieni. Întrucât, un motiv principal de

persecuție îl constituia privarea cetățenilor evrei, s-a reușit mereu prin colectarea de bani de la cei rămași în România să se sprijine deportații, câteodată s-a reușit chiar eliberarea lor. Alexandru Șafran, tânărul rabin-șef al României, a reușit cu ajutorul catolicului Nuntius Cassulo și a ambasadorului elvet, René de Weck să suspende în toamna lui 1942 transporturile impuse de germani înspre Polonia.⁶⁴ De asemenea, deportările din Cernăuți au fost stopate un timp datorită intervenției mitropolitului ortodox de acolo. (Ele au fost reluate în vara lui 1942.) La fel ca alți autori, Șafran scoate în evidență ambivalența demersului românesc: „România se găsea în același timp, de fapt în anarhie și într-o stare de asediu, astfel încât autoritățile locale se simțeau libere în a lua unele măsuri.”⁶⁵ Astfel, în București, pe lângă pogromul din 1941 și deportări, au fost practicate ca forme mai blânde ale privării de drepturi și terorizare, munca silnică pentru construcția de străzi, pentru dezăpezit și altele, care, oricând se puteau transforma în deportări care să le pună viața în pericol.⁶⁶ Dintre măsurile în vederea „românizării” au făcut parte și eliberările din funcțiile înalte, preluarea firmelor evreiești de către români (la firmele evreilor germani din România, noii proprietari erau, începând cu 1933, în majoritate sași din Transilvania⁶⁷), eliminarea din serviciul militar, etc.⁶⁸ Trebuie însă spus că în București, nu s-a mai purtat „steaua de evreu”, care era un ordin strict în alte regiuni ale țării sau în Transnistria.⁶⁹

După înfrângerea Stalingradului în februarie 1943, schimbările generale față de partenerul german de alianță, erau evidente și în ceea ce privește deportările: transporturile evreilor români planificate ca moarte sigură în Lublin, acolo unde – după cum prevedeau naziștii – „partea capabilă de muncă va fi pusă la muncă, conform cu capacitățile de lucru, restul va fi suspus unui tratament special”⁷⁰, au fost târăgănite, după care amânate definitiv. Și propunerea președintelui Consiliului Evreiesc, Wilhelm Fildermann, de a li se permite să emigreze celor 5.000 de copii orfani deportați în Transnistria, a fost aprobată, în ciuda obstrucțiilor germane.⁷¹ Grupuri mai mici au obținut aprobarea de a pleca, evreilor ungari refugiați li s-a permis tranzitul, Crucea Roșie a putut pregăti vapoare pentru a pleca în Turcia (vezi mai sus capitoul II). Sonia Palty s-a putut întoarce în 1943 împreună cu părinții într-un București devenit străin – după 14 luni petrecute în Transnistria. Mirjam Korber și-a revăzut orașul natal

Câmpulung din sudul Bucovinei abia în aprilie-mai 1944 după doi ani și jumătate. Isak Weißglas și familia sa au întâlnit Armata Roșie în primăvara lui 1944 în Cernăuți.

La 23 august 1944, mareșalul Antonescu a fost luat cu asalt de regele Mihai, două zile mai târziu i-a fost declarat război Germaniei, la 12 septembrie, după pătrunderea trupelor rusești, s-a semnat un acord de pace cu aliații, iar Antonescu a fost executat după un proces în care a fost acuzat ca fiind criminal de război.

V

Urmările exilului și ale holocaustului se recunosc nu numai în biografiile celor în cauză, ci ele se regăsesc și în România, după 1945, până în 1990, acoperite și deformate de societatea închisă a erei comuniste (și parțial chiar în prezent). Câțiva emigranți în România au ocupat poziții în universități și în viața culturală (Langfelder, Seidel), evreii comuniști au aparținut la început nomenclurii (Ana Pauker, Matei Gall, Walter Roman).⁷² Minoritățile germane, după răzburarea comuniștilor (deportarea în Siberia și în stepa românească, Bărăgan, procese publice înscenate, expropieri) au încercat să se împace cu regimul, să obțină o oarecare independență, cu restricția de a nu tematiza discriminările, propriul rol în timpul războiului și participarea la holocaust. Întreruperile din unele biografii erau surprinzătoare. Alfred Margul-Sperber și Gerty Rath își pun lirica de după 1950 în slujba preamăririi celor noi veniți la putere⁷³, Robert Reiter din Timișoara, la început anarhist, apoi social-democrat și scurt timp comunist, în perioada interbelică, până în 1940 redactor la *Banater deutsche Zeitung*, publică după 1950 poezii-omagiu la adresa lui Ceaușescu și Stalin, sub pseudonimul Franz Liebhardt. Holocaustul „mut” nu-și găsea, în aceste condiții, popularizarea în afara regulilor oficiale ale discursului de partid, iar discuțiile despre implicarea și responsabilitatea⁷⁴ românilor și a minorității germane nu-și puteau avea locul de discuție.

La sfârșitul războiului, prin revenirea deportaților și a numeroși refugiați, România era unul din cele mai mari centre evreiești din Europa⁷⁵, în timp ce astăzi aici mai trăiesc câteva zeci de mii de evrei, în special bătrâni. În timpul comunismului, majoritatea

supraviețuitorilor au părăsit România plecând în Israel, Canada sau S.U.A. Pierderile culturale, lăsate de holocaust, în România nu au fost studiate până acum, întrucât conservatorismul tradițional al societății românești subapreciază contribuțiile evreiești la modernism. Dimpotrivă, autori, precum Mircea Eliade sau Emil Cioran, care din punct de vedere ideologic, erau de partea „Gărzii de Fier“, sunt mult mai mult apreciați în România. Un document semnificativ al disputei intelectuale cu ideile celor doi, îl constituie jurnalul lui Mihail Sebastian, care în perioada interbelică, la fel ca prietenul său, Eliade, era adept al profesorului de filosofie Nae Ionescu, la al cărui comportament antisemit, a reacționat, îndepărtându-se și izolându-se.⁷⁶ S-a uitat cu desăvârșire că autori și intelectuali precum Elie Wiesel, Norman Manea și Aharon Appelfeld provin din România și, copii fiind, au cunoscut persecuțiile naziștilor și trupelor lui Antonescu. Norman Manea, ale cărui lucrări au fost publicate și în Germania, a venit în Transnistria, ca și copil de evreu din Bucovina, a supraviețuit și a emigrat, în anul 1987, în Germania datorită represiunilor comuniste și a cenzurii; astăzi predă la *Bard University* în S.U.A.⁷⁷

Rolul mareșalului Antonescu este uitat și de către o parte a societății, care vrea să-i reabiliteze imaginea de „mare om de stat și patriot“⁷⁸, în timp ce cercetările istorice tind a-i subscrie un rol central în exterminarea evreimii central-europene⁷⁹.

Abordarea intensivă a diferitelor fețe ale României, ca țară de refugiu salvatoare și participantă la exterminarea evreilor din est, permite să se întrevadă că rememorarea trecutului va avea o importanță decisivă pentru viitorul Europei de Est.

Traducere de Oana CHERTIC

NOTE

¹ Claus-Dieter Krohn, Patrick zur Mühlen, Gerhard Paul și Lutz Winckler (ed.): *Handbuch der deutschsprachigen Emigration 1933-1945*. Darmstadt, 1998.

² Vezi despre Polonia, Marek Andrzejewski: „Zur deutschsprachigen Emigration in Polen 1933 bis 1939“ în: *Jahrbuch für Exilforschung*. Bd. 18 (2000), pp. 138-156.

³ Michael Heinen: *Legiunea Arhanghelului Mihail*. București, Humanitas, 1999.

⁴ Vezi Karl Stackmann: „Hans Neumann 10 April 1903 – 9 Februar 1990“ în: *Jahrbuch der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen*. Göttingen, 1991, pp. 176-207.

⁵ Herbert Strauss și Werner Röder (ed.): *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933*. 3 vol. München-New York ș.a. 1983, vol. III, register, p. 107. Vezi și Horst Helge Fassel: „Die Beschäftigung mit der deutschen Exilliteratur im Vorkriegsrumänien. Voraussetzungen und Forschungsmöglichkeiten“ în: *Exil 1* (1981) H. 1, pp. 41-48 și Fassel: „Mythos und Pamphlet. Die Distanz zur Wirklichkeit in der Exilliteratur“ în: *Exil 2* (1982) H. 2, pp. 48-59.

⁶ Despre Rath vezi Amy Colin și Alfred Kittner (ed.): *Versunkene Dichtung der Bukowina. Eine Anthologie deutschsprachiger Lyrik*. München, 1994, p. 391.

⁷ Vezi Dan Prodan: „Franz Babinger și Nicolae Iorga. Corespondență“ în: „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»“ XXXVI (1999), pp. 171-202.

⁸ Vezi Gerhard Grimm despre istoria catedrei din München în: Erwin Oberländer (ed.) *Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz (1945-1990)*. Stuttgart, 1992, pp. 179-189.

⁹ El a publicat împreună cu Ingeborg Seidel-Sloty: *Sprachwandel im Dritten Reich: eine kritische Untersuchung faschistischer Einflüsse*. Halle/Saale, 1961. ambii au publicat în România deja în anii '40.

¹⁰ Adrzejewski: „Emigration in Polen” (nota 2), pp. 139, 142, 145. Csokor a protestat energic la congresul P.E.N.-ului austriac împotriva arderii cărților de către național-socialiști.

¹¹ Franz Theodor Csokor: *Zeuge einer Zeit. Briefe aus dem Exil 1939-1940*. München-Wien, 1964.

¹² Franz Theodor Csokor: *Als Zivilist im polnischen Krieg*. Amsterdam 1940, p. 103.

¹³ *Ibid.*, p. 91.

¹⁴ *Ibid.*, p. 93s.

¹⁵ Andrei Corbea: „Din nou despre exilul bucureștean al lui Franz Th. Csokor” în: Andrei Corbea și Octavian Nicolae (ed.): *Interferențe culturale româno-germane*. Iași 1986, pp. 178-187.

¹⁶ Și unchiul din Leipzig a lui Paul Celan a plecat în 1933 la București, unde a fost vizitat de mai multe ori de poet.

¹⁷ Edgar Hilsenrath: *Jossel Wassermanns Heimkehr*. München-Zürich, 1993, p.48.

¹⁸ Vezi Andrei Corbea: „Ein deutscher Publizist rumänischer Herkunft: Valeriu Marcu” în: Klaus Heitmann (ed.): *Rumänisch-deutsche Interferenzen*. Heidelberg, 1986, pp. 163-184.

¹⁹ Varian Fry: *Auslieferung auf Verlangen. Die Rettung deutscher Emigranten in Marseille 1940/41*. München-Wien, 1986.

²⁰ Scrisori ale lui Fülöp-Miller, tipărite de Horst Fassel: „Der Nachlass von René Philipp Müller (Ps. Fülöp-Miller) in der Bayerischen Staatsbibliothek München” în: Corbea/Nicolae (ed.) *Interferențe culturale* (nota 15), pp. 172-177.

²¹ Vezi Rolf Bulang: „René Fülöp-Miller – eine biographische Skizze” în: Markus Bauer (ed.) *Zum Thema Mitteleuropa. Sprache und Literatur im Kontext*. Iași-Konstanz 2000, pp. 189-219.

²² H.R. Knickerbocker: „Die durch die Meere irren” în: *Das Neue Tage-Buch* 7 (1939), H. 27, pp. 636-638.

²³ Erich Gershon Steiner: *Die Geschichte der „Patria”*. Tel Aviv 1973; Wolfgang Benz: „Illegale Einwanderung in Palästina” în: „Exilforschung” 19 (2001) (Jüdische Emigration), pp. 128-144.

²⁴ Geneviève Pitot: *The Mauritian Shekel. The Story of the Jewish Detainees in Mauritius 1940-1945*. Port Louis/Mauritius 1998 și Ronald Friedmann: *Exil auf Mauritius 1940 bis 1945. Das Schicksal emigrierter Juden*. Berlin, 1998, pp. 36-74.

²⁵ Vezi Alice Schwarz-Gardos: *Von Wien nach Tel Aviv. Lebensweg einer Journalistin*. Gerlingen 1991 și Ingrid Wiltmann: *Nur Ewigkeit ist kein Exil. Lebensgeschichten aus Israel*. Möhlin-Villingen, 1997.

²⁶ Hildrun Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1938)*. München 1996; Jean Ancel: Einführung în: Alexandre Safran: „Den Flammen entrissen“. *Die jüdische Gemeinde in Rumänien 1933-1947. Erinnerungen*. Tübingen-Basel 1996, p. 22; Horst Fassel: „Deutsch-rumänische Kulturbeziehungen in der Zwischenkriegszeit. Allgemeine Voraussetzungen und regionale Besonderheiten“ în: Peter Motzan, Stefan Sienerth (ed.): *Deutsche Regionalliteraturen in Rumänien (1918-1944). Positionsbestimmungen, Forschungswege, Fallstudien*. München, 1997, pp. 69-93.

²⁷ Andrei Corbea: „Sprach- und Raumgrenzen als Komponenten der kulturellen Produktivität“ în: Andrei Corbea, Michael Astner (ed.): *Kulturlandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918*. Iași, 1990, pp. 7-17.

²⁸ Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* (nota 26), cap. 8 și 9; Stefan Sienerth: „Künstlerisches Selbstverständnis und Zugehörigkeitsdilemma deutscher Schriftsteller in Rumänien während der Zwischenkriegszeit“ în: *Deutsche Regionalliteraturen* (nota 26), pp. 95-116.

²⁹ Ancel: Einführung (nota 26), p. 24.

³⁰ Vezi Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* (nota 26), Sienerth: „Künstlerisches Selbstverständnis“ (nota 26).

³¹ Vezi Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* (nota 26), cap. 9-13.

³² Alfred Margul-Sperber: „Deutsche und Juden in der Bukowina. Eine Weihnachtsbetrachtung. (Typoskript)“. Tipărit în: Ernest Wichner, Harald Wieser (ed.): *In der Sprache der Mörder. Eine Literatur aus Czernowitz, Bukowina*. Berlin, 1995, pp. 110-115.

³³ *Ibid.*, p. 115.

³⁴ Scrisoarea lui Alfred Kittner, din 17.03.1983 către Edita Koch, tipărită în: Wichner, Wiesner (ed.) *In der Sprache der Mörder* (nota 32), p. 109.

³⁵ Michael Astner: „Die Czernowitzer Presse aus der Spiegelsicht der Exilrezeption“ în: *Kulturlandschaft Bukowina* (nota 27), pp. 221-228.

³⁶ Horst Fassel: „Exilschrifttum als Nationalliteratur“ în: *Rumänisch-deutsche Interferenzen* (nota 18), pp. 210-214.

³⁷ Sienerth: „Künstlerisches Selbstverständnis“ (nota 28), p. 116.

³⁸ George Guțu: „Die Buche – Zur Geschichte einer Anthologie“ în: *Deutsche Regionalliteraturen* (nota 26), pp. 149-175 și alte documente în: *In der Sprache der Mörder* (nota 32), pp. 179-219.

³⁹ *Versunkene Dichtung der Bukowina* (nota 6).

⁴⁰ Csokor: *Als Zivilist im polnischen Krieg* (nota 12), p. 93.

⁴¹ Vezi Israel Chalfen: *Paul Celan. Eine Biographie seiner Jugend*. Frankfurt/Main, 1979, p. 113; Andrei Hoișie: „Zur Geschichte der Juden in der Bukowina“ în: Mirjam Korber: *Deportiert. Jüdische Überlebensschicksale aus Rumänien 1941-1944. Ein Tagebuch*. Trad. și pref. Andrei Hoișie. Ed. Erhard Roy Wiehn. Konstanz, 1993, pp. 13-26.

⁴² Vezi Matatias Carp: *Cartea Neagră. Suferințele evreilor din România 1940-1944*. Cu o prefață de Dr. Alexandru Șafran. Șef-rabin al Cultului Mosaic din România. 3 vol. (vol I: *Legionarii și Rebeliunea*. București 1946; vol II. – A [!]: *Pogromul de la Iași*. București 1948; vol III.: *Transnistria*. București, 1947).

⁴³ Henry L. Eaton: „The Massacre of Jassy 1941“ în: Korber: *Deportiert* (nota 41), anexă pp. 127-157.

⁴⁴ Vezi F. Brunea-Fox: *Orașul Măcelului. Jurnalul rebeliunii și al crimelor legionare*. (1944). București, 1997.

⁴⁵ Vezi Israel Gutman (ed.): *Enzyklopädie des Holocaust. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden*. Ed. ediția germană Eberhard Jäckel, Peter Longerich, Julius H. Schoeps. Vol. II, R-H. Berlin s.a.

⁴⁶ Tipărit în: Sonja Palty: *Jenseits des Dnjestr. Jüdische Deportationsschicksale aus Bukarest in Transnistrien 1942-1943*. (Ed. română: *Evrei, treceți Nistrul. Însemnări din deportare*. București,

1980 și 1992) Trad. Olga Stănescu. Konstanz, 1995, anexă pp. 212-216.

⁴⁷ Vezi Jean Ancel: *Transnistria*, 3 vol., București, 1998 și Krista Zach: „Rumänien“ în: Wolfgang Benz (ed.): *Dimensionen des Völkermords. Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus*. München 1991, p. 381-409; vezi Mircea Ionescu: „Transnistrien, das Reich des Todes: neuere Forschungen zum Holocaust in Rumänien“ în: *Neue Zürcher Zeitung*, 6 noiembrie 1999.

⁴⁸ Vezi bibliografia lui Erich Beck: *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina 1976-1990. Mit Nachträgen zu den Jahren 1966-1975*. Wiesbaden, 1999.

⁴⁹ Selma Meerbaum-Eisinger: *Ich bin in Sehnsucht gehüllt. Gedichte eines jüdischen Mädchens an seinen Freund*. Ed. și pref. Jürgen Serke. Hamburg, 1980.

⁵⁰ Immanuel Weissglas: *Kariera am Bug*. București, 1947.

⁵¹ Alfred Kittner: *Hungermarsch und Stacheldraht. Verse von Trotz und Zuversicht*. Prefață Alfred Margul-Sperber. București, 1956.

⁵² Vezi Andrei Corbea-Hoișie: *Celan, der Emigrant*. Bonn, 2000 și *Paul Celan. Biographie und Interpretation*. Ed. Andrei Corbea-Hoișie. Iași-Konstanz-Paris, 2000.

⁵³ Alfred Gong: *Gras und Omega*. Heidelberg, 1960; *Manifest Alpha*. Wien 1961. *Early Poems. A Selection from the Years 1941-1945*. Ed Jerry Glenn, Joachim Hermann, Rebecca S. Rodgers. Columbia/South Carolina, 1987.

⁵⁴ Peter Duhr: *Inferno*. Berlin 1956; Arthur Daghani: *Laßt mich leben*. Pref. și trad. Siegfried Rosenzweig. Tel Aviv, 1960.

⁵⁵ Jean Ancel: *Transnistria* (nota 47) și Jean Ancel: *Documents concerning the fate of Romanian Jewry during the Holocaust*. 12 vol. Jerusalem, 1986.

⁵⁶ Palty: *Jenseits des Dnjestr* (nota 46).

⁵⁷ Korber: *Deportiert* (nota 41).

⁵⁸ Matei Gall: *Finsternis Durch Gefängnisse, das KZ Wapniarka, Massaker und den Kommunismus. Ein Lebenslauf in Rumänien 1920-1990*. Konstanz, 1999.

⁵⁹ Klara Schächter: *Was ich hob durchgelebt Was ich durchgemacht habe. Briefe einer Jüdin aus der Bukowina, verfasst in Transnistrien*. Idiș și germană, trad. și prefață Othmar Andrée. Konstanz, 1996.

⁶⁰ Isak Weißglas: *Steinbruch am Bug. Bericht einer Deportation nach Transnistrien*. Cu un articol al lui Wolfgang Benz. Ed. Ernest Wichner și Herbert Wiesner. Berlin, 1995.

⁶¹ Vezi Wolf Rosenstock: „Die Chronik von Dschurin. Aufzeichnungen aus einem rumänisch-deutschen Lager“ în: Dachauer Hefte 5 (1989), pp. 40-86.

⁶² Nathan Simon: „auf allen Vieren werdet ihr hinaus kriechen!“ *Ein Zeugenbericht aus dem KZ Wapniarka*. Berlin, 1994.

⁶³ Vezi Korber: *Deportiert* (nota 41), pp. 91-92.

⁶⁴ Vezi Andreas Hillgruber: *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938-1944*. Wiesbaden 1965, și parțial tipărit în: Korber: *Deportiert* (nota 41), anexă p. 227.

⁶⁵ Șafran: *Den Flammen entrissen* (nota 26), p. 66.

⁶⁶ Palty: *Jenseits des Dnjestr* (nota 46), pp. 26-35.

⁶⁷ Vezi Hillgruber: *Hitler...* (nota 64), p. 353, nota 4.

⁶⁸ Carp: *Cartea neagră* (nota 42), vol. I.

⁶⁹ Vezi Korber: *Deportiert* (nota 41), p. 211.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 246.

⁷¹ Vezi Palty: *Jenseits des Dnjestr* (nota 46), anexă pp. 225-227.

⁷² Despre Ana Pauker vezi Șafran: „*Den Flammen entrissen*“ (nota 26) și Marcel Pauker: *Ein Lebenslauf- Jüdisches Schicksal in Rumänien 1896-1936*. Konstanz, 1999; despre Gall *Finsternis* (nota 58).

⁷³ William Totok: „Literatur und Personenkult in Rumänien“ în: Wilhelm Solms (ed.): *Nachruf auf die rumäniendeutsche Literatur*. Marburg, 1990, pp. 93-115.

⁷⁴ Vezi Hans Werner Schuster: „Rumäniendeutsche in der Waffen-SS“ în: *Südostdeutsche Vierteljahrsblätter* 2 (1987), pp. 147-151.

⁷⁵ Vezi Șafran: „*Den Flammen entrissen*“ (nota 26), p. 145.

⁷⁶ Mihail Sebastian (i.e. Iosif Hechter): *Jurnalul 1935-1944*. București, 1996.

⁷⁷ Vezi cartea lui Norman Manea despre deportare și exil *Casa melcului*. București, 1999.

⁷⁸ Vezi Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik, website: home.t-online.de/home/totok/viktor.htm

⁷⁹ Vezi Neue Zürcher Zeitung 6 noiembrie 1999 (nota 47) și Mariana Hausleitner, Brigitte Mihok (ed.): Rumänien und der Holocaust. Berlin, 2001.

UN PROTECTOR AL EVREILOR: OFIȚERUL ROMÂN I.D. POPESCU

Dimitrie OLENICI

În anii grei ai celui de al II-lea război mondial, când tăvălugul nenorocirilor s-a rostogolit peste țări și popoare, au existat și oameni lucizi, care, ignorând împrejurări critice, dispoziții sau ordine aberante, și periclitându-și adeseori propriul statut conferit prin natura funcțiilor deținute, și-au păstrat uzul rațiunii și au făcut mult bine semenilor lor aflați în dificultate.

Unul dintre aceștia a fost un distins ofițer al Armatei române, căpitanul I.D. Popescu, născut la 21 iunie 1914, în comuna Horodnicul de Jos din județul Suceava și stins din viață la 5 februarie 1988, în orașul Rădăuți.

De mic copil a cunoscut greutățile vieții, rămânând orfan de tată, care s-a pierdut în primul război mondial pe frontul din Italia. Din cauza dificultăților materiale, o parte a copilăriei și-a petrecut-o la bunici, alături de cei 11 frați ai mamei sale, lucrând ca argat la un vecin mai înstărit. După terminarea celor patru clase primare la școala din sat, mama lui a făcut eforturi deosebite pentru a-l purta la liceul din Coțmani.

După bacalaureat s-a înscris și a urmat Facultatea de Drept din București, îndeplinind pe parcursul studiilor funcția de președinte al Asociației studenților orfani. După absolvire, a urmat Școala de ofițeri de Jandarmi de la Buzău, unde l-a întâlnit în anul al treilea, în calitate de coleg dar într-o altă companie, pe principele Mihai, viitorul rege al României.

I. D. Popescu și-a început cariera de jandarm efectuând stagiul de practică în județul Prahova, după care a fost trimis la Centrul de instrucție din Cernăuți. Ulterior, a mai îndeplinit funcțiile de comandant cu paza petrolierelor din Constanța-Port și Pallas, apoi comandant al închisorii militare nr. 1 „Malmaison“ din București, unde erau găzduiți îndeobște legionarii și comuniștii. De aici a fost transferat

la paza Uzinelor din Reșița, participând la dejucarea rebeliunii legionare din iunie 1941 din Timișoara. A fost transferat apoi, în calitate de comandant, la Bârlad, unde a primit ordinul de detașare în Basarabia, via Basarabeasca-Tighina-Tiraspol.

Ajuns la Tiraspol, la 11 august 1941, în împrejurările excepționale ce au urmat intrării României în război și campaniei din Răsărit, I. D. Popescu a primit, din partea comandantului chesturii municipiului Tiraspol, ordinul de a executa pe cei 4.300 de evrei adunați de nemți din zona frontului și concentrați în niște barăci pe malul Nistrului. Ca ofițer cu pregătire și juridică, a refuzat să se supună acelei dispoziții nebunești, pe motiv că nu dispunea de un ordin scris sau de o sentință de condamnare la moarte, pentru fiecare persoană în parte, rezultată în urma unui proces oficial. Din această cauză, i s-a făcut raport cu recomandarea de a fi trimis pe front în linia I-a. Numai că guvernatorul Transnistriei din acel moment, Alexianu, aflând de conduita ofițerului, pe care a apreciat-o probabil firească, l-a felicitat și l-a numit pe I. D. Popescu comandant al Chesturii municipiului Tiraspol.

În această funcție, noul comandant a creat un ghetou pentru cei 4.300 de evrei, pe care i-a salvat de la moarte, unificând toate ghetourile preexistente și creând condiții oarecum suportabile pentru toți locuitorii orașului Tiraspol. Tot aici, acționând cu alți ofițeri români în strictă conspirativitate, a făcut pierdută urma unui tren cu aproape 500 evrei orfani, care erau repatriați, precum și a unui lagăr de 700 deținuți politici, pe care nemții voiau să-i masacreze. Cu puțin timp înainte de retragerea din Tiraspol, a eliberat un lagăr cu 400 de prizonieri sovietici, iar bunurile avute în administrare au fost predate cu proces-verbal unor comitete de localnici de vază din oraș. A avut un comportament civilizată și omenos cu întreaga populație a orașului, încât, la plecare, jandarmeria română a fost salutăată de o coloană a locuitorilor dispusă pe lungimea unui kilometru și jumătate.

La 4 aprilie 1944, evitând cu abilitate capcana întinsă de autoritățile militare germane, care voiau să-i interpună oamenii între trupele sovietice și cele nemțești, I.D. Popescu a trecut Nistrul cu cei aproape 2.000 compatrioți, ajungând apoi la București fără a pierde „un om, un cal, un cartuș”. La București i s-a încredințat comanda militară pentru circumscriptiile 26, 27 și 29, în probleme de

bombardamente militare, iar pe 24 august a condus operațiunile de capturare a Misiunii aviatice germane. Pe 26 august a refuzat ordinul de a întreprinde un atac prost conceput la Pipera (ultima rezistență germană în București), motiv pentru care, în locul celor 600 de soldați ai săi, cu aceeași misiune a fost trimisă o unitate de parașutiști de elită, din care, din nefericire, nu a supraviețuit nici unul. Grava eroare de comandă s-a lăsat ulterior cu anchete, dar pierderile umane au rămas irecuperabile.

În martie 1945, I.D. Popescu a condus, din partea română, comisia româno-sovietică de repatriere a celor aproape 24.000 de cetățeni români din URSS, în majoritate de etnie evreiască, prin punctul de trecere de la Siret-Tereblecea. După ce a trecut gardul de sârmă ghimpată despărțitor, unul dintre repatriați i s-a adresat astfel:

„Domnule locotenent, sunt avocatul Frankel Lazăr din Rădăuți. Sunt nespus de fericit că după atâția ani văd un ofițer român, un frate român din mândra noastră armată. Sunt nespus de fericit că am ajuns să calc din nou pe pământul sfânt al țării mele, pământul pe care m-am născut. Sunt fericit să văd în sfârșit cerul patriei mele” (cf. Ilie Ilisei, Ioan D. Popescu, *Dosarele suferinței*, Gr. Editorial Mușatinii, Bucovina Viitoare, Suceava, 1999, p. 154).

„Domnule avocat – i-a răspuns ofițerul român – sunt încântat și mândru de sentimentele pe care le nutriți pentru iubita noastră patrie. Dacă aceste sentimente și gânduri au rămas nealterate după încercările prin care îmi închipui că ați trecut, vă felicit și vă zic bine ați venit” (*ibidem*).

În toamna lui 1947, I.D. Popescu a fost numit comandantul Legiunii de jandarmi din Rădăuți. O zonă puternic afectată de tifos exantematic, climat politic confuz, foamete, bande de tâlhari, care terorizau populația și autoritățile și 97 km de graniță cu sovieticii fără pază grănicerească. La instalare, a constatat că aproape 300 de oameni erau arestați pe nedrept. Studiind fiecare dosar în parte și convins de nevinovăția reținuților, i-a pus în libertate.

Printre cele 16 bande de „tâlhari” care acționau în zona Rădăuți se afla și una numită „gruparea Vladimir Macoveciuc”. Aceasta, împreună cu altele, a fost creată inițial pentru a acționa ca formațiune de partizani împotriva sovieticilor, dar după 23 august existența ei, motivată politic la început, devenise incomodă și pentru

autoritățile românești, pentru că efectuau, pe ici, pe colo, jafuri, crime și tâlhării chiar printre localnici. I.D. Popescu, cu multă abilitate, a realizat o întâlnire aparent întâmplătoare, la 5 iunie 1945, cu Macoveciuc și ofițerii săi în apropierea pădurii dintre satele Voitin și Horodnic, reușind să-l convingă pe acesta cât de dăunătoare pentru țară era activitatea grupării sale, că datorită ei frontiera de nord încă nu fusese stabilită definitiv, că partea română nu putea încă să-și instaleze proprii grăniceri și că exista pericolul de a pierde și sudul Bucovinei pe motivul incapacității de a menține ordinea în acea fâșie de teren. Deși a înțeles inițial și a cerut un armistițiu de două săptămâni pentru a-și elibera oamenii și a se preda, Macoveciuc și oamenii săi au fost anihilați prin forță, pentru că înlocuitorul său la comandă nu a respectat condițiile armistițiului.

Cu autoritatea de care beneficia și cu abilitatea ce-l caracteriza, I.D. Popescu a reușit să evite ori să anuleze unele ordine aberante din acele vremuri tulburi, împiedicând punerea lor în aplicare, precum: tăierea culturilor înalte din zona de graniță pe o lățime de 300 m; strămutarea a 293 de gospodării din zona de graniță, în Banat; înființarea a 111 arii comunale de treierat cereale; trimiterea la închisoare și chiar în fața plutonului de execuție a circa 260-270 de cetățeni pentru convingerile lor politice exprimate înainte instaurării comunismului etc.

Cum asemenea fapte nu au fost pe placul tuturor, din 1948 ofițerul I.D. Popescu a fost trecut în rezervă, ca „plus de efectiv”. Măsura l-a afectat moral, iar starea sănătății i s-a șubrezit, îmbolnăvindându-se de paratifos cu diverse alte complicații. A fost o minune că a scăpat cu viață după șase luni de spitalizare în București. La spital a fost vizitat de dr. Rachmuth din Rădăuți, care l-a îmbărbătat, spunându-i că la templu se oficia în fiecare seară slujba mare cu 12 lumânări pentru sănătatea sa și că *Joint*-ul și comunitatea evreiască îi puneau la dispoziție orice sumă de bani spre a fi trimis la tratament în Elveția. Chiar dacă nu a mai plecat în Elveția, din pricina vremii sau a vremurilor nefavorabile, gestul rămâne elocvent.

După trei ani de activitate civilă, ca avocat, pe 19 octombrie 1951 a fost arestat în întemnițat la Iași. Abia la procesul care a avut loc la sfârșitul lui mai 1952 în cadrul Tribunalului Militar din Iași avea să afle că fusese învinuit pentru „favorizarea infractorului”.

Primise cândva în vizită, acasă, în mai 1948, un fost soldat de-al său (Cenușă Constantin) din Putna, care, între timp, trecuse de partea luptătorilor care opuneau rezistență anticomunistă. La proces au fost aduși ca martori Cenușă, soția acestuia și dr. Goltzam din Iași, fostul director al ghetoului din Tiraspol. După audierea acestora și clarificarea situației, fostul ofițer a fost eliberat.

Ulterior, a lucrat ca avocat la tribunalul din Rădăuți, apoi ca jurist-consult la diferite întreprinderi, până la pensionarea sa survenită în 1975. A fost căsătorit cu profesoara Galina Nicolaevna, pe care a cunoscut-o la Tiraspol. Nu au avut copii.

I.D. Popescu a fost înzestrat cu o memorie excepțională și a lăsat posterității peste 500 de pagini de însemnări din acele vremuri învolburate. O parte dintre ele au fost publicate în cartea *Dosarele suferinței*, apărută postum prin grija autorităților locale sucevene.

În continuarea celor cuprinse în acea carte, prezentăm aici câteva noi documente referitoare la relațiile ofițerului român I.D. Popescu cu compatrioții săi de etnie evreiască. Aceste documente, împreună cu fotografiile de familie, cu memoriile pe care le-a intitulat *Fragmente autobiografice*, cu terenul agricol și casa părintească din Horodnicul de Jos, ne-au fost lăsate de către I.D. Popescu și soția sa Galina, în calitatea noastră de rude apropiate.

Pentru meritele sale, ca ofițer MAI, a fost citat pe întreaga armată de operații, cu Ordinul de zi nr. 11/1944 al Ministerului de Război, Ordinul de zi nr. 32/1946 al Inspectoratului General al Jandarmeriei și cu medalia „Bărbăție și credință” clasa I, nr. 18/15 mai 1946, oferită de regele Mihai. În plus, spre amintirea acestui „prinț al toleranței”, Federația Comunităților Evreiești din România a montat pe casa nr. 37 de pe str. Calea Cernăuților din Rădăuți, acolo unde a trăit I.D. Popescu, o plăcuță comemorativă care a fost dezvelită, în prezența autorităților locale și a unui numeros public, în ziua de 6 iulie 2001.

Din păcate, deși „lista” lui I.D. Popescu îl propulsează în fruntea celor care au contribuit la salvarea evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial, la Muzeul Yad-Vashem din Ierusalim, încă nu se află un dosar I.D. Popescu. Poate că mărturiile de mai jos vor aduce încă o fasciculă de lumină într-un caz, ca numeroase multe altele, în care omenia a triumfat asupra barbariei.

DECLARAȚIE

Subsemnatul STERNHELL ABRAHAM, fiul lui Saul și al Roselinda, de profesie zugrav, în vârstă de 64 ani, domiciliat în București str. Vitan nr. 24, declar următoarele:

Am fost deportat în diferite lagăre din Transnistria și am ajuns în orașul Tiraspol, unde era comandant al chesturii municipiului locotenentul Popescu Ioan.

Comportarea acestui ofițer cu noi, evreii deportați, cu populația civilă localnică și cu soldații în subordine, era extrem de omenoasă, blândă și civilizată. Niciodată nu a înjurat, niciodată n-a lovit pe cineva, n-a spus pe nume cuiva și s-a adresat numai cu „dumneavoastră”. În schimb, cu ofițerii de orice grad, cu nemții, cu funcționarii care nu erau la locul lor, era foarte aspru, dar drept.

Locotenentul Popescu Ioan a avut grijă părintească față de noi. El nu a admis pe lângă dânsul înfomatori, care umblau cu minciuni; în schimb a avut grijă ca noi să fim bine hrăniți, mergând personal cu directorul ghetoului, Dr. Goltzman, la guvernatorul Transnistriei și primarul orașului, obținând pentru noi alimente la preț oficial.

Noi eram organizați în diferite munci, după priceperea noastră, în sistem cooperatist. Munca noastră a fost totdeauna plătită. Niciodată de sărbători nu munceam, oricare ar fi fost situația. În ghetou nu putea intra nimeni fără autorizație semnată personal de locotenentul Popescu: în schimb noi am avut bilete de voie, putând merge liberi în oraș fără pază, unii dintre noi mergând chiar la teatru și cinematografe.

Locotenentul Popescu a avut multă grijă de copiii orfani, precum și de bolnavi. În interiorul ghetoului era infirmeria și medicul, unde bolnavii erau bine îngrijiți, iar cei grav bolnavi erau internați în spitalele din orașul Tiraspol sau chiar trimiși la Odessa, expedierea făcându-se chiar cu turismul Chesturii.

Ofițerul a avut grijă pentru reîntregirea familiilor, căutând să adune la un loc familiile împrăștiate. Astfel, eu personal eram la Tiraspol, dar restul familiei, adică soția și copiii erau peste Bug, la nemți. Deși călătoria noastră în afara ghetoului era strict interzisă și nu se putea merge nicăieri fără pază, cu toate acestea, ofițerul, impresionat de nenorocirea mea, mi-a dat autorizație de călătorie, mi-am găsit familia și am adus-o cu mine la Tiraspol.

Ofițerul era de o cinste exemplară. Când se executa o lucrare la atelierele ghetoului pentru el personal, totdeauna plătea cel puțin dublu. Afară de aceasta, dacă vreun evreu executa la ofițer acasă vreo lucrare, cum ar fi reparatul aparatului de radio, instalații de apă, zugrăveli, lumină etc., în afară de plata achitată la casieria ghetoului și cea pe care meseriașul o lua în mână, cel ce executa lucrarea era încărcat cu pachete cu alimente, cum ar fi unt, conserve, țigări etc.

Ofițerul a avut de suferit din cauza purtării sale. Noi, evreii, am aflat de la soldați că, în urma unei inspecții pe care a avut-o de la București, i s-a spus că este jidovit și comunist și că din această cauză a fost mutat pe front în Crimeea. Însă n-a mai plecat pentru că imediat după aceasta s-a prăbușit frontul în Crimeea.

În primăvara anului 1944, a venit un ordin ca să fie repatriați copiii sub 16 ani. Ofițerul a repatriat atunci pe aproape toți evreii, măcar că unii dintre ei aveau și 50 de ani. Știu că, în vederea repatrierii copiilor, a venit o delegație de la Comunitatea evreilor din București, condusă de avocații Rosenkrantz și Billig. Aceștia au adus multe medicamente și haine, dar autoritățile militare românești de la Tighina nu le-au permis să treacă Nistrul. Delegații s-au adresat locotenentului Popescu și acesta a început a alerga în toate părțile, dar n-a reușit să rezolve cazul. Atunci, ofițerul s-a urcat la volanul unui camion al Chesturii și în câteva transporturi a adus toate lăzile cu medicamente și haine. Soldații care erau de pază la pod n-au avut îndrăzneală să-l oprească.

Mai știu că ofițerul s-a ocupat îndeaproape de repatrierea unor copii orfani la Balta. <pe care> nemții au vrut să-i omoare și „pe care” tot locotenentul i-a salvat.

Eu, ca zugrav, fiind tot timpul prin oraș, aveam contact cu populația civilă și știu că ofițerul era foarte bine cunoscut și foarte mult iubit în mijlocul acestei populații. El ordona totdeauna să se dea drumul gratis la copii la cinematograful și teatru și copiii îi ziceau dedea Vania, iar cei în vârstă îi ziceau Ivan Dimitrievici. Era larg la suflet și da cu multă ușurință autorizații de călătorie, atât în interiorul Transnistriei, cât și în Basarabia.

Mulți evrei fugeau din alte lagăre din cauza foamei și a tratamentului grozav de rău la care erau supuși. Plecarea dintr-un lagăr era pedepsită cu moartea. Toți acești evrei care au ajuns la Tiraspol, nu

numai că nu au fost pedepsiți, dar nici unuia dintre ei nu i s-a luat măcar o declarație, ci erau deparazitați, li se făcea vizita medicală, erau bine îngrijiți și opriți în ghetoul din Tiraspol. Ofițerul avea grijă deosebită să se mențină curățenie în ghetou și lipsa curățeniei era singurul motiv care-l supăra, aplicând chiar și amenzi, uneori destul de mari, dar toate amenzile se plăteau direct la casa ghetoului și serveau pentru îmbunătățirea hranei internaților.

Când în alte ghetouri era o teroare nemaipomenită și evreii erau împușcați, loviți și batjocoriți, locotenentul Popescu ne-a adunat o dată cu ocazia sărbătorilor de toamnă și ne-a ținut o scurtă cuvântare, spunându-ne să nu ne pierdem nădejdea, în care moment toată lumea a izbucnit în plâns.

Locotenentul Popescu <era> foarte aspru cu funcționarii necinstiți, pe care-i aresta pe capete, civili și militari, a promovat în funcții importante evreii din ghetou, ceea ce pe acea vreme părea ca nebunesc. Astfel, pe evreul Reich l-a numit la bancă, pe evreul Fux Bernard l-a numit director al oficiului de export, tot la oficiul de export fiind numiți și alți funcționari.

Poate mai sunt încă multe de spus despre acest ofițer, care a fost ca un părinte pentru noi și populația localnică din Tiraspol, dar pe care momentan nu mi le amintesc.

Prezenta declar și semnez Sternhell Abraham
Autentificat cu p.v. nr.29/7. IX.1958, Notariatul de Stat
București.

Pentru conformitate,

(Semnat) I.D. Popescu

[Copia autentificată a declarației se păstrează în arhiva personală a familiei D. Olenici, Suceava.]

REFERINȚE

Subsemnata Trahtmann Sofi, pensionară, fostă salariată în Justiție, din București, Str. Stupinei nr. 6, declar următoarele:

Am fost deportată în ghetoul din Tiraspol. Comandant al Chesturii era lt. Popescu Ioan.

El a luat măsuri de organizare a ghetoului. A numit un responsabil și noi am ales un comitet de conducere. Evreii capabili au fost promovați în munci de răspundere, prin guvernământ, bănci, oficiul de export, întreprinderi, unii dintre ei locuind chiar în oraș. Toți evreii capabili de muncă au fost încadrați în diferite munci, potrivit puterii și priceperii lor, munca lor fiind plătită prin casieria ghetoului, de unde o parte se rețineau pentru cheltuieli de hrană și întreținere, iar restul se restituia beneficiarilor. Toți evreii însă aveau posibilitatea să mai câștige și în afară de ceea ce primeau de la ghetou.

Copiii, bătrânii, bolnavii și infirmii erau scutiți de orice muncă și erau în întreținerea exclusivă a ghetoului. A luat măsuri pentru asigurarea unei continue asistențe medicale gratuite, înființând o infirmerie bună, înzestrată cu medicamente. În spitalele din Tiraspol și Odessa evreii erau tratați ca și ceilalți bolnavi.

Avea grijă deosebită de hrana noastră. Se ducea cu reprezentanții noștri la guvernământ și primărie, obținea alimente și combustibil la preț oficial, punând la dispoziție mijloacele de transport ale Chesturii. Odată era toamna și frig. Noi încă n-am primit lemnele. Venind în inspecție m-a găsit bolnavă. S-a uitat la sobă și a văzut că nu sunt lemne. În cameră era frig. N-a zis nimic, dar, peste cca. două ore, caporalul Lucan a adus o căruță cu lemne de la Chestură.

Avea o grijă deosebită de cei oropsiți. Mulți evrei fugeau din alte lagăre și se opreau la noi. Lt. Popescu nici nu-i întreba măcar de unde vin, de ce au fugit și ne spunea și nouă să-i lăsăm în pace că-i prea mare tragedia. Dădea ordine să fie îmbăiați, primeniți și li se dădea îngrijiri medicale, oprindu-i la noi.

Alteori veneau evrei de la sute de km, ca martori în diferite procese, oameni cari erau dintr-o situație groaznică. Și cu ei proceda la fel. Dacă aceștia o cereau și dacă nu, îi oprea câte două-trei săptămâni, erau bine îngrijiți și apoi plecau la familie.

Știu că era de o cinste proverbială și impunea aceasta tuturor de sub comanda sa. În privința aceasta era necruțător cu cei necinstiți, unii încercând să facă afaceri chiar în numele lui, dar nu le-a mers, căci au fost arestați.

Când au venit ordine de repatriere a copiilor până la 16 ani, el n-a ținut seama de aceasta și a trecut pe tablele și oameni vârstnici. Cu acea ocazie, au venit de la Centrala evreilor din București mai mulți

delegați, cari au spus că au adus haine și medicamente, dar la Tighina autoritățile militare nu le-au permis să le transporte. Lt. Popescu a adus personal, cu camionul Chesturii, lăzile cu haine și medicamente.

Repatrierea s-a făcut în cele mai bune condițiuni, ofițerul dând soldați și subofițeri, cari au însoțit convoaiele pentru a nu ni se întâmpla nimic. De asemenea, ofițerul, știind că deținuții evrei și în general deținuții politici au o hrană slabă la închisoare, a dat posibilitatea ca noi din ghetou să-i ajutăm, ducându-le de mâncare. Astfel d-na Schwartzberg avea sarcina specială să pregătească hrana pentru acești deținuți, iar tânărul Herșcovici o transporta.

În prezentele referințe, eu n-am trecut decât o parte din ceea ce știu și dacă voi fi întrebată voi relata și alte situații.

30.IX.1958

[Notă. Declarația este în original dactilografiată și semnată descifrabil]
Sofi Trahtmann

Arhiva familiei D. Olenici. Suceava

REFERINȚE

Subsemnata, Segall Jetty, din București, responsabilă magazinului Cadouri-Parfumerie al Min. Comerțului, Bd. Republicii nr. 14, referitor la Lt. Popescu Ioan, știu următoarele:

Împreună cu întreaga mea familie am fost deportată în Transnistria, unde, după multe peripeții, am ajuns la Tiraspol.

Nu-mi amintesc când, dar știu că la un moment dat a fost numit comandant al Chesturii un ofițer foarte tânăr, Lt. Popescu Ioan. Era un ofițer cult, vorbea mai multe limbi și cred că avea studii superioare, deoarece am auzit că pleda și la Curtea Marțială.

Ofițerul era foarte cinstit, drept și serios. Ținea mult la curățenia ghetoului, îngrijindu-se să avem săpun, gaz și toate instalațiile sanitare să funcționeze perfect. Noi am avut o hrană bună, regulată și ne bucuram de multă libertate.

Din cauza purtării sale atât de frumoase, nimeni din ofițerii sau subofițerii și nici alți străini n-au îndrăznit să facă batjocură de noi.

Orice încercare de acest fel era împiedicată și pedepsită de comandant.

Astfel, subsemnata lucram la tricotaje fine. Un funcționar superior a obținut autorizație de la chestură să lucreze contra plată la subsemnata niște tricotaje. Acel funcționar, al cărui nume nu mi-l amintesc, a adus de lucru mai mult decât avea autorizație, având și niște pretenții absurde. Voia să termin lucrul său imediat și să las orice alt lucru, nu plătise încă lucrul vechi și țipa la mine amenințându-mă că mă deportează. În această situație, am luat tot lucrul cu mine și am alergat la Dl. Chestor, am întins tot lucrul pe masă și am spus despre ce-i vorba. Dl. Chestor n-a zis nimic, chiar în fața mea a chemat pe acel funcționar la el, l-a batjocorit și mi-a dat dispoziții să nu-i mai lucrez nimic până nu se achită în întregime lucrarea veche, iar pe viitor să nu mai lucrez nimic peste rând, ci numai în ordinea înregistrării. Acel funcționar a mai fost pe la ghetou, a mai lucrat la mine și la alte ateliere, dar n-a mai scos o vorbă și era politicoș.

Mai cunosc și alte cazuri la fel. Astfel, d-na Sattingher lucra corsete. Un căpitan a refuzat să plătească niște confecții pentru soția sa. Biroul ghetoului a adus la cunoștință acest lucru Chesturii, nu știu ce s-a mai întâmplat, dar știu că imediat căpitanul a venit și a achitat totul; era foarte supărat și spunea că nu era nevoie să știe Chestura că n-a achitat la timp, pentru că el doar ar fi plătit.

Cunosc multe întâmplări din acele vremuri grele și, de asemenea și familia mea, care locuiește tot în București, poate fi întrebată.

București, la 1.X.1958

[Notă. Declarația este în original dactilografiată și semnată descifrabil]

Segal Eti

Arhiva familiei D. Olenici, Suceava

DECLARAȚIE

Subsemnatul, Corneliu Adrian, domiciliat în București, raion 23 August, str. Stupinei nr. 10, salariat, referitor la tov. av. I.D. Popescu din Rădăuți, arăt următoarele:

L-am cunoscut în primăvara anului 1944 când era ofițer,

comandant al chesturii Municipiului Tiraspol. Făceam parte, împreună cu av. Rosenkrantz David și Siegler Ferdinand, dintr-o comisie de repatriere a evreilor din Transnistria.

Ajunși la Tiraspol, despre acest ofițer se povesteau lucruri frumoase, în ceea ce privește atitudinea și comportarea sa omenească, civilizată și corectă, lucru de care de altfel ne-am convins și în timpul șederii noastre la Tiraspol.

Astfel, noi am luat din București lăzi cu medicamente, haine, alimente, pe care le-am putut aduce și distribui în ghetoul din Tiraspol, cu ajutorul dat de numitul ofițer. Repatrierea s-a făcut în cele mai bune condițiuni, cu ajutorul prețios și dezinteresat al ofițerului, care a dat soldați și subofițeri pentru însoțirea tuturor transporturilor, pentru ca repatrierea să nu aibă de suferit.

Accentuez că ajutorul dat de el a fost cu totul dezinteresat, dânsul refuzând orice fel de atențiune din partea noastră.

București . 1 oct. 1958

[Notă. Declarația este dactilografiată și semnată descifrabil]
Corneliu Adrian

Arhiva familiei D. Olenici, Succava

C O P I E

REFERINȚE

Subsemnatul ROSENKRANTZ DAVID, avocat pledant în Colegiul avocaților din capitală și al Regiunii București, dau următoarele referințe asupra tovarășului avocat I.D. Popescu din Rădăuți.

L-am cunoscut în perioada decembrie 1943 - martie 1944, în următoarele împrejurări:

Tov. I.D. Popescu a deținut în acea perioadă funcția de comandant al Chesturii municipiului Tiraspol, cu grad de locotenent. Eu am făcut parte din cele trei delegații ale Comunității evreiești care

au făcut deplasări în decembrie 1943, februarie 1944 și martie 1944, la Tiraspol, asigurând asistența sanitară, alimentară, vestimentară și cu numerar, cu prilejul repatrierii evreilor deportați, originari din Dorohoi, apoi a copiilor orfani, a celorlalți deportați și a celor politici din Vapniarca-Crosulova.

În delegațiile respective au făcut parte tov. Adrian Cornel, secretar col. III București și Zon I., actualmente inspector financiar, Siegler Ferdinand etc.

Tov. I.D. Popescu ne-a acordat sprijin în toate aceste împrejurări și, mulțumită d-sale în special, s-au putut salva și pune la dispoziția deportaților echipamentul, încălțăminte și medicamentele necesare.

D-sa, secondând pe tovarășii col. Matora, maior Iacobescu, a avut o contribuție la trecerea în cele mai bune condițiuni, în noaptea de 17 spre 18 martie 1944, a întregului convoi a deportaților din Crosulova [fost Vapniarca], cei aproape 700 deportați politici din Tiraspol la Tighina, evitându-se astfel masacrarea lor, după sistemul întrebuițat de naziști [S.S.] în aceeași noapte la Râbnița.

Din informațiile luate de la evreii din ghetoul Tiraspol, am reținut că tov. I.D. Popescu a avut, în fapte nu numai în vorbe, o atitudine excepțional de frumoasă, inspirată din cele mai înalte sentimente umanitare.

[s. s.] D. Rosenkrantz

Prezenta copie este conformă cu originalul.

[Notă. Copia este semnată de I.D. Popescu]

Arhiva familiei D. Olenici, Suceava

C O P I E

Subsemnata SANDA TEODORESCU, salariat la Uzinele „23 August”, cu domiciliul în București, str. Silvestru nr. 36, raionul 1 Mai, fiica lui Gheorghe și al Sultana, declar următoarele:

Am fost secretară și translatoare la Chestura municipiului Tiraspol. Comandant al Chesturii era Lt. Popescu Ioan.

La preluarea comenzii, atât subsemnata cât și ofițerii și subofițerii Chesturii am privit cu neîncredere pe noul comandant, din cauză că era foarte tânăr și avea un grad atât de mic. Dar numai peste câteva zile, datorită seriozității sale, a cinstei ireproșabile, a faptului că vorbea mai multe limbi, a pregătirii sale temeinice și a competenței cu care rezolva prompt orice problemă, ne-a impus respect, am început să-l respectăm și să-l ascultăm orbește, știind că ascultându-l nu puteam greși.

A avut o comportare foarte frumoasă cu întreg personalul Chesturii, cu populația locală și cu evreii deportați. Prima sa măsură a fost desființarea santinelor de la intrarea principală și de la cabinetul său, dând dispoziții ca oricine să poată intra la el fără să fie oprit. Avea numai un planton pe sală dintre localnici, care dirija pe petiționari la diversele birouri.

A introdus în personalul Chesturii și funcționari localnici.

Era extrem de muncitor. În fiecare zi, după rezolvarea cererilor prezentate, era pe teren, unde rezolva la fața locului diversele neînțelegeri. Localnicii îl stimau foarte mult, cuvântul său avea mare greutate și era foarte obiectiv.

Serviciul Chesturii era numai de drept comun, adică de pază a vieții și integrității corporale a cetățenilor și a avutului lor, de circulație etc., Chestura neavând nici o atribuțiune cu privire la siguranța de stat, cu care se ocupa exclusiv un serviciu special.

Imediat după preluarea comenzii, Lt. Popescu Ioan a ordonat circumscripțiilor să nu mai facă nici un fel de greutăți celor ce aprovizionează orașul. Datorită acestei măsuri, la numai cca. două săptămâni, prețul alimentelor pe piață a scăzut cu peste 50%.

De asemenea, ofițerul a organizat pe baze cu totul noi ghetoul din Tiraspol. Ghetourile le-a contopit în unul singur, a pus pază puternică, interzicând cu desăvârșire intrarea în ghetou fără autorizație a oricărui civil sau militar, indiferent de naționalitate. În schimb, toți evreii aveau permise de liberă circulație, persoana și onoarea fiindu-le garantate, noul comandant luând cele mai severe măsuri împotriva acelor care încercau să-i jignească.

Evreii lucrau în diferite ateliere, pe profesioniști, munca lor fiind bine retribuită. Li s-a asigurat o hrană consistentă, îngrijire medicală perfectă și condiții foarte igienice de trai. Cu populația civilă

s-a purtat, de asemenea, extrem de civilizată. Nu se putea întâmpla nimănui să aștepte mai mult de 20 de minute până la rezolvarea completă a cererii sale, indiferent de ce natură ar fi fost.

Era, în schimb, foarte sever cu funcționarii și militarii necinstiți. Mi-aduc aminte că a arestat pe directorul oficiului de export, care a fost înlocuit cu un căpitan, dar lt. Popescu Ioan, în scurtă vreme, a arestat și pe acest căpitan împreună cu o serie de funcționari, recomandând guvernatorului ca să fie numit director Fux Bernard, ceea ce s-a și întâmplat.

Mi-aduc aminte și de alte arestări masive de funcționari și ofițeri, dar nu-mi amintesc nici numele și nici cauza.

Mai știu, de asemenea, că deseori pleda la Curtea Marțială în cauze importante și a scos multă lume de la pușcărie.

Mi-aduc aminte că, cu ocazia unei inspecții pe care a făcut-o la închisoare, a găsit pe cetățeanul Abramov condamnat la 25 ani muncă silnică. Lt. Popescu, părăndu-i-se că această condamnare nu este justă, a făcut o cercetare, a constatat că Abramov este nevinovat; împreună cu maiorul Gavrilescu au făcut cerere de revizuire, iar peste câteva zile Abramov a fost achitat, iar cei vinovați trimiși în judecată.

Mi-aduc aminte că cetățeanul Ana Kuștali avea un copil de 17 ani, Victor, singurul ei sprijin. Acest copil a fost trimis în judecată de Serviciul special de siguranță și condamnat la moarte. Femeia a venit la comandantul nostru ca la un părinte, cerând ajutor. Lt. Popescu i-a întocmit un memoriu, m-a trimis pe mine cu femeia, împreună cu memoriul la dl. General comandant al Corpului de armată, ea s-a plâns, eu translatoare am tradus și-n urma referatului favorabil, copilul a fost grațiat în întregime.

Mai știu că, în primăvara anului 1944, un grup de 17 tineri, între care și un profesor, a fost arestat de nemți pentru motivul că au tăiat un cablu subteran pe o mare distanță. Nemții tocmai se pregăteau să-i împuște, dar familiile celor arestați au venit cu toată încrederea la lt. Popescu Ioan, aducându-i la cunoștință cazul și cerându-i ajutor. Ofițerul s-a prezentat la comandantul german, protestând împotriva faptului că pe teritoriul administrat de români nemții fac cercetări, a cerut să fie predați Chesturii toți deținuții, dar nemții au refuzat. Atunci lt. Popescu Ioan nu s-a lăsat, s-a adresat organelor superioare nemțești,

deținuții au fost predați Chesturii și după o cercetare de câteva zile, făcută personal de chestor, nestabilindu-se vinovăția celor 17, toți au fost puși în libertate.

Mai știu că, în vara anului 1943, populația localnică a Tiraspolului și mai ales împrejurimile erau terorizate de o numeroasă și puternică bandă de tâlhari, care a comis multe tâlhării la drumul mare și multe omoruri în rândurile populației civile, precum și violuri.

Comandantul Chesturii, cu un personal bine ales, timp de săptămâni întregi, noapte de noapte a urmărit această bandă și a reușit s-o captureze. Cu ocazia urmăririi, caporalul Ursu a fost omorât, iar alții răniți. De asemenea, banda a mai arătat că și-a pus în gând să asasineze pe comandantul Chesturii, depunând și armamentul cu care urma să se facă acest lucru, căci altă scăpare nu mai exista, fiind prea îndeaproape urmăriți. Asasinatul urma să aibă loc în ziua următoare capturării bandei (Acest lucru a fost pus la cale de Volodia, pe 13 nov. 1943).

Ofițerul a primit mulțumiri din partea populației pentru acest succes, iar inspectorul a numit-o bandă de partizani, tocmai pentru motivul că au omorât pe caporal și-și puseseră în gând să-l omoare pe comandant. În realitate această bandă n-a atacat nici o autoritate, ci numai populația civilă.

Mai știu că în Tiraspol era un lagăr de ofițeri sovietici prizonieri, instalat spre Tighina, în afara orașului, pe stânga.

Lt. Popescu Ioan, primind ordin să supravegheze bunul mers al acestui lagăr, care era în îngrijirea primăriei municipiului Tiraspol, a luat imediat următoarele măsuri:

- a arestat pe administratorul lagărului, care era un element necinstit, înlocuindu-l cu un învățător localnic, care conducea lagărul ajutat de un comitet de șapte ofițeri prizonieri;

- a trimis materiale și meseriași, a renovat pavilioanele lagărului și mai ales punând în funcțiune toate instalațiile sanitare și lumină;

- a înființat o infirmerie bine utilată;

- a trimis prizonierilor un camion de cărți de cetit, eu personal având această sarcină;

- a dat ordin ca absolut toate păturile și schimburile din

magazine să fie distribuite prizonierilor și fiindcă acestea n-au ajuns. Lt. Popescu a organizat o colecție în oraș pentru pățuri, cearșafuri și schimburi, la care populația a răspuns cu entuziasm, lucruri ce s-au distribuit prizonierilor:

– a luat măsuri radicale de îmbunătățire a hranei și a determinat filiala Crucii Roșii Tiraspol să se ocupe îndeaproape de acest lagăr:

– a luat măsuri de aprovizionarea prizonierilor cu tutun direct de la fabrică:

– cel mai important lucru este însă faptul că Lt. Popescu n-a predat lagărul de prizonieri nemților la retragere, ci i-a pus pe toți în libertate, dându-le autorizație la mână (au fost puși în libertate 400 de ofițeri sovietici).

Nu pot încheia această declarație fără să amintesc de faptul că ofițerul a luat măsuri de înființare a două fabrici de săpun, exclusiv pentru populația civilă și a faptului că a refuzat să facă rău sau să permită rechiziții, și mă refer în special la locuințe, luând măsuri foarte severe împotriva abuzivilor.

Din această cauză, populația, știind că este apărată de un comandant drept, trăia în multă siguranță.

Ofițerul era de o cinste ireproșabilă și aresta absolut pe toți pe care-i prindea cu fapte necinstite. De altfel, el și în afara serviciului avea o purtare ireproșabilă, fiind model pentru toți cei care îl înconjurau.

Prezenta declar. susțin și semnez.

[s.s.] Teodorescu Sanda

[Notă. Declarația este o copie semnată pentru conformitate de I.D. Popescu]

Arhiva familiei D. Olenici, Suceava

STIM<ATE> DOMNULE KLIBANSKI,

Am cetit scrisoarea Dvs. trimisă d-nei Birkenfeld și mă bucură aprecierile frumoase la adresa mea, aprecieri făcute pe baza

unor documente și mărturii ce se află la institutul Yad Vașem din Jerusalem.

În legătură cu această scrisoare, țin însă să fac unele precizări:

1. Nu am fost niciodată comandant al chesturii municipiului Tighina, care, de altfel, nici nu era municipiu, ci oraș de reședință al județului cu același nume. Confuzia vine de la faptul că subsemnatul, în calitate de comandant al chesturii municipiului Tiraspol, îndeplineam în același timp, ca împuternicit al guvernatorului, și funcția de președinte al comisiei de repatriere, care-și avea sediul la Parcani, vis-a-vis de orașul Tighina de peste Nistru și căreia i se spunea în mod curent Parcani-Tighina. Numele meu era strâns legat de cel al localității Parcani-Tighina, punct prin care au fost repatriați peste 132.000 de foști deportați români și de alte naționalități, printre care mulți poloneji.

2. Nu am fost niciodată sub comanda maiorului Iacobescu. El era comandantul regiunii Tiraspol și avea competență numai pe teritoriul rural, iar competența mea era pe teritoriul urban, adică municipiul cu suburbanele. Erau două comandamente distincte cu organizări separate și specifice. Colaboram, dar nici unul din comandamente nu era subordonat celuilalt și ambele erau în subordinea directă a Inspectoratului Odessa. Diferența de grade nu avea importanță, căci inițial se punea problema numirii unui colonel la comanda chesturii.

3. În scrisoarea Dvs., vorbind despre subsemnatul, vă referiți la o perioadă extrem de scurtă, adică din ianuarie 1944 și până la retragerea din aprilie a aceluiași an, fapte relatate de către membrii unei comisii sosită de la Centrala evreilor din București, pentru a mă ajuta la repatrieri.

4. Documentația Dvs. este incompletă pentru că, afară de aceste relatări, dintre care una este a Președintelui – dr. David Rosenkrantz – aflată în arhiva Institutului, se mai află și altele demne de reținut, care au fost cetite de unii dintre prietenii mei din Rădăuți, cum este dr. Frankel Julius și alții.

5. De aceea, trebuie să trag concluzia că Institutul nu a făcut investigații în acest sens. Dacă a fost descoperit un Eichman, cu toate precauțiile sale, nu s-a depus nici un zel pentru scoaterea în evidență a

acelora care au avut curajul, poate nebunesc pe atunci, și nu s-au solidarizat cu alții, ci au urmat propriile convingeri sănătoase umane.

Dacă aceștia ar fi fost în ton cu vremea, desigur că ar fi fost depistați chiar dacă s-ar fi aflat dincolo de Cercul Polar.

Vă relatez o întâmplare petrecută cu ani în urmă: o venerabilă doamnă din București, Sophie Trachtmann, fostă secretară și casieră a ghetoului din Tiraspol, s-a prezentat la Federația Evreilor din capitală și a avut acolo următoarea discuție:

– Am cunoscut în cursul deportării pe comandantul chesturii municipiului Tiraspol, un om cu o comportare excepțional de frumoasă cu noi, evreii, cu prizonierii și cu populația civilă și care ne-a salvat pe mulți de la o moarte sigură. Vreau să dau o declarație în acest sens în fața Dvs., vizată și s-o expediați la Institutul Yad Vashem Jerusalem.

– Nu ne interesează, a fost răspunsul. Dacă Institutul are nevoie de așa ceva, să ne ceară și vă vom chema.

Venerabila doamnă s-a simțit foarte jignită de acest răspuns și le-a zis celor de față că probabil nici unul dintre ei nu a fost deportat, iar dacă ar fi fost vorba despre un criminal de război, interesul Federației creștea.

6. Este foarte greu de reconstituit fapte petrecute în urmă cu 35-38 ani, dar totuși dacă Institutul ar fi publicat o notiță la un ziar, s-ar mai fi găsit cel puțin o sută de persoane ca dr. Goltzmann din Iași, dr. Moses din Roman și în prezent medic la Jerusalem, zugravul Sternhell Abraham, dulgherul Druckmann, Coca Kohn de la poșta Zamemor din Tel Aviv și atâția alții, din care s-ar fi aflat că:

– În toamna anului 1941 am refuzat să execut ordinul colonelului inspector Broșteanu de a extermina un grup de 4300 evrei adunați din zona frontului, ordin primit de colonel de la nemți, motiv pentru care mi s-a dat denumirea de bolșevic și jidovit, după care mi s-a întocmit dosar de trimitere pe front în linia I-a ca indisciplinat.

– În iarna anului 1942/1943, în urma intervenției Mitropolitului Nicolae Bălan al Ardealului, pe care l-am însoțit în vizita sa canonică de pe front, s-a aprobat repatrierea a 873 de copii orfani de ambii părinți din ghetourile din Berșad și Balta. Acești copii au fost duși cu un tren special până la Tiraspol într-o noapte geroasă,

dar tot atunci tocmai sosise de pe front un tren cu militari nemți permisionari. Aceștia, aflând că în trenul alăturat erau evrei, se pregăteau să-i extermine cu grenadele, dar comandantul gării m-a înștiințat telefonic acasă, am deplasat la gară întreaga companie de alarmă, am tras trenul cu copii pe o linie secundară la un depozit de lemne, am lăsat pază întreaga companie de alarmă cu 8 mitraliere în bătaie, iar dimineața trenul a fost dus din nou la gară, copiii au fost debarcați, duși în ghetou, deparazitați, îmbrăcați, hrăniți, aprovizionați cu alimente pentru drum și trimiși la București din gara Tighina.

– Tot în cursul anului 42/43 am primit ordin de la guvernator pentru a evacua ghetoul din localitate la Oceacov și Berezovca, unde, așa cum am aflat mai târziu, condițiile de cazare erau necorespunzătoare, iar din cauza consumului de mazăre furajeră, mulți deportați au rămas paralizați. Am intervenit la guvernator mi-am asumat răspunderea că din ghetoul din Tiraspol nu se vor ivi diversioniști și nu-i pericol să izbucnească vreo epidemie de tifos exantematic, așa că ghetoul a rămas pe loc.

– Mi s-a adus la cunoștință de către unii deținuți din penitenciar, și mă refer la evrei, că erau în mod intenționat rău hrăniți. Am dat dispoziție la ghetou să li se trimită hrană suplimentară, care era preparată de d-na Schwartzenberg și transportată de o echipă condusă de zugravul Kronnenfel.

– În noaptea de 17/18 martie 1944, împreună cu colonelul Matora și maiorul Iacobescu, fiecare dintre noi, cu sarcini concrete primite de la generalul inspector Iliescu, am trecut peste Nistru în cele mai bune condițiuni de siguranță, întregul lagăr de deținuți politici comuniști de la Vapniarca și care ulterior a fost transferat în cel mai strict secret la Grosulovo pentru a li se pierde urma de către nemți. Fac precizarea că în aceeași noapte, după un plan stabilit în prealabil, întregul lagăr de deținuți politici de la Râbnița a fost exterminat de nemți.

7. Nu corespunde realității versiunea că nemții ar fi comis atrocități împotriva evreilor întemnițați la Tiraspol, mai ales în timpul administrației românești și nici în timpul retragerii, pentru că, începând cu jumătatea lui februarie 1944 și până aproape de sfârșitul lui martie al aceluiași an, s-au făcut repatrierile. În orice caz, la începutul lunii aprilie, când administrația românească a fost înlocuită

cu cea germană, nici un evreu nu se mai afla în ghetou sau în penitenciar, toți, dar absolut toți, inclusiv acei fugiți din alte lagăre, au fost repatriați sub directa mea supraveghere, ajutat de un comitet din șapte trimiși de Centrala evreilor din București. Nici chiar Mathias Carp, de altfel destul de documentat, dar și destul de exagerat, în cele două volume ale sale cu privire la Transnistria, nu pomenește că la Tiraspol sau împrejurimi s-ar fi comis atrocități cu acea ocazie.

– Este adevărat că în acea perioadă de câteva zile, între instalarea nemților și plecarea noastră, trupele calmâce comandate de ofițeri nemți s-au dat la acte de vandalism împotriva populației civile, scoteau în acel ger năprasnic femei și copii din locuințe pentru a adăposti caii, furau tot ce le ieșea în cale, cu niște sulițe lungi de fier împungeau canapelele și paturile din locuințe, scotoceau șoproanele, podurile, cotețele, și adăposturile pentru a găsi tineri apti de muncă și a fi trimiși în Germania, dar noi nu mai puteam interveni, căci și așa relațiile dintre noi erau foarte încordate.

– Chiar și cu noi, ca de altfel în tot cursul războiului, nemții s-au purtat brutal. Personal am fost chemat la Orts komandatur și am primit ordin, din dispoziția lui Manstein, deși nu eram în subordinea trupelor germane, să intru în dispozitivul de luptă al lor, cu întreg efectivul. Nu m-am conformat și cu cei peste 2.000 de oameni de sub comanda mea, foarte bine instruiți și bine dotați puteam ușor respinge orice atac, așa că în ziua de 4 aprilie am reușit să-i păcălim pe nemți și, înfruntând greutatea de nedescris, ne-am retras fără a avea lipsă un om, un cal, un cartuș.

– Scopul acestei scrisori, care mi se pare exagerat de lungă, nu urmărește pentru mine, personal, nici un avantaj material, ci vreau doar să contribui, cu modestele mele mijloace, la stabilirea unui adevăr istoric, uneori ignorat și alte ori greșit interpretat.

– Desigur că ultimul război mondial a constituit pentru poporul evreu un trist și tragic episod din istoria sa atât de zbuciumată.

– În ce ne privește pe noi, românii, am fost totdeauna alături de suferințele celor asupriți și nici în perioada hitleristă, deși țara noastră era practic ocupată, nu am urmat exemplul și îndemnul acestora, iar umanismul tradițional românesc, cu excepția unor cazuri izolate, s-a făcut simțit și-n acele vremuri de apocalipsă.

– Departe de mine gândul de a ajuta la reabilitarea unui regim de tristă memorie, dar aş fi laş dacă nu aş contribui la stabilirea unei situații reale de necontestat.

– Totdeauna și mai ales față de poporul evreu, căci el a fost ținta unor atacuri în masă timp de secole, poporul român s-a dovedit bun și drept. Încă din sec. XVI și chiar mai înainte de acesta, familiile de evrei expulzate din Spania s-au stabilit pe meleagurile noastre. De asemenea, în veacurile următoare țările românești au adăpostit pe evreii alungați din Galiția, Ucraina, Rusia țaristă, Germania și Austria, mai ales în ultimele două decenii ale sec. XIX-lea.

– La fel, cu ocazia evenimentelor din 1939, evreii din Polonia au trecut în masă în România, unde au fost bine primiți, cu tot protestul nemților.

– Despre primirea evreilor polonezi în țara noastră în cursul celui de al doilea război mondial, ca și refuzul cetățenilor și al autorităților de a-i preda hitleriștilor, măcar pe unul dintre acești refugiați, cu toate presiunile și amenințările acestora, vorbește un amplu studiu al istoricului izraelian Th. Lavi, precum și rabinul-șef Alexandru Șafran din Geneva, fost în aceeași calitate în trecut în România. Acesta mai semnalează, caz unic în istorie, ca în toată Europa, în cursul celui de al doilea război mondial, în România au fost adăpostiți peste 100.000 de evrei fugiți din alte părți.

– Funesta „soluție finală” preconizată și impusă de Hitler tuturor popoarelor subjugate nu a fost aplicată în România. Poporul nostru a zădărnicit planurile hitleriste de exterminare în masă a evreilor. Însuși ministrul plenipotențiar nazist de la București, Manfred von Kilinger, recunoștea că România nu este deloc devotată cuceritorilor germani și manifestă rezistență diverselor încercări naziste de a înlăptui exterminarea în masă a evreilor (cf. M. Brszat, istoric german).

– Și scriitorul englez Al. Werth pune într-o lumină favorabilă cele petrecute în cursul celui de al doilea război mondial sub români (în comparație cu nemții), în cartea sa *Un corespondent englez pe frontul de Est* (Ed. Politică, 1970).

– Acestea fiind zise, pornind de la o scrisoare care numai cu totul întâmplător a ajuns sub ochii mei, mi-am făcut o datorie de onoare pentru a lămuri unele întâmplări din trecutul îndepărtat, situații

pe care am crezut că le știți și Dvs. ca reprezentant al unei instituții atât de prestigioase.

– Încheind scrisoarea, vă mulțumesc pentru atenție și răbdare. M-ar onora confirmarea din partea Dvs. a prezentei.

Rădăuți la 14 ianuarie 1979

[Semnat] I.D. Popescu

Arhiva familiei D. Oleniei, Suceava

YAD VASHEM
Martyrs and Heroines
Remembrance Authority
Jerusalem

Jerusalem, le 7 février 1979

Monsieur I.D. Popescu
Rădăuți, Str. Prieteniei nr. 37
Cod. 5875 -R.S. Romania

Ref: Popescu D. Ioan – Rumania (1667)

Votre lettre adressee a Mme Klebanski m'a ete remise. Comme vous les savez, notre departement a Yad Vashem s'occupe des non Juifs qui, pendant la seconde guerre mondiale, ont porte secours au Juifs au risque de leurs propres vies. D'ailleurs votre dossier y ait deja depuis longtemps.

C'est avec vif interet que nous avons lu-et relu- la description de vos activites comme responsable pour la region urbaine de Tighina. De vos lignes je vois avec plaisir que vous avez etudie l'oeuvre du Prof. T.Lavi, qui, d'ailleurs a travaille dans notre institut jusqu'a sa retraite.

Nous n'avons pu presenter votre dossier a la Commission pour la Reconnaissance des Justes car, malheureusement, nous n'avons pas refussi de reunir les temognages des personnes que vous avez secouru. En tout cas, le recit detaille fait partie de nos documents et les

nombreux historiens et étudiants qui font leurs recherches dans nos archives, pourront y puiser d'intéressantes informations et enrichir leur connaissances.

Veillez agréer, cher M. Popescu, l'expression de nos sentiments. Distingues.

[Semnat] Vera Prausnitz
Departement pour les Justes

[Copie]: Mme B. Klebanski

[Observație] Se pare că, din neatenție, semnătura a scris regiunea urbană Tighina în loc de regiunea urbană Tiraspol.

Arhiva familiei D. Olenici. Suceava

„CARAVANA CELOR 18“ – O ÎNCERCARE SUI-GENERIS DE ALIA'

Șlomo LEIBOVIȚI-LAIȘ

Între multiplele modalități de exprimare a istoriei contemporane pot fi citate socio-istoria, psiho-istoria, micro-istoria etc. Micro-istoria se ocupă de evenimente disparate, de scurtă durată, îngrădită nu numai în timp, dar și în spațiu și pune în lumină întâmplări, componente ale marilor acte istorice.

Istoria sionismului și în cadrul ei istoria emigrării și a imigrării evreilor în Eretz Israel, cunoaște episoade caracteristice relevante pentru înțelegerea întregului fenomen.

Unul din aceste episoade – cu o amprentă de originalitate – este legat de Iași, s-a petrecut în anii '30 ai celui de al XX-lea secol și își găsește expresia într-un document:

„Convențiune caravana celor 18”².

În anii '30 ai secolului XX nu există țărâm în care comunitatea evreiască ieșeană să nu fi excelat. În domeniul școlar: grădinițe de copii, școli primare de băieți și fete, Talmud Tora³, școli profesionale de băieți și fete (inclusiv o școală ORT), o yeșiva⁴ „Beit Aharon”.

Pe țărâm social, o dezvoltată activitate de asistență socială, cu ramuri diferite, după nevoi: asistență medicală; instituții de cult; o viață culturală trepidantă, scriitori, poeți și publiciști de renume: cu un Toynbee Hall propriu; biblioteca „Hasmonaea” – mai ales pentru tineret; cu presă proprie, chiar dacă în anii '30, care fac subiectul prezentei prezentări, a rămas numai „Tribuna evreiască”, dar care avea o răspândire în întreaga țară. O organizație sionistă activă, inclusiv toate mișcărilor de tineret sionist și o fermă de Hachșara⁵ „Hehaluț”; o activitate sportivă ilustrată de Asociația „Macabi” care a luat ființă la Iași încă în 1919 – toate cele enumerate la o populație evreiască ce număra ceva peste 35 000 de suflete⁶.

Situația multor evrei devenise atât de precară încât un

consilier comunal evreu a cerut în 1931 ajutorul Primăriei pentru ameliorarea situației șomerilor, micilor neguțători și micilor meseriași evrei.

În această atmosferă de activitate evreiască dinamică pe de o parte și o atmosfera neprielnică evreilor de cealaltă parte – un grup de oameni tineri au hotărât să plece cu orice preț în Ereț Israel.

Ereț Israel – Palestina de atunci, se găsea sub puterea mandatară a Marii Britanii, care în pofida celor promise evreilor prin „Declarația Balfour” din 1917 și a obligațiilor asumate în fața Ligii Națiunilor, prin Tratatul de la San Remo din 1921, a practicat o politică arbitrară și a permis intrarea în Palestina, a unui număr restrâns de evrei – numai pe bază de certificate, acordate cu multe greutate.

Fără a ține seama de această realitate un grup de 18 persoane a organizat o acțiune nepracticată până atunci, să pornească la drum cu un autobuz propriu.

„Convențiunea” semnată de toți cei 18 cu S. Cris-Cristian, proprietarul unui autobuz la 22 noiembrie 1933, menționează o acțiune, un turneu din oraș în oraș cu scopul „de a strânge fondurile necesare emigrării lor în Palestina”.

Stipulațiile – așa cum pot fi citite în facsimil și prevederile „Convențiunii” exprimă spiritul de solidaritate și fermitatea hotărârii lor de a ajunge în Ereț Israel.

Nu avem amănunte despre drumul parcurs și despre ecurile acestei tentative, dar „momentul” în sine merită să fie înscris în istoricul emigrărilor evreilor din România.

NOTE

¹ *Alia* – în traducere literală – urcare, urcuș; nume consacrat mișcării de imigrare a evreilor spre Ereț Israel.

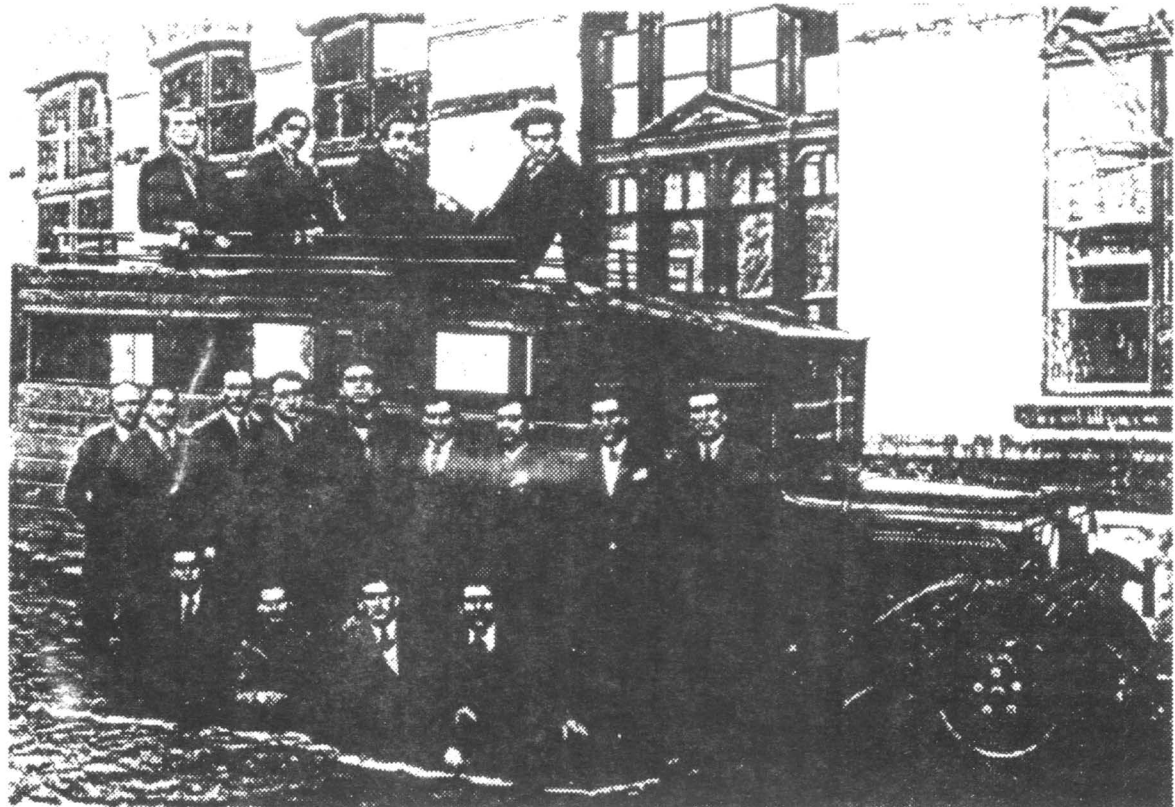
² Originalul „Convențiunei” cu semnăturile participanților și cu fotografia alăturată ei, se află în arhiva Comitetului pentru activitate culturală – judaică în rândurile evreilor originali din România – la ACMEOR – Tel Aviv.

³ Școli religioase în care copiii învățau, începând cu buchisirea în cartea de rugăciune și până la cunoașterea Torei – cele cinci cărți ale lui Moise.

⁴ Școala Talmudică.

⁵ *Hachșara* – pregătirea pionierilor sioniști în vederea unei vieți productive în Ereț Israel.

⁶ *Pinkas Hakehilot*, vol. I (ed. Th. Lavi), Jerusalem, 1970, p. 141.

Grupul <https://biblioteca-digitala.ro/> <http://atkenopol.academiaromana-lis.ro> și Israel.

Intre subscrișii :

Herman Șarvan din Iași Str. Palat Nr. 18
 Marian Bercovici din Iași Str. Adast. Peșni 43,
 Haim Dascal din Iași Str. Așezua Nr. 1,
 Ișai Iosef din Iași Str. I. C. Brătianu Nr. 56,
 Solomon Zelman din Iași Str. Ștefan cel Mare Nr. 30,
 Baby Aberman din Iași Str. Ștefan cel Mare Nr. 30,
 Rafaelovici Saul din Iași Str. C. Negri Nr. 30,
 Ludvig Aberman din Iași Str. Ștefan cel Mare Nr. 30,
 Cohn Ișidor din Iași Str. Ștefan cel Mare Nr. 3,
 Șeier Ișai din Iași Str. C. Negri Nr. 31,
 Reitman Emil din Iași Str. Cămin-Vechi Nr. 1,
 Cogan Rachil din Iași Str. Cămin-Vechi Nr. 3,
 Pray Haim din Iași Str.

Meșonnic David din
 Șterman Gherșin din Comuna Școleni Jud. Bălți
 Șapzlovici Herman din
 Ișcovici Leșu din Iași Str. Elena Doamna Nr. 18, numiți în prezența act
 de subscrișii

în numele de "Caravana celor 18" de o parte și
 Ștefan cel Mare Nr. 30, de altă parte,
 a intervenit următoarea convențiune:

Eu S. Ștefan Cristescu proprietarul baziomului automobil marce
 Ford cu număr de motor 3408676 șasiu Nr. 167, locșar cu conștință încredințată
 persoanelor arătate mai sus, care constituie "caravana celor 18", accesează
 mașina spre a face cu ea călătoriile din oraș în oraș în vederea târânelui
 organizat de Biorca cu scopul de a strânge fondurile necesare emigrării
 lor în Palestina. -

Mașina arătate le este încredințată cu titlul de depozit și eu
 răspund față de mine în mod solidă de toate obligațiile și răspunderile
 penale și civile, care decurg din situația de depozitari

Mașina încredințată are a fi condusă și îngrijită cu atențiune
 componenții caravanei fiind răspunzători solidari pentru orice deteriorare
 sau stricăciune din orice cauză, și orice urmărire dintr'un eventual
 accident sau contravențiune la legea circulației pe drumurile publice. -

Dacă vre-unul sau mai mulți din domniile care constituie caravana
 celor 18, s'ar retrage voit sau forțat din călătoria proiectată, precum și

se pot rezolva la jucareto tot prin arbitraj

de la Cristian

Hotel Saez

Victor Necome,

Sepușor

Jules Plave

Josif Rpaș

Freniș

Pa

Stăutman

Henriș

Felice Pic

Stăutman

Aberic

Stăutman

Stăutman

Leon

Bob

PROCES-VERBAL

Astăzi 1 iulie 1941. Noi sublocotenent Triandaf Aurel, primarul orașului, Totoescu Aurel, dr. Gheorghiu, medicul orașului și Virgil Ionescu, șeful comisariatului de poliție Tg. Frumos,

Constatăm prin prezenta că astăzi 1 iulie a.c. cu ocazia debarcării evreilor din cele 33 de vagoane venite din Iași, s-a găsit un număr de 654 morți, care (cadavre) au fost examinați de medicul orașului și care au fost debarcați în Tg. Frumos.

Restul evreilor aflați în viață urmează a fi evacuați în orașul Călărași-Ialomîța.

Sublocotenent în rezervă A. Triandaf

Primar (ss) A. Totoescu
Medic (ss) Dr. Gheorghiu
Șef Comisar (ss) Virgil
Ionescu

Direcția județeană Iași a Arhivelor Naționale, Fond Prefectura județului Iași, Dosar 16/1941, volumul II, fila 136.

Domnule Prefect,

Avem onoare, a vă înainta, aci alăturat.

Procesul verbal încheiat cu ocazia primirei convoiului de evrei evacuați de la Iași la Podul Iloaiei și în care s-a înregistrat situația în ziua sosirii trenului 30 iunie 1941 și după împlinirea primelor formalități ce au fost necesare pentru a vă putea ține în curent cu realitatea.

Pentru a cunoaște însă situația evreilor în viața aflați străini de localitate după evacuarea de la Iași a transportului ce a avut destinația Podul Iloaiei, am orânduit un control sever al întregii populații evreești străină și care fiind executat de membrii Comunității locale – sub directă răspundere – s-au găsit supraviețuitori 802 în loc de 776 – câți au fost trecuți în Procesul Verbal.

Toți sunt cartiruiți la coreligionari – și pentru a se putea menține ordinea și siguranța publică – am făcut cunoscut Comunității în scris – toate măsurile de ordine ce trebuiesc respectate cu cea mai mare stricteță – și de executarea cărora răspund în primul rând conducătorii Comunității și evreei din localitate.

Până în prezent totul s-a desfășurat în perfectă liniște, fără cel mai mic incident.

În felul în care s-a orânduit măsurile de ordine și populația română-creștină este liniștită și ținută în spirit de ordine și siguranță.

Se alăturază un proces verbal și tabloul de evrei evacuați.

Primar
(ss) Indescifrabil

Secretar
(ss) Indescifrabil

Domniei-Sale

Domnului Prefect al Județului Iași

9 iulie 1941

Nr. 4457

6 iulie 1941

Inspectoratul Jandarmeriei Iași
Biroul III Poliție
către Inspectoratul General al
Jandarmeriei

Urmare la nota telefonică nr. 890 din 30 iunie 1941:

Am onoare a vă raporta că din toate datele pe care le-am obținut până în prezent rezultă:

La 30/6 s-au expediat din orașul Iași două transporturi de evrei:

a) un transport de 2500 evrei

b) un transport de 1900 evrei

Din primul transport au încetat din viață pe timpul parcursului 1194 evrei.

Transportul a fost oprit la Podul Iloaiei (Iași), unde s-a făcut îngroparea celor morți, iar cei rămași vii au fost debarcați și găzduiți de evreii de aici din Podul Iloaiei.

Din al doilea transport au încetat din viață între gara Iași și gara Tg. Frumos (Iași) pe timpul parcursului 650 evrei, care au fost înmormântați în Tg. Frumos, iar alți 327 au încetat din viață între stațiile Tg. Frumos și Mircești (Roman) cadavrele fiind debarcate și îngropate în Mircești.

Inspectoratul de Jandarmi Iași
Colonel (ss) Gh. Bădescu

Șeful Serviciului Poliție și Comandament
Locotenent colonel (ss) Al. Manoil

Leib Avram Leib str. Aron Vodă nr. 28 a fost scos din casă în ziua de 29 iunie 1941, dimpreună cu doi fii ai lui Aron și Ihil (19 și 16 ani) de către un vecin *Gh. Tănase Nicolau* din Ciurchi. Au fost duși la Chestura Municipiului Iași, de acolo pierzându-li-se urma copiilor. Tatăl Avram Leib Leib a fost îmbarcat a doua zi în trenul morții pe distanța Iași – Tg. Frumos unde a murit asfixiat.

Victima Bercovici Meilih (60 ani), rabin, str. Sf. Lazăr 5 a murit sufocat în drum spre Tg. Frumos la 1/7/1941.

Văduva *Bercovici Haia* face dosar de pensionare.

Fila 7

Numitul *Bercovici Meilih* a funcționat ca Rabin oficianț la sinagoga Noch, Botoșanăr din str. Bucșinescu nr. 39, Iași.

Către
PREFECTURA JUDEȚULUI IAȘI,

Motivat de raportul nr. 224/1941, a secției Jandarmi Galata avem onoare a vă raporta că am executat ordinul Dv. nr. 989 din 22 iunie 1941 referitor de evacuarea evreilor din această plasă, după cum urmează:

1. Din raza postului de jandarmi Galata s-a înaintat pe evreul Iacob Bercovici farmacist din comuna Galata la legiunea de Jandarmi Iași.

2. Nety Vaisman, Revca Bercovici și Maria Horodniceană, toate din satul Galata comuna Miroslava s-au înaintat Chesturii Poliției Municipale Iași.

3. S-a înaintat la Circ. I. a Poliției Iași pe evreul Samuil Vaisbuch de loc natal din Iași str. Păcurari, care a fost găsit la moșia Vericeanu din teritoriul comunei Uricani, fiind administrator de moșie pentru muncile agricole.

În raza celorlalte comune din această Plasă nu se mai găsesc evrei după cum ni se raportează de către secția de Jandarmi Galata.

Pretor,
D. Casian

Secretar,
Gh. Ciuchi

Comunicat

Se pune în vedere tuturor patronilor de localuri publice, că nu au voie să primească în local evrei după orele 21.

Localurile publice unde vor fi găsiți evrei după orele 21, la prima abatere vor fi închise pe 5 zile, iar la a doua abatere, vor fi închise definitiv.

Chestorul Poliției Iași
Dr. Arcadie Clipa

Ziarul „Prutul” (Iași), an. 5, nr. 1161, miercuri 1 septembrie 1943, pag. 3.

Populația evreiască nu are voie de a umbla pe străzi cu lămpi electrice de buzunar. Orice locuitor creștin are datoria de a confisca lămpile electrice găsite la evrei pe stradă și de a-i conduce pe aceștia la cel mai apropiat comisariat de poliție.

Comandamentul Corpului Armată Iași

Ziarul „Prutul“ (Iași), an. 5, nr. 1179, miercuri 22 septembrie 1943, pag. 2.

D-lui Ministru al Afacerilor InterneCabinetul D-lui Ministru al Afacerilor Interne – *București*

La ordinul Dv. confidențial personal nr. 1813 din 23 martie 1941.

Avem onoarea a înainta alăturat, câte o schiță de plan a municipiului Iași, a orașului Tg. Frumos și a comunei Podul Iloaiei, în care sunt trasate cu roșu cartierele destinate a fi locuite de evrei.

Din datele provizorii pe care le avem în prezent asupra numărului evreilor – înainte de încheierea lucrărilor actuale de recensământ – rezultă următoarele:

a) În *Municipiul Iași* trăiesc un număr de 51.200 evrei din totalul de circa 105.000 locuitori.

b) În *comuna urbană Tg. Frumos* sunt circa 1.600 evrei din totalul de circa 6.200 locuitori.

c) În *comuna rurală Podul Iloaiei* sunt 1.550 evrei din totalul de 10.600 locuitori.

d) În *comuna rurală Bivolari* sunt 880 evrei, din totalul de circa 5.600 locuitori.

e) În *comuna rurală Țigănești* sunt 92 evrei, din totalul de circa 3.030 locuitori.

f) În *comuna rurală Sipote* sunt 4 evrei din totalul de circa 5.040 locuitori.

Aceste date sunt aproximative luate după statistici întocmite de mai multă vreme, timp în care au suferit modificări importante.

Supunem aprecierii Dv., eventuala plasare a evreilor din Nordul Moldovei în câteva localități din interior, care să fie locuite exclusiv de evrei, *pentru a se descongiona orașele și târgurile din Moldova de elementul evreiesc, ferind astfel masa populației românești de acest element coruptibil și neasimilabil.*

Prefectul Județului Iași Colonel D. Captaru

Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale, Fond Prefectura județului Iași, Dosar 10/1941, filele 156-158.

9 iulie 1941

1174 Cabinet

Foarte urgent

Confidențial

- Domnului**
- 1) Chestor al Poliției Iași**
 - 2) Comandant al legiunii de jandarmi Iași**

Binevoșiți a ne comunica imediat numărul exact al evreilor care au fost uciși sau au murit, atât în orașul Iași, cât și în trenurile de la Podul Iloaiei și Tg. Frumos.

Prefectul Județului Iași
Colonel D. Captaru

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Fond Prefectura Județului Iași, Dosar 16/1941, vol. I, fila 31.

Legiunea Jandarmi Iași-județ către
Prefectura Județului Iași Cabinet

La ordinul Dv. nr. 1174 din 9 iulie 1941 am onoarea a vă raporta că în trenul de la Iași spre Podul Iloaiei *au murit un număr de 1198 evrei ce au fost înmormântați în cimitirul evreiesc din Podul Iloaiei.*

Restul datelor nu se cunosc, nefiind pe teritoriul rural.

Comandantul Legiunii Jandarmi Iași
Maior Alexandrescu Aristotel

Ibidem, fila 33.

CUM SE POATE DISTORSIONA ADEVĂRUL ISTORIC*

Dumitru HÎNCU

Vă rog să-mi îngăduiți să vă mulțumesc din partea Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România pentru participarea dumneavoastră la acest simpozion care dorește să pună în adevărata lui lumină unul din evenimentele cele mai dureroase din atât de însângeratul an 1941.

Fără a încerca să mă interferez în vreun fel în temele anunțate în program care, sunt încredințat, vor fi tratate cu recunoscuta lor competență de distinșii noștri referenți, mi-aș permite să vă semnalez doar câteva aspecte adiacente ce merită, mi se pare, să ne oprim, fie și în treacăt, asupra lor.

Și anume că, la 60 de ani de la baia de sânge pe care a înscris-o în istoria noastră rebeliunea legionară, după cele întâmplate la Iași la sfârșitul lui iunie și începutul lui iulie 1941, după ghețozările și deportările în Transnistria, cu lagărele și măcelurile de acolo – spre a ne rezuma numai la teritoriile românești sau aflate sub administrație românească – iată ce se poate citi într-o publicație oficioasă a unui partid care s-a situat pe locul doi în ultimele alegeri.

Sub titlul întins pe toată lărgimea unei pagini, „Antisemitismul nu există” și sub semnătura unui cunoscut specialist în nai, anume Gheorghe Zanfir sau, poate, doar al unui omonim și anonim, autorul dezvăluie celor neștiutori că:

„NU ANTISEMITISMUL NU EXISTĂ! Există doar provocarea semișilor și mai ales a celor ce dețin puterea mondială, planeta întreagă (un grup de sioniști) împotriva restului raselor de pe pământ, pentru a crea un sentiment de culpabilitate întregii planete

* Intervenție la Simpozionul „60 de ani de la Pogromul din 29 iunie 1941”, Iași, 21 iunie 2001.

față de poporul evreu care a fost dispersat în lume și obligat să trăiască în exil. Dar ce exil! Cu toate comorile pământului la picioare sau puse la adăpost în bănci, cu indemnizații plătite la zi pentru un holocaust care n-a existat – pentru că holocaustul înseamnă exterminarea unei rase de pe pământ. Or, în cazul lui Hitler, unii, chiar evrei, afirmă că acesta a avut dreptul, printr-un contract semnat în secret, să sacrifice o parte dintre evrei, care nu foloseau la mare lucru, contra unor sume colosale de bani vărsate în favoarea unui grup puternic de sioniști, pentru crearea noului stat izraelian, lucru care s-a realizat în 1948”.

Așadar, deși la noi se spune mai demult că „toată lumea se pricepe la politică și la fotbal, de la o vreme popularul adagio ar trebui completat și cu adevărul se pare, nu mai puțin incontestabil că cetățeanul nostru e la fel de bun specialist și în istorie. Indiferent dacă e profesor de literatură, mare cântăreț din nai sau chiar NIMIC.

Dar să ne întoarcem la textul de care pomeneam. Ceva mai încolo, el afirmă *ad literam*:

„Un faimos istoric evreu susține chiar că Hitler ar fi fost Mesia, fiindcă profețiile biblice anunțau refăcerea lui Eretz Israel doar când va veni Mesia, or fără Hitler marile puteri – America, Marea Britanie și Rusia – n-ar fi acceptat înființarea statului evreu. Există doar jupuirea goimilor, sărăcirea, ruinarea, compromiterea și distrugerea lor totală de către sioniștii lumii, provocarea lor și arătarea cu degetul în piața publică spre a fi pe nedrept considerați păcătoși și raufăcători.”

Așadar, Hitler, mare om de afaceri, a semnat în secret un contract cu „un grup puternic de sioniști” (el fiind, probabil, foarte „slab”) ca să sacrifice o parte din evrei – mare, mică, nu contează –, dar numai dintre cei „care nu folosesc la mare lucru”.

Bine, bine, s-ar putea întreba cititorul căruia îi vor cădea sub ochi elucbrațiile de mai sus, dar în Roinânia – care era aliată cu Germania nazistă și a avut o amplă și necruțătoare legislație rasială accesibilă oricui își dă silința să cerceteze „Monitorul Oficial” al epocii, Arhivele Naționale sau chiar numai presa vremii – ce s-a întâmplat cu evreii?

Ne-o spune, atotștiutor, și categoric, tot D. Zamfir:

*„Evreii au fost tratați regește în România în timpul celui de-al II-lea război mondial și nicăieri în lume ei nu s-au simțit mai bine ca la noi”.*¹

Cred că textul este revelator prin el însuși și ne dispensează de orice comentariu. El poate fi doar, eventual, complectat de amănuntul – dacă-l putem numi așa – că, la ultimul Târg internațional de carte de la București, vizitatorii puteau cumpăra și *Mein Kampf* sau *Protocoalele intelepților Sionului* care au premers cu brio aceeași linii de gândire cu aceea a cântărețului din nai.

Toate acestea și multe altele din aceeași făină sunt – mai e nevoie să o spunem? – metode primitive, grosolane de incitare la ură rasială, în totală contradicție cu interesul național de integrare în noua lume democratică care se construiește sub ochii noștri. Dar pentru că ne aflăm aici spre a evoca masacrul din 29-30 iunie de la Iași, vă rog să-mi dati voie să citez măcar două exemple edificatoare asupra modului de distorsionare a adevărului în legătură cu acest tragic eveniment.

La 2 iulie 1941, generalul de divizie Emanoil Leoveanu, directorul general al Poliției, a adresat lui Ion Antonescu un raport asupra celor întâmplate din care spicuiesc:

„La 29 VI a.c., ora 3, în timp ce o coloană militară română trecea pe strada Lascăr Catargiu s-a dezlănțuit din împrejurimii un foc violent care a produs panică în unitate.

În aceeași noapte, ofițerii de poliție ai Chesturii Iași au început investigațiunile pe teren, însoțind o altă unitate română care mergea pe str. Lăpușneanu, unde s-a produs un atac similar, cu același efect (trupe în dezordine și schimb de focuri).

La ambele unități n-a fost nici un soldat rănit sau mort. Imediat s-au format echipe de polițiști, agenți și gardieni români și germani, plus Compania 14 Poliție din Divizia a 14-a, care a făcut perchezițiuni foarte severe în cartierul de unde se credea că vin împușcăturile.

Rezultatul a fost negativ, adică nu s-a găsit nici o armă și nu s-a descoperit nici un trăgător străin.

Cu această ocaziune au fost ridicați și aduși la Chestură evreii ascunși prin pivnițe.

Parte din acești evrei au fost uciși de soldații germani chiar în drumul deplasării până la Chestură.

Adunându-se prea mulți arestați în curtea Chesturii comandantul Diviziei a 14-a a dispus trierea lor și expedierea cu trenul”.

Ce li s-a întâmplat celor câteva mii de evrei „expediați cu trenul“ este bine cunoscut astăzi și cred că nu are nevoie de explicații suplimentare.

Oricum? raportul generalului Leoveanu – lung – a continuat: pe aceeași notă, încât mă mulțumesc să mai citez doar o propoziție-două din concluzia lui:

„Socotesc că atacatorii au fost legionari și borfași, care urmăreau să producă panică pentru a devasta.

Ei au putut ușor să dispară în întuneric și astfel nu au fost descoperiți”.²

După război în declarația dată în fața organelor de justiție care anchetau cele întâmplate la Iași, generalul Leonescu a relatat discuția purtată cu Ion Antonescu în legătură cu raportul întocmit de el, spunând:

„Antonescu, căruia i-am raportat concluziile, a repetat că sunt complet greșite în ceea ce privește pe legionari pentru că el cunoaște bine situația în zonă, că „evreii au tras în trupă și deci merită sancțiunile ce li s-au aplicat de germani”. Mi s-a atras atenția să nu amestec pe germani în acest pogrom pentru că îmi dau seama de situație. Desigur voi fi obligat să justific aceste grave acuzații, care vor fi greu de dovedit când ei sunt aici așa cum sunt”.³

Iar într-o altă declarație, dată la 23 august 1945, în fața Curții Speciale pentru judecarea criminalilor de război, generalul Leonescu, a mai ținut să adauge că el i-a explicat lui Antonescu:

„D. general, eu am făcut o cercetare la fața locului și am luat parte personal la această cercetare la fața locului, dacă

*problemele adunate de mine sunt false, atunci desigur că și constatarea mea poate fi falsă”.*⁴

După cele de mai sus, generalului nu i-a mai rămas, dar, decât să execute ordinul și să redacteze un alt raport în care, de astă dată, a arătat, printre altele:

La 29 VI, ora 3, în timp ce o coloană militară română trecea pe strada Lascăr Catargiu, s-a dezlănțuit din împrejurimi un foc violent, care a produs panică în unitate.

Parte din soldații acestei unități au răspuns cu foc.

De asemenea, s-au făcut cercetări de către poliție și organele acestei unități și nu s-a descoperit nimic deoarece tragătorii evrei s-au ascuns și de astă dată (subl. noastră).

În aceeași noapte, ofițerii de poliție ai Chesturii Iași au început investigațiile pe teren, însoțind o altă unitate română, care mergea pe strada Lăpușneanu, unde s-a produs un atac similar, cu același efect (trupa în dezordine și schimb de focuri).

Imediat s-au format echipa de polițiști, agenți și gardieni, români și germani, plus Compania 14 Poliție a Diviziei a 14-a care au făcut percheziții foarte severe în cartierul de unce au venit împușcăturile.

Cu această ocazie au fost ridicați și aduși la Chestura Poliției evreii ascunși prin pivnițe.

Parte din acești evrei care s-au opus și au fost recalcitranți au fost executați de soldații germani chiar în drumul deplasării până la Chestură.

*Aduncându-se prea mulți evrei în curtea Chesturii, Comandantul Diviziei a 14-a a dispus trierea lor și apoi expedierea cu trenul a celor găsiți vinovați”.*⁵

Ca sa fie complet împăcat față de conștiința sa, generalul Leoneanu ar fi putut adăuga liniștit după cuvintele „expediați cu trenul” și adresa: pe lumea cealaltă.

Cel de-al doilea exemplu de crasă manipulare a adevărului asupra acelorași evenimente în funcție de inavuabile interese conjuncturale ne-a fost oferit de celebrul Curzio Malaparte, autorul lui *Kaputt*, o carte

tradusă în multe limbi și mult discutată. moștră elocventă a amalgamului pe care lipsa de scrupule a unui autor o poate savârși între adevăr și ficțiune, precum și a procedeelelor pe care le poate utiliza pentru ca, abordând aceeași temă, s-o pună în serviciul unor comandamente.

Giordano-Bruno Guerri, biograful lui Malaparte, a demonstrat, pe temeiul manuscriselor lăsate de autor, că textul din *Kaputt* este o modificare oportunistă a unei versiuni inițiale, pronazistă, antiengleză și antisemită ce urma să apară sub titlul „God Shave the King” (Dumnezeu să-l bărbierească pe rege), parodie a titlului imnului național britanic „God Save the King” (Dumnezeu să-l ocrotească pe rege).

În „Addenda” versiunii românești a cărții, semnată de d. Eugen Uricaru, președintele Uniunii Scriitorilor din România, poate fi aflată traducerea articolului publicat de Malaparte, în ziarul „Corriere della Serra”, din 5 iulie 1941, în calitatea lui de corespondent de război pe frontul de răsărit și prezent la Iași în vremea masacrului despre care discutăm. Titlul articolului era: „În Iașul martirizat de trădarea ebraică”, subtitlul: „Coloana a cincea comunistă și parașutiștii în acțiune – Tentativa zdrobită de armată”. Iar conținutul, evident, pe același calapod.

În volumul publicat după război, aflăm însă astfel de pasaje. La pagina 91, de pildă:

„Dar plutea ceva în aer, ceva plutea în aer. Cerul se acoperea de nori negri și bolborosea supus ca o mlaștină. Jandarmi și soldați români lipeau de ziduri proclamații cu ordinul colonelului Lupu. «Toți locuitorii caselor din care se va trage asupra trupei și locuitorii caselor vecine vor fi împușcați pe loc, bărbați și femei, cu excepția copiilor». În afara copiilor.

...O ciudată spaimă apăsă peste oraș. O amenințare enormă, monstruoasă, densă pusă la punct, ca o mașină de oțel era pe punctul de a strivi cu roțile sale casele, copacii, străzile, locuitorii, Iașului, în afară de copii. Măcar dacă aș fi putut face ceva să împiedic pogromul”

Sau la pagina 98:

„Cete de evrei fugeau pe străzi, urmădiri de soldați și civili, furioși, înarmați cu cuțite și răngi de fier, grupuri de jandarmi

*spărgeau uşile cu patul armei, ferestrele se deschideau pe neaşteptate, femei în cămăşi, cu părul fluturând, apăreau în geam agitându-şi braţele şi ţipând, unele se aruncau de la fereastră, lovindu-şi obrazul cu un sunet surd de asfaltul trotuarului. Echipe de soldaţi aruncau grenade prin ferestruicile subsolurilor, locuri în care multă lume încercase să-şi găsească salvarea, câţiva se aşezau în patru labe, ca să privească înăuntru, să vadă efectul exploziilor, se întorceau către camarazi şi râdeau. Acolo unde masacrul era în plin, piciorul îţi aluneca în sânge peste tot sălbatica şi vesela trudă a pogromului umplea străzile şi casele de împuşcături, de plânsete, de urlete îngrozitoare şi de râsete fără milă”.*⁶

Cele de mai sus sunt, evident, doar câteva mostre din vasta şi sinistra panoplie de minciuni şi distorsiuni de care inşi fără scrupule au uzat şi uzează încă pentru a incita la ură şi dezbinare între cetăţenii acestei ţări care – socotesc că suntem cu toţii convinşi de acest adevăr elementar – au în primul rând nevoie de o convieţuire fertilă, benefică şi salutară pentru toţi.

Cu aceste gânduri, vă doresc mult succes în lucrările Simpozionului, la care mă simt onorat că pot participa.

NOTE

¹ „România Mare“, anul XII, nr. 568. din 1 iunie 2001.

² M. Carp, *Cartea neagră*, vol. II, pp. 118-122.

³ Arhiva S.R.I.F.P. 108233, vol. 51, p. 40.

⁴ *Ibidem*, vol. 27, f. 5 f/v.

⁵ *Ibidem*, F.P. 108233, vol. 66, f. 24-25.

⁶ Curzio Malaparte, *Kaputt*, în românește de Eugen Uricaru, București, Editura Univers, 1999.

VOCAȚII PROFESIONALE ÎNTR-O LUME A GLOBALITĂȚII: SOCIOLOGUL ȘI UMANISTUL MIHAIL CERNEA

Gheorghe TEODORESCU

Printre sociologii români numele lui Mihail Cernea este sinonim cu succesul. Pentru foarte multă lume, însă, numele strălucitului sociolog abia acum începe să devină o emblemă a reușitei profesionale de excepție. Nici după ce în 1993 Academia Română l-a primit cu toate onorurile cuvenite pentru o remarcabilă și îndelungă activitate desfășurată pe plan internațional, notorietatea sa publică nu a crescut semnificativ în propria țară. Abia recenta „monografie profesional-științifică” realizată de Maria Cobianu-Băcanu* pare să aibă șansele cele mai mari de a impune definitiv personalitatea savantului și umanistului Mihail Cernea în conștiința culturii românești. Lucrarea – o întreprindere migăloasă și extrem de documentată – constituie primul demers sistematic de evaluare a importanței, originalității și profunzimii ideilor novatoare pe care sociologul de origine română le-a promovat cu deosebire în anii cât a lucrat la Banca Mondială și în diversele organisme internaționale ocupate cu problematica dezvoltării.

Cu generozitate și dăruire de autentic cercetător în domeniul științelor sociale, Maria Cobianu-Băcanu parcurge metodic și cu maximă onestitate drumul plin de memorabile contribuții ale celui pe care comunitatea sociologică internațională îl consideră drept pionier al „sociologiei dezvoltării”. Poate că cea mai importantă dintre acestea este însăși perspectiva *antropologică* atașată tendințelor „econocratice” și „comodocratice” pe care promotorii proiectelor de dezvoltare le-au venerat îndelungă vreme până la el. „*Putting People First*” este, neîndoielnic, prima argumentare temeinică a inconsistenței programelor destinate dezvoltării care nu se pot sustrage exigențelor de ordin cultural și ecologic fără ca prejudicii importante și, uneori,

* Maria Cobianu-Băcanu, *Mihail M. Cernea – un inovator în sociologie și dezvoltare internațională*. O monografie profesional-științifică, Editura Economică, București, 2001.

ireparabile să fi afectat soarta unor întregi comunități umane constrânse să suporte efectele distructive ale „emancipării tehnoeconomice”. O creștere economică din care subiectul bunăstării este expulzat în numele paradigmei are toate șansele să mărească dezechilibrele, să generalizeze sărăcia și să conserve subdezvoltarea în numele celor mai „bune intenții”. „*Oamenii, înainte de toate!*” constituie deviza sociologului umanist, iar Mihail Cernea a reușit să convingă acolo unde banii deveniseră primul instrument și primul zeu al dezvoltării. Perioada petrecută la Banca Mondială a reprezentat, indubitabil, o experiență plină de consecințe pe plan profesional pentru sociologul român. La fel de adevărat este, însă, și faptul că influența instituție și-a revizuit în mod semnificativ filosofia socială ca urmare a „inovărilor” aduse de acesta în derularea programelor de eradicare a sărăciei ori de contracarare a patologiilor sociale de pe meridianele subdezvoltării.

Confruntat cu împrejurări de criză socială generate de strămutarea forțată și reșezarea populațiilor, cel care fusese un cercetător atent al modificărilor intervenite în ruralul românesc în anii '60-'70 va deveni liderul incontestabil al proiectelor de acest gen pe plan internațional. Concepte de genul „silvicultură socială”, „managementul patrimoniului cultural”, „ecologia relațiilor umane” ori „dezvoltare durabilă” au devenit uzuale în lexicul multor sociologi și economiști care se ocupă de diversele și extrem de complicatele procese ale schimbării sociale, după ce au fost mai întâi forjate în retorta ideatică a sociologului român. Din acest punct de vedere, Mihail Cernea s-a considerat din totdeauna un continuator al școlii gustiene, făcând din „*sociologia militans*” o variantă a „sociologiei acțiunii” și o formă eficientă de implicare activă în problemele comunităților aflate în dificultate. Perioada cercetărilor realizate în țară i-a oferit prilejul de a lua contact cu multe dintre aspectele pe care le va întâlni, ulterior, în forme cvasi-asemănătoare pretutindeni unde dezvoltarea amenința cu pierderi incalculabile identitatea și valorile ruralului tradițional. Imprevizibilitatea efectelor și implicațiile nebănuite ale unor măsuri contradictorii – luate sub semnul urgenței și interesului unilateral – a condus la drame colective pe care istoria nu le mai poate repara. Nu trebuie uitat că, de multe ori, asemenea împrejurări au primit justificări morale și ideologice sub semnul celor mai generoase intenții, sfârșind prin a-și demonstra inconsistența.

Una dintre acestea se referă la „costurile globalizării”, pentru care beneficiile se vor vedea – în cazul că ele vor exista – abia într-un viitor mai mult ori mai puțin îndepărtat. Or, se știe, că frenezia globalistă a debutat din momentul în care civilizația a fost asimilată cu progresul tehnic, iar accentele paroxistice au început să fie resimțite o dată cu pasiunea aducerii satului la standardele culturale ale orașului. Din acest punct de vedere, pentru Mihail Cernea satul românesc – intrat în orbita proiectelor cincinale ale unui industrialism socialist dement – se situa la confluența dintre *identitate*, *modernitate* și *globalitate*. Nimeni nu poate ignora realitatea – atent marcată de remarcabila exegeză a Mariei Cobianu-Băcanu – că „*satul ca mediu de viață și comunitate umană, prin istoria sa ce se pierde în negura vremurilor, rămâne leagănul sau matca de formare a popoarelor și a culturilor*”. Încă din momentul primelor monografieri ale ruralului românesc, Gusti atrăgea atenția asupra faptului că satul constituie „o unitate autosuficientă, autonomă și vie”. Acest adevăr axiomatic a fost ridicat de Mihail Cernea la rang de principiu al proiectelor de dezvoltare pe care le-a condus oriunde Banca Mondială i-a solicitat competența de specialist. Alternativele la ruralitate și, în genere, la formele tradiționale de existență au fost gândite de fiecare dată de Cernea în termenii unor provocări complexe și responsabile care iau în calcul *unitatea în diversitate*, precum și *dreptul la identitate* a fiecărei culturi într-o lume multiculturalistă. Nu doar economiștii trebuie să decidă în privința destinului unei comunități angajată în procesele profunde ale schimbării și integrării în sistemul interdependențelor impuse de civilizația schimbului și a tehnologiilor comunicării. Sociologii și antropologii au foarte multe de spus cu privire la caracterul social al schimbărilor, acestea fiind în mod cert cele mai profunde și de durată în raport cu modificările intervenite în sfera facilităților tehnice create de civilizație. Mai mult, după cum însuși Cernea mărturisește la un moment dat, multe proiecte de dezvoltare din agricultură au presupus probleme operaționale și metasociologice cu totul diferite de cele analizate în amfiteatrele universității și în cercetarea de tip academic. Pentru a ilustra această afirmație incomodă pentru specialiștii de cabinet, el enunță cinci dintre cele mai prezente probleme în practica implementării programelor de dezvoltare: a) adecvarea proiectelor de dezvoltare – în calitate de cadre generale – la

efortul sociologic; b) stabilirea zonelor de „insertare” ale cunoașterii sociologice în planificarea dezvoltării; c) metodologii pentru acțiunea socială și rolul ingineriei sociale; d) noi direcții ce apar pentru dezvoltare; e) instituționalizarea sociologiei în toate proiectele privind dezvoltarea social-economică.

Demersul său argumentativ nu este o simplă pledoarie partizană în favoarea sociologiei, ci are drept principală motivație constatarea directă a eșecului multor programe de finanțare a dezvoltării care, în loc să producă schimbarea în bine, mai mult a amplificat deruta și reacțiile de respingere a „binefăcătorului”. Pentru ca „infuzia” de resurse destinate dezvoltării să-și realizeze scopul, trebuie ca mecanismele socio-culturale ce operează în procesele de schimbare să fie însoțite de o reformulare corespunzătoare a problemelor practice de către sociolog. Proiectele coordonate de Mihail Cernea au excelat prin atenția acordată continuumului *identitate-universalitate și tradiție-modernitate*, iar acest lucru nu se poate împlini doar prin „implanturi” demonstrative ale civilizației susținută de eforturi financiare considerabile. S-au mai văzut blocuri cu fântână în curte și grajduri de vite cu acces prin balcon. Nu de puține ori în spatele unei bănci din oțel și sticlă se poate afla aceeași luntre pescărească ori aceeași cămilă care așteaptă să fie condusă pe autostradă spre vechiul loc de păscut. Ele sunt reflexul firesc al eludării – din ignoranță sau din principiu – aspectelor ce țin de educație, mentalități, valori și tot ce aparține identității culturale a unei comunități. A muta țărani la oraș pentru a deveni muncitori cu acte în regulă nu înseamnă că ei vor deveni acest lucru prin simpla lor dislocare teritorială și doar pentru a răspunde „cum se cuvine” unei comenzi politice ori financiare. Trebuie făcut mult mai mult și analizat mult mai profund decizia care poate influența destinul unor colectivități integrate din istorie. Oriunde oamenii nu reprezintă un aspect prioritar al programelor de dezvoltare, apar și „efectele perverse”.

Fără îndoială, nu doar economiștii pot fi considerați vinovați de erorile aflate la originea eșecului. Sociologii și antropologii au și ei partea lor de vină, în măsura în care modelul riscurilor asociate schimbărilor proiectate la scară comunitară nu este bine articulat pe analize temeinice de sistem. Reconstrucția vieții comunitare constituie

o acțiune integrată și co-determinată disciplinar. Însă finalitățile antropologice ale oricărui program de dezvoltare aduc în prim-planul acțiunii *sociologul* pentru a da valoare umanistă progresului tehnic. Din acest punct de vedere, modelul riscurilor devine un model reconstrucitiv care fixează cadrul acțiunii de dezvoltare: de la insecuritatea alimentară la nutriția asigurată, de la precaritatea locuirii la confortul domestic, de la morbiditate înaltă la sănătatea comunității, de la marginalizare la includere și participare, de la șomaj la ocupare și de la sărăcie la prosperitate. Toate aceste finalități ale schimbării trebuie să conducă în final la o optimă și morală valorificare a resurselor puse în slujba dezvoltării.

Valorile culturale obligă la utilizarea și a altor unități de măsură decât cele ale cantității, mergând spre sensuri și semnificații infinit mai profunde decât efortul inconsistent de a plomba cu platină sărăcia cea mai descurajantă. Sub acest aspect, studiul „monografic” al Mariei Cobianu-Băcanu reprezintă mai mult decât o încercare de a recupera un destin profesional de excepție; el este un îndemn și un ghid practic de metodologie aplicată pentru toți cercetătorii care se implică în derularea unor programe de dezvoltare. Fără pretenția de a da lecții cuiva, autoarea invită la reflecție și la căutarea unor soluții pentru probleme extrem de actuale pe care le traversează și societatea românească în debutul mileniului trei.

VALORI DE ARTĂ IUDAICĂ: MEGILLAT ESTHER IAȘI 1673*

Noua lucrare subscrisă de acad. Cornelia Bodea face notă aparte nu numai în propria operă, dar și în cadrul istoriografiei române actuale. Preocupată îndelung de sporul documentar al domeniului, de critica și valorificarea surselor, pe linia unei concepții validate de marii noștri istorici, autoare de studii și monografii relative la români în epoca modernă, toate vădind cea mai înaltă exigență profesională și antrenând aprecieri unanime din partea breslei, domnia sa subscrisă acum un studiu de artă iudaică din secolul XVIII, studiu remarcabil în orice privință. Semnalarea lui în acest cadru nu dispensează desigur pe specialiștii în domeniu să-i acorde cuvenita atenție.

Este vorba de restituția unui manuscris ebraic, fixat convențional sub titlul de *Megillat Esther Iași 1673*, păstrat în Biblioteca Academiei Române și tipărit acum în condiții admirabile. Povestea manuscrisului e pasionantă. Având pe el stema Moldovei și veleatul 7181, ceea ce corespunde cu 1673 *anno domini*, prețiosul manuscris miniat merita osteneala unei cercetări, fie numai și spre a se lămuri prezența acestor „elemente esențial biografice” pe un asemenea manuscris. Cum stema principatului se regăsește și în *Psaltirea* tradusă în versuri de Dosoftei, tipărită chiar în 1673, Cornelia Bodea a conchis cu temei că destinatarul acestui exemplar din *Cartea Esterei* era însuși arhiereul amintit. Darul venea de la Nathan Nata Hanover, șef-rabin al comunității evreiești din Iași în anii 1657-1673. Cine era acest personaj și ce semnificație se cuvine atribuită gestului său? Este ceea ce și-a propus autoarea să lămurească într-o erudită analiză, susceptibilă să contextualizeze o creație de artă și o legătură interconfesională semnificativă pentru epocă.

* Cornelia Bodea, *Valori de artă iudaică: Megillat Esther Iași 1673, oferită Mitropolinului Dosoftei*. The Center for Romanian Studies, Iași/Oxford/Palm Beach/Portland, 2002, 72 p. + facs. Și versiune engleză: 2002.

Lucrarea include trei părți: una relatând conținutul acelei *Megillat Esther Iași 1673*, legată de sclavia babiloniană și salvarea iudeilor de la masacrul plănuțit de Haman pe vremea regelui Ahașveroș; a doua se ocupă de latura artistică a acelei *Megillat Ester*, pe baza numeroaselor studii deja existente; a treia, cea mai consistentă, privește dimensiunea istorico-culturală a creației în cauză, situabilă în contextul unor realizări de maximă importanță pentru cultura română.

La curent cu vasta bibliografie a temei și sensibilă la implicațiile ei de ordin istoric, autoarea și-a concentrat luarea-aminte asupra elementelor capabile să contribuie la o mai bună cunoaștere a vieții spirituale din Moldova în a doua jumătate a secolului XVII. „*Megillat Esther*, în forma festivă, e ilustrată cu scene din povestea Esterei și ornamentată cu motive florale și zoomorfe, cu desene liniare sau geometrice”, descrise numai în treacăt, fiindcă atenția comentatoarei se îndreaptă mereu spre definirea contextului istorico-cultural și spre sensul simbolic al donației. Autorul ei, rabinul predicator, cabalist, lexicograf și cronicar Nathan Nata Hanover, stătuse un timp la Veneția, unde a publicat cronica *Yeven Mezulah* (1653) despre persecuțiile suferite de evreii din Volhinia (atunci în Regatul Poloniei, azi în Ucraina) pe vremea răscoalei conduse de hatmanul Bogdan Hmelnițki.

Ajuns la Iași, unde a fost șef-rabin peste 15 ani, Nathan Nata Hanover a avut relații strânse cu mitropolitul Dosoftei, care se ocupa tocmai, cu „osârdie mare” de traducerea Psalmilor. „Acea lungă osteneală de cercetare prin svintele cărți”, evocată de mitropolitul cărturar, include în mod sigur și contactele cu eruditul rabin, a cărui știință (nu doar) lexicografică era notorie. Aproximarea dintre un ierarh ortodox și unul mozaic într-o epocă ce cunoscuse războaie religioase și persecuții antisemite comportă un sens lesne decelabil. Comunitatea evreiască din Iași se reorganizase, tocmai, după sistemul polonez, și căuta să-și asigure pe cât posibil interesele. Hanover însuși menționează în *cronica* sa că în timpul campaniei căzăcești Moldova adăpostise nobili și evrei deopotrivă, recuperând sute de captivi și punându-i în libertate.

Pe acest fond aveau să se desfășoare inițiativele șef-rabinului Hanover, marcate de un cert mesianism, după cum rezultă din unele lucrări elaborate în Moldova. La 1657, a început construcția sinagogii

ieșene de rit askenazi, cu elemente decorative de sursă polonă, iar mai apoi demersuri cărturărești de tot felul, care l-au putut apropia de anumiți clerici ortodocși. Îndeosebi de teologul literat Dosoftei, căruia a ținut să-i ofere un dar simbolic, acea *Megillat Esther* cu stema principatului și indicarea anului 1673. Se omagia astfel „o înțelegere spirituală“, conchide autoarea, adăugând că la un asemenea gest va fi contribuit și fratele lui Hanover, rabinul Mordechai Gomprich, prin care s-a și adus exemplarul în cauză destinat versificatorului român al *Psaltirei*, text ce constituia, se poate spune, un pendant firesc la *Cartea Esterei*.

Comentariile aferente, textul facsimilat al prețiosului manuscris *Megillat Esther*, ilustrațiile adiacente, două anexe și un indice compun această nouă carte, scrisă la o vârstă venerabilă de acad. Cornelia Bodea, a cărei activitate științifică rămâne exemplară. Restituția manuscrisului *Megillat Esther lași 1673* o întregeste în mod fericit, constituind totodată o nouă punte simbolică între două tradiții de prim rang. Efortul de inițiere într-un domeniu atât de anevoios suscită respect și reclamă gesturi consonante din partea comunității istoriografice.

Alexandru ZUB

Avraham Yehoshua HESHEL: *Igroth Ha-Obev Israel: igroth, mismakhym, haskamoth.*

[=Scrisorile autorului cărții „Ohev Israel“ (=Iubesc poporul lui Israel): scrisori, documente, acorduri (la publicare de cărți)].

Ediție revizuită și adăugită, pregătită de Institutul „Shiftey Tzadiqym“ de pe lângă Centrul de Studiu al Torei „Ohev Israel“ cu un acord-cuvânt înainte al rabinului Itzhaq Meir Flintenstein. Jerusalem: Makhon Shiftey Tzadiqym, 5760 (2000). 17, 267 pagini.

Volumul pe care ne-am propus să-l prezentăm reprezintă publicarea exhaustivă a scrisorilor, însemnărilor scurte și acordurilor sau azeziunilor la părerea autorilor unor cărți (o formă de scurt „cuvânt înainte“ aprobativ) ale rabinului hasid Avraham Yehoshua Heshel (1748-1825), cunoscut și sub numele „Ohev Israel“, după titlul principalei sale cărți de interpretare biblică, sau „Apter Ruv“ (Av Beit Din me-Apta) (=rabinul din Opatow Kielecki, Polonia). În conformitate cu tradiția hasidică de editare, scrisorilor și însemnărilor sale le sunt adăugate cele ale fiului său, rabinul Itzhaq Meir Heshel din Zinkow (1776-1855) și cele de nepotului său – fiul fiului – Meshulam Zusia Heshel din Zinkow (1813-1864). Volumul reprezintă o parte a unui proiect vast, de editare a tuturor operelor celor trei rabini menționați, existent în cadrul Institutului „Shiftey Tzadiqym“ din Ierusalim, specializat în publicarea de izvoare relative la hasidism și istoria sa. Prima ediție, apărută în anul 1981, era mult mai restrânsă. Editorii speră în identificarea unor noi izvoare în viitor. Prezenta ediție a apărut cu sprijinul Ministerului Cultelor al Statului Israel. Deși editorii nu au urmărit realizarea unei ediții complet critice (ei fiind hasidim devotați rabinului lor), totuși publicarea a fost făcută, în conformitate cu normele academice și arhivistico-biblioteconomice moderne, pe baza manuscriselor existente în diferite colecții (în special a Institutului „Shiftey Tzadiqym“) și a edițiilor princeps, în condiții grafice bune, indicându-se totdeauna sursa, arhiva (în cazul manuscriselor), alte surse comparative. Astfel, volumul este util nu

numai învățaților în Thora din lumea hasidică, ci și cercetătorilor istoriei evreilor în general și a hasidismului în special. El include 95 scrisori, documente și însemnări, precum și 88 acorduri pentru publicări de cărți, numerotate separat. În cadrul secțiunii de scrisori, documente și însemnări a fost publicat un supliment cuprinzând scrisori primite de cei trei rabini în volum, de la diferite personalități rabinice ori comunitare evreiești contemporane lor. În cadrul fiecărei secțiuni, publicarea a fost făcută în ordine strict cronologică: în privința documentelor nedatate, datarea aproximativă a fost stabilită de editori pe baza comparativă. Documentele sunt însoțite de regeste, precum și de note referitoare la persoanele indicate, cu trimiteri de la un document la altul. Documentele acoperă o perioadă de circa 100 de ani (1764-1853).

Care este legătura acestui volum cu istoria evreilor din România? Răspunsul la această întrebare se bazează pe faptul că, în privința istoriei iudaice, în perioada tratată, Moldova, Bucovina și Basarabia făceau parte din aceeași zonă culturală sau mediu cultural (Kulturkreis) cu Polonia, Galiția și Ucraina. Moldova nu a reprezentat o insulă izolată: curentele spirituale dezvoltate în regiunile vecine s-au extins și pe teritoriul ei. Imigrarea evreiască masivă din Galiția (și, ulterior, din Rusia) au dus la extinderea și fundamentarea curentului hasidic și în acest principat, ca și în Bucovina (devenită provincie austriacă) și Basarabia (devenită provincie rusească). Rabinul Avraham Yehoshua Heshel s-a aflat la Iași în perioada 1809-1813, unde a funcționat ca rabin, adus de bancherul Iehiel Mihel Daniel. La Iași, Avraham Yehoshua Heshel a fost primul rabin hasid, care pe de o parte a condus un tribunal rabinic și a dat consultații halahice, pe de altă parte a devenit „admor” și a întemeiat o comunitate hasidică. Deși a părăsit Iașul în urma conflictelor cu evreii care încă nu deveniseră hasidim, precum și cu evreii hasidim adepți ai curentului „Habad”, el a păstrat totuși legătura cu acest oraș, menționând adeseori funcția pe care o deținuse. El a continuat să fie consultat de evreii din Moldova și ulterior, mai ales ca – în perioada sa ieșană – a vizitat alte comunități din Moldova, lăsând în catastifele unor asociații de meșteșugari sau cu alte scopuri. Fiul și nepotul său au păstrat legătura cu comunitățile evreiești hasidice din Moldova. Printre documentele prezente în volum

apare o hotărâre juridico-halahică luată (și întărită) atât de rabinul Avraham Yehoshua Heshel, cât și de rabinul Haim Tîrer din Cernăuți (Beer Maim Hayyim). Printr-o scrisoare, rabinul Dov Ber Friedman din Huși (ulterior din Leova, Basarabia, decedat la Sadigora) solicita rabinului Meshulam Zusia Heshel să intervină pentru ca rabinul Reuven Segal din Podul Turcului, sărac, să primească o parte mai mare din moștenirea socrului său, rabinul Iosif Landa din Iași (documentul nr. 70). Atât rabinul Itzhaq Meir Heshel, cât și fiul său, au fost în legătură cu rabinii hasidim Iosif Landa și Aharon Moshe Taubes din Iași.

Un număr de 28 documente din volum se referă la evreii din Moldova, Bucovina și Basarabia. Dintre ele, 12 datează din perioada prezenței rabinului Avraham Yehoshua Heshel la Iași, restul fiind ulterioare. Documentele menționează obștiile (sau, cel puțin personalități) evreiești din orașele Iași, Botoșani, Dorohoi, Huși, Roman, Fălticeni, Podul Turcului, Cernăuți, Suceava, Chișinău, Leova, Soroca.

Un document menționează și un evreu din București care avea un proces de divorț (documentul nr. 20). Temele prezente în documentele din volum sunt referitoare la viața economică, socială, familială, spirituală, relații cu Țara Sfântă. Ele reflectă procesul de prefacere existent în obștea evreiască, paralel cu cel existent în obștiile evreiești din țările vecine și corespunzător celui existent în societatea românească. Privitor la societatea evreiască în curs de tranziție, se observă penetrația și extinderea hasidismului. Două dintre documente (numerele 18 și 36) arată atmosfera existentă în privința numirii și acceptării hahamilor datorită diferenței de cuțit și tăiere rituală între hahami hasidim (numiți de un rabin hasid) și ceilalți. Documentul nr. 13 vorbește despre împărțirea averii între cei doi fii ai unui negustor considerat bogat din Botoșani, decedat, a cărui soție hotărâse să plece în Țara Sfântă, și despre partea rezervată fiicelor ca zestre. Interesantă este nu numai grija față de minori și fiice, ci și faptul că – pe baza vechii tradiții halahice – erau împărțite și hainele. Documentul nr. 55 vorbește despre salariul rabinului Efraim Iosef din orașul Roman, la anul 1838: „patru bănuți de fiecare oca de carne”, plus „18 lei pe săptămână din taxă” soției sale. Documentele nr. 16, 17, 87 vorbesc

despre noul „beit-midraš” și „beit-knesset” (=casa de studiu și sinagoga) din cartierul Podul Roșu din Iași, întemeiat de rabinul Avraham Yehoshua Heshel. Aceasta a fost, probabil, prima sinagogă hasidică organizată din oraș (sau, oricum, una dintre primele), spre deosebire de „Sinagoga Mare” din cartierul Tg. Cucu, rămasă probabil sub controlul evreilor care nu deveniseră hasidim, devotați „hahambașei”. Documentele vorbesc despre arenda (orânda) la Chișinău obligația corectitudinii și păstrării vechilor reguli care împiedicau concurența în cadrul breslei cizmarilor evrei din Iași, societatea locală de ajutoare a bolnavilor, relații între rabinul Avraham Yehoshua Heshel (în perioada sa ieșeană) și rabinul Shlomo Zatman din Liadi (întemeietorul mișcării hasidice Habad), obligația trimerii de bani săracilor evrei din Țara Sfântă.

Din păcate, majoritatea acestor documente nu au fost folosite până în prezent pentru cercetarea istoriei evreilor din România. Ele pot completa documentele provenite din alte surse. O eventuală traducere a lor în limba română ar fi, probabil, utilă, cu speranța că o vom realiza cu altă ocazie.

Ca o observație a editorilor, menționăm că indexul de localități prezent la sfârșitul cărții apare numai în limba ebraică. Credem că ar fi necesară indicarea corespondenței între denumirile lor ebraice (sau idișizate) și denumirile toponimice folosite de geografi, mai ales că unele localități, transferate dintr-o țară în alta în secolul XX, au denumiri diferite. Aceasta ar ușura munca cercetătorului. Privitor la toponimele românești, ele sunt în general corecte, menționându-se uneori variantele din texte. Alteori însă, unele variante nu sunt indicate, producându-se confuzii, precum este cazul denumirii orașului Huși, care apare în index în două forme diferite pentru două documente diferite, ca și cum ar fi vorba de două localități diferite. Aceasta nu reduce însă valoarea și utilitatea lucrării, micile greșeli urmând a fi corectate cu siguranță într-o eventuală ediție viitoare.

Lucian-Zeev HERȘCOVICI

AUTORII

(FIȘIER BIBLIOGRAFIC)

Lya BENJAMIN, cercetător la Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România și doctorand al Facultății de Istorie a Universității București. După 1989 și-a consacrat activitatea studierii istoriei evreilor din România în epoca Holocaustului. A editat, în colaborare, volumele de documente referitoare la evreeii din România (IMER, vol. II/1 și vol. II/2, București, 1987 și 1990) și a contribuit la elaborarea lucrării *Martiriul evreilor din România în anii celui de al doilea război mondial* (București, 1991). A publicat volumele de documente: *Legislația antievreiască, 1940-1944* (1993) și *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri, 1940-1944* (1996); a îngrijit ediția a doua a *Cărții negre* de Matatias Carp (1996), fiind autoarea mai multor studii și articole pe aceeași temă tipărite în revistele de specialitate din țară și străinătate.

Odette BLUMENFELD, profesor la Catedra de Engleză a Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Predă o gamă largă de cursuri, de la perioada Restaurației la victorianism, de la teoria și practica traducerii, semantică și poetică la introducere în feminism. A fost profesor asociat la Washington University din St. Louis, la Cuny și la Universitatea din Siegen. În cadrul mobilităților prilejuite de diverse programe europene, a ținut cursuri la universități, precum cele din Amsterdam, Barcelona, Rennes, Sheffield, Freiburg, Sofia. Beneficiară a unor prestigioase burse de cercetare – Fulbright, American Council of Learned Societies –, Odette Blumenfeld și-a orientat o bună parte din activitatea de cercetare spre problematica teatrului, spre interpretarea unor creații literare din perspectiva abordărilor critice și teoretice care se regăsesc în preocupările mai noi ale comunității științifice internaționale. Domenii precum dramaturgia britanică și americană, semiotica și poetica teatrului, teatrologia

comparată, feminismul au fost investigate în unele din cărțile publicate – *Perspectives in the Semiotics and Poetics of the Theatre, Teatrul european – teatrul american: influențe, Studies in Feminist Drama* – ca și în studiile apărute în țară și străinătate. O altă serie de contribuții a urmărit familiarizarea cititorului român cu creații literare practic necunoscute la noi, cum sunt cele aparținând lui Lanford Wilson, Adrienne Kennedy, Joan Shenckar, Marsha Norman.

Mihai-Ștefan CEAUȘU (născut în 1952, Rădăuți, j.d. Suceava), licențiat al Facultății de Istorie-Filosofie a Universității „A.I. Cuza” din Iași (1975), arhivist principal la Filiala Suceava a Arhivelor Statului, iar din 1990, cercetător științific principal la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” al Academiei Române. Doctor în istorie al Universității „A.I. Cuza” (1996): a efectuat stagii de documentare la Postdam, Merseburg, Viena și Paris, având preocupări de istorie modernă românească și universală, cu predilecție pentru spațiul etno-cultural și istoric bucovinean. Lucrări reprezentative: *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente, 1393-1848* (1983); *Suceava – File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388-1918* (1989, coautor); *Să nu dărâmi dacă nu știi să construiești* (1991, coautor); *Bucovina Habsburgică. De la anexare la Congresul de la Viena* (1998).

Andrei CORBEA [HOIȘIE] (născut în 1951, Iași), licențiat în germanistică la Universitatea „A.I. Cuza” din Iași. Doctor în filologie al Universității București, cercetător (1980-1982) și cadru didactic (din 1982) la catedra de germanistică a Universității ieșene, profesor (din 1995), șef de catedră (din 1990). A fost bursier al Fundației „Humboldt” la Universitatea din Konstanz (1986, 1991-1992), Fellow al Centrului Internațional de Studii în Științele Culturii din Viena (1993), profesor asociat al Universității Paris (1996). Director (din 1990) al Editurii Universității „A.I. Cuza”. Autor a numeroase studii în domeniul germanisticii, teoriei literare, esteticii, istoriei literare comparate, precum și al istoriei culturale a Bucovinei, printre care și volumele: *Ego Alter, Alter Ego* (Iași, 1993), *Despre teme. Explorări în dimensiunea antropologică a literaturii* (Iași, 1995), *Um den meridian* (Viena). A tradus, prefațat și îngrijit volume și ediții, precum: Hans

Robert Jauss, *Hermeneutica literară și experiența estetică* (București, 1983), *Interferențe culturale româno-germane* (Iași, 1986), *Kulturalandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918* (Iași, 1990), Valeriu Marcu, *Die Vertreibung der Juden aus Spanien* (München, 1991), Mirjam Korber, *Deportiert* (Konstanz, 1993), *Metropole und Provinzen in Alt-Österreich* (Wien/Iași, 1996), *Judisches Städtebild Czernowitz* (Frankfurt am Main). Laureat al Premiului „Herder” (1998).

Leon EȘANU (născut la 30 iunie 1935, Iași), absolvent al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza” din Iași (1956). Timp de 33 de ani a lucrat ca cercetător științific și cercetător științific principal la Institutul de Studii Istorice și Social-Politice, București (sectorul din Iași), publicând un număr important de lucrări de istorie socială, politică și culturală, precum și de istorie a presei la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX. În prezent, este colaborator permanent al Centrului de Studiu pentru Istoria Evreilor de pe lângă F.C.E. din România.

Ia'acov GELLER (născut la Vaslui), absolvent al Facultății de Istoria Evreilor la Universitatea „Bar-Ilan” (B.A. și M.A.) din Ramat-Gan și doctorat (Ph. D.) la Universitatea Tel Aviv. Este conferențiar superior la Universitatea „Bar-Ilan”; a publicat 120 de studii, comunicări și note, precum și 5 cărți: *Maztehot. Index to the Response of R. Eliahu Mizrohe and R. Eliahu b. Haiym*, Bar-Ilan University, 1975; *The Rise and Decline of a Community. The Ashkenazim and Sepharadina in Romania 1919-1941*, Moreshet, Tel Aviv, 1985; *The Sepharadina Jews in Romania*, Tel Aviv University, 1983; *The Romanian Rabbinate in the 20th Century*, Bar-Ilan University, Ramat Gan 2000; *The Malhim. Rabbi of Bucharest (1858-1864). Hist struggl against the Enlightenment and Reform (basset upon unpublished rare – documents and manuscripts)*, Lod, 2000. A primit trei premii literare: B'nei B'rit, Tel Aviv, 1981; Aminoah, Tel Aviv, 1986 și Ianculovici, Haifa, 1992

Dumitru HÎNCU (născut în 1922, Botoșani), studii de filologie și istorie la Universitatea București, completate cu burse de

specializare la Bonn, Heidelberg și Viena. A activat ca redactor la revista „Contemporanul” și ca redactor-șef al editurii E.S.P.L.A. (redacția de literatură universală), colaborând la cele mai importante publicații culturale ale vremii: „Gazeta literară”, „Viața românească”, „Revue roumaine”, „Magazin istoric” etc. Debutul literar și l-a făcut în 1956 cu o carte despre Heinrich Heine, după care a urmat un lung șir de traduceri din literatura germană clasică și contemporană, studii de istorie, antologii și volume consacrate îndeosebi interferențelor culturale româno-germane: *Conexiuni cu „Vrăjitorul”*; *Thomas Mann și România: „Noi” și germanii „noștri”*. Alte studii au apărut peste hotare: *Heinrich Heine in Rumänien* (1988); *Goethe und Schiller Rumänische Resonanzen in den ersten Dezenien des 19. Jahrhunderts* (1996). În cadrul Centrului de Istorie a Evreilor din România a publicat: *Evreii din România în războiul de întregire a țării, 1916-1919* (în colab.); *Chestiunea evreiască. Antologie: Un licăr în beznă: O istorie intelectuală a evreilor* (traducere). A fost premiat de Asociația Scriitorilor din București și de Fundația „Magazin istoric”, fiind membru al „Heidelberg Alumni International”.

Slomo LEIBOVICI-LAIȘ, licențiat și doctor în științe istorice, este președintele Asociației Culturale Mondiale a Evreilor Originari din România – ACMEOR din Tel Aviv. Autor al unor dicționare (român-ebraic și ebraic-român) și cărți despre istoria și cultura iudaică: *Lexicon. Noțiuni, obiceiuri și sărbători evreiești* (1988); *Șabat – cununa creației* (1979); *Reflecții despre iudaism* (1981); *Între legendă și realitate (lumea hasidică)*, 1995.

Ion LIHACIU (născut în 1972, Codlea-Brașov), absolvent al Facultății de Litere, Secția germană-engleză a Universității „Al.I. Cuza” din Iași, în anul 1995 și este în prezent asistent la catedra de germanistică. A beneficiat de stagii de specializare în Ungaria, Austria și Germania și a publicat note și studii în domeniul literaturii germane, al idișului și istoriei culturale a Bucovinei.

Gheorghe ROMANESCU (născut în 1959, Ada Marinescu, jud. Tulcea), licențiat al Facultății de Biologie-Geografie-Geologie, secția Geografie-Limba și literatura franceză a Universității

„Al. I. Cuza“, din Iași (1985); doctor în geografie în cadrul Institutului de Geografie, București (1994) cu lucrarea *Delta Dunării. Studiu morfohidrografic* (publicată în 1996). Conf. univ. dr. la Universitatea „Ștefan cel Mare“ – Suceava și profesor asociat al Institutului de Științe reale din Chișinău (Rep. Moldova). membru al Societății Internaționale de Geomorfologie, al Societății Naționale de Geomorfologie, al Societății Naționale de Geografie și al Societății Naționale de Pedologie. Specializări: la Institutul de Oceanografie din Southampton și Universitatea din Durham (Marea Britanie), Universitatea din Konstanz (Germania) și Universitatea Sorbona I (Paris); participări (cu distincții obținute) la numeroase manifestări științifice naționale și internaționale (Bologna, Konstanz, Paris, Halkidiki, Budapesta, Chișinău). Lucrări reprezentative: *Delta Dunării. Privire geografică* (1995); *Hidrologie generală* (1996); *Oceanografie* (1997); *Dobrogea. Resurse turistice* (1998); *Geomorfologie* (1998); *Resursele oceanului planetar* (2000); *Medii de sedimentare terestre și acvatice. Delte și estuare* (2002) etc.

Avram ROSEN (născut în 1928, Bârlad), absolvent al Facultății de Științe Economice (1954). A obținut titlul științific de doctor în economie la Academia de Studii Economice din București (1965) cu o teză privitoare la venitul național în România. A activat ca cercetător științific în cadrul Institutului de Studii Economice al Academiei Române (1956-1958) și în alte instituții de cercetare, abordând probleme de sinteză macroeconomică și comparații internaționale. A fost membru în Consiliul științific al Institutului de Cercetări pentru Planificare și Prognoză (1973-1987) și în Comisia de cibernetică a Academiei Române (1980-1985). Vreme de 20 de ani a fost profesor asociat la A.S.E., București, unde a predat și participat la elaborarea cursurilor de prognoză economică și avuție națională. Activitatea științifică s-a materializat în peste 80 de studii, lucrări și articole pe teme economice, prin participarea cu comunicări la congrese, simpozioane și reuniuni științifice, atât în România, cât și în alte țări. Între anii 1988-1992, a colaborat cu Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, elaborând lucrarea *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureștiului* (din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în anul 1938), apărută în Editura Hasefer în

1995. Din 1993 s-a stabilit în Israel, unde continuă să activeze în cadrul Centrului Goldstein-Goren din Tel Aviv.

Cristian SANDACHE (născut la 1.09.1967 – Galați), absolvent al facultății de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași (1990), doctor în istorie (2001) și lector universitar la catedra de drept public a Universității „M. Kogălniceanu” din Iași. Lucrări principale: *Doctrina național-creștină în România*, București, 1997; *Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea*, București, 1998; *Național și naționalism în viața politică românească interbelică (1919-1940)*, Editura Moldova, Iași, 2001. Este deputat (P.S.D.) în Parlamentul României din anul 2000.

Silviu SANIE (născut în 1936, Pungești-Vaslui), licențiat al Facultății de Istorie-Filosofie a Universității „Al.I. Cuza” din Iași (1963). Doctor în istorie al Universității din București (1977), cercetător științific principal și șeful colectivului de Istorie veche al Institutului de Arheologie Iași al Academiei Române. Lucrări reprezentative: *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei, secolele II î.e.n.-II e.n.* (1981), pentru care a fost distins cu premiul Academiei Române în același an; *Culte orientale în Dacia Romană*, I (1981); *Enciclopedia civilizației romane* (1982, coautor); *Die svrischen und palmyrenischen Kulte im romischen Dakien*, în ANRW (1989); *Din istoria culturii și religiei geto-dacilor* (1995) *Dăinuire prin piatră. Monumentele cimitirului medieval evreiesc de la Siret*, București, 2000 ș.a. Este profesor asociat, pentru epigrafie latină al Facultății de Filologie a Universității „Al.I. Cuza”, conducător de doctorat în specializarea Istorie universală veche și membru al colegiului redacțional al revistei „Arheologia Moldovei”. Din anul 1990 cercetează și istoria evreilor din România, fiind distins cu premiul „Emil Dorian” al Federației Comunităților Evreiești din România.

Cătălin TURIJUC (născut în 1962, Simeria), licențiat al Facultății de Istorie-Filosofie a Universității „Al.I. Cuza” din Iași (1986); doctor în istorie al aceleiași universități (1999); cercetător științific principal și șeful colectivului de istorie contemporană al

Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”. Cadru didactic asociat (conferențiar) la facultățile de drept ale universităților „Al.I. Cuza” și „Petre Andrei” din Iași, directorul Centrului pentru Studiul Relațiilor Internaționale al Fundației Academice „Petre Andrei”, membru al Consiliului Științific al Institutului de Studii Liberale din Iași. A beneficiat de stagii de documentare în Spania (1990), Portugalia (1991), Marea Britanie (1992), SUA (1995), Italia (1997, 2000), Polonia (1998), Germania (2000, 2001). A absolvit cursuri postuniversitare la Central European University (1996-1997) și Academia Europeană din Bolzano, Italia (2000). A fost Visiting Tutor la Oxford University (1992), Fulbright Visiting Scholar și Marshall Fellow la University of Illinois (1995) și Fellow la Open Society Archives (1997). A editat opt volume și a publicat numeroase studii în cărți și reviste științifice din țară și străinătate consacrate tematicii naționalismului, etnicității și minorităților.

Nicoleta Maria TURLIUC (născută în 1963, Târnăveni), licențiată a Facultății de Istorie-Filosofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași (1987); doctor în psihologie socială a aceleiași universități (1999); lector la Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației din cadrul Universității „Al. I. Cuza”, titularul cursurilor: Psihologia cuplului și a familiei și Psihopedagogia comportamentului deviant. A beneficiat de stagii de documentare în Marea Britanie (1991), Norvegia (1992), Franța (1994, 1996, 2000), Grecia (1995), Belgia (1998). În perioada 2000-2001 a obținut o bursă postdoctorală „Andrew Mellon” la Maison des Sciences de l’Homme, paris, cu o temă consacrată reprezentărilor sociale ale grupurilor etnice în România contemporană, continuând preocupările abordate în teza de doctorat intitulată: *Imaginea elementului alogen în mentalul colectiv românesc*. A publicat studii în volume și reviste academice apărute în țară și în străinătate.

Dumitru VITCU (născut în 1940, Ibănești-Botoșani), licențiat în istorie-limba și literatura română al Universității „Al.I. Cuza” din Iași (1962); cercetător științific principal și șeful Colectivului de istorie modernă al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”. Doctor în istorie al aceleiași universități (1974), Visiting

Fulbright Lecturer la Emerson și Boston College (1983-1984), a efectuat stagii documentare în URSS (1977), SUA (1980 și 1992) și Israel (1997). Lucrări reprezentative: *Diplomații Unirii* (1979, distinsă cu premiul Academiei Române, având și versiune în limba engleză, în 1989); *Aspecte ale luptei pentru unitate națională* (1983, în colab.); *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă* (1987); *George Enescu în spațiul artistic american* (1994, distinsă cu premiul revistei „Cronica”); *Între Revoluție și Unire. Pagini de istorie socială* (1997); *Istoria relațiilor româno-americane timpurii. Convergențe – divergențe* (2000) ș.a. Din 1995 este profesor titular pentru cursul de istoria modernă a României la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, conducător de doctorat în specializarea Istorie modernă (din 1999), membru în colegiul de redacție al „Anuarului” Institutului „A.D. Xenopol” și (din 1996) în Comitetul Național al Istoricilor din România.

Alexandru ZUB (născut în 1934), licențiat (1957) și doctor în istorie (1973), profesor la Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași (1990), director al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” (1990), membru corespondent al Academiei al Academiei Române (1991), membru al Comisiei Internaționale de Istoriografie, al Asociației Istoricilor Europeni, vicepreședinte al Comitetului Național al Istoricilor din România etc. Scrieri mai importante: *M. Kogălniceanu – istoric*, Iași, 1974; *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981; *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthese: A.D. Xenopol*, Bucarest, 1983; *Les dilemes d'un historien: Vasile Pârvan*, Bucarest, 1985; *De la istoria critică la criticism*, București, 1985; *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989; *Istorie și finalitate*, București, 1991; *În orizontul istoriei*, Iași, 1994; *Discurs istoric și tranziție*, Iași, 1998; *Reflections on the impact of the French Revolution*, Iași /Oxford/ Portland, 2000. *Orizont închis. Istoriografia românească sub dictatură*, Iași, 2000 etc.

Erhard Roy WIEHN (născut în anul 1937), studii de sociologie la München, Tübingen și în S.U.A.; a fost asistentul, între 1965-1969, al profesorului Ralf Dahrendorf, și-a trecut în 1967 doctoratul și în 1971 docența (Habilitation) în sociologie, a fost între 1971-1972 Fellow la Netherlands Institute for Advanced Study in the

Humanities al Universității din Bielefeld și în același an profesor de sociologie la Universitatea din Konstanz. A fost de mai multe ori decan al Facultății de Științe Sociale și purtător de cuvânt al Colectivului de sociologie, președinte al secțiunii Bodensee a Societății Germano-Israeliene, și în 1995 este *doctor honoris causa* al Universității Economice de Stat din Kiev. Este autor a numeroase volume de specialitate, dintre care amintim aici *Theorien der sozialen Schichtund* (München, 1968), *Ungleichheit unter Menschen als sozialogischen Problem* (Konstanz, 1972), *Kaiserslautern. Leben in einer pfälzischen Stadt* (Neustadt, 1982), *Gesammelte Schriften zur Soziologie* I, II (Konstanz, 1986, 1987). A inițiat la Editura Hartung-Gorre din Konstanz o întreagă serie de „Scrieri despre Schoáh și Iudaistică“, pe care o coordonează și îngrijește de aproape zece ani.

PRODUȚIE **RCR Print**
logăritie tipografică de artă

Tel./fax: 01 - 233.15.39; e-mail: rcrprint@xnet.ro

STUDIA ET ACTA
HISTORIAE
IVDAEORUM
ROMANIAE

ISSN 1224-8789

ISBN 973-8056-76-4